DESH

कर्मण्येवाधिकारस्ते

DESHBANDHU COLLEGE,
KALKAJI, NEW DELHI

Vol. VI JULY—SEPTEMBER No. 1
1957

Vol. VI **July—September** **No. 1**

1957

ENGLISH

Editorial	...	Dilsher Nagi	3
Eugenics	...	Shri V. N. Pasricha	4
Lee Taung	...	Harish Kapur	6
Panch Shila	...	Sutendra Kumar	8
Vrindaban	...	Raj Kumar Sharma	10
A Puzzle	...	Veena Puri	12
Spoonerisms	...	Sushma Tandon	13
In Defence of Laziness	...	Pushpa Butani	14
Thought and Action	...	Kamla Grover	15
Guided Missiles	...	Shri I. S. Kapur	17
About Ourselves	...		19

HINDI

Sampadkiya	...	Dinesh Kumar	1
Parbat ke us Par	...	Surinder Vaid	2
Murde jalte hain jahan Par	...	Anjaan	8
Kismat ka likha ho kar Rahega	...	Shri Sant Das Jhagiani	9
Lakshaya	...	Layak Singh	13
Ghanhayam umadh Aaiye	...	Bimla Rawat	13
Kamal	...	Hira Ballabh Tiwari	14
Kala ka Mulya	...	Bimla Rawat	16
Yeh Dilli Hai	...	Chander Prakash Bhatia	17
Main	...	Kamlesh Kumar Kapur	19
Panchvati mein Bhartiya Sanskriti	...	Rajendra Kumar Marwah	20
Chandraodya	...	Chandra Prakash	22
Sur ka dainya Bhava	...	Krishan Kumar	23

PUNJABI

Editorial	...	Madan Mohan Kaushal	2
Muskra ke tu Vekh	...	Pavan Kumar	3
Bulbul	...	Khuswant Kaur	4
Aman	...	Madan Mohan Kaushal	5
Mera Bhai	...	Naresh Kumar	6
Mera Jeewan	...	Nem Chand	7
Sandesha	...	Madan Mohan Kaushal	8
Kismat	...	Manjit Kaur Chaudhry	9
Mere Gwandhi	...	Shri C. L. Kumar	10
Barfi	...	Jagdish Kumar Gupta	11
Directory	...	Shri C. L. Kumar	12

SINDHI

Sachu ta iyen i Ahe	...	Vishno Motwani	2
Bukha buchro Tole	...	Ashok Badlani	4
Kash man chokri hujan Ha	...	Tulsi Achtani	5
Muhinji Khuahisha	...	Atma Nagwani	7
Sampadiki Vichar	...	Ratna Hiranandani	8

URDU

Harfi Awwal	...	Surjit Dhawan	1
Iltajai Gada	...	Shri Radha Krishna Sud	2
Alag alag Raste	...	Harish Kapur	3
Rubaiyat	...	Shri K. C. Kanda	6
Qityat	...	Vijay Kishore Singh Sodhi	7
Sonnet	...	Shri K. C. Kanda	8
Begum Sahiba	...	Surjit Dhawan	9
Talash	...	Puran Lal Wasan	12

Articles for the next issue of the Desh should reach the respective Editors before 30th November, 1957.

Editorial

Hullo everybody ! Here I extend my greetings to the new entrants and wish them a happy and fruitful time in this "Temple of learning". It is now nearly a year that I have been associated with the 'Desh' which purports to be your mouthpiece. Every time I am asked to write for its pages, I start fumbling for a subject which should both interest and instruct my readers. I am afraid I am not competent enough to advise and instruct, but as the duties of an editor enjoin on me to be voluble, I'll speak out my convictions to you.

Well, I feel that whatever we do, we should do it well. When good seed is sown in rich soil and is tended well by the farmers, we can expect a bumper harvest. Let me apply this simile to this magazine. If we all make a concerted effort to embellish these pages, we can rightly expect a rise in their weight and worth. But it is a pity that the opportunities of trimming and pruning this garden are wastefully cast aside by our neglect, apathy and idleness. The 'Desh' has actually to go round students for articles—and these contributions are made unwillingly. Students by themselves evince little interest—which cannot be inculcated by sheer persuasion on our part. Let us make the most of it, for it behoves us all to do everything we can and to do it well. Inexperienced farmers though we are, a sincere desire to tend this plant laboriously, can take us nearer our ideals and ends.

Men in ancient times believed in fate. They thought that their future was predestined, and that they were what their stars made them. What good was it then to strive and struggle ? But we live in an era of science and civilization. All such notions stand falsified. Man is now the architect of his fate, provided be does not waste his opportunities in mere wishful dreaming. Yet even the most practical and self-controlled persons spend some energy in wishing. Thus we wish away our time, our energies and our chances, instead of doing something useful. Life is a prize for those that can win it. It is a struggle where 'survival of the fittest' holds true. Let us hold our heads high, and utilize this great opportunity of improving ourselves. Let us put to use our education to enlighten and elevate the weaker and the backward amongst us, for it is only thus that we can do the will of God.

Dilsher Nagi,
B.A. III year

EUGENICS

Eugenics is the scientific study of racial improvement or of human genetics dealing with the inheritance of good and bad qualities. According to Sir Francis Galton (1889), the inventor of this term, it is the study of all agencies under social control which may improve or impair the inborn qualities of future generations of man either physically or mentally. In other words, it is the science of being well-born.

Man in the past, and even now, has paid more attention to good breeding of horses, wheat and chickens than to the breeding of his own kind. Though our knowledge of plant and animal heredity is quite advanced, that of human genetics is still poor. It is, however, evident that man's heredity and development follow more or less the same general principles as those of plants and animals. These principles of modern heredity can be applicable to man for the improvement of the race. Man, being intelligent, is unsatisfactory as a laboratory animal. Moreover, social customs prevent controlled experiments of breeding on man.

The hereditary characteristics of an individual are carried by the chromosomes in the germ plasm (reproductive cell). The chromosomes are thread-like protein structures in the nucleus of the cells of the body. The hereditary characteristics, also called genes, if dominant, shall appear in the next generation, but if recessive, may appear after many generations. For instance, if deafness is due to recessive genes and one of the parents is deaf, one does not know in what generation a child is born deaf. Many traits like diabetes, curly hair, thick lips, myopia and feeble-mindedness are hereditary, and are carried by genes.

In any society, one finds some percentage of the population as insane, feeble-minded, paupers, criminals and prostitutes. These people make no contribution to society but are a burden and a nuisance. Due to economic and other reasons, such a group is multiplying rapidly in our society. The majority in the society is usually the normal stock, the ordinary law-abiding, economically independent people There is only a small percentage of gifted individuals who are the leaders and reformers of the society. Proper eugenics measures would be to eliminate the first stock, and try to encourage the last two stocks to increase.

A positive approach to eugenics is not possible as only a dictator can decide what exactly desirable human traits should be. In the negative approach, however, two methods are frequently proposed for the elimination of the undesirable elements. These are segregation and sterilization.

In the former, the two sexes are separated and placed for life in different institutions so that they are unable to reproduce. This may be impracticable due to the need of great supervision and expenditure. The process of sterilization deprives the defective individual of power of reproduction, but functions of the body and normal sex behaviour and responses are unimpaired. The defectives could be released after these operations and even allowed to marry. This may, however, be objected to as inhumane and irreligious. Some States in America have successfully adopted such measures.

There are, however, serious difficulties regarding negative eugenics measures too. Who is qualified to say who is fit and who is not ? No sharp line can be drawn between the fit and the defective and as such these measures cannot be applied impartially, for a privileged class in society may exploit the other classes politically or otherwise by misuse of these measures. Besides, by these measures we can get rid of the dominant defective genes but there is no surety as to the recessive genes.

There cannot, however, be opposition to the following general eugenics measures. The fittest and the best in the society should be encouraged to marry and reproduce fast and should be economically assisted by the State in this respect. For the general public, however, both family planning and birth control are essential in a country like India. Over population is a great hindrance to eugenics measures. Increased medical attention has lowered death rate and decreased natural selection. There is not food for the teeming millions. All this has led to a deterioration in economic conditions and general health. A society like this can only produce weaklings in large numbers.

Education seems to offer our greatest hope at present. It is imperative that the public mind should be educated regarding the great sociological - biological problem of eugenics. Every individual in the society should know the fundamental laws of personal, mental and physical health as well as hygiene. Instructions in sex should be part of the child and adolescent education. The state should pay more attention to the gifted children. Every citizen should realize the importance of taking nutritive food and living in fresh air.

Democracy loses its meaning if there is no optimum quality of the population. It can't survive long in a nation unless the most competent people in various social and occupational groups have favoured conditions for survival.

We speak of war as survival of the fittest. Actually mentally and physically fit are killed in war and consequently persons with poor germ plasm are allowed to breed so that it becomes survival of the unfit. One war can upset years of careful planning and set back a civilization by a century.

Shri V. N. Pasricha

LEE TAUNG

I am Lee Taung's Indian friend, but he does'nt know that. We never spoke to each other or even smiled, but I am his friend. I am certain he doesn't remember me, just as I am certain I shall never forget him. Actually, I don't even know his name.

I remember, I met him in Connaught Place in Delhi, and his life I planned to change. I had visited Delhi with a group of fellow pilots to see the monuments of this historic city. We were staying at the Grand Hotel.

On the night I met Lee Taung, I was loitering around Connaught Place. Though the sights were worth enjoying, yet I felt uneasy in the crowded corridors of Connaught Place. I decided to shop. I had drawn Rs. 2000 from the bank recently.

I wandered around the stalls for about two hours I examined fur gloves and leather boots, Indian musical instruments, cameras, and similar other things. I enjoyed every moment of my slow progress, drinking in the strange atmosphere, listening to hooting cars, examining curious carvings and handicrafts and getting a particular satisfaction out of my blustering arguments over prices, which delighted the ever present crowd of onlookers.

In the course of aimless wandering, I turned suddenly down a small shop that was darker and quieter than the others. The lights over head were less numerous. I was about to turn back to the clamour of the main line of stalls when my attention was caught by this shop. At the very end of the stall, there were furs exhibited, and having heard that expensive furs could be had cheap from Chinese dealers in Delhi, I went in to investigate.

As I walked into the shop, a stout Chinese, in a long black gown and wearing a round black cap, rose to greet me.

I indicated that I wished to examine the furs and he showed me a rack of finished coats. I looked at the coats negligently but one of them won me and the stout Chinese who stood at my elbow spoke for the first time, "It's very good, sir" I know that a look of interest in any garment would cause its price to leap up and for that reason I said, "It's very badly made".

"Very well made" he insisted— "Most excellent workmanship".

I examined the garment carelessly, "Very bad," I said just for the sake of argument, "see how badly it is sewn".

There across the room, behind a counter, unnoticed by me till that moment, sat a boy who appeared to be

no more than six or seven years of age. He had been working—and had not stopped even in the dim light.

For a moment I was completely unhinged. I let the coat fall from my hand, and felt a sudden sting of shame. For the boy sat on a high stool, and before him lay two squares of fur that he was sewing with his tiny hands. I walked over to him. With a small needle, he was making a line of stitches as fine as could be done on any machine. It was his work I had criticized.

"Sorry junior", I said lightly, "I didn't mean to run down your work".

The boy looked at me in silence. He had the most hurt expression on his face. I looked into his inky black eyes, and noticed there were shadows under them I noticed how his smooth little face already showed signs of fatigue, his shoulders and eyes were already bent, and so was his back. We stared at each other for a long time—"This child whose work I had sneered at and I—" and then that Chinese spoke to him something in Chinese, whereat he bowed his head and his small fingers took up their slow, painstaking stitching again.

I turned and walked out of the shop. It was late and the shopping centre was closing. The long lines of stalls were boarded up and their owners were shuffling home. The lights were going off. I boarded a taxi and rode back to the Hotel.

I went up to my room and went to bed, but I could'nt sleep. I kept thinking of the boy, who rode on my conscience. At an age when he should have been thinking of toys, and at an hour when he should have been in bed, he was sitting behind a counter stitching carefully and slowly.

I felt ashamed of the way I had acted, and I wanted to make amends. I wanted to go back and tell him that it was all right, that his workmanship was the best I had ever seen, and that he should not feel bad. I wanted to tell him that he ought not to be working, but playing—I thought of him in terms of the children of his age born in high families. I wanted to do anything I could, to help him, and suddenly it occured to me ....

I was so excited that I rolled out of my bed and paced the floor. But it was too late in the night ; the next day, as soon as the bazaar opened, I would do it. I took my purse, opened it, and counted out half of the money. Tomorrow—although he did not know it—the little boy, little—Lee Taung, I called him suddenly—would be a rich boy.

I almost shouted in my joy at that moment. I laughed, felt tears in my eyes and I went to sleep, impatient for the morning.

I was awakened before dawn by a hand shaking me. It was our leader—Mr. Rose. He was completely dressed.

"Come on, sleepy head", he grinned, "put on your clothes. We are leaving today".

"I have something important to do. I can't ," I protested.

"There is a sudden call from the Head Office. So we have to leave by 5-15 plane. We will come again in a month's time."

I couldn't protest any further and unwillingly entered the cloak room.

As we circled over Delhi, gaining altitude, I looked down on that great capital of my country and wondered if Lee Taung was awake. In a few hours he would be returning to those tiny, never ending stitches.

He would never remember me, I suppose. But if he at all remembered me, it would make him sad. And I was 1000 feet above him with *his* one thousand rupees in my pocket.

Harish Kapur
B.A. (Final)

PANCH SHILA

The Panch Shila or the five principles of international relationship have been the logical culmination of independent India's foreign policy which has been constantly advocated by Indias' Prime Minister, Pandit Nehru. The word 'Panch Shila' means in the Buddhist language, five principles of conduct. These five principles are :-

1. Mutual respect for each other's territorial integrity and sovereignty ;
2. Mutual non-aggression ;
3. Mutual non-interference in each other's internal affairs ;
4. Equality and mutual benefit ;
5. Peaceful co-existence.

The first principle enjoins that each State and its people should develop a sense of respect for other nations' integrity and sovereignty—be it sovereignty of the people or the party or the dictator. The second and the third principles prescribe some action to implement the first principle ; the action involved being negative. The fourth principle is a principle of positive action. Countries pledging their faith in it are at liberty to take political or economic measures as would mutually benefit them as equals. The fifth one is self explanatory and means 'Live and let live'.

If these five principles get international recognition. there would be no fighting. Panch Shila is, therefore, an extension of the scope of human conduct in society between indivi-

"With mirth and laughter let old wrinkles come"

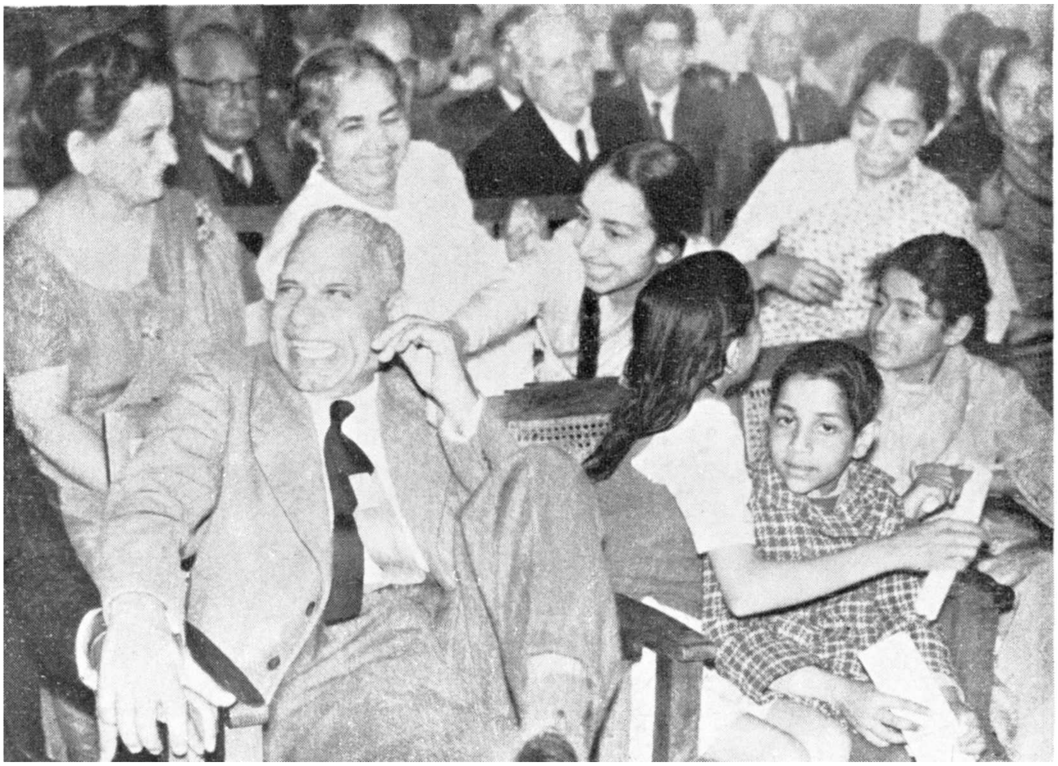

Principal Harish Chandra and guests at the College plays

duals, between different groups in the same State and between different nations in the world. Consequently, the two nations with different political and social ideologies can live in peace for the benefit of each other and the world as a whole.

These principles, for the first time, came into lime light of international politics on 29th April, 1954, when the Republic of India and People's Republic of China entered into an agreement in respect of trade, cultural intercourse and facilities of pilgrimage and travel between India and Tibet.

Shortly thereafter, on 28th June, 1954, the Prime Ministers of India and China issued a joint statement from Delhi re-affirming their faith in the five principles and expressed the hope that these principles, if sincerely applied and faithfully adhered to, would lay the foundation of world peace and security.

Agreements on these principles were also entered into with Burma, Indonesia, Yugoslavia, Poland and Soviet Russia. The Prime Ministers of India and Russia are convinced that these principles are capable of wider application, and wider acceptance of these principles will enlarge the area of peace, promote mutual confidence and pave the way for greater international co-operation.

At Bandung in Indonesia, representatives of 29 nations of Asia and Africa assembled and they accepted the principles of Panch Shila for common benefit.

These five principles are now gaining ground as principles of international ethics. The Indo-Chinese agreement is an ideal example of peaceful co-existence. The political ideologies of both the countries are different—one following the historical and cultural traditions laid down in the Vedas and the other follows the Marxist principles. This applies with equal force to the Indo-Russian agreement.

Our Prime Minister is the architect of the Panch Shila philosophy in international affairs and has based it on Gandhian principles. India's policy of dynamic neutrality has been instrumental in relieving the world tension and promoting an atmosphere of international amity and co-operation. The essence of Panch Shila is mutual tolerance, mutual respect and help through negotiations and friendly discussions. It has been conceded by almost all the nations that at present when big and powerful countries are busy in piling up destructive weapons such as Hydrogen Bombs, Guided Missiles, etc., in an armament race between the groups of nations, the only path that will lead to peaceful co-existence is the one suggested by the Principles of Panch Shila.

The Principles of Panch Shila have been accepted by all religions of the world. They all believe in tolerance, and respect for one another's point of view. Gandhiji has demostrated its use in attainment of objectives by practising these principles of non-

violence and truth. He said that a good end can be achieved by good means only. Christ has also stated that those who try to conquer by sword perish by the sword.

At present, when nations are set against one another, labour against capital, party against party and class against class to achieve material benefit at the cost of the other, Panch Shila alone can generate power to overcome ill-will, distrust and exploitation.

Man is born good and if he thinks seriously with clear conscience he will definitely choose the path of peace and non-violence—the path of Panch Shila.

Sutendra Kumar
B.A. I year

Vrindavan—A City of Temples

Temples have always held a venerable place in Hindu mythology. Hindus being religious-minded, attach great importance to these temples, which are a rendezvous of the pious souls, who congregate in these places to win spiritual strength and peace of mind.

Generally, Mathura is considered to be a city of temples. But actually it is not so. Vrindaban, a small town situated six miles away from Mathura, is the land of temples. Mathura, being the birth place of Lord Krishna, was more famous among the general masses and they vaguely blended Mathura-Vrindaban together. Gradually Vrindaban slipped away from the throats of the people and Mathura was, thus, for quite a long time, regarded as the home of temples.

Vrindaban, situated on the right bank of the river Jamuna, is a small town having a population of about forty thousand. A visitor is at once attracted by its clean roads and good sanitation. But a sophisticated man might be disappointed, for he shall not find imposing shops with tempting windows to hold his steps. There are no big hotels nor any fine shopping centres like the Connaught Place of Delhi.

It is said that there were, besides the temples in houses, 5500 big temples in Vrindaban. But now-a-days it rather seems incredible. Due to deep religious faith, people, especially women, attach great importance to these temples and almost daily make a pilgrimage to these mansions of Lord Krishna. Women, going to these temples, remind us of the beautiful scene of 'Gopis' who went running at the call of the divine Flute. But there still prevails an old and accursed

practice for which they are pooh-poohed by the educated society. The conservatives of Vrindaban do not allow any Harijans to enter the temples.

Rangji, Shah Bihari, Banke Bihari, Radha Ballabh, Ashta Sakhi, Gopeswar, Old Govindevji, Nidhaban (where the great singer and preceptor of Tansen and Beju Bawara Swami Haridasji lived), Sera Kunj (where another great saint, Swami Haribanshji lived); old Madan Mohan (built by Lord Krishna, as it is said, though it seems to be quite dubious), Kalidah (where Lord Krishna killed the mighty serpent Kalinag)- are the names of some of the antediluvian temples. Besides these there are some newly-built temples also as Shivji ka Mandir, Chaitanya Prabhu ka Mandir and Shree Krishan's Mandir.

Rangji's Temple, built by Seth Lakshmi Narain about 105 years ago, surpasses other temples as far as its size and architecture are concerned. The perimeter of this temple itself is about one mile and it looks like a citadel from outside. One thing in this temple which attracts people from far and near is a huge gold pillar and because of this it is said to be the store house of gold. Rath ka Mela in the month of Chaitra is the most important fair celebrated in this temple on a very grand scale. Besides this there are celebrated so many other fairs as Jal Bihar, Lattha ka Mela, Gaj-grah ka Mela. In the month of Savana, there is found extraordinary jubilance in this temple.

Next to this temple stands Seth Shahbihari's temple, wholly made of marble. The roof of its antechamber is standing on serpentine columns about 20 feet in height and each made of one marble piece. Its architecture and design are so fine that it seems akin to a king's palace.

The temple of Banke Bihari is another old and important temple in Vrindaban. It is about 400 years old. Charan Darshan, Jhulan in Savana, Janam Ashtami, Holi etc. are some of the festivals celebrated on a very grand scale. One thing which I like very much in this temple is that a small band of five devotees, followed by others, sing *bhajans* in praise of Banke Bihari.

Old Govindevji's temple has a long history behind it. It is said that during the reign of Aurangzeb a light shone at the spire of the temple, which could be sighted from as far as Delhi. Seeing it Aurangzeb became furious and ordered the demolition of seven top stories of this temple for it had eleven stories then. The grand statue of God Govind of this temple was taken away by the Maharaja of Jaipur at the time of the attack and is still there. The architecture of this temple is very fine, in my opinion the finest in Vrindaban. A new temple of Govindevji, by the side of the old, was erected afterwards and a new statue of Lord Govind was installed in it.

Gopeswar is a temple of Lord Shiva, and is one of the four most important temples of Lord Shiva in

Braj—the other three being : Bhuteswar in Mathura, Kameshwar in Kain Ban and Chakleswar in Goverdhan. Every outsider who comes here makes it a point to see this temple, because it is said that without having the darshan of Gopeswar, the pilgrimage is a farce.

Radha Raman, Gopinath, New Madan Mohan, Damodar, Lala Babu, Jaipur Maharaj ka Mandir are the names of other important temples in Vrindaban which generally attract pilgrims and visitors. The newly erected temple, Chaitanya Prabhu ka Mandir, deserves a venerable mention. Early morning and evening you can listen to, what we call in our language, 'Kirtan' in praise of Lord Chaitanya Prabhu. And so does Birla Mandir, a massive structure of red stone, standing midway between Mathura and Vrindaban, deserve a special mention.

Before I conclude, I would like to devote a few lines to the Raslila of Lord Krishna, for which Vrindaban is known throughout India. In the month of Savana when this sacred land wears a verdant robe, when the trees put forth green leaves, when the clouds cover the heavens and when the city finds itself in exhilaration Raslila, for which the natives have a great knack, is held in almost every big temple as well as in other important places. Different Lilas of Lord Krishna depicting the important events of his life, such as, Makhan Chori, Bansi Chori, Tarkasur Badh, Chir Haran, Nagnathan, Kansa Badh and Ukhal Lila, entice and enchant the hearts of the gatherings. The city of Vrindaban, therefore, has enough to edify and entertain the visitors.

Raj Kumar Sharma

B.A. Final

A PUZZLE

The college Magazine is a puzzle to those whose articles are never published. Every time they endeavour to write beautiful and good articles, but every time they fail in achieving their purpose. Still they hold on to the universal prop—the goddess Hope. They worship it day and night but without any visible effects. Frustration dogs their efforts. Then there stands a puzzling question before them. Every one of them asks himself, "Is it that I don't know how to write an article ?" The answer comes from within, "No, it is not so. I have made many attempts—though abortive. If practice really perfects a man, I should not be dubbed a raw hand." But this answer does not present any solution to his problem. Then he begins to meditate that perhaps through inadvertence his article

glided towards the waste-paper basket. Or he had not written it in a fair and clear hand. It might be that he had not written his name in clear words. So he again tries his luck.

This time he is happy that his article is going to be published. His joy knows no bounds when he thinks that he has written the article in the right way. When the College Magazine reaches his hands he atonce tries to find his name in the "Contents". He does not find his name and alas ! he does not feel like reading the rest of the magazine except the "Contents" on the first page. Still he is not fully frustrated. He tries to find out where the fault lies. He does so inorder to get his article published. Now he comes to know that the article was too short. Next time he shall write a long one.

The magazine again makes its appearance and there is the same keenness in scanning its contents. When he is not satisfied he is seen saying that he wrote too long an article or he is found cursing his fate. But cursing Fate does not make his problem easy. He is now again busy in finding a solution to his question. At last he comes to the conclusion that the editors prefer partiality to justice. The articles of popular students and famous personalities are, he says, never eclipsed. Still he is not satisfied with the answer, for, with such thoughts his purpose is not served. He goes on putting questions to himself without getting any satisfactory answer. His questions are interminable and simply confound him. To see his composition in print can alone set him at peace.

Veena Puri,
B.A. II Yr.

SPOONERISMS

Let us revere the memory of Dr. W. A. Spooner who has bequeathed such an interesting 'ism' to us all—'spoonerism'.

What is spoonerism ? It is the accidental transposition of the initial letters of two or more words in a sentence. Very often this transposition of letters results in such fanciful combination of words that one cannot but laugh at them. Dr. Spooner was famous for making such utterances and these are without number. Here are some of these :

We have just received a blushing crow (for crushing blow). For real enjoyment give me a boiled icicle (for oiled bicycle). Kinquering congs their titles take. (for conquering kings their titles take).

Darken our lightness, we beseech thee (for lighten our darkness). Was

he soaking with you or was he jerious? (for, was he joking with you or was he serious ?)

"Ah ! come in, Mr. Smith, come in. I'm afraid I have already detected several prowlers in your hose (prowlers for howlers and hose for pose).

Dr. Spooner was a distinguished professor at the University of Oxford. When he had just turned 80 he was described as having the outlook of a man half his age and the activities of a man of 20. He was so agile ! Once when he was asked whether he had of late made any spoonerisms, he replied, It is a lase bibel". (for it is a base libel).

There are also certain anecdotes connected with his life.

Once he was asked by a porter at the railway station about his luggage and he said that he had only "two rags and a bug." (two bags and a rug).

Another time he is said to have reprimanded a student by telling him that he had "tasted a whole worm." (wasted a whole term)

It is said that Dr. Spooner once went to a railway station to go on a train journey. His wife went to see him off. Just as the train was about to start the Doctor solemnly kissed the porter and gave a sixpence to his wife—an example of 'practical' spoonerism.

Sushma Tandon
B.A. I Year

In Defence of Laziness

Are you startled ? Yes, what I am about to defend is laziness. I cannot help but laugh at the people who say that the real joy of life is in struggle ; it rather makes me nervous and unnecessarily excited. I simply love to sit idle and laugh at the people who pine for what is not, run after endless ambitions and frustrated desires and wish for ideals they cannot reach.

What a fool is man ! If he is rich he wants to be richer; he always tries to add to his strength, and when he is disappointed, all the world loses charm for him. And a man who is lazy, is naturally contented. He takes life in a playful spirit ; he is as happy as the "old king Cole".

People scorn at the word lazy, forgetting how they wish to be lazy in the heart of their hearts, but the tragedy of the modern man is that he is neither fully civilized nor fully barbaric ; he is in between the two. The result is that he is a confused person. At times he would hate his life dominated by science and machinery and

would like to break these bonds which have made his life miserable. Alas, poor man ! he was never created for rest.

All the great thinkers, philosophers and poets cannot help but be lazy. After all, thought is the food of their souls and how can they think unless they sit in a corner in a lazy and lethargic posture. Even the poet Davies says :—

What is this life, if full of care,
We have no time to stand and stare ?

But on the other hand, struggle and struggle seems to be the order of the day. When I go outside, I see people running in order to catch a bus ; small school children having satchels in their arms, worried because they have not done their home work ; hawkers shouting at the top of their voices trying to sell their things. Life all around is a noisy affair, hustle and bustle and endless struggle. I often wonder why God made man so very restless, when He Himself is resting in Heaven.

I can very well imagine that my readers are feeling very much annoyed with me, but honest reader, tell me sincerely, have you not once in your life thought in the same way in which I am thinking ? But I shall not waste your time and let you return to your life which is all full of ambition and struggle and leave me to my dreams, my imaginary world where I sit and shun all struggle.

Pushpa Butani
B.A. III Year

THOUGHT AND ACTION

"Thought" and "action" are two general aspects of life, which act and react upon each other. Inspite of the fact that they are two different aspects, they are not contradictory in character. In fact, they are complementary—that is, one is incomplete without the other. However, in our every day life, we ignore this fact and separate and disconnect our thoughts and actions, and usually this leads to disharmony in our life.

By the word "thought", we mean thinking, deliberation, planning etc. This is the theoretical aspect. "Action", of course, means to act and to work. So naturally it is a practical aspect of our every day life. It is in "actions" that our thoughts justify themselves and it is in this justification that our progress and happiness lie. This connection between thought, action and progress or happiness should be ever kept in view.

Just as in a country for successful economy, planning plays quite an

important part, similarly for the useful application of our time and energy, sufficient deliberation and planning are very essential. "Look before you leap", so goes the saying. In our life there are some actions which are governed by habits and which are performed by us without much consideration and contemplation. Now, important as these actions are they are not so important as others in which we have to deal with the world at large and which are big enough to require thinking and planning. So in order that we should be able to accomplish something concrete in our life, we are required to be thoughtful and rational.

However, mere thoughtfulness would lead us nowhere unless, we put our thoughts and plans into actions and make the most of our time. If we always go on planning and thinking and dropping our plans successively, as the time comes for putting them into practice, we shall not be able to accomplish anything substantial in our life. Our thoughts should be necessarily followed by actions and ideals. "Action is the end of thought," Mr Romain Roll writes: "all thought that does not look towards action is an abortion, a treachery. If, then, we are the servants of our thoughts, we must be the servants of our actions."

Without action there is no interest in life. It becomes dreary and monotonous. Pt. Jawahar Lal Nehru has written "People avoid action, because they are afraid of the consequences, for actions mean risks and dangers. Danger seems terrible from a distance, it is not so bad if you have a close look at it. And often it is a pleasant companion adding to the zest and delight of life." So it is an accepted view that action makes our lives exciting and brings novelty to them. Without actions, we become slothful and unhappy. Happiness consists in taking risks and facing dangers, not in avoiding them.

In order that we may be able to act well, our actions should be preceded by thoughts, we should not hasten to do anything, because then we won't be able to perform our actions properly. We should ever be aware of our limitations in planning and aiming, though in actions we may exceed our original plans. Besides, in order that our thoughts be successfully put into practice, we require a sufficient amount of determination and will power to achieve at all costs, what had originally been planned. As the old proverb has it : "a man of words and not of deeds is like a garden full of weeds "

Hence, coherence between thought and action forms an essential basis of our progress in life.

Kamla Grover
B.A. III yr.

THE SINDHI SOCIETY ANNUAL FUNCTION

Chandra Mulchandani in a dancing pose

Members singing a Qawali

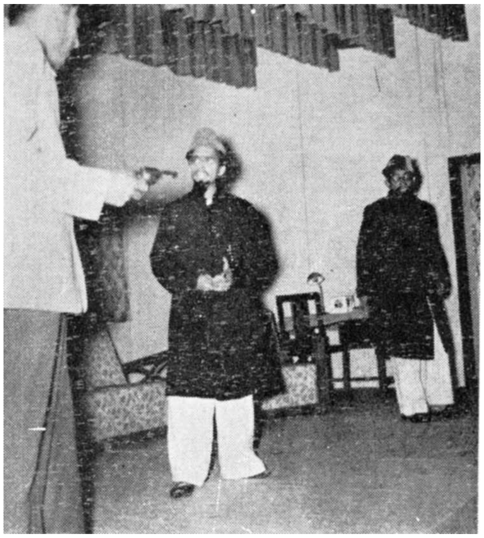

A scene from 'Khud Kushi'

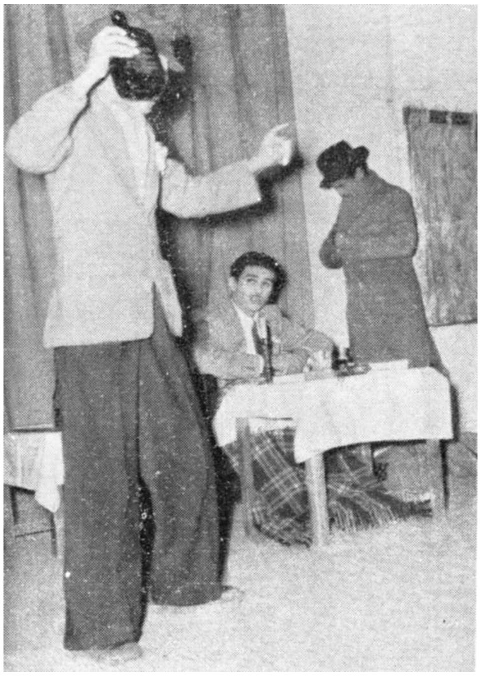

A scene from 'Khali Botal'

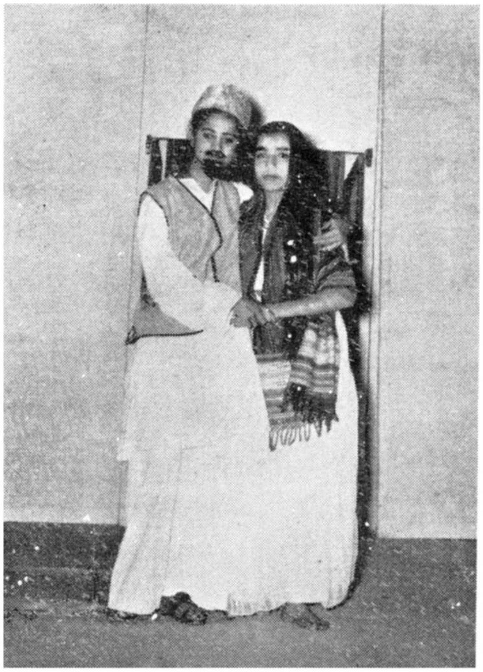

A scene from the Sindhi play 'Umar-Marui'

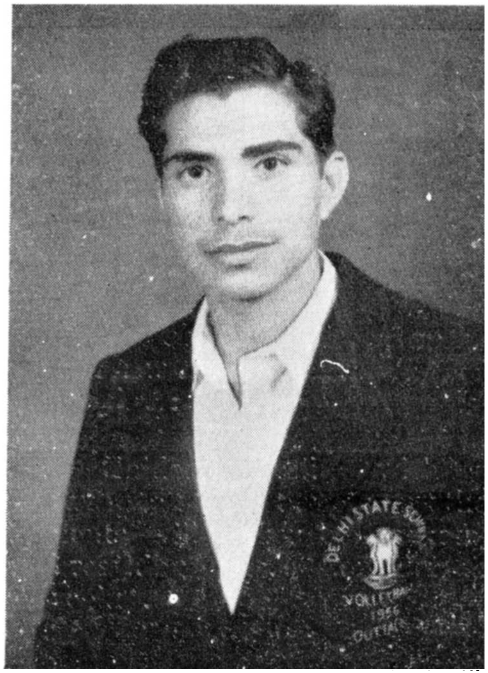

Dharam Singh Sharma selected in the University Volley-Ball Team (1956-57)

Guided Missiles and the so-called Ultimate Weapon

Basically the theory of the guided missiles is as simple as a stone skipping over the surface of a pond. The rocket's (a rocket is a cylinder full of inflammable material, projected through air—an apparatus for propulsion by a backward jet of a gas) initial thrust carries it high upto the thinner upper atmosphere. Finally it loses momentum and starts falling. As it reaches lower altitudes the denser air there gives life to the rocket's wings and sends it sailing aloft again. Each massive skip carries the rocket hundreds of miles.

What is a guided missile? It is popularly called a bullet with a brain. It is a robot device that can be directed to a target by commands originating from outside the weapon or by instruments built into it. To be truly guided, the craft must by capable of changing its course to take account of unpredictable factors or evasive movement of the target.

By common usage the term guided missile means a robot craft (a craft handled by a mechanical man) that flies through the air or space. Actually no limit should be placed upon the element through which a guided missile moves. It may move in the atmosphere, into the space beyond the atmosphere, on land or under the surface of the sea or theoretically through the earth. However, in speaking of guided missiles one usually means the aerial version.

A guided missile is classified by type according to the location of the target and the location of the launcher. For example, a controllable bomb launched from an aircraft and destined for a ground or naval target is known as air to surface missile. Similarly, other missiles are designed as surface to air, surface to surface and air to air missiles. These names are abbreviated as ASM, SAM, SSM and AAM respectively.

Two varieties of guided missiles are being developed, both with a theoretical range of 5,000 miles. One will be fired through the atmosphere like an artillery shell and the other will resemble an extra fast pilotless jet plane. The speed of the ballistic type of missile resembling the artillery shell, will be about 8100 miles per hour. The jet-propelled type may fly at the speed of 1500 to 2,000 miles per hour. There is no way to intercept these missiles and these missiles will be able to deliver Hydrogen bombs with a great degree of certainty.

The need for air to surface missile is more pressing today. The most outstanding weakness of modern high bombing is its lack of accuracy. Accuracy with ordinary bombs can be achieved only by close-in attack of

the target—a risky business. If modern anti-aircraft weapons defend the target, repeated attacks will prove prohibitive. The need exists, then, for a bomb that can be released from a great distance without sacrifice of accuracy. The air-surface-missile fills this need.

How will they be guided ? Guidance data will be fed into thc missile before take-off. Each missile then will, in theory travel in a predetermined course—in a set direction for a set distance—then explode. There will be no radar beam to "ride" or electronic guidance from the ground.

Can the missile correct its course while in flight? The slower jet-propelled type of missile will be able to check its course from time to time by the stars, then "correct" any error in direction. This stellar or celestial system requires co-operation of both the stars and clouds. In general co-operation is pretty good and this kind of guidance is considered to be pretty reliable.

The power plant:- Usually the problem of long flights by a ballistic missile can be solved more easily by more than one "stage"—that is by using up one set of rockets, dropping the container, then using another set, so that the next stage has to accelerate a much smaller mass.

The fuel used is a liquid propellant such as alcohol, to be used with an "oxidizer" in liquid form, so that the fuel can be burnt even at altitudes where there is no oxygen in the air. Atomic power can be used for propelling these missiles but this is not considered an economic solution.

Intercontinental Guided Missiles

(I.C.G.M.)

The so-called "Ultimate" weapon in air warfare is the long range surface missile capable of spanning the oceans and directly attacking a nation's heart land. An intercontinental missile is designed to do the following things :-

1. To flash across the whole of the Atlantic ocean in 30 minutes.

2. To deliver a full size Hydrogen bomb from one continent to another at a ground speed of about 6,000 miles per hour.

3. To soar 600 miles into the stratosphere, then descend on a target thousands of miles away, too fast for any known means of interception to stop it.

The characteristics of such missiles and how they will actually fit into air warfare :

Guided missiles with sufficient range to attack targets on other continents will either be rockets or air-breathing jets. Consider first the rocket.

To attain extreme range the rocket missile will initially climb steep into space. It will consume all its fuel and oxidizer at the rate of tons per minute simply to get above the atmosphere. Following a great circle arc it will glide powerless several hundred miles high before starting its descent. Once free of the drag of air the range is limited by the velocity of the missile (4,000 to 8,000 miles per hour). By the use of multi-stage rockets whereby a missile fires smaller rocket from its nose when its own fuel is exhausted and the smaller launches still another and so on, the range can be extended indefinitely.

The air-breathing jet is quite different. If instead of carrying oxygen, as a rocket does, a jet engine uses the oxygen in the atmosphere, a larger fraction of the missile weight may be devoted to fuel and warhead. The missile can be supersonic and a range of several thousand miles may be expected.

Russia's claim to have developed this ultimate weapon has caused a stir in the world. Russia thus would be in a position to gain immense advantage. She might cause a shift of alliance, changing the balance of world power. Russia might even be tempted to start a war in the belief that she could win.

The United States, on the other hand, cannot afford to come in second in the all-out race with Russia to possess this super weapon. If U.S.A. loses this race, she would find the balance of military power tilting towards the Soviet Union. This is at the back of the sudden drive by U.S. military planners to hasten the development of this ultimate weapon (I.C.G.M).

Shri I.S. Kapur

ABOUT OURSELVES

That we are progressing steadily hardly needs a mention. As many as five hundred students are now on the rolls of the college which started with about sixty students in the year 1952. In fact, the numbers could easily have been higher had we not been handicapped by the smallness of our building and similar other limitations. Moreover, our Principal wants us—and rightly so—to have quality and not quantity as our ideal. All the same the college building is being extended and better equipped to cope with the ever-increasing demands.

Likewise, there has been a proportionate rise in the strength of the teaching staff. Shri C.L. Nahal, a smart and sweet youngman, has joined

the department of English. Shri M. Ojha, a slim and scholarly figure, has joined as a lecturer in Hindi. On the Science side we have three new gentlemen, Messrs. Kaushal Kumar, Avinash Chand Mehta and S.M. Sehgal as lecturers in Physics, Chemistry and Biology respectively. The void created by the going away of Mr. Diljit Arora—a former lecturer in History, who was selected for the I.A.S.—has been aptly filled by Shri B.B. Saxena. Provision has also been made this year for the teaching of Sanskrit and Shri Jaipal has joined as a lecturer in this subject. We heartily welcome all these gentlemen to our fraternal fold.

As a natural effect of this growth and expansion our college is found humming with life and gaiety. The College Union and its allied Societies seem to be extra-enthusiastic in arranging their diverse programmes. The electioneering campaigns of these bodies were marked with an unusual zeal and interest on the part of the students. The candidates, it appears, must have exhausted their pocket-money in wooing the voters, for there was a lavish display of posters, leaflets and scented kerchiefs supported by fair promises of feasts in the event of their being elected to the coveted posts. Let us hope that their enthusiasm will not cool down now that they have settled in their saddles.

Briefly detailed below are the activities of the different Societies during the current term :

The College Union

The annual election of the Union took place on August 22, 1957, and the following were elected :-

President : Hira Ballabh Tiwari, B.A. II yr.

Vice President : Bhagwan Bihari Mathur, B.Sc. II yr.

Secretary : Rattan Singh Bharel, B.A. III yr.

Assistant Secretary : Nem Chand Sharma, B.A. I yr.

Class Representatives:

B.A. III yr.—Pran Nath Dhingra

B.A. & B.Sc. I yr.—Ramesh Chand

B.A. & B.Sc. II yr.—Pawan Kumar

Pre-Medical I & II yr.—Ramesh Duggal

Qualifying—Om Parkash Sahdev

The College Union was inaugurated on the 7th Sept. 1957, by the Principal, when a prize contest in extempore speaking in Hindi was held. Fourteen students participated in the function. Gargi Gupta (B.A. II yr.) stood first and Amrit Lal Gupta (B.A. II yr.) second.

The Hindi Parishad

The annual elections of the Parished were held on 30th July, 1957. Following students were elected its office bearers :

President : Chandra Parkash B.A. III yr.

Secretary : Ravinder Nath Gopal B.A. II yr.

Joint Secretary : Sundria Adya B.A. I yr.

Class Representatives :

Dinesh Kumar, B.A. 3rd yr., Hira Ballabh Tiwari B.A. II yr., Ramesh Chandra Jain B.Sc. 2nd yr., Renu Bhasin Prep'B.', Suresh Chandra Jain Prep. 'C' and Sushma Rani B.A. I year.

In the first meeting of the Executive held under the chairmanship of Shri Suresh Chandra Gupta—the guiding force behind the Parishad—it was decided to divide the body into two groups—the Qualifying group and the Degree group—for puposes of convenience.

The first function was held on 21st August 1957, when the audience was treated to a varied fare of speeches, stories, essays, poems and music. Later a seminar was held on 26th Aug. 1957, when Rajindra Kumar and Raghuvir Singh Verma read interesting papers on 'Indian culture in Panchavati' and 'Poetic element in Rajyashri' respectivly. H.B. Tiwari recited his poetic compositions. The Parishad is shortly holding prize debates and a story-writing competition to develop a spirit of healthy rivalry amongst its members. It has also been decided to arrange a competition in translating English stories into chaste Hindi.

The Sindhi Literary Society

In March the Society arranged for the second time a Variety Entertainment which consisted of an item of dance by Chandra Mulchandani; songs by Srichand, Duru Gurshani and Rukmani Jagasia ; a scene from "Umar-Marui (A folk tale of Sind) enacted by Ramla Mamtani as Umar & Pushpa Malkani as Marui and a Qawali sung by Srichand, Sunder Karamchandani, Hari Chabria, Gobind Hiranandani, Lilu Jhangiani, Chandra Mulchandani, Sarla Ramchandani and Rukmani Jagasia. Shri K.B. Khushalani, Suprintending Engineer, was the Chief Guest.

The following were elected office-bearers of the Society for the current academic year :

1. *President* : Shri S. M. Jhangiani M.A.
2. *Secretary* : Tulsi Achtani (B.Sc. II yr.
3. *Joint Secretary* : Ratna Hiranandani (B.A. II yr.)
4. *Representatives* :
   B.A. & B.Sc. Ashok Badlani
   Prep. Nari Butani
   Pre.-Med. Miss Vidya Choithani

A picnic was arranged at Okhla on 11th August, 1957. An interesting programme of music, poems, tit-bits etc. rounded up the proceedings of the day. Main participants were Tulsi Achtani, Ashok Badlani, Sushila Masand and Harish Mirchandani. The Society appreciates the voluntary help rendered by Sushila Masand,

Harish Mirchandani, Mira Badlani, Ashok Badlani, and Vishan Motwani.

The Society also organized a mixed programme of songs, recitations and stories etc. on 25th August, 1957. A large number of students were present.

The Bazam-e-Adab

This literary society took its birth on 20th March, 1957. It was inaugurated by Principal Harish Chandra, who, in his inimitable way, explained the aims and ends of the Bazam and gave his blessings to this infant Association. His address was followed by an interesting programme of poems and ghazals recited by students and members of the staff. A similar programme of recitations was put up by the Bazam on the 29th of August, 1957. Both these programmes were largely attended and applauded. Prominent among those who contributed towards the success of these functions were Shri R.K. Sud, Shri C.L. Kumar, Shri R.K. Dewan, Shri V.N. Pasricha, Shri S.P. Kapoor and Shri K.S. Rai. Among the student participants the names of Surjit Dhawan, Harish Kapoor, Yogindra Sharma, Vijay Kishore Singh Sodhi, H.B.Jiwan, and Bharat Bhushan Kumar deserve a special mention. But the crowning attraction on both these occasions were the verses recited by our worthy Principal whose every word was charming yet meaningful. Let us hope that the Bazam, under the able guidance of Shri K. C. Kanda, will succeed in quickening students' interest in Urdu language and literature.

The Economics Society

The annual election of the Society took place on the 23rd of August,1957. The following were elected :

Vijay Kishore Singh Sodhi, B.A. II yr. *President*

Puran Chand Arora B.A. I yr. *Vice-President*

Harish Kapoor, B.A. III yr. *Secretary*

Arjan Bhojwani, Qualifying Arts, *Asstt. Secretary*

Ripudaman Duggal, Qualifying Arts, *Asstt. Secretary*

Sunita Sethi and Daya Bhatia were nominated as representatives of girl students.

The Society has drawn an elaborate programme for the celebrations of the National Plan Week. The same is being enthusiastically executed. A symposium in Hindi on some of the controversial aspects of the 2nd Five Year Plan was arranged on the 6th of September. Hira Ballabh Tiwari was adjudged the best speaker. A debate in English on "In the opinion of this house the Second Five Year Plan should be drastically curtailed," was held on the 9th of September. Sushama Tandon and Samir Dutt secured the first and 2nd positions respectively. Both these students, as also H.B. Tiwari, will be awarded prizes and will represent the college in the inter-college symposium and debate to be held in the University on the 12th and 13th September.

Thanks to the efforts of Shri S.P. Kapoor, the adviser of the Society, the publicity department of the Planning Commission put up Nav Prabhat-a play-on the 9th evening in the college lawns, and an interesting film show on the 11th September, 1957. Besides, the Society has an ambitious programme of arranging debates and discussions on topics of economic importance, as also of arranging educational trips to the Community Development areas. It is also setting up a small library of its own.

The Political Science Association

The Association kept up its reputation of being the most active Society by promptly holding its annual elections. Surinder Nath Vaid and Kanta Chabra hold the offices of the President and Secretary for the current academic year. The first meeting of the Association was held on 17th August, 1957. As many as twelve students read their papers on, "India at present needs sacrifices not strikes." A prize debate in Hindi was held on 31st Aug., 1957. The subject was, "In the opinion of this House, some seats in the Parliament should be reserved for women for a period of ten years". H.B. Tiwari and Gargi Gupta won the first and 2nd prizes respectively.

The Society, as usual, has drawn up a varied programme of debates, contests and competitions. It also proposes to hold a mock session of the Vidhan Sabha in October. A trip to some places of educational value is also seriously contemplated. The credit for the successful functioning of this body goes considerably to its alert and energetic adviser, Shri V.N. Khanna.

The History Association

The following have been elected office-bearers of the Association for the academic year, 1957-58 :

President : Shri Shiva Shankar Saxena
Vice-President : Tarun Kumar
Secretary : Manjeet Chowdhary
Joint Secretary : U.S. Kalra

Class Representatives :

Chandra Prakash Sharma	B.A. III yr.
Dharam Vir Bhardwaj	B.A. II yr.
Sushil Kaur	B.A. I yr.
Harishini Sharma	Prep–Sec. A
A.K. Butani	Prep-Sec. B.

The Association is working under the guidance of Shri B.B. Saxena who, it appears, is determined to make it a really active and useful Society.

The Rovers Crew

The Rovers Crew, which remained inactive ever since the going away of its former President. Shri I.P. Mittal, was revived in July, 1957. Shri V.N. Khanna is now guiding its activities. Dinesh Kumar of B.A. III year is the present troop leader. He will be giving field work training to the members from October. The Rovers meet twice a weak, when their President, Mr.V.N. Khanna, assisted by Vijay Kishore

singh Sodhi, talks to them about their duties and ideals. They will be administered the oath in the presence of the Principal after the final selection has been made. It has also been decided to merge the Social Service Association in the Rovers' Crew.

Extension Lectures

Principal Harish Chandra addressed the college students on 21st Aug. 1957. He advised the students to cultivate the good habits of punctuality and discipline, which will help them in becoming useful citizens of free India.

Surendra Vatsa of the Preparatory class read a paper in the College Hall on 29th July, 57, wherein he explained how the science of chemistry could increase the fertility of soil.

The World University Service

The World University Service has as its object the expression and promotion of International University solidarity and mutual service within and between Universities and the centres of higher learning throughout the world. It encourages and supports all efforts to meet the basic needs of the members of all the universities.

Our college has decided to become a member of the World University Service from the academic year 1957-58. There are 500 students on the rolls to contribute Rs 250/-/- to this body and in return we hope to get an assistance of Rs. 500/-/-by way of stipends, text-books etc. The following members of the College constitute the College Committee of the World University Service :-

1 Principal Harish Chandra (*Chairman*)
2. Shri R.L. Kakar, Lecturer in Mathematics
3. ,, D.S. Bhalla, Lecturer in English
4. Mrs. M. Thomas, Lecturer in Philosophy
5. Shri V.N. Khanna, Lecturer in Pol. Science
6. Daya Bhatia, B.A. II yr. (*Student Secretary*)
7. Subhash Chandra Sekhri, B.Sc. II yr.
8. Shant Kumar, Pre-medical II yr.
9. Surendra Vatsa, Qualifying Science
10. Santosh Kumari Qualifying Arts

The Fine Arts Club

The Hobbies Exhibition, an annual feature for the last four years, was held this year on 20th March under the auspices of the Fine Arts Society. Pencil sketching, painting, hand embroidery and miscellaneous creative sections were fairly represented both in numbers and quality.

In contrast to the previous year's photography was not represented at all and the knitting section came into existance for the first time. It appears that the camera is not popular with our boys this year and the knitting needles have found their way up our girls' hands.

The prize winners were : Samir Kumar Dutt, Pencil sketching; Virender Kumar Bajaj, Painting; Purshotama Kapoor, Hand embroidery and Knitting; Inderjit, Miscellaneous creative work

Alongside the Hobbies Exhibition an exhibition of the paintings of Kumari Usha Pasricha was also held. The paintings on view clearly showed the richness of conception of varied topics and excellance of execution that this young artist commands. The Fine Arts Society is thankful to Kumari Usha Pasricha for her help in popularizing painting among our students.

The Dramatic Club

On 12th, 13th and 14th March, 1957, the College Dramatic Club staged three One-act plays: *Khali Botal*—Urdu translation of *Shivering Shocks* by Clemence Dane, *The Affected Young Ladies* by Janet Dunbar and *Kamra No.* 5 by Imtiaz Ali Taj. The plays were directed and produced by Shri P.M. Kaul, Mrs. M. Thomas and Principal Harish Chandra respectively. The plays were liked immensely by the students and the guests. In playing the role of the Hakim in *Kamra No. 5* Principal Harish Chandra won universal acclaim as a versatile and finished actor. Shri K.C. Kanda and Shri Diljit Arora played upto expectations and formed a splendid trio with Principal Harish Chandra. Shri Diljit Arora was in his elements in the English play. Who would not be, amongst young and affected love-lorn ladies! Shri I.S. Kapur impressed the audience by his irate-father's role. Amongst the other performers Surinder Vaid's rendering of the drunken Inspector's role was almost perfect. The supporting and the major roles were well cast. There were blemshies here and there but they were not obtrusive enough to mar the productions. We congratulate the members of the Dramatic Club and the cast of the three plays and look forth to a similar fare next year.

The following were the cast of the three plays :

Khali Botal

Captain Dallas V.C.
Rattan Singh Bharel

Kysh (Servant)
Dharmeshwar Bhulyan

Mr. Hughes (Scientist)
Yoginder Sharma

Shepherd } Crooks
Dawson }
Vinod Kumar
Harish Kapur

Rowley (Inspector Pollock)
Surinder Vaid

The Affected Young Ladies

Jenny
Promilla Sikka

Clare
Dilsher Nagi

Norton
Harish Mallick

Earlwood
Ravinder Sikka

Cresswell
I.S. Kapur

Marquis
Diljit Arora

Baron
Toby Narayana

Maid
Jivan Saund

Kamara No. 5

Doctor
Subash Diwan/C.L. Kumar

Chaprasi
Joginder

Darban
Surjit Dhawan

Hakim
Harish Chandra

Editor
K.C. Kanda

Laila
Rita Ahluwalia

Agent
Diljit Arora

The Department of Health and Physical Education

With the increase in the number of students this year, there has been great rush of students in various games, particularly in Cricket, Volly Ball, Badminton and Table-Tennis These games have already been started. Badminton is very popular with the students but unfortunately we lack suitable indoor arrangements. The game, however, continues uninterrupted. It is hoped that Foot-Ball will be started from October onwards. The Inter-class tournament—a regular feature of this college—is being organized on better lines.

The following have been appointed office-bearers for the various games.

Cricket

Shanti Swarup : *Captain*
Vijinder Vaid : *Secretary*

Badminton

Harish Kapoor : *Secretary*
Ramesh Chander : *Joint Secretary*

Kabaddi

Dinesh Kumar : *Captain*
Nand Kishore : *Secretary*

Table-Tennis

Arjun Mehngani : *Secretary*
Parbha Godbole : *Joint Secretary*

Volley-Ball

Dharam Singh : *Captain*
Virinder Kumar Bajaj : *Secretary*

Athletics

Dilbagh Singh : *Captain*

Deck-Tennis

Chitra Vohra : *Secretary*

Net-Ball

Gargi Gupta : *Captain*
Annu Radha : *Secretary*

Physico-Medical Examination of the students has been started earlier this time due to increase in the number of students.

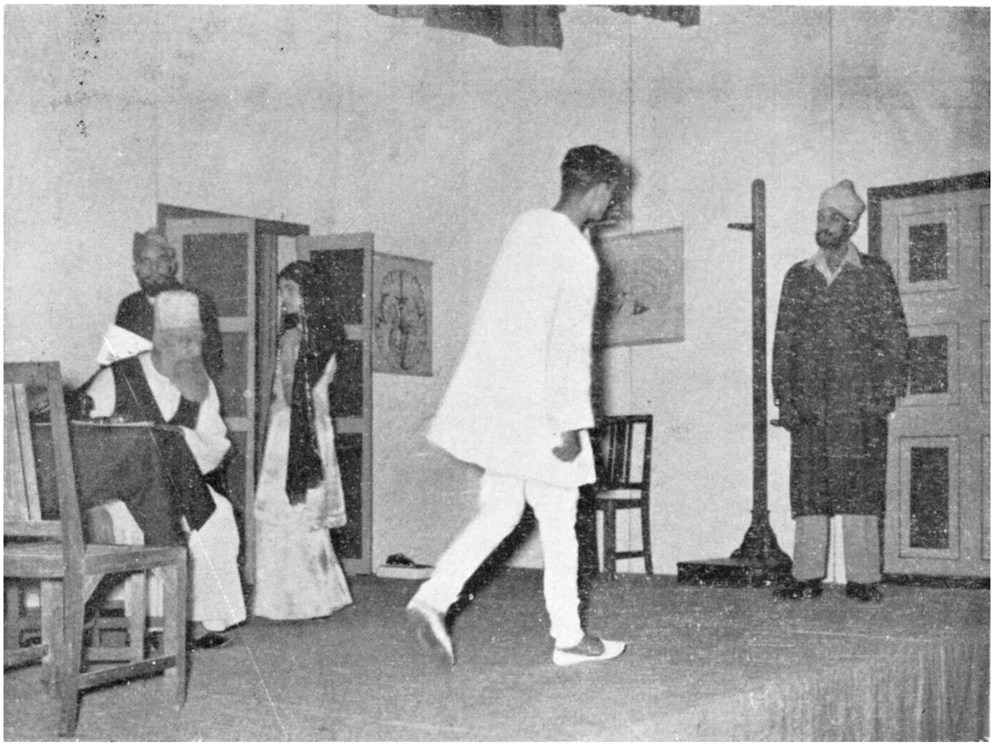

A scene from 'Kamra No. 5'

A scene from the English play 'The Affected Young Ladies.'

The Annual Prize-giving (Shri K. G. Saiyidain in the chair)

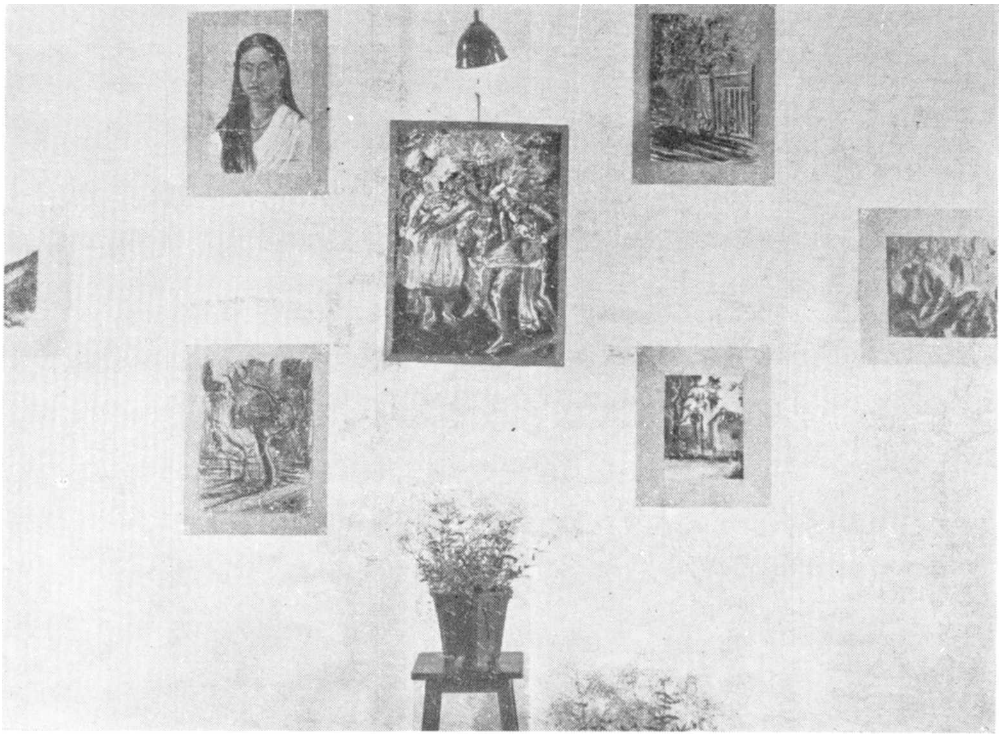

The Fine Arts Club (Exhibition of paintings)

सम्पादकीय

'देश' का इस वर्ष का प्रथम अंक आपके सामने प्रस्तुत है। अतः सर्व प्रथम मेरा यह कर्तव्य हो जाता है कि मैं हिन्दी-पत्रिका की ओर से नवीन छात्रों तथा छात्राओं का स्वागत करूँ। हर्ष का विषय है कि 'देश' के हिन्दी-परिवार की वृद्धि बहुत तेजी से हो रही है। 'देश' के इस अंक में निबन्ध, कहानी, कविता तथा प्रादेशिक साहित्य पर आधारित रचनाएँ प्रकाशित की गई हैं। इसके साथ शिष्ट हास्य को उपस्थित करने वाली रचनाओं (निबन्ध तथा व्यंग कविता के रूप में) को भी स्थान दिया गया है। हमारी हिन्दी-परिषद् इस पत्रिका के माध्यम से हिन्दी की उन्नति के लिये निरन्तर प्रयत्न कर रही है। हम इसके लिये हिन्दी-परिषद् के बहुत ही आभारी हैं, क्योंकि इसके द्वारा आयोजित की गई प्रतियोगिताएँ केवल विद्यार्थियों को ही उत्साहित नहीं करतीं वरन् हमें भी पत्रिका के लिये श्रेष्ठ साहित्यिक सामग्री मिल जाती है।

आज हिन्दी मातृभाषा ही नहीं है वरन राज-भाषा के पद पर भी सुशोभित हो रही है। अतः प्रत्येक हिन्दी-प्रेमी का यह कर्तव्य हो जाता है कि वह इसके साहित्य को समृद्ध बनाने का प्रयत्न करे। आज भारत में हिन्दी की उन्नति के लिये 'हिन्दी साहित्य सम्मेलन' और राष्ट्रभाषा-प्रचार समिति जैसी अन्य संस्थाएँ भी सक्रिय रूप से कार्य कर रही हैं। इन संस्थाओं के कार्य से हम छात्र भी प्रेरणा ग्रहण कर सकते हैं। जहाँ हिन्दी के लिये प्रयत्न हो रहे हैं वहाँ इसके विरुद्ध प्रचार की भी कमी नहीं है। दक्षिणी भारत में 'द्रविड़ मुन्नेत्र कड़गम' जैसी राजनैतिक संस्थाएँ भी है जो हिन्दी-प्रचार को राजनैतिक रूप देकर इसके विरुद्ध प्रचार कर रही हैं। खेद का विषय है कि उत्तरी भारत में भी हिन्दी के प्रचार में कम संकट नहीं हैं। कुछ तो सरकारी नीति ऐसी है कि हिन्दी-प्रचार में बहुत ढीलापन आ गया है और कुछ जातीयता पर आश्रित राजनैतिक दल हिन्दी को राजनैतिक दलदल में फँसाने की चेष्टा भी कर रहे हैं। उदाहरण के लिये पंजाब के सामयिक हिन्दी-आन्दोलन पर ही ध्यान दीजिये। 'हिन्दी रक्षा समिति' को कितने विरोधों का सामना करना पड़ रहा है।

ऐसी स्थिति में हम सभी का यह कर्त्तव्य है कि हम छात्रावस्था से ही हिन्दी के प्रति अपने अनुराग को बढ़ाएँ और समय आने पर उसकी गौरव-वृद्धि में योग दें। मुझे खेद है कि इस अंक में प्रत्येक इच्छुक विद्यार्थी की रचना को स्थान नहीं मिल सका है। कुछ रचनाएँ पत्रिका में स्थान के सीमित होने के कारण रह गई हैं और कुछ अपनी भाव अथवा भाषा-सम्बन्धी त्रुटियों के कारण भी प्रकाशित न हो सकी हैं। इन विद्यार्थियों को निराश नहीं होना चाहिये वरन् अपनी लेखन-शैली में सुधार करने का प्रयास करना चाहिये। ऐसा करने से ही वे अपनी तथा हिन्दी-साहित्य की उन्नति कर सकेंगे।

दिनेश कुमार कुलश्रेष्ठ, बी० ए०, तृतीय वर्ष

पर्वत के उस पार

लाजो ने देखा कि सैयद आज फिर उसे घूर घूर के देख रहा है। वह प्रति दिन की भाँति लज्जित नहीं हुई। संकुचित नहीं हुई। अपितु एक विशेष प्रकार के गर्व से उसका मस्तक उन्नत हो गया।

सैयद उसे घूरता है, कभी कभी इशारे भी करता है, पर क्यों? और कोई उत्तर न पा वह पुनः रोज़ की भाँति झुंझला दी। उसने अपने बड़े बड़े नयन उठा कर एक बार सैयद को घूर कर देखा जिसके प्रत्युत्तर में वह एक कुटिल सी हंसी हंस दिया।

'चिड़िया जाल में फंसती जा रही है, थोड़ी सावधानी की आवश्यकता है' सैयद सोचने लगा।

लाजो का पिता फ़कीर चन्द सीमा प्रांत के एक कबायली गाँव में रहता था। वह अब से नहीं अपितु कई वर्षों से उस भयानक प्रांत में रह रहा था। ऊँचा लम्बा, गोरे रंग का विशाल चेहरा जिस पर आयु की दीर्घता के चिन्ह स्पष्ट हो उठे थे, परन्तु लालिमा पुर्ववत जैसी ही थी। उन्हें अमीर तो नहीं पर सम्पन्न अवश्य कहा जा सकता है। लाजो उस गाँव के इकलौते हिन्दु परिवार की इकलौती लड़की थी। चंचल और मुंह फट तो वह बचपन से थी ही परन्तु सुन्दरता में भी वह वहाँ की अल्हड़ युवतियों से कुछ कम न थी। शरद् ऋतु की ठण्डी और काटने वाली पवनों ने उसे कठोर बना दिया था।

कठोरता और सुन्दरता का यह अद्भुत समिश्रण था। आठ वर्ष की आयु में ही उसने कबायली लड़कों की भाँति बन्दूक चलाना सीख लिया था और होते होते वह उसमें पूर्ण रूप से निपुण हो गई।

गोरा चिट्टा और विशाल कन्धों वाला सैयद उसे बड़ा अच्छा लगता था। वह उस गांव के सरदार का अकेला लड़का था। पठान की सन्तान होने के कारण वह ज़ालिम और कठोर प्रकृत्ति का था। उसकी वह लम्बे घेरे वाली शलवार और उस पर ढीला ढाला सा कुर्ता और काली जैकट उसे बड़ी फबती थी। अपने बड़े और तेज़धार वाले चाकू से वह हमेशा अपने दाँतों में लगा माँस खरोंचता रहता था। उसके इस पैने चाकू को देख कर लाजो कभी कभी सिहर उठती।

वह लाजो को अच्छा लगता है पर वह इशारे क्यों करता है ??

लाजो समझ न पाई।

'ठहर लाजो' तभी लाजो ने देखा कि सैयद उसी ओर बढ़ा आ रहा है। रोमांच की एक हल्की सी लहर उसके समस्त शरीर में दौड़ गई।

'क्या है ??' उसका स्वाभिमान लौट आया था। 'मुझे एक बात कहनी है तुझसे।'

कौन सी बात?' लाजो अकड़ गई। वह रुकी नहीं चलती रही और सैयद भी उसके पीछे चल रहा था।

'तुम रुको तो सही',

'भला मैं क्यों रुकूं।' तुनक उठी लाजो।

'मेरी बात नहीं सुनोगी?' सैयद गिड़गिड़ाया। उसके चेहरे की बर्बता न जाने किस

आवरण में छिप गई थी। 'अच्छा बाबा कहो।'

'तू मुझसे बात क्यों नहीं करती ?'

'कर तो रही हूँ !' सोलह वर्षीय लाजो झुंझला उठी। उसने विशालकाय सैयद की ओर देखा जो सकपका गया था।

'तू घोड़े की सैर करेगी' सैयद पूछ बैठा।

'नहीं जी ! मेरे अब्बा के पास भी तो घोड़ा है और मैंने कई बार सैर की है।

उसने मुंह बिचकाते हुये कहा और चलने का उपक्रम किया।

'अरे सुन तो'

'हां, क्या है' वह चमक कर बोल उठी।

'जानती हो उस पहाड़ की दूसरी ओर क्या है ?'

'नहीं' उसने उत्सुकता से उस ओर देखा।

'वहां पीर मनका की दरगाह है। वहां हर जुम्मे को लोग दूर दूर से इकट्ठे होते हैं। वहां कभी कभी मेम साहब भी आते हैं उनके कपड़े देखकर तुम जरूर हंसोगी। कल चलना तुम घोड़े पर।'

'मैं तो नहीं जाऊँगी। अब्बा ने जान लिया तो बहुत मारेंगे।'

'तुम्हारे अब्बा को पता ही नहीं चलेगा। हम सूरज ढलने से पहले ही लौट आयेंगे। आयेगी न !! मैं यहीं कल तेरा इन्तजार करूँगा।'

और लाजो ठेंगा दिखाती हुई भाग गई।

× ×

उस रात लाजो सो न सकी।

सोचती रही सैयद के बारे में। दूर से आती पठान युवकों की हंसी की आवाज उसे यदाकदा परेशान कर जाती। वह सोचती रही और एक अनन्त काल के लिये कल्पना सागर में खो सी गई। उसका नारी सुलभ हृदय केवल एक ही धुरी के आस पास मंडलाता रहा। सैयद—उसका हृष्ट-पुष्ट शरीर उसका सारा ध्यान अपनी ओर खींच लेता। वह चाह कर भी अपने सुनहले विगत में न खो सकी।

रात न जाने कब गई।

वह तो स्वयं से अनभिज्ञ अनागत के मधुर स्वप्नों में खोई रही। कैसे जान पाती कि उषा की शीतल समीर उसकी भूरी लटों को परेशान कर उसे भूले बिसरे वचन का स्मरण करा रही थी, जो कल अनजाने में ही उसने दे डाला था।

अम्मी पूछेंगी तो क्या कहेगी वह ?? ऊहं यह सब सोचना व्यर्थ है।

सैयद प्रतीक्षा कर रहा था। एक हल्की सी मुसकान उस मोटे होटों पर खेल रही थी। सैयद ने उसे अपने बलिष्ठ बाजुओं में उठा कर घोड़े पर बैठा दिया। दोनों मौन थे।

'वहां क्या है सैयद'

दूर पर दीख पड़ने वाली हिमाच्छादित चोटियों की ओर इशारा कर लाजो ने पूछा।

'बर्फ है और उसके बाद है काबुल। जहां औरतें बिकती हैं—ओह !'

वह अनजाने में ही यह शब्द कह गया। उसने किसी कठोर प्रतिक्रिया की आशा से लाजो की ओर देखा। परन्तु लाजो के भोले मुख पर किसी प्रकार का शंकित करने वाला भाव न था। वह तो उन ऊंची और स्वर्गीय दीखने वाली चोटियों में ही खोई हुई थी।

'तुम इस ओर कहाँ जा रहो हो'

अपने कल्पना जगत् से निकल प्रभात में आ गई थी वह और उसने देखा कि सैयद उसे किसी और ही दिशा में लिए जा रहा है।

'उस पहाड़ के पार काबुल नहीं देखोगी'

'काबुल !!'

उसका मुख बाल सुलभ उत्कंठा से खिल उठा। पर फिर सहसा वह उदासीन हो गई।

'पर वह तो बड़ी दूर है न'

विवशता भरी दृष्टि उसने चमकती हुई चोटियों पर डाली। वह इसके विषय में पहले भी अब्बा से सुन चुकी थी। पर वह कुछ अधिक न बताते थे, उसकी जिज्ञासा अशान्त ही रहती।

'अरे मैं तो वहां रोज जाता हूँ। हमें, छोटे रास्ते मालूम हैं, सिर्फ दस मील ही तो है यहां से।' और उसने घोड़े को ऐड़ लगाई।

उस दिन वह पीर साहब की दरगाह जाने के स्थान पर उन्हीं घाटियों में घूमते रहें। सैयद लाजो को दर्रे तक ले गया। वहां से पर्वतमालायें बड़ी निकट दीख पड़ती थीं। वहां की शीतल और तीव्रता से बहने वाली पवनों ने उसके गोर कपोलों को और भी लालिमा युक्त कर दिया।

उस दिन के बाद वह सैयद के साथ प्रायः प्रत्येक दिन वहां आने लगी। अपने पिता की पुरानी रायफल कन्धे पर डाले वह सैयद के आगे घोड़े पर बैठी दर्रे तक आती। सैयद काम निबटाने आगे चला जाता और वह वहीं घूमती रहती। अब वह उससे बहुत घुल मिल गई थी। उसकी अपार शक्ति को देख वह कभी कभी चकित हो उठती। लाजो उसके शक्तिशाली शरीर से स्नेह करने लग गई थी।

एक बार दर्रे की ओर जाते हुये सैयद ने उससे पूछा।

'क्यों लाजो मेरे से प्यार करती है न तू ?'

वह चुप रही और एक टक उन बर्फीली चोटियों की ओर निहारती रही।

लाजो !!

लाजो ने अब उसकी ओर देखा। उसके बड़े बड़े नयनों में चंचलता और प्रसन्नता का समावेश था। सैयद ने उसके अपनी ओर उठे नयनों में झांका और कदाचित उस भेद भरे अर्थ को समझ गया। सीमा प्रांत के उज्जड और कठोर प्रकृति के व्यक्ति भी नयनों की भाषा समझने में सफल हो सकते हैं—यह आश्चर्यजनक तो हो सकता है पर असम्भव नहीं।

'लाजो मुझसे निकाह करेगी।'

हो सकता है सैयद के इन शब्दों में कोई अन्य भाव निहित रहा हो पर लाजो ने जो समझा उसे जान वह संकुचित सी हो उठी। उस सोलह वर्षीय युवती के हृदय में भी किसी की मांसल बाहों में सिमटने की लालसा जागृत हो उठी और इस गम्भीर प्रश्न का उत्तर उसके मौन किन्तु मुस्काते नयनों ने दिया। उस दिवस वह दर्रे की ओर न जाकर पास ही के गांव की मस्जिद में जा घुसे।

"वह दोनों अब विवाह के पवित्र बन्धन में बंध चुके हैं।" मस्जिद के मौलवी ने उनसे कहा। लाजो प्रफुल्लित थी, अनजान थी न।

आज हमारी जशनों की रात है, लाजो।'

और लाजो किसी अदृश आनन्द की अनुभूति से सिहर उठी। उसका उभरता यौवन थिरक उठा, वह स्वयं को भूल नाच उठी।

वह रात !! कभी लौट के न आने वाली जशनों की रात लाजो के लिये कई अनुभूतियां लाई। अपनी असीमित प्रसन्नता को छुपाने के लिये वह बार बार खिलखिला कर हंस उठती। उस दिवस दोनों ने शराब पी। पहले तो लाजो उसे पीने में कठिनाई अनुभव करती रही किन्तु सैयद की बलिष्ठ भुजाओं ने उसे विवश कर डाला।

वह कभी न भूल पाई थी कि उस रात सैयद ने उसे बहुत तंग किया था। शराब की मदहोशी में वह अनाप शनाप बकता रहा। कई बार उसने कहा:—'ऐसी रातें उसके जीवन में कई बार आई हैं और आती रहेंगी।' लाजो इस भेद-भरी बात का अर्थ न समझ सकी और मौन धारण किये रही। वह अपना सब कुछ देकर भी और देना चाहती थी, अपना रेशा रेशा तक दे डालना चाहती थी, यदि दे सकती तब न।

× × ×

दिन बीतते गये। दूर पर्वत मालाओं की हिम पिघल कर असंख्य नदी नालों का जीवन बन गई। मधुमास आया और चला गया परन्तु लाजो और सैयद एक दूसरे से चोरी छिपे मिलते रहे। सैयद ने उसे फरंगी मेमों की तस्वीरें लाकर दिखाईं, जिन्हें देख वह घण्टों हंसती रही थी। उसका मन उल्लास और स्नेह मिश्रित गर्व से भर उठता। वह भी तो इन मेमों जैसी गोरी चिट्टी है, उसके बाल भी तो भूरे हैं, घने और चिकने। उसने भी तब इन मेमों जैसे बाल बनाने का प्रयत्न किया अपने बदले हुये स्वरूप को यह घण्टों आइने में निहारती रहती।

फिर वह दिन भी आया जब लाजो को ऐसा आभास हुआ कि सैयद उससे उदासीन रहने लगा है। वह उससे मिलने प्रतिदिन आता परन्तु प्रायः मौन ही रहता। लाजो की चंचलता और अल्हड़पन को देख केवल मुस्करा भर दिया करता वह उसकी इस उदासीनता का कारण चाह कर भी न जान पाई। केवल इतना ही जान पाई कि सैयद को किसी कठिनाई का सामना करना पड़ रहा है। कभी कभी वह कहने लगता:—

'आओ लाजो कहीं भाग चलें, इन बर्फीली चोटियों के उस पार या नीचे मैदान की तरफ।'

'पर वहाँ हम क्या करेंगे।'

वह भोलेपन से पूछती।

'क्यों, हम गृहस्थी बसायेंगे अपनी'

'पर वो तो हम यहां भी कर सकते हैं'

और तब सैयद उत्तर न दे पाता परन्तु वह फिर लाजो के भोले हृदय को उकसाने का प्रयत्न करता।

'तुमने एक बार कहा था न कि काबुल जाना चाहती हो। आओ भाग कर वहीं चलें।'

'पर अब्बा जो मारेंगे।' वह उत्सुक थी।

'उन्हें पता ही न चलेगा, हम रात को भाग जायेंगे' और अर्थ पूर्ण मुसकान खेल गई उसके अधरों पर।

'और बाद में अम्मी रोयेगी।'

'नहीं रोयेगी तू डरती क्यों है। जुम्मे की रात को मुझे उसी चट्टान के पास मिलना समझी। और देख अगर तू न आई तो फिर मुझसे नहीं बोल पायेगी।'

नम्रता के स्थान पर आज्ञा थी सैयद की

वाणी में। लाजो सहम गई। उसका हृदय शंकित हुआ पर केवल क्षण भर के लिये।

वह बहुत बेचैन थी उस रात। उसका हृदय रह रहकर किसी अज्ञात शंका से कांप उठता। भाग्य अथवा दुर्भाग्य से उस रात उसका अब्बा भी किसी पास के गांव में कार्यवश चला गया था। घर में वह और उसकी मां ही थी। अन्त में वह उत्सुकता को अधिक न दबा सकने के कारण चल दी। वह व्यथित नहीं थी, उसके बड़े बड़े नयनों से उल्लास और उत्सुकता टपक रही थी। अपनी प्रिय रायफल को कन्धे पर डाल कर वह से घर से निकल उठी।

थोड़ा सा दुख भी तो नहीं हुआ था उसे।

उसी चट्टान के समीप पहुँची वह जिस पर वह पहले एक बार प्रणय की देवी बना कर आई थी। तब वह अनजान थी प्रेम की अपार अनुभूतियों से।

कितना अन्तर था इन दो भिन्न स्थितियों का।

सैयद ने आज फिर शराब पी हुई थी, वह उन्मत्त सा लाजो को आते देखता रहा। उसके निकट आने पर एक ही झटके से उसने लाजो को भुजाओं में उठा कर घोड़े पर बैठा दिया।

'इतनी ज़ोर से न पकड़, दर्द हो रहा है' कराह उठी लाजो।

'अभी तो कुछ दर्द नहीं हुआ, तू देखती चल।'

लाजो एक बारगी सिहर उठी। आज क्या हो गया है सैयद को, इतना कठोर तो पहले नहीं था वह, फिर आज यह क्रूरता क्यों? वह समझ न पाई।

'तुम्हें क्या हो गया है सैयद'

'सैयद नहीं, सरताज कहो! मैं तुम्हारा खाविन्द हूँ'

उसने अपनी लाल लाल आंखों से उसकी ओर देखा। वह सहम कर चुप हो रही। वह डेरे के निकट पहुँचते जा रहे थे। वायु आज भी बड़ी तीव्रता से चल रही थी। पर्वत मालायें इस घोर अन्धकार में धुंधली पड़ रही थीं।

'तुम डर रहे हो सैयद'

नम्रता से उसने पूछा।

'नहीं—मैं नहीं डर रहा। शेरअली खान का लड़का होकर मैं डरूँ।' वह एक ऊँचा अट्टहास कर उठा।

लाजो जान न सकी कि वास्तविकता क्या थी। सैयद भयभीत नहीं था अपितु वह चौकन्ना था। वह शंकित था न जाने क्यों।

'लाजो तू कितनी खूबसूरत है'

वह लज्जा गई। आज पहली बार सैयद ने उसे सुन्दर कहा था।

'और खूबसूरती किसी एक की नहीं होती, वह तो दुनियां भर की होती है।' सैयद एक बार फिर मुस्करा दिया।

'मुझे कुछ मालूम नहीं। मैं तो तुम्हारी हूँ।'

'ज़रूर मेरी हो। इसी लिये तो तुम्हें काबुल लिये जा रहा हूँ। और.........'

सहसा न जाने वह क्यों चुप हो गया। फिर वह एकाएक घोड़े से उतर गया और धीरे से बोला।

'लाजो तू यहाँ ज़रा ठहर मैं आगे जाकर देख लूं'

'नहीं मैं भी साथ चलती हूँ'

'कहा जो यहाँ ठहर' वह गरजा। उसकी वाणी में निमर्मत थी।

वह अनिमेष नेत्रों से सैयद को जाते हुये देखती रही। जब वह अन्धकार में लुप्त हो गया तो वह भी सावधानी से घोड़े से उतर पड़ी।

× ×

'कौन है' आवाज़ कठोर थी।

'मैं हूँ सैयद' आगन्तुक ने उत्तर दिया।

'ले आये हो उसे'

'हाँ।'

'कहाँ है ?'

'इससे तुम्हें मतलब। पहले वह कागज़ लाओ फिर वह तुम्हें मिल जायेगी।'

'नहीं। पहले तुम उसे हमारे हवाले करो'

'सच कहता हूँ खान, कागज़ मिलने पर मैं उसे तुम्हें दे दूँगा वह यहीं पास में खड़ी है।' स्वर में याचना थी।

'चालबाज़ी करता है हमसे। चार हज़ार रुपये लाओ या उस औरत को दो। जब कर्ज़ा लिया था तब नहीं सोचा। अब क्यों सोचता है।' तभी वह आकृति आगे बढ़ कर सैयद के समीप आ गई।

'किधर है वह औरत।'

'उधर खड़ी है। वह कागज़ दो और उसे ले जाओ' दोनों किसी अन्य व्यक्ति की उपस्थिति से अनभिज्ञ तर्क वितर्क में जुटे रहे।

'हमें मारने की कोशिश नहीं करो नहीं तो हमारा कबीला तुम्हारे कबीले का सफाया ....ओह।'

एक ज़ोर का धमाका हुआ, और वह आकृति कटे पेड़ की भांति ज़मीन पर आ गिरी। तभी एक और धमाका हुआ और सैयद भी चीख मार कर गिर पड़ा और तभी वह दर्रा एक और तीव्र धमाके से गुंजित हो उठा।

दूसरे दिवस प्रातः पठानों ने तीन लाशें देखीं दो पुरुष थे एक स्त्री। पुरुषों के मुख पर भयानकता थी और उस स्त्री के मुख पर एक चिरंतन सी मुसकान।

सुरेन्द्र वैद्य,
बी. ए. तृतीय वर्ष

मुर्दे जलते हैं जहाँ पर !

मुर्दे जलते हैं जहाँ पर ।
एक दिन जाना वहाँ पर ॥
गगन चुम्बी भवन तेरे,
और सुन्दर चमन तेरे,
जिनमें कोई पांव रखे,
नैन हो जाते हैं टेढ़े ।
त्याग ये, जाना वहाँ पर ।
मुर्दे जलते हैं जहाँ पर ॥

खून अपना तू निचोड़े,
रात दिन धन को है जोड़े,
एक पैसे के लिए तू,
सर फुड़ाए और फोड़े ।
त्याग धन, जाना वहाँ पर ।
मुर्दे जलते हैं जहाँ पर ॥

आज है ताकत जताता,
आज है हिम्मत बताता,
बात सुनना तू किसी की.
"पाप है" यह जान पाता ।
पूँछूगा मैं "क्यों" वहाँ पर ।
मुर्दे जलते हैं जहाँ पर ॥

आज करता जिनसे छोह,
आज करता जिनसे मोह,
बेबसी का हुक्म होगा,
"आज इनका त्याग हो" ।
छोड़ चल देगा वहाँ पर ।
मुर्दे जलते हैं जहाँ पर ॥

आज तन को है बनाता,
आज तन को है सजाता,
कच्ची मिट्टी के घड़े पर,
व्यर्थ क्यूँ है समय गंवाता ।
ना रहेगा कुछ वहाँ पर ।
मुर्दे जलते हैं जहाँ पर ॥

नाम जो तूने कमाना,
और है जो मान पाना,
कार्य कुछ ऐसे यहाँ कर,
अमर अपने को बनाना ।
हँसते जाना तू वहाँ पर ।
मुर्दे जलते हैं जहाँ पर ॥

तारा बन तू चमक पाए,
सारे जग में जग मगाए,
दूज का चन्दा ऐ बन कर,
पूजा सारे जग से जाए ।
मर, अमर हो जा वहाँ पर ।
मुर्दे जलते हैं जहाँ पर ॥

अनजान बी. ए.

किस्मत का लिखा होकर रहेगा

यह उन दिनों की बात है जब मुझे अपनी बड़ी ताई के दुखद देहान्त का समाचार मिला। मैंने अपने पतिदेव से सविनय कहा—"क्या ही अच्छा हो यदि हम चाची के *अवशेष-चिन्ह उसकी इकलौती बेटी*—को अपने यहाँ रखें और उनकी देख-रेख करें।" मैंने अपनी उस चचेरी बहन को केवल एक बार देखा था—वह भी बहुत साल पहले—और आज भी उसका रूप-रंग मेरे आगे स्पष्ट न था। संभवतः उसका नाम रानी था। अन्तस् से एक आवाज उठती थी और उस आवाज की यह मांग थी कि हम उस अनाथ लड़की की सहायता करें और उसे उस स्थिति से बचाएँ जो निर्धनता की अवस्था में यतीम और बेघर लड़कियों की प्रायः हो जाती है। मेरी बात सुनकर पहले तो पतिदेव ने तनिक नाक-भौं सिकोड़ी और कहा—"प्रिये! न जाने क्यों मैं किसी अज्ञात डर से सशंकित हूँ—कहीं उसका यहाँ आना हमारे सुखमय गार्हस्थ्य जीवन में विघ्न का कारण न बन जाय।" मगर आखिरकार उन्होंने मेरा कहा स्वीकार किया और कुछ दिनों के बाद रानी हमारे घर में थी।

रानी की उम्र लगभग सत्रह साल थी। सांवली आकृति—चिड़चिड़ी प्रकृति—स्वभाव की रुक्ष मगर घरेलू काम-काज में दक्ष। घर के काम-काज से जब कभी फुरसत पाती तो ज्योतिषियों के यहाँ जाती रहती और अपना भविष्य जानने का प्रयास करती।

एक दिन रानी ने किसी अखबार में पढ़ा कि नगर में एक भविष्यद्रष्टा साधु आया है। किसी को उसके पास जाने की आवश्यकता नहीं। जिस किसी को अपने *भविष्य के सम्बन्ध में जानकारी प्राप्त करनी* हो, वह उसके पास बालों की लट भेज दे।

रानी ने उसी रात हमसे इस बात का ज़िक्र किया। पतिदेव ने मुस्कराकर पूछा—"रानी, क्या मालूम करना चाहती हो?" रानी ने दीर्घ निःश्वास भरकर कहा—"यही कि कब मरूंगी।" उसने फिर मेरी ओर मुखातिब होकर कहा—"तुम भी क्यों नहीं आजमा रही हो, शीला?" और फिर एक अप्रत्याशित ठहाके से कमरा गूंज उठा। "क्यों शीला, मौत से बहुत डरती हो न?"

कुछ दिनों के बाद रानी ने मुदित भाव से बताया कि उसने बालों की लट उस साधु के पास भेज दी। रानी अब किस कदर उत्तर के इन्तजार में थी, यह मुझसे छिपा न रहा। रानी की यह सनक मुझे और मेरे पतिदेव दोनों को अप्रिय थी। सात दिनों की लम्बी साधना के बाद उसके पास उत्तर आया। पत्र में लिखा था—"इन बालों वाला इन्सान दीर्घायु जान पड़ता है। ऐसे सौभाग्यशाली मनुष्य की सभी कामनाएँ पूर्ण होंगी।" पतिदेव ने यह सुना तो मुस्कराए और रानी से बोले—"बहुत खूब। इससे अधिक क्या चाहिये तुम्हें, रानी?" परन्तु रानी ने कोई उत्तर न दिया। उसने आगे पढ़ा। लिखा था—"यह बता

रहे हैं कि तुम्हारे जीवन में शीघ्र ही कोई दुखदायक घटना घटने वाली है—सम्भवतः मृत्यु।"

मैं कांप उठी। मैंने रानी से क्रुद्ध होकर कहा—"रानी इन मूर्खतापूर्ण बातों की ओर ध्यान न देना। ये अंधे ज्योतिषी नहीं जानते कि उनके ऐसे शब्दों का मानव-हृदय पर कैसा प्रभाव पड़ता है।" यह देखकर मुझे प्रसन्नता हुई कि साधु के इस उत्तर से रानी ज़रा भी उद्विग्न नहीं है।

समय गुजरता गया। रानी अब पहले की-सी रानी नहीं रह गई थी। वह सदा खोयी खोयी सी बैठी रहती। अकेले में बैठती तो लगता कोई स्वगत भाषण हो रहा है। सच पूछो तो उसकी यह प्रवृत्ति मुझे बहुत अप्रिय थी और एक रात मैंने पतिदेव से कह ही दिया—"मुझे अब अपनी ग़लती का स्पष्ट भान हो रहा है। रानी को अपने यहां रखने के लिए मैंने ही आपसे आग्रह और अनुरोध किया। परन्तु अब मुझे ऐसा लग रहा है कि रानी सचमुच हमारी सुखमय गृहस्थी में बाधा बन रही है।" मैंने देखा उनके होठों पर एक स्मित-रेखा खिंच गई। और फिर उन्होंने गलबाहें डालकर कहा—"सच तो यह है शीला की बहुत दिनों से मैं भी तुम्हें यही कुछ कहने के लिए किसी उपयुक्त अवसर की खोज में था। अच्छा हुआ कि इस सम्बन्ध में तुम्हारी भी यही राय है।"

दूसरे दिन पतिदेव ने रानी को अपने मन की बात बता दी। रानी का चेहरा निष्प्रभ-सा हो गया। पतिदेव ने उससे यह भी कहा—"रानी, हो सके तो तीन महीने के अन्दर-अन्दर तुम अपनी नौकरी और निवास की व्यवस्था कर लो। मुझे दुःख है कि आज मुझे यह सब कहना पड़ा।" रानी मौन रही। अब तो खुद पतिदेव भी उसकी नौकरी की तलाश करने लगे।

एक महीना हो गया। रानी अब मुझसे सर्वथा विमुख-सी रहती थी। मानो हम दोनों अपरिचित हों। इस वर्ष संयोग कुछ ऐसा बन पड़ा कि पतिदेव हमें कार्याधिक्य के कारण मंसूरी-पर्यटन के लिए नहीं ले जा सके। चि० रमेश को तो मैंने मायके भेज दिया कि गर्मियों की छुट्टियाँ वह वहीं व्यतीत करे। इधर पतिदेव हमें कभी-कभी कार में बिठाकर यहां-वहां की सैर करा लाते।

रविवार को एक सुबह उन्होंने नदी की सैर करने प्रस्ताव रखा। दरअसल, उन्होंने यह प्रस्ताव बाहरी मन से रखा था। उन्होंने यह समझा कि अन्य प्रस्तावों की भाँति रानी इसे भी नहीं मानेगी। पर यह क्या? रानी ने तत्काल हामी भर दी। यही नहीं उसने वहां नहाने के लिए कपड़े इत्यादि भी साथ लिए।

रानी का मूड पूर्ववत् नहीं था। आज वह हंसी दिल्लगी में बराबर भाग ले रही थी। उसने ज्योतिषी के शब्द कह सुनाए और फिर वह खिलखिला कर हंस दी। मेरे पति ने भी हंसकर कहा—"यह अच्छा हुआ कि तुम्हारी एक मोटी बुद्धि ने इस कथन को मूर्खता जान ली। सुबह के भूले शाम को घर लौट जाएं तो वे भूले नहीं कहाते।" रानी ने कहा – "हां,अब तो ज्योतिषी की उस भोंडी बात पर मेरा ज़रा भी यकीन नहीं रहा। अगर यकीन हुआ है तो इस बात का कि यदि मनुष्य चाहे तो स्वस्थ और सुखी जीवन को भी एक क्षण में समाप्त कर सकता है।

और एक दिन—पतिदेव को बिना बताए मैं उस महात्मा की सेवा में जाकर उपस्थित हुई। जाकर देखा—महात्मा कृशकाय और लम्बे कद का व्यक्ति था। वह बहुत दुबला-पतला था। शायद इसलिए उसका कद लम्बा जान पड़ता था। मैंने सविनय अपने आने का उद्देश्य प्रकट किया। महात्मा बोले—"आए हुए बालों का मैं सूक्ष्म दृष्टि से निरीक्षण करता हूँ। मुझे अपनी भविष्योक्ति पर पूर्ण विश्वास है। लेकिन तुम्हारी बात जानकर न जाने क्यों मेरा मन उन बालों को एक बार पुनः देखने को विवश हो रहा है।" वह उठा और जब वह वापस आया, मैंने देखा, उसके हाथ में एक बंडल था। रानी ने जो पत्र इस वीतराग महात्मा को लिखा था, वह पत्र इस बंडल में सुरक्षित था। महात्मा ने वह पत्र दिखाया। मैंने रानी के हस्ताक्षर पहचान लिए। पत्र रानी का ही था। पत्र में लिखा था कि वह किसी से प्यार करती है पर उसके प्रेम-पात्र को उसकी इस चेष्टा का ज्ञान नहीं है रानी ने अपने प्रियतम के सम्बन्ध में जो रेखाएं प्रस्तुत की थीं और उन रेखाओं से जो एक अस्पष्ट-सी आकृति बनती थी, उसकी कल्पना मात्र से मेरे शरीर का रोम-रोम सिहर उठा। पत्र बता रहा था कि उसका प्रियतम और कोई नहीं बल्कि—बल्कि स्वयं मेरा प्राणेश्वर था। मैं सन्न रह गई। ज्योतिषी ने मेरे चेहरे के प्रतिक्षण बदलते हुए रंगों को देखकर कहा—"बेटा, बीमार तो नहीं हो?······इस तरह बुत बनी क्यों बैठी हो? क्या रानी की याद आ गई? अरे भई, यह तो······।"

मैंने अपने को सम्हाल लिया। बोली—"नहीं नहीं, महात्मन, ऐसी कोई बात नहीं। मैं कभी-कभी ऐसे ही सन्न हो जाती है, पर जल्दी ही ठीक हो जाती हूँ।" सच तो यह है कि उस समय मेरी आँखों के आगे स्याही के बड़े बड़े धब्बे थे. पत्र में लिखी बातें। "बालों की जो लट रानी ने आपके पास भेजी है कृपया वह भी दिखाइए"—मैंने विनीत स्वर में कहा। अब साधु की दृष्टि ऊपर की ओर उठी और उसने मुझे अर्थभरी निगाहों से निहारा। उसने रानी के बालों की उस लट को मेरी ओर बढ़ाते हुए कहा—"मैं सब जिज्ञासु जनों की लटों को अपने यहाँ निहायत हिफाजत से रखता हूँ।"

लट को देखकर मैं अवाक् रह गई। मुझे लगा, यह लट रानी के नहीं, मेरे बालों की है। रानी के बाल काले और गाढ़े काले रंग के थे। ये बाल चमकीले थे और थे नरम तथा खूबसूरत। हे भगवान्! यह रानी ने क्या किया? क्यों किया? मैं अपना आपा खो बैठी। ज़रा गरम होकर बोली—"क्या आप इत्मीनान से कह सकते हैं कि ये बाल इसी पत्र लेखक के हैं, अन्य किसी के नहीं?"

साधु ने संयत स्वर में उत्तर दिया—"मुझे कोई धोखा हो जाय, यह संभव नहीं है। बाल पहुँचते ही मैं उनको बारीकी से देखकर एक अलग लिफाफे में रख लेता हूँ। उस लिफाफे के ऊपर मैं बड़ी सावधानी से प्रेषक का नाम व पता लिख देता हूँ। तुम्हीं देखो, इस लिफाफे के ऊपर क्या लिखा है? लिफाफे के ऊपर रानी का नाम व पता लिखा हुआ था। मैं अनायास बोल उठी—"मगर मैं दावे से कह सकती हूँ कि ये बाल मेरी

चचेरी बहन रानी के नहीं हैं। ये…ये…ये बाल तो ……हे भगवान्……मेरे……मेरे ही हैं और किसी के नहीं……रानी के भी नहीं।" सारा गुल खिल गया रानी ने अपने बालों की बजाय मेरे बालों की लट, न जाने कैसे, ज्योतिषी के पास भेजी थी और पूछा था इन बालों वाली स्त्री जल्द मरेगी या देर से? बिचारी रानी—निश्चय से जानना चाहती थी कि मैं जल्द मरूँगी या नहीं!

प्रो०—सन्तदास भांगियाणी

लक्ष्य

ओ पथिक! है तू जाता कहाँ?
तूने जाने की ठानी, ओ अज्ञानी।
पर लक्ष्य तो बता, बिना लक्ष्य के भला।
इस विश्व में कौन, गया न छला।
बिना इसके न मान तेरा होगा यहाँ।
ओ पथिक है तू…………

जाने से पूर्व कोई लक्ष्य खोज ले।
लक्ष्य क्या वस्तु है,
औ लक्ष्य क्या बला यह मुझसे जान ले।
लक्ष्य ने ही गाँधी का नाम फैलाया।
लक्ष्य ने ही कृष्ण को ईश्वर बनाया।
लक्ष्य के चमत्कार अवर्णनीय हैं।
इसको त्यागे उसकी स्थिति शोचनीय है।
तू पूर्व लक्ष्य दूट 'लायक' कहता है यहाँ।
ओ पथिक है तू……………

लायकसिंह ठगेला बी. ए. प्रथम वर्ष

—❀—

घनश्याम उमड़ आए

(कविता)

नीले नभ में धीरे-धीरे,
घनश्याम उमड़ आए।
हो उठे विभोर उपवन में मोर,
जब नभ में नभ ध्वज छाए॥

घन गरज उठे, बिजली चमकी,
धरती कांपी, हुआ उदधि अशांत।
नाचे मयूर, मधु-उपवन में कोयल गाए,
जब नभ में घनश्याम उमड़ आए॥

झूम उठी डाल, हरे-भरे खेत,
वृक्षों के पात मस्त होकर लहराए।
हर दिशा हंसी, हर कली खिली,
जब अम्बर ने आँसू बरसाए॥

—कुमारी विमला रावत
रोल नं० ८
बी. ए. प्रथम वर्ष

—❀—

कमल

और जब दूसरे दिन मकान-मालिक ने कमरा साफ करवाया तो बूढ़े नौकर के हाथ कुछ बिखरे कागज के पन्ने ही लगे। उसने उनको इकट्ठा कर पढ़ना प्रारम्भ कर दिया। पहले पृष्ठ पर लिखा था—

कुन्तल उपन्यास समाप्त होने को तथा कमल जाने को है। यहीं पर सुख चरम सीमा पर पहुँच चुका है और दुःख अपनी सीमा खो चुका है। न दुखान्त का प्रश्न है न सुखान्त का। इसलिये आज यह अन्तिम अध्याय समाप्त करना ही है। जीवन के उन २० सालों की स्मृति कमल के साथ विदा करनी ही है। और तब दूसरे पन्ने से उपन्यास का अन्तिम अध्याय प्रारम्भ किया था। वह इस प्रकार था—घर वन्दन-वारों तथा—बिजली के बल्बों से जगमगा रहा है। बाहर आंगन में रंग-बिरंगे चौक पूरे गये हैं। दहलीज दीपकों से जगमगा रही है। ठौर-ठौर पर मंगल कलश धरे हैं। बच्चों का शोर गुल, रिकार्डों की धुन, मनचलों का उछलता हुआ दिल, तथा दूर से बारात के बैन्ड की आवाज ये सब मिल कर विवाह में चार चाँद लगा रहे हैं। कमल भी अपनी सखी-सहेलियों से घिरी है। श्रृङ्गार से सजी कमल नभ में रूप के गर्वीले चाँद को लजा रही है। लाल साड़ी झिलमिल-झिलमिल सितारों से जगमगा रही है। सहेलियाँ चिढ़ा रही हैं। पर कमल मौन क्यों है? क्या है उसके हृदय में! कोई क्यों नहीं पूछता उससे? उसके अधरों की मुस्कान कहाँ है? वह क्यों उलझी है? जो जैसा कहता है वैसा क्यों करती है? प्रिय मिलन की उत्सुकता कहाँ हैं? उसकी दृष्टि क्या खोज रही है? शायद उसको जो बाहर लोगों के बीच प्रशान्त महासागर की तरह शान्त, स्थिर तथा हृदय शून्य सा खड़ा है। शायद उससे वह कुछ कहना चाहती है? पर कह कैसे सकती है? वह तो उसे विदा करने में खोया है। तीन दिन से रात-दिन ब्याह की तैयारी में खोया है। न आँखों में नींद है न भूख। तभी बच्चे चिल्ला उठते हैं,— "ओह बारात आ गई", बच्चे बारात की ओर दौड़ते हैं, और स्त्रियां खिड़कियों से झाँकने लग जाती है। कमल का हृदय हा हा कार कर उठता है। वह चाह रही है, यह सब श्रृङ्गार साज फैंक कर भाग जाये। दूर कहीं समाज के परे। जहाँ न बन्धन हों न रुकावटों की दीवार, पर कुल, मान तथा पिता की लाज की प्रतिष्ठा का सम्मान न कर वह क्या भाग सकती है? तभी बलि के बकरे की तरह उसे विवाह-मण्डप में ले जाया जाता है। वह जाती है। उसके पिता उसे अजय के बगल में बिठा देते हैं। एक बार उसने घूंघुट से अजय की ओर देखा तो देखती रह गई। कितना दिव्य रूप है। कैसी मन्द मुस्कान व्याप्त है अधरों पर। कैसी अविरल शान्ति है हृदय में, ऐसा लगता है इस पुरुष ने रोना सीखा ही नहीं। तभी वह दृष्टि उठाती है। पास ही खड़ा है हरी, संज्ञाशून्य सा, भविष्यहीन सा। कमल का हृदय काँप

उठता है। हृदय हा हा कार कर उठता है। नयन उस पर स्थिर हो जाते हैं। जी करता है उस गठ बन्धन को तोड़ कर हरी से लिपट जाये। समाज के ठेकेदारों से कह दे मेरा पति अजय नहीं हरी है। तभी ब्राह्मण बोल उठा—बिटिया कहो—"मैं जीवन भर तुम्हारे प्रति सच्ची रहूँगी।" कमल चौंक उठती है, कैसी विडम्बना है, कितना असत्य है। क्या मैं अजय के प्रति सच्ची रहूँगी ? क्या मैं हरी को भूला सकूंगी ? ब्राह्मण फिर कहता है। वह कह देती है मानो कहने को कहती है। और तब बारात जनवासे की ओर और कमल अपने कमरे की ओर भाग जाती है। सखी सहेलियाँ खिल-खिला उठीं। पर कमल मौन है, चिर मौन।

धीरे २ सारी चहल-पहल धीमी पड़ गई। निस्तब्धता का राज छा गया। दिन भर के थके मांदे लोग सोने का उपक्रम करने लगे। सोई नहीं तो कमल। आँखों के सामने एकाकी हरी है। हृदय प्रश्नों से भरा है। वह अपने से ही पूछ बैठी—अब उसका क्या होगा ? निःसहाय कहाँ जायेगा ? क्या करेगा ! कितना अस्त-व्यस्त है उसका जीवन ! न भविष्य की चिन्ता, न कुछ करने की इच्छा। अब कौन उसकी दुर्बलताओं का शृङ्गार करेगा ? कौन उसके उबड़-खाबड़ जीवन को स्वस्थ बनायेगा ? कौन उसकी पुस्तकों को सम्हालेगा ? कौन उसके बिखरे कपड़ों को बटोरेगा ? उसे ही तो वह सब कुछ समझ बैठा था। वह क्या सोच रहा होगा ? वह रो रहा होगा। अवश्य रो रहा होगा। उसने बचपन से ही रोना सीखा है। उसका हृदय छोटा है। वह भावुक है पीड़ा को सहन नहीं कर सकता। पड़ौसी होने के नाते उसने कई बार रोते देखा है। कई बार उसके आँसू पोंछे हैं। भाग्यहीन। बचपन में माँ मर गई। मेरी माँ को अपनी माँ समझ बैठा और मुझे..................सब कुछ समझ बैठा। कितना अनजान है ? कहता था तुम चली जाओगी तो मैं लुट जाऊँगा। सब कुछ छोड़-छाड़ सन्यासी हो जाऊँगा। कमल आगे कुछ सोच न सकी। आँसू बहते ही गये। हृदय की व्यथा बढ़ती ही गई। तभी उसने खिड़की खोली। सूनापन था। बल्ब जगमगा रहे थे। कुत्तों का झुण्ड जूठ पत्तलों को चाट रहा था। एक हवा का झौंका आया उसके शरीर को कंपकपा गया। खिड़की बन्द करने ही वाली थी कि बाहर एक व्यक्ति बैठा दिखा—अपने ही से प्रश्न किया—वह कौन है ? इतनी रात क्या कर रहा है ? होगा कोई घर का नौकर। बर्तन साफ कर रहा होगा। पर-पर-वह तो हरी सा दिखाई दे रहा है। तो क्या वह हरी है ? कमल उन्मादिनी सी बाहर दौड़ आई। देखा हरी था। उसके कन्धों को झकझोरती हुई बोली—"क्या कर रहे हो तुम ? क्या कर रहे हो इतनी रात ?"

"प्लेट प्याले गन्दे पड़े हैं। नौकर बेचारे थक कर सो गये हैं। सुबह बरातियों को चाय देनी है। सोचा इनको साफ कर रख दूँ" हँसते हुये हरी बोला।

"तुम मुस्करा रहे हो हरी ? तुम रो क्यों नहीं रहे हो ?"

"क्या कहती हो कमल ? तुम्हारा घर बनने जा रहा है, फिर मैं क्यों रोऊँ ?"

"हरी चलो भाग चलें" उन्मादिनी की तरह कमल बोली।

हरी ने उसके अधरों पर अंगुली रख दी। और बोला—"तुम इस समय यहाँ क्यों आई कमल।" जाओ सो जाओ कमल, कोई देखेगा तो क्या कहेगा।"

"तुम मुझे क्या करने को कहते हो हरी ? बोलो मैं क्या करूँ ? तुम कहोगे मैंने तुमको धोखा दिया। तुम यही कहो हरी। पर मैं क्या करती। विवश थी हरी विवश।"

"कमल जाओ सो जाओ" हृदय के ऊफान को थाम हरी बोला।

"हरी मेरी कसम खाकर कहो तुम मुझे भूल जाओगे। शादी करोगे। तुम मुझे सच्चा प्यार करते हो तो कहो।"

"कमल मुझे कमजोर न बनाओ, जाओ। और तब उसने कमल का हाथ पकड़ा दरवाजे तक छोड़ आया। रात का सूनापन इस विशुद्ध प्रणय का साक्षी था।"

यहीं पर हरी उपन्यास समाप्त करना चाहता है। पर बाहर से किसी बच्चे की चीखने की आवाज उसकी गति में बाधा डाल रही है। वह खीझ उठा। बाहर आया। बच्चा हरी को देख क्षण भर चुप हो गया। हरी ने उसे गोद में उठा लिया। पूछा उसका घर कहाँ है ? अनजान बच्चा क्या उत्तर देता। बच्चे को गोद में लेकर पड़ोसियों से पूछा। संध्या का अंधियारा बिखरता जा रहा था। तभी एक स्त्री उन्मादिनी की तरह बच्चे पर झपटी। बच्चे को चूमते हुए बोली। "आपको कहाँ मिला ? दोपहर से खोया था।" हरी ने उस मन्द-मन्द तम में उसको देखा। कमल थी। जी चाहा उसका नाम पुकारे। पर अधर खुले नहीं मुस्करा उठे गहरी पीड़ा लेकर। क्षण भर संध्या के तम के उस मन्द-मन्द प्रकाश में कमल ने हरी की ओर देखा। चेहरा जाना पहिचाना सा था। हरी धीरे २ आगे बढ़ा। कमल अपने ही में उलझ गई। तभी कमल के मुँह से एक शब्द निकला—"हरी" सारा वातावरण गूँज उठा। पर हरी सुन न सका। वह बहुत दूर चला गया था। बहुत दूर··· ··· ···

हीरा वल्लभ तिवाड़ी "उन्मत्त"
बी० ए० द्वि० व०

कला का मूल्य

कैसी है यह दुनिया ? कभी रंगीन कभी ग़मगीन ! कभी कितनी ग़लत कभी कितनी सही। पर, यह दुरंगी दुनिया किसी तरह चैन भी तो नहीं लेने देती। माना, कि मैं बदसूरत हूँ लेकिन इससे दुनियां को क्या ? काश ! मैं भी सुन्दर होता ! ऊँह ! अगर आज सभी सुन्दर होने लगे तो सौन्दर्य का मान ही कौन करेगा ! कोई बात नहीं। केवल इसलिए कि मैं बदसूरत हूँ। अपने को अभागा क्यों मान लूँ ? नहीं नहीं मैं अभागा नहीं हूँ ! मुझमें शक्ति है—एक दैवी शक्ति जो कदाचित् किसी विरले को ही प्राप्त हो सकती है ! मुझे ईश्वर ने कला-प्रेमी

बनाया है। मैं कलाकार हूँ! क्यों न कला-निर्माण में ही लीन हो जाऊँ? क्यों न संसार को दिखा दूँ कि एक निर्धन भी 'महान' बन सकता है? पर···पर, मेरे पास कलाकार बनने के साधन कहाँ हैं? ईश्वर ने मुझे बदसूरती के साथ-साथ निर्धनता भी तो बख्शी है! तो क्या निर्धनता के कारण महान् कलाकार बनने की मेरी आकांक्षा स्वप्न बन कर ही रह जाएगी?

नहीं, नहीं मुझे महान् कलाकार बनना होगा! मुझे कला के लिए कठिन साधना करनी होगी! पर···पर क्या मैं निर्धनता से छुटकारा पा लूँगा? मुझे क्या करना चाहिए? अपनी कला को बेचना होगा—कलाकार बनने के लिए! तो क्या मैं कला को बाज़ार में बेच दूँ? अपनी कला को, जिसे मैंने अब तक संजोकर रक्खा था? अपने सर्वस्व को, जो सुख-दुख में मेरा—केवल मेरा साथी था? नहीं···नहीं, मैं यह नहीं होने दूँगा! मैं कला नहीं बेच सकता—किसी भी मूल्य पर नहीं! मैं कला को संजोकर रक्खूँगा! लेकिन, मेरी रोटी की समस्या का हल कैसे होगा? इसके बिना मैं कला-निर्माण कैसे कर सकता हूँ? तो. आखिर मैं चाहता क्या हूँ? यश? नहीं, केवल यश पाकर मैं क्या करूँगा? तो क्या धन? हाँ, शायद धन। धन—जिसके लिए संसार पागल है! जिसके लिए मुझे अपनी कला को बेचना होगा! ओह! तो क्या मैं सचमुच कला को बेचने जा रहा हूँ? बेच सकूँगा? मुझे कला को ही धनोपार्जन का एकमात्र साधन बनाना होगा!

तब······तब, मेरी कला का मूल्य क्या हुआ? रोटी के चन्द टुकड़े? हा! हा!! हा!!! आज मैं कला को बाजार में बेच दूँगा—केवल रोटी के चन्द टुकड़ों के लिए! सभी बेचते हैं, तो मैं ही क्यों कला का महान् पुजारी बनने का स्वांग रचूँ? कला! मुझे क्षमा कर दो! मैं विवश हूँ! शायद इसके अतिरिक्त और कोई चारा ही नहीं! कला! आज रोटी के चन्द टुकड़ों के लिएमैं तुम्हें बेचने जा रहा हूँ। कला!—और कला हँस रही थी उस अभागे कलाकार पर!

—कुमारी विमला रावत,
रो० नं० ८
बी. ए. प्रथम वर्ष

यह दिल्ली है

आज प्रातःकाल आँख खुलते ही कानों में यह आवाज़ पड़ी "यह दिल्ली है" बोलने वाले पर बड़ा क्रोध आया कि क्या हमें मूर्ख समझ रखा है जो हम यह भी नहीं जानते कि 'यह दिल्ली है'। हम कुछ जली कटी सुनाने जा ही रहे थे कि यह शब्द कानों में पड़े, 'हम आकाश वाणी दिल्ली से बोल रहे हैं'।

यह जानने के लिये कि सुबह-सुबह यह आकाश वाणी कहाँ से हुई ज्योंही दुग्ध धवल आकाश की ओर सिर उठाया, त्योंही इन

शब्दों ने कानों से टकरा कर हमारा ध्यान भंग किया, 'अब आप शास्त्रीय संगीत के रिकार्ड सुनिए' धत् तेरे की, यह रेडियो महाशय थे जो इस समय गुस्ताखी फरमा रहे थे। खैर हम सब बातों को छोड़ 'यह दिल्ली है' इसी एक वाक्य पर विचार करने लगे।

कितना सार-गर्भित वाक्य है यह कि 'यह दिल्ली है।' दिन चढ़ते ही आपको चेतावनी दे दी गई 'यह दिल्ली है,' अतः चांदनी चौक या क्नाट प्लैस कहीं भी घूमते हुए यह कदापि न भूलिये 'यह दिल्ली है,' क्योंकि ज्योंही आप अपने गबाडीन के नये कोट की जेब में बड़ी अदा से हाथ डालकर किसी युवती की नजर में बिगड़े रईस बनने का अभिनय करेंगे और उसका बिल चुकाने के लिए अपनी कटी जेब से बटुवा निकालना चाहेंगे त्योंही आप की शेखी- बटुवे को न पाकर गायब हो जायेगी, चेहरा उतर जायेगा और आँखों के आगे अन्धेरा छा जायेगा।

आप के पैरों तले जमीन खिसकती मालूम होगी, आसमान उड़ता और होटल की दीवारें अट्टहास करती सुनाई देंगी आपकी यह युवती उठकर अपना बिल चुकाती हुई घर की राह लेगीं और जाते समय भी आपके घावों पर नमक छिड़कने का यह सुनहरी अवसर हाथ से न खोने देगी 'बस देख ली आपकी रईसी मैं पहले ही जानती थी इन तिलों में तेल नहीं।' आप अभी इस पर विचार भी न कर पायेंगे कि होटल वाले आपको घेर लेंगे और आप पर विष वाक्यों की वर्षा होने लगेगी।

'जेब में धेला नहीं चले आते हैं होटलों में,'
'कपड़े तो देखो कैसा रईस लगता है,'

'अजी साहब ऐसे लोग ही जेब काटते हैं, आदि आदि, और इसके साथ-साथ ही आपकी बिना उस्तरे क्षौर क्रिया भी हो जायेगी। माना आप भी पूरे ढीठ निकले और इसको धूल समझ झाड़ते हुये चल दिये तो फिर प्रत्येक राहगीर की मूक वाणी आप से सहानुभूति पूर्ण स्वर में कह रही है 'यह दिल्ली है।'

'यह दिल्ली है,' इस वाक्य में एक गूढ़ रहस्य निहित है वह यह कि आप कोई अपराध कर डालिये, यह वाक्य कवच की तरह आपकी रक्षा करेगा। मान लीजिए, आपने यह जताने के लिए कि 'अभी मैं जवान हूँ,' किसी लड़की को छेड़ा। वह कहेगी 'Non Sense' शर्म नहीं आई, और आप यदि यह कहते हुए कि 'यह दिल्ली है' और अकड़ते हुये चलेंगे, तो आप सैंडिल खाने से बच जायेंगे और प्रत्येक राहगीर को यह जाहिर हो जायेगा कि यह आपका पैतृक यानी खानदानी पेशा है।

चन्द्रप्रकाश भाटिया बी० एस० सी०
प्रथम वर्ष रौल नं २२

मैं

मैं भग्नपोत का तख्ता, युग युगान्तर से।
लहरों के थपेड़े खाता, बहता जाता हूँ॥
शरीर मेरा जीर्ण शीर्ण है, ना जाने कब।
किनारा पाता हूँ या, असीम तल में समाता हूँ॥

मैं बन का फूल हूँ जिस में।
रूप गंध का नाम नहीं है॥
ना जाने कब हवा का झोंका तोड़ डाले।
अनिहारी पंखड़िया मेरी बिखेर डाले॥

जिस धरा से मेरा सृजन हुआ था कभी।
उसी में अनजाने में, आत्मसात मैं कर लूंगा॥
मैं समझ ना पाऊँ, मेरे सृजन विसृजन में।
विधि का कौन रहस्य उसमें छुपा होगा॥

मैं जो समाधि हूँ, जिस पर।
दीपक कभी एक जला नहीं है॥
वो पाषाण प्रतिमा हूँ जिस पर।
फूल कभी एक चढ़ा नहीं है॥

उड़ा मैं था उस चन्द्रमा को छोड़।
इस प्रखर दिव्य अंशुमालीं की ओर॥
तेज ने घायल किये डैने मेरे।
बिखर गये ओ टूट गये, पंख मेरे॥

ना जी पाता हूँ ना मर पाता हूँ।
बूंद प्यार की एक पा जाने को॥
प्राण संभाले आश लगायें अम्बर से।
चंचु अपनी पसार के बैठा है॥

कमलेश कुमार कपूर
प्री—मेडीकल, द्वितीय वर्ष

पंच-वटी में भारतीय संस्कृति

धर्म, साहित्य, कला, दार्शनिक विचार धारा आदि के समूह का नाम ही संस्कृति है। किसी देश के निवासियों के रहन-सहन विचारधारा में संस्कृति के सूचक चिह्न होते है। भारतीय संस्कृति का ज्ञान प्राप्त करने के लिए यहाँ की उपरोक्त सभी चीजों का अध्ययन करना अनिवार्य है और यहाँ पर यह देखना है कि इन सब चीजों का समावेश मैथिलीशरण गुप्त द्वारा रचित 'पंचवटी' में कहाँ तक है। त्याग भारतीय संस्कृति का मुख्य अङ्ग रहा है। पर कैसा त्याग ? अपने कर्तव्य के हेतु और अपने वचन की रक्षा के निमित्त भारतवासियों ने ऐसे-ऐसे त्याग किये हैं जिनको देखकर आश्चर्यचकित होना पड़ता है। सत्यवादी हरिश्चन्द्र ने सत्य के लिए अपने राज्य का, अपनी पत्नी व अपने पुत्र का त्याग करने में संकोच नहीं किया। यही त्याग-भावना हमें पंचवटी में भी मिलती है। यहाँ पर लक्ष्मण के त्याग की महिमा गाई गई है। श्री रामचन्द्र जी को तो पिता की आज्ञा से वनवास मिला और सीता जी राम की जीवन-संगिनी होने के नाते वन को चल पड़ीं। परन्तु लक्ष्मण जी ने केवल अपने बड़े भाई राम के लिए न केवल राज्यभोग को तिलाञ्जली दी अपितु अपनी नवविवाहिता पत्नी उर्मिला को भी त्यागने में संकोच नहीं किया।

भारतीयों का अपने आराध्यदेव के प्रति एक निष्ठ होना और उसके अतिरिक्त अन्य सबको गौण समझना भी उनकी महानता का प्रतीक रहा है। पंचवटी में भी लक्ष्मण की राम के प्रति वैष्णव भावना का सुन्दर उल्लेख है। एक स्थान पर जब सीता जी लक्ष्मण को त्यागी कह देती हैं तो उस समय लक्ष्मण जी के उद्‌गार को देखिये:—

उत्तर मिला कि आर्य्ये बरबस,
बना न दो मुझको त्यागी।
आर्य्य चरण सेवा में समझो,
मुझको भी अपना भागी॥

भारतीयों की कर्त्तव्य-परायण होते हुये भी उनमें मानवी कोमलता का लोप न होना और उत्तापवासना के समय में भी अपने संयम को संतुलित रखना आदि भारतीय संस्कृति के गौरवमय अङ्ग रहे हैं। इन सब का दिग्दर्शन गुप्त जी की पंच-वटी में सुन्दर रूप से मिलता है। पंचवटी के लक्ष्मण जी कर्त्तव्यपरायण अवश्य हैं किन्तु उनके हृदय में मानवी कोमलता का स्रोत सूखा नहीं है। वे राम की पर्णकुटी के सम्मुख भयावनी रात्रि में पहरा देते हुए भी बेचारी उर्मिला को भूल नहीं जाते। देखिये—

"बेचारी उर्मिला हमारे लिए व्यर्थ रोती होगी "क्या जाने वह बन में हम सब होंगे इतने सुखी?" गुप्त जी ने पंच-वटी में शूर्पणखा को ऐसे ही समय में उपस्थित किया है जबकि लक्ष्मण जी को अधिक से अधिक प्रलोभन हो सकता। एकान्त पाप का जनक है। परन्तु रात के ऐसे एकान्त समय में भी शूर्पणखा जैसी अत्यन्त सुन्दरी को अपने सम्मुख पाकर धीर-व्रती लक्ष्मण जी महात्मा शुकदेव की भाँति विचलित नहीं होते। उनकी ऐसी

महत्ता न केवल उनको ही उत्कृष्टता प्रदान करती है अपितु भारतीय संस्कृति को भी प्रज्ज्वलित कर देती है। लक्ष्मण जी के हृदय में मानवी कोमलता थी किन्तु दुर्बलता नहीं।

भारतीयों का सबके साथ सम व्यवहार करना, पुरुष और नारी को समानाधिकार देना यद्यपि उनके कार्यक्षेत्र भिन्न-भिन्न और इन सब से बढ़कर पशुवर्ग के साथ भी सहानुभूति व सद्भावना रखना, ये सब भारतीय संस्कृति के उज्ज्वल अङ्ग रहे हैं। इन सबका प्रादुर्भाव पंच-वटी में मिलता है। पंचवटी में यह आदर्श निम्नलिखित पंक्तियों में प्रस्फुटित हुआ है।

मैं मनुष्यता को सुरत्व की,
जननी भी कह सकता हूँ।
किन्तु पतित को पशु कहना भी,
कभी नहीं सह सहता हूँ॥

कितना महान्, कितना उच्च आदर्श है भारतीयों की पौरुष व स्वावलम्बन की भावना और कष्टमय जीवन में भी सुख का अनुभव करना आदि भारतीयों की उच्चता के प्रतीक रहे हैं। इन सबका स्थान भी पंचवटी में सुरक्षित है। एक स्थान पर लक्ष्मण जी अपने को पुरुषार्थवादी कहते हैं। उस पर सीता जी एक मीठी चुटकी लेती हैं—

रहो, रहो, पुरुषार्थ यही है,
पत्नी तक न साथ लाये।

यह हास्य प्रमाणित करता है कि राम, सीता, लक्ष्मण राज्य से निर्वासित होने के कारण दुःखी न थे। इसके साथ-साथ नारी आदर्श और प्रकृति-रमणीयता जो भारत को महान, उज्ज्वल व गौरवशाली बनाने के मुख्य अङ्ग रहे हैं इन सबका दिग्दर्शन भी पंचवटी में सुन्दर रूपेण किया गया है। प्रकृति का इस राज परिवार के साथ पूरा साहचर्य्य दिखाते हुए पंचवटी में गुप्त जी ने बड़े सुन्दर प्रकृति चित्र उपस्थित किए हैं। अमल धवल चांदनी में पंचवटी की झांकी देखिए:—

चारु चन्द्र की चंचल किरणें,
खेल रही हैं जल-थल में।
स्वच्छ चाँदनी खिली हुई है,
अवनि और अम्बर तल में॥

निष्कर्ष रूप में यह कहा जा सकता है कि भारतीय संस्कृत के विविध सूत्र पंचवटी में यत्र-तत्र बिखरे हुए हैं। उनका संगुम्फन कवि ने बड़ी कुशलता के साथ किया है और राम, जानकी एवं लक्ष्मण के चरित्र के आधार पर भारतीय संस्कृति के मूल स्वर त्याग, बलिदान, पौरुष, स्वावलम्बन, संयम, नारी आदर्श, प्रकृति चित्रण आदि को चित्रित किया गया है।

राजेन्द्र कुमार मरवाह
बी० ए० प्रथम वर्ष

चन्द्रोदय

सन्ध्या समय चला था दिनकर, ग्रह में स्वयं समाने को।
उधर मयंक बढ़ा था हँसकर, निज अस्तित्व जताने को।।

क्रोध प्रकट होता था रवि का, रक्तवर्ण के आनन में।
किन्तु असहाय ! समय पूरा था, समा गया नभ प्रांगण में ।।

होता प्रतीत था हँसिया ने, काम तमाम किया रवि का।
था क्रोधोन्मत्त हुआ छायापति, चेहरा तमतमा गया उसका ।।

या क्रीड़ा करती थी मीन, शुभ रक्त-समुद्र धरातल में ।
या दवात बिल्लौर मँगाकर, रखदी नगमय आंगन में ।।

रंगस्थली यही लक्ष्मी की, या कटार थी दानव की ।
या अनंग की विरहदायिनी, सुन्दर - सरल कमान यही ।।

रजत फूल था बना हुआ, या अंचल में नगमय रजनी के।
प्रेम प्रतीक तिलक अंकित था, किया पति ने पत्नी के ।।

या धब्बा था लगा श्वेत यह, नभ की नीली चादर में।
मगरमच्छ था पैर रहा था, दादुर पूरित सागर में ।।

भृकुटि यही है या विरंचि की, या रति-ग्रह का द्वार यही।
पायजेब है या ब्रह्मा की, या अमिय का भंडार यही ।।

था सरल मृदु कामिनी के, हृदय की तरंग हो ।
कल्पना है सब 'रसिक' यह तुम तो मुखरित चन्द्र हो ।।

चन्द्रप्रकाश शर्मा बी० ए०, III Yr.

'सूर' का दैन्य भाव

सूरदास ने भागवत् में वर्णित सम्पूर्ण कृष्ण चरित्र को गाते हुए भी अधिक तन्मयता-व्रज वल्लभ, गोपीनाथ, गोपाल कृष्ण की लीला में ही दिखाई; द्वारकाधीश, रुक्मिणी-रमण कृष्ण के वैभव के प्रति उनके मन में सदैव विरक्ति—जैसा भाव रहा। उन्होंने नन्द नन्दन गोपाल के प्रति तीन भाव प्रकट किए हैं:—वात्सल्य, सख्य और माधुर्य। किन्तु इन भावों की पृष्ठ भूमि में श्री कृष्ण के अलौकिक माहात्म्य का ज्ञान एक ओर दीनता और दूसरी ओर विस्मय की निरन्तर व्यंजना करता है। इस प्रकार सूरदास के भाव-जगत् के अन्तर्गत दैन्य, विस्मय, वात्सल्य, सख्य और माधुर्य भावों का प्रमुख स्थान है। श्री कृष्ण की रूप-राशि के आलम्बन से पूर्व उन्होंने मिथ्यावाद, मायावाद तथा वैराग्यवाद से आक्रांत होकर भगवान के सम्मुख विनय के पद लिखे थे।

दैन्य भाव के अन्तर्गत भक्त अपनी लघुता और अवलम्बनहीनता तथा अपने आराध्य देव की महानता का प्रदर्शन करता है। सूरदास कवि बाद में थे तथा भक्त पहले। इसी कारण उनके भाव-जगत् में दन्य भाव का विशेष महत्व है। चाहे यशोदा या नन्द, गोपाल सखा हों या साधारण ब्रजवासी तथा बल्लभी गोपियां हों या राधा सभी के हृदय में एक ही करुण धारा बहती है जो सूरदास के कातर हृदय की दीन विनय है।

इसके अतिरिक्त उनके विनय के पदों में भी ऐसे पद मिलते हैं जो भक्ति भावना तथा काव्य-समीक्षा की दृष्टि से दैन्य भाव के अन्तर्गत आ सकते हैं।

उदाहरणतः—

जो हम भले बुरे तौ तेरे,
तुमहि हमारी लाज बड़ाई,
विनती सुनि प्रभु मेरे।
सब तजि तुम शरणागत आयो,
दृढ़ करि चरण गहे रे।

❀ ❀ ❀

'सूरदास' प्रभु, तुम्हरी कृपा ते,
पाये सुख जु घनेरे।

वात्सल्य में दैन्य

जिस समय श्री कृष्ण क्रूर के साथ मथुरा जाने लगते हैं तो यशोधा का हृदय वियोग के दारुण दुख की आशंका करके कांप उठता है। वह बार बार श्री कृष्ण को देख लेना चाहती है। उस समय वह पुकार कर कह उठती हैं :—

मोहन नैकु वदन-तन हेरौ।
राखौ मोहि नात जननि को,
मदन गोपाल लाल मुख फेरो।

❀ ❀ ❀

❀ ❀ ❀

गए न प्रान सूर ता अवसर,
नंद जतन करि रहे घनेरे।

मथुरा जाकर जब नंद श्रीकृष्ण को गोकुल वापिस चलने के लिए कहते हैं तो श्री कृष्ण उनके साथ जाने को उद्यत नहीं हैं। वे नंद को कहते हैं कि आपने मेरे पर बड़ी कृतज्ञता की, आपने मेरा पालन पोषण करके मुझे

कंस का नाश करने योग्य बनाया, आप सुख पूर्वक वहां रहें मैं तो यहीं रहूँगा। इस समय नंद की जो दशा हुई वह सूरदास के शब्दों में निम्नलिखित है:—

भए बलहीन खीन तन कम्पित,
ज्यौं बयारि बस पात।
धक धकात हिम बहुरि उठि,
चले नंद पछतात।

जब श्री कृष्ण मथुरा रहने लगते हैं तो वृन्दावन के निवासियों की दशा अति शोचनीय हो जाती है। यशोदा कहति है कि श्री कृष्ण के जाने के पश्चात् गोकुल में राक्षसों द्वारा बड़े बड़े उत्पात् मचाए जाते हैं, श्री कृष्ण लौट आवें और उनका संहार करें, गोकुल में फिर शांति तथा आनन्द का स्वराज्य हो जाए। प्रातः जब वह दही-मक्खन करती है तो उन्हें श्री कृष्ण की स्मृति आ जाती है उस समय यह कहती है:—

खान पान परिधान राज सुख,
सो कोऊ कोटि लड़ावै।
यद्यपि सूर मेरा बाल कन्हैया,
माखन ही सचु पावै।

यशोदा के ये भाव एक भक्त के अपने आराध्य देव के प्रति दैन्य एवं विश्वास पूर्ण भावों से भिन्न नहीं। जब ऊधौ गोकुल में आते हैं तो यशोधा उनसे कहती है:—

ऊधो हम ऐसो नहिं जानि।
सुत के हेत मरम नहिं पायो,
प्रगटे सारंगपानि॥

माधुर्य तथा सखा में दैन्य

श्री कृष्ण के चले जाने के पश्चात् गोपियों तथा राधा की जो दशा हुई वह तो और भी करुणाजनक तथा मार्मिक है। प्रकृति के सब आलम्बन जो साधारणतः मनुष्य को सुख प्रदान करते हैं गोपियों तथा राधा के लिए विरह-जन्य दुख को अत्यधिक तीव्र करने में सहायक सिद्ध होते हैं। ऊधो से गोपियां कहती हैं।

नाथ अनाथिन की सुधि लीजै।
गोपी, ग्वाल, गाई गो सुत सब, दीन मलिन दिन ही दिन छीजै।

तथा

ऊधौ इतनी कहियो जाय।
अति कृसगात भई यह,
तुम बिनु परम दुखारी गाय।

❀ ❀ ❀
❀ ❀ ❀

मानहु 'सूर' काढ़ि डारि हैं,
वारि मध्य ते मीन।

जब गोपियों, गायों, गोसुतो तथा ब्रजवासियों की ऐसी करुणा जनक स्थिति है तो राधा की क्या गति होगी। देखिए:—

अति मलीन वृष भानु कुमारी,
हरि संदेश सुनि सद्दश मृतक भई,
इक विरहिण दूजे अलि जारीं।

ऊपर दिए गए विवेचन से स्पष्ट है कि दैन्य भाव सूरदास के मानस का स्वामी भाव है जो हमें उनके दूसरे भावों के अन्तर्गत दृष्टिगत होता है। यह दैन्य उनके उस दैन्य से भिन्न नहीं है जो उन्होंने विनय के पदों में प्रकट किया। अन्तर केवल इतना है कि उस समय वे इतनी स्पष्टता स अपने भावों को प्रकट नहीं कर सकते थे। किन्तु विभिन्न भावों में अधिक सामीप्य के कारण उनके दैन्य भाव में अत्यधिक सौंदर्य का समावेश हो गया है।

ਦੇਸ਼

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਅਧਯਕਸ਼	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੰਪਾਦਿਕ
ਪ੍ਰੋ: ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ	ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਕੌਸ਼ਲ

ਤਤਕਰਾ

੧. ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ	ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਕੌਸ਼ਲ ਬੀ. ਏ. ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ	੨
੨. ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਤੂੰ ਵੇਖ	ਪਵਨ ਕੁਮਾਰ ਬੀ. ਐਸ. ਸੀ. ਦੂਸਰਾ ਸਾਲ	੩
੩. ਬੁਲਬੁਲ	ਕੁਸ਼ਵੰਤ ਕੌਰ	੪
੪. ਅਮਨ	ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਕੌਸ਼ਲ ਬੀ. ਏ. ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ	੫
੫. ਮੇਰੇ ਭਾਈ	ਨਰੇਸ਼ ਅਨਜਾਨ ,, ,, ,, ,,	੬
੬. ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ	ਨੇਮ ਚੰਦ ,, ,, ,, ,,	੭
੭. ਸੰਦੇਸ਼ਾ	ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਕੌਸ਼ਲ ,, ,, ,, ,,	੮
੮. ਕਿਸਮਤ	ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਚੌਧਰੀ ,, ,, ,, ,,	੯
੯. ਮੇਰੇ ਗਵਾਂਢੀ	ਪ੍ਰੋ: ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ	੧੦
੧੦. ਬਰਫੀ	ਜਗਦੀਸ਼ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਗੁਪਤਾ	੧੧
੧੧. ਡਾਇਰੈਕਟਰੀ	ਪ੍ਰੋ: ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ	੧੨

★

ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ:—

★

ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਤਾਈਂ ਦੋ ਢੰਗਾਂ ਦਵਾਰਾ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ—ਪਹਿਲਾ ਢੰਗ ਕਿ ਉਹ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਦੂਸਰਿਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕਰ ਦੂਰ ਦੁਰੇਡੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ, ਰਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਮੈਗ਼ਜ਼ੀਨਾਂ ਆਦਿਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਦਮੀ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਆਦਮੀਆ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦਸਦੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਗਰ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ, ਪਰ ਅਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਏਨੀ ਲੰਬੀ ਚੌੜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ, ਰਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਮੈਗ਼ਜ਼ੀਨਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰਸਾਲੇ, ਅਖ਼ਬਾਰ ਆਦਿਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਇਕ "ਦੇਸ਼" ਨਾਮਕ ਮੈਗ਼ਜ਼ੀਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੇਰੇ ਕਈ ਭੈਣਾਂ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੀਰਤੀਆਂ ਦੁਵਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੇਵਲ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਦੁਵਾਰਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਐਸਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਵਸਤੂ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਉਤਾਰ ਜਾਂ ਚੜ੍ਹਾਵ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੀ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਉਦਹਾਰਣ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਉਤੇ ਹੀ ਰਾਜ ਹੈ–ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਲਾਭਕਾਰੀ ਅਤੇ ਲੰਬਾ ਚੌੜਾ ਸਾਹਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਠਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਉਦਾਹਰਣ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ National Language ਬਣਾਈ ਜਾਣ ਲਗੀ ਤਾਂ ਕਈ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ

ਪਛੜ ਹੋਏ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਾਇਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਨੂੰ ਵਿਦਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਭਾਈਆਂ ਅਤੇ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਲ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਰੁਚੀ ਦੇਈਏ, ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਾਂਗ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਸਤਾਰੇ ਦੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕੇ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਭੈਣਾਂ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਦਵਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰੀਸ਼ ਚੰਦਰ, 'ਦੇਸ਼' ਦੇ ਚੀਫ਼ ਐਡੀਟਰ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੂਦ ਅਤੇ ਸਟਾਫ਼ ਐਡੀਟਰ ਸ਼੍ਰੀ ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਦੇਸ਼' ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਨਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਮੈਂ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ 'ਦੇਸ਼' ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਭਾਗ ਲੈਣਗੇ।

ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਕੌਸ਼ਲ
(ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੰਪਾਦਕ)

*****

ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਤੂੰ ਵੇਖ

ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਨਾ ਵੇਖ,
ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਤੂੰ ਵੇਖ,
ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਤੂੰ ਵੇਖ।
ਲਗੀ ਦਿਲ ਦੀ ਜੇ ਨਿਭਾਣੀ ਹੈ ਸਾਨੂੰ,
ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਚਿੰਗਾੜੀ ਭੜਕਾਣੀ ਹੈ ਸਾਨੂੰ,
ਮੁਹੱਬਤ ਵੀ ਖਾਸੀ ਨਿਭਾਣੀ ਹੈ ਸਾਨੂੰ।
ਅਜੇ ਲੋੜ ਹੈ ਲੁਕ ਲੁਕਾ ਦੀ ਸਜਨੀ,
ਇਸਨੂੰ ਹੁਣੇ ਤੂੰ ਦਰਸ਼ਾ ਕੇ ਨਾ ਵੇਖ,
ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਤੂੰ ਵੇਖ।
ਮੰਨਿਆਂ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮੁਹੱਬਤ ਖਰੀ ਹੈ,
ਅਸਾਂ ਜਾਨ ਆਪਨੀ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰੀ ਹੈ,
ਸਾਡੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਕੋਈ ਝੜੀ ਹੈ,
ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਛਿਪਾ ਕੇ ਰਖਣ ਦੀ,
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਮਾ ਕੇ ਨਾ ਵੇਖ।
ਪਈ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਤੂੰ ਵੇਖ,
ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਤੂੰ ਵੇਖ,
ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਤੂੰ ਵੇਖ।

–ਪਵਨ ਕੁਮਾਰ ਬੀ. ਐਸ. ਸੀ. ਸੈਕੰਡ ਯੀਅਰ

§ ਬੁਲਬੁਲ §

ਅਜ ਤੋਂ ਪੰਝੀ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਖ਼ੁਸ਼ੀ-ਦਿਹਾੜਾ—ਜਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਘੜੀਆਂ ਬਿਤਾ ਰਹੀ ਸਾਂ । ਜਦ ਮੇਰਾ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਨਵੀਂਆਂ ਆਸ਼ਾਂ ਤੇ ਉਮੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਿਠੇ ਤਰਾਨਿਆਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਰਹੀ ਸਾਂ ।

"ਹਾਏ ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ" ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲੀ ਤੇ ਮੈਂ ਘੁਟ ਕੇ.ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਦਾ ਹਥ ਪਕੜ ਲਿਆ ।

"ਕੀ ਹੈ," ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿਚ-ਕਿਚਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ।

"ਉਹ ... ... ਉਹ ... ... ਦੂਰ ਕੋਈ ... ... ਸ਼ਾਇਦ ਏਧਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ।"

"ਇਹ ਕੌਣ ?"

"ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਰ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਸਾਡਾ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ।"

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਜ਼ਾਲਮ ਪਾਪੀ ਦੇ ਹਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ । ਮੈਂ ਬੜਾ ਰੋਈ, ਪਰ ਉਸ ਨਿਰਮੋਹੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਛਡਿਆ । ਮੇਰੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ ਤੇ ਕਾਲਾ ਪਰਦਾ ਪੈ ਗਿਆ । ਮੇਰੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ਨਾ ਜਾਣੇ ਕਿਥੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਏ...........

ਦਾਤਾ, ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ । ਇਸ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਛੁੜਾ ਦਿਓ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸੇ ਹਸਦੀ, ਮਹਿਕਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਛਡ ਆਵੋ । ਬਸ ਇਹੋ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਅੰਤਮ ਬੇਨਤੀ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਕਰੋਗੇ ।

ਦਿਨ ਲੰਘਦੇ ਗਏ, ਮੈਂ ਬਿਰਹਾ ਦੀ ਅਗਨੀ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਰਹੀ । ਉਸ ਨਿਰਮੋਹੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮੈਂ ਭੁੱਖੀ ਤਿਹਾਈ ਤੜਫਦੀ......ਤੜਫਦੀ ਰਹੀ । ਦਾਤਾਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਮੇਹਰ ਕੀਤੀ, ਮੈਂ ਤੜਫਦੀ ਤੜਫਦੀ ਬਸ ਹਮੇਸ਼ ਲਈ ਉਸਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਛੁਟ ਅਨੰਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਗਈ । ਮੇਰੇ ਗੀਤ ਦੀ ਅੰਤਮ ਪੰਗਤੀ ਅਜ ਵੀ ਹਵਾ ਦੀ ਥਰਾਹਟ ਵਿਚ ਹੈ...........ਹਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਬਣਿਆ.........ਹਾਏ ਉਹ ਕਿਥੇ ਹਨ.........ਹਾਏ ਹੁਣ ਕਦ ਮਿਲਾਂਗੇ—

"ਕੁਸ਼ਵੰਤ"

ਅਮਨ

ਨਹਿਰੂ ਆਖਦਾ ਅਮਨ ਦੇ ਬਣ ਪੁਜਾਰੀ, ਘਰ ਘਰ ਸੰਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਵੋ।
ਅਮਨ ਚੈਨ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ ਜਨਤਾ, ਨਾਂ ਲੜਾਈ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਭੁਲਾ ਦੇਵੋ।

ਪੰਚ ਸ਼ੀਲ ਹੈ ਸਾਡਾ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ, ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਣਾ ਦੇਵੋ।
ਚਲੋ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਸਦੇ ਉਤੇ ਸਾਰੇ, ਵੈਰ ਭਾਵ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਭੁਲਾ ਦੇਵੋ।

ਪਰ ਬਲੌਕ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਅਜ ਕਲ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਚਾਂਹਦੇ ਨੇ।
ਐਟਮ ਬੰਬ ਤੇ ਲਖਾਂ ਸਮਾਨ ਜੰਗੀ, ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਦੇ ਨਾਲ ਬਣਾਂਵਦੇ ਨੇ।

ਐਟਮ ਬੰਬ ਤੇ ਲਖਾਂ ਸਮਾਨ ਜੰਗੀ, ਲੂਣ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੇ ਗਲ ਜਾਵਣੇ ਨੇ।
ਇਸੇ ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਵੇਖਣਾ ਹੁਣੇ ਯਾਰੋ, ਜੀਂਦੇ ਆਦਮੀ ਮੁਰਦੇ ਬਨਾਵਣੇ ਨੇ।

ਲਖਾਂ ਕੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣਾ ਬਲੂ ਦੀਵਾ, ਜੰਗਲ ਪਹਾੜ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਪਏ ਆਵਣੇ ਨੇ।
ਜੜ੍ਹ ਆਦਮੀ ਦੀ ਦਿਨੇ ਨਾਸ ਕਰਨੀ, ਸੱਤਯੁਗ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਵਨਾ ਏਂ।

ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਐਰਿਸਟੋਟਲ ਫਿਰ ਜੰਮਣੇ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਖਾਂ ਹੀ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰ ਬਨਾਵਣੇ ਨੇ।
ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਰੋਣੇ ਰੋ ਮਰ ਜਾਣਾ, ਸਾਡੇ ਵਰਗਿਆਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਮਰ ਜਾਵਨਾ ਏਂ।

ਅਮਨ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ, ਅਮਨ ਤਰਸਦੇ ਹੀ ਮਰ ਜਾਵਨਾ ਏਂ।
ਅਮਨ ਅਮਨ ਕਰਦਾ ਗਾਂਧੀ ਮਰ ਗਿਆ, ਅਮਨ ਮੰਗਦੇ ਨਹਿਰੂ ਮਰ ਜਾਵਨਾ ਏ।

ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਕੌਸ਼ਲ ਬੀ. ਏ. ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ

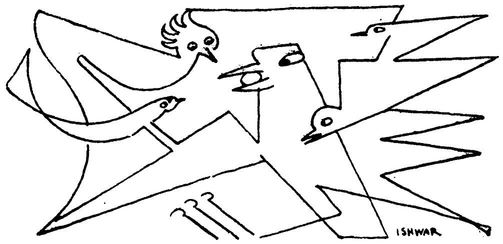

ਮੇਰੇ ਭਾਈ

(ਨਰੇਸ਼ ਅਨਜਾਨ ਬੀ. ਏ. ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ)

ਸੁਣ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਤੂੰ ਸੁਣ ਮੇਰੇ ਭਾਈ,
ਦੌਲਤ ਹੈ ਤੂੰ ਨੇ ਜਿੰਨੀ ਕਮਾਈ।
ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਨਾ ਏ ਤੇਰੀ ਪਾਈ,
ਸੁਨ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਤੂੰ ਸੁਨ ਮੇਰੇ ਭਾਈ।

ਕਾਰਖ਼ਾਨੇ ਦਾ ਤੂੰ ਅਜ ਮਾਲਕ ਕਹਿਲਾਂਦਾ,
ਬੈਠਾ ਤੂੰ ਗੱਦੀ ਤੇ ਗੋਗੜ ਵਧਾਂਦਾ।
ਗ਼ਰੀਬ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਰਦਾ ਕਮਾਈ,
ਸੁਨ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਤੂੰ ਸੁਨ ਮੇਰੇ ਭਾਈ।

ਜੋ ਤੇਰੇ ਲਈ ਏਨਾ ਕਸ਼ਟ ਉਠਾਂਦਾ,
ਬਕਵਾਸ ਤੂੰ ਉਹਨੂੰ ਕਰ ਕੇ ਸੁਨਾਂਦਾ।
ਇਹ ਕੇਹੜੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਤੇਰੀ ਚਤਰਾਈ,
ਸੁਨ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਤੂੰ ਸੁਨ ਮੇਰੇ ਭਾਈ।

ਤੂੰ ਠੰਡ ਵਿਚ ਗਰਮ ਪੈਂਟਾਂ ਹੈ ਪਾਂਦਾ,
ਉਹ ਖਾਲੀ ਕੁੰਗੜ ਕੇ ਸਿਆਲ ਲੰਘਾਂਦਾ।
ਤੇਰੀਆਂ ਇਹ ਪੈਂਟਾਂ ਨੇ ਉਹਦੀ ਕਮਾਈ,
ਸੁਨ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਤੂੰ ਸੁਨ ਮੇਰੇ ਭਾਈ।

ਕੁਛ ਸੋਚ ਸੰਭਲ ਤੂੰ ਹਾਲੇ ਅਮੀਰ,
ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਤੂੰ ਕਾਹਨੂੰ ਫਕੀਰ।
ਦੇਹ ਗਿਣ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਪਾਈ ਪਾਈ,
ਸੁਨ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਤੂੰ ਸੁਨ ਮੇਰੇ ਭਾਈ।

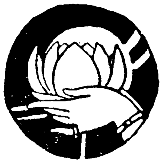

:—ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ—:

ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਇਕ ਗਰੀਬ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਮੇਰਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸਨ ਬੜੇ ਲਾਡਾਂ ਚਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਮੈਂ ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੈਂ ਅਠਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਪਰੰਤੂ ਨਾਵੀਂ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਅਖਾਂ ਮੀਟ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਨੌਕਰ ਰਖ ਦਿਤਾ, ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਪਰੰਤੂ ਸਾਡੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਅੰਗਾਂ ਸਾਕਾਂ ਦੇ ਆਖਣ ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਇਹ ਮਾਤਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰਾਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨ ਲਗੀ। ਪਰੰਤੂ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਟੇਡੀ ਕੀਤੀ। ਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਘਰ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਜੰਮ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ; ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਵਲੋਂ ਢਲਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਗ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਘਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮਾਂ ਇਕ ਪਰਾਏ ਪੁਤਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਲੂਕ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈ। ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਹੋਰ ਪਲਟਾ ਖਾਧਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੀ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਆਖੇ ਲਗ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲਗੇ।

ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਅਗੇ ਖੂਹ ਤੇ ਪਿਛੇ ਖਾਈ ਵਾਲਾ ਹਿਸਾਬ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਿਧਰ ਜਾਂਦਾ। ਉਧਰੋਂ ਮੇਰਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵੀ ਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਆਪਣੇ ਪੇਕਿਆਂ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ। ਕਾਰਨ ਕਿ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਫੇਹਲ ਹੋ ਜਾਵਾਂ। ਪਰ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮੈਂ ਰੋ ਪਿਟ ਕੇ ਦਸ ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਜਦ ਮੈਂ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਤਰ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਸਾਥੋਂ ਤੈਨੂੰ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਤੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਤੇ ਖਟ ਖਾਹ, ਸਾਥੋਂ ਤੇਰੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਸਿਆਪਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਆਖਰ ਕਾਰ ਮੈਨੂੰ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਘਰ ਛਡਣਾ ਹੀ ਪਿਆ। ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੋਂ ਆ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਹਟੀ ਦੇ ਥੜੇ ਤੇ ਰਾਤ ਸੌਂ ਕੇ ਕੱਟੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਵੇਰਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਹਟੀ ਵਾਲਾ ਮੇਰੇ ਜਾਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਚੋਰੀ ਦਾ ਅਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਰਦ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ ਤੇ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪੁਤਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਕਾਰਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਪੁਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾ ਦਿਤਾ।

ਉਧਰ ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਬਰਾਦਰੀ ਤੇ ਅੰਗਾਂ ਸਾਕਾਂ ਨੇ ਤਾਹਨੇ ਮੇਹਣੇ ਤੇ ਲਾਹਨਤਾ ਪਾਈਆਂ। ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਮੈਨੂੰ ਲਭਣ ਲਈ ਚਲ ਪਿਆ ਤੇ ਆਖਰ ਕਾਰ ਸੂਹ ਲੈਂਦਾ ਲੈਂਦਾ ਉਸੇ ਲਾਲੇ ਕੋਲ ਆ ਪੁਜਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ

ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਵੋ ।

ਆਖੀਰ ਲਾਲਾ ਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਇਹ ਗਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜੇ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਘਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖੀਆਂ ਵਿਚ ਅਥਰੂ ਭਰ ਆਏ ਤੇ ਬੋਲੇ ਕਿ ਬੇਟਾ ਸਾਨੂੰ ਖਤ ਪਤਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਂਦਾ ਰਹੀਂ ।

ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਚੰਗਾ ਸਲੂਕ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫਿਰ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾ ਦਿਤਾ ।

(ਨੇਮ ਚੰਦ ਬੀ. ਏ. ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ)

****

:: ਸੰਦੇਸ਼ ::

ਮੇਰਾ ਕਾਹਨੂੰ ਤੂੰ ਸ਼ੈਲ ਸ਼ਬੀਲਾ ਵੀਰ ਮਰਦਾ ।
ਤੇਰੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਵਤ ਖੋਰ ਵਜ਼ੀਰ ਮਰਦਾ ।
ਗਰੀਬਾਂ ਵਾਲੀ ਕਮਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀਰਾ,
ਮਹਿਲ ਮਾੜੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਉਸਾਰ ਲਈਆਂ ।
ਖ਼ੂਨ ਇਹਨਾਂ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਛਡਿਆ,
ਹਡੀਆਂ ਤਕ ਵੀ ਵੇਖ ਕੇ ਖਾ ਲਈਆਂ ।
ਮੇਰਾ ਕਾਹਨੂੰ ਤੂੰ ਵੀਰਾ ਸ਼ੈਲ ਸ਼ਬੀਲਾ ਵੀਰ ਮਰਦਾ,
ਤੇਰੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਵਤ ਖੋਰ ਵਜ਼ੀਰ ਮਰਦਾ ।
ਇਹਨਾਂ ਮੋਟਿਆਂ ਝੋਟਿਆਂ ਲਾਲਿਆਂ ਨੇ,
ਕਸਰ ਛਡੀ ਕੀ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀਰਾ ।
ਗੋਗੜ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਚ ਅਜ ਡਲਕਦਾ ਏਂ,
ਉਹ ਪਵਿਤਰ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਵੀਰਾ ।
ਕਿਸਮਤ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਵਾਲਾ ਤੂੰ ਪੀਰ ਬਣਦਾ,
ਮੇਰਾ ਕਾਹਨੂੰ ਤੂੰ ਸ਼ੈਲ ਸ਼ਬੀਲਾ ਵੀਰ ਮਰਦਾ ।
ਤੇਰੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਵਤ ਖੋਰ ਵਜ਼ੀਰ ਮਰਦਾ ।
ਰਤੀ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਜੇ ਤੂੰ ਮਰ ਜਾਂਦਾ,
ਪਰ ਲਾਲੇ ਵਾਲੇ ਵੀ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਪੁਟ ਜਾਂਦਾ ।
ਭੈਣ ਉਹਦੀ ਵੀ ਪਾਂਵਦੀ ਵੈਣ ਵੀਰਾ,
ਕੰਮ ਸਾਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦੀ ਪੀੜ ਵੀਰਾ ।
ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਲਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀਰ ਚੀਰ ਮਰਦਾ,
ਮੇਰਾ ਕਾਹਨੂੰ ਤੂੰ ਸ਼ੈਲ ਸ਼ਬੀਲਾ ਵੀਰ ਮਰਦਾ ।
ਤੇਰੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਵਤ ਖੋਰ ਵਜ਼ੀਰ ਮਰਦਾ ।

(ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਕੌਸ਼ਲ ਬੀ. ਏ. ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ)

ਕਿਸਮਤ

ਇਕੋ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੁਤ ਨੇ ਦੋ ਭਾਵੇਂ,
ਪਰ ਕਿਸਮਤ ਨਹੀਂ ਇਕੋ ਲਿਖੀ ਹੋਈ।
ਇਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਸੁਣੇ ਝਗੜੇ,
ਦੂਜੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਟੋਕਰੀ ਰਖੀ ਹੋਈ।

ਐਨਕ ਇਕੋ ਹੀ ਹੱਥ ਦੀ ਬਣੀ ਭਾਵੇਂ,
ਪਰ ਕਿਸਮਤ ਨਹੀਂ ਇਕੋ ਬਣੀ ਹੋਈ।
ਇਕ ਬੁਢੇ ਦੇ ਕੰਨ ਤੇ ਲਟਕਦੀ ਏ,
ਦੂਜੀ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਸਜਾਈ ਹੋਈ।

ਕਾਂਟੇ ਇਕੋ ਹੀ ਸੁਨਾਰ ਦੇ ਬਣੇ ਭਾਵੇਂ,
ਪਰ ਕਿਸਮਤ ਨਹੀਂ ਇਕੋ ਬਣੀ ਹੋਈ।
ਇਕ ਖੁਸਰੇ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਪਿਆ ਲਟਕੇ,
ਦੂਜੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸਜਾਈ ਹੋਈ।

ਫ਼ੋਟੋ ਇਕੋ ਹੀ ਹੱਥ ਦੀ ਬਣੀ ਭਾਵੇਂ,
ਪਰ ਕਿਸਮਤ ਨਹੀਂ ਇਕੋ ਬਣੀ ਹੋਈ।
ਇਕ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਈ ਜਾਏ ਪੂਜੀ,
ਦੂਜੀ ਕੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਲਟਕਾਈ ਹੋਈ।

ਤੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰ ਜਾਵਾਂ,
ਤੇਰੀ ਸਮਝ ਦੀ ਸਮਝ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪਾਈ।
ਕੋਈ ਇਕ ਨੂੰ ਈ ਪਿਆ ਰੋਂਵਦਾ ਈ,
ਜਿਹੜੀ ਕਿਸਮਤ 'ਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖਾਈ ਹੋਈ।

ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਚੌਧਰੀ।

ਮੇਰੇ ਗਵਾਂਢੀ

ਮੇਰੇ ਪਹਿਲੇ ਗਵਾਂਢੀ ਇਕ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਨ । ਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ ਸੌਦਾਗਰ ਮਲ । ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨਾਉਂ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਰਖਿਆ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਹਾਲ ਦਾ ਦੁਖ ਹੈ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਵਰਨਮੈਂਟ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਦਾ ਐਮਬੇਸੇਡਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹਿਦਾ ਸੀ । ਕਲ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ,ਕਿ ਵੇਖੋ ਜੀ ਮੈਂ ਫਲਾਣੇ ਮਹੱਲੇ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਸਾਂ । ਮੁੰਡਾ ਕੋਠੇ ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਗਵਾਂਢੀ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਾਈਕਲ ਹੇਠਾਂ ਰਖ ਕੇ ਜਾਵਾਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਘਰ-ਵਾਲੀ ਸਾਈਕਲ ਨੂੰ ਨੌਕਰ ਤੋਂ ਚੁਕਵਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਸੁਟਵਾ ਦੇਂਦੀ ਸੀ । ਕਦੀ ਘੰਟੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਦੀ ਪੰਚਰ । ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਚਾਰ ਆਨੇ ਦੀ ਮਿਠਾਈ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਤੇ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਉਹਦੇ ਕੁਛੜ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਨ੍ਹਾ ਸੋਹਣਾ ਮੁੰਡਾ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੀਆਂ ਹਸਮੁਖ ਆਦਤਾਂ ਹਨ । ਮਿਠਾਈ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਮੈਂ ਉਪਰ ਗਿਆ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਨੌਕਰ ਸਾਈਕਲ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਹੇਠਾਂ ਵਾਲੀ ਕਹਿਣ ਲਗੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੇ ਥਕੇ ਟੁਟੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਗਿਲਾਸ ਤਾਂ ਪੀ ਲਿਆ ਕਰੋ । ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਚਾਹ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚਾਹ ਤੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖਾਣਾ ਮੈਨੂੰ ਖਾ ਕੇ ਆਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ । ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ! ਦਸੋ ਡਿਪਲੋਮੈਂਸੀ ਹੋਰ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਏ ?

ਮੇਰੇ ਦੂਜੇ ਗਵਾਂਢੀ ਇਕ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਹਨ ਲਖਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਪਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਰੋਣਾ ਹੀ ਰੋਂਦੇ ਹਨ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਵੇਖੋ ਜੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾ ਕੇ ਕੀ ਹਥ ਆਇਗਾ ? ਕਦੀ ਇਨਕਮਟੈਕਸ ਤੇ ਕਦੀ ਸੇਲਟੈਕਸ ਦਾ ਝਗੜਾ ਪਾਈ ਰਖਦੀ ਹੈ ।

ਤੀਜੇ ਗਵਾਂਢੀ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਹਨ—ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਗੁਸਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ । ਵੇਖੋ ਜੀ ਜੇ ਇਕ ਇਕ ਆਦਮੀ ਇਕ ਇਕ ਨੂੰ ਜੁਟ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜਿਤੇ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਚੌਥੇ ਗਵਾਂਢੀ ਇਕ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਹਨ । ਮੋਟੇ ਤਾਜ਼ੇ ਲੰਬੇ ਚੌੜੇ ਤੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲੀਆਂ ਤੇ ਮੰਜੀ ਥਲੇ ਵੜ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ—ਲੜਾਈ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ—ਹਥਾਂ ਦੀ । ਇਹ ਗੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਕਾਇਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ।

ਪੰਜਵੇਂ ਗਵਾਂਢੀ ਇਕ ਮਹਾਸ਼ਾ ਜੀ ਹਨ—ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਹਨ—ਤੇ ਦੋ ਚਪੜਾਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜ਼ਰੂਰ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਮਹਾਸ਼ਣ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਵਾਇ ਚਪੜਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਝਾੜਾਂ ਪਾਣ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਤੇ ਅਕਸਰ ਉਹ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਣੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਵੇਖੋ ਜੀ, ਅਜ ਕਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ, ਈਮਾਨਦਾਰ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਹੀ ਸਵੱਰਗ ਬਣ ਜਾਵੇ ।

ਛੇਵੇਂ ਗਵਾਂਢੀ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਹਨ—ਆਖਦੇ ਹਨ ਮੇਰੀ ਦਵਾਈ ਇਤਨੀ ਕਾਰਗਰ ਹੈ ਕਿ ਮਰੀਜ਼ ਦੋਬਾਰਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ—ਇਕ ਦਿਨ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਜੇ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਫ਼ਾਇਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੋਬਾਰਾ ਆਵੇ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਹੀ ਲੰਘਦੇ ਹਨ ।

(ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ)

ਬਰਫ਼ੀ

ਓਮ ਜੈ ਬਰਫ਼ੀ ਰਾਣੀ, ਸ੍ਰੀ ਜੈ ਬਰਫ਼ੀ ਰਾਣੀ।
ਤੈਨੂੰ ਭੋਗ ਲਗਾ ਕੇ, ਪੀਂਦਾ ਮੈਂ ਪਾਣੀ।
ਓਮ ਜੈ ਬਰਫ਼ੀ ਰਾਣੀ।

ਤੂੰ ਭੁਖ ਵਧਾਵਣ ਵਾਲੀ, ਲਗਦੀ ਸਭ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ,
ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ, ਤੂੰ ਸਭ ਦੀ ਰਾਣੀ।
ਓਮ ਜੈ ਬਰਫ਼ੀ ਰਾਣੀ।

ਤੇਰੇ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਮਾਰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖਾਂਦਾ।
ਨਾ ਮਿਲਨੇ ਤੇ ਭਰ ਭਰ ਅੱਖੀਆਂ ਰੋਂਦਾ।
ਪਰ ਤੂੰ ਇਹ ਗਲ ਨਾ ਜਾਣੀ।
ਓਮ ਜੈ ਬਰਫ਼ੀ ਰਾਣੀ।

ਲਡੂ ਤੇ ਰਸਗੁਲੇ ਤੇਰੇ ਅਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਂਦੇ,
ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਰੋਹਬ ਜਮਾ ਕੇ ਬਣਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ।
ਓਮ ਜੈ ਬਰਫ਼ੀ ਰਾਣੀ।

ਤੈਨੂੰ ਕਾਲਜ ਖੜ ਕੇ, ਅਧੀ ਛੁਟੀ ਖਾਂਦਾ।
ਸਭ ਨੂੰ ਵਖਾ ਵਖਾ ਕੇ, ਸਭ ਨੂੰ ਲਲਚਾਂਦਾ।
ਓਮ ਜੈ ਬਰਫ਼ੀ ਰਾਣੀ।

ਪੈਰੀਂ ਲਡੂ ਪੈ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਤੈਨੂੰ ਮਾਤਾ।
ਹਾਥ ਜੋੜ ਮਲਾਈ ਆਖੇ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਨਾਨੀ।
ਓਮ ਜੈ ਬਰਫ਼ੀ ਰਾਣੀ।

ਜਗਦੀਸ਼ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਗੁਪਤਾ।

ਡਾਇਰੈਕਟਰੀ

ਮੇਰੇ ਇਕ ਮਿਤਰ ਬੜੇ ਸਾਦਾ ਦਿਲ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹੋ ਚਾਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਵਡੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਬਨਣ । ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵਡੀ ਸਾਰੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਤੇ ਬੜੇ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਉਂ ਦੇ ਨਾਲ ਡਇਰੈਕਟਰ ਦਾ ਬੋਰਡ ਲਗਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਕ ਕਾਰਖ਼ਾਨਾ ਜਿਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਲਿਆ। ਟੈਲੀਫ਼ੂਨ ਵੀ ਲਗਾ ਲੀਤੀ, ਤੇ ਬੜੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਚਾਹ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਸਨ, ਪਰ ਪੈਸੇ ਖ਼ੂਬ ਕਮਾਣ ਲਗੇ । ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਸੂਟਡ ਬੂਟਡ ਬਾਊ ਜੀ ਆਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ— ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ । ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ—"ਜ਼ਰੂਰ ਜੀ ।" ਬਾਊ ਜੀ ਵਿਚਾਰੇ ਕੁਝ ਦੋ ਮਿੰਟ ਇਧਰ ਉਧਰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ—

"ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ, ਡਾਇਰੈਕਟਰੀ..........."

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮਿਤਰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ—

"ਵੇਖੋ ਨਾ ਜੀ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਲੁਕਾਣ ਨੂੰ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਡਾਇਰੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਅਜੇ ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਛੋੜ ਆਏ ਹਾਂ । ਜਦੋਂ ਮਕਾਨ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਲੈ ਆਵਾਂਗੇ ।"

ਬਾਊ ਜੀ ਤਾਂ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਕੇ ਚੁਪ ਰਹਿ ਗਏ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਅਜੇ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਸਕ੍ਰਾਹਟ ਦਾ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੇ ।

ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ

—:::—

سمپادڪي ويچار

اسانجي مخزن —

انجام موجب، اڳئين سال، مخزن اوهان کي سنڌ ۾ ڇپائيءَ ۾ ڏني وئي. هيءَ اسان جو ٻيو پرچو آهي. اميد ته پسند پوندو. صفحا ٿورا آهن ۽ مال گهڻو جنهن ڪري درياه کي ڪوزي ۾ سمائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. ٿي سگهي ٿو ته ڪوزي مان ڪجهه وهي ٻاهر نڪري اچي ۽ ڪجهه خاميون نظر اچن جنهن لاءِ پاٺڪن مان ڪميا جي اميد رکي ٿي وڃي جيئن ليکڪن جي همت افزائي ٿئي.

سنڌي ساهتيه سڀا —

سرهائيءَ جي ڳالهه آهي جو ميمبرن ۾ سهڪار ۽ چاهه هئڻ سبب سڀا پڪي پائي تي اڏجي رهي آهي. هن سال هيٺيان عهديدار چونڊيا ويا.

پريزيڊنٽ ...... سنتداس جهانگياڻي

سيڪريٽري ...... تلسي اڇناڻي

جائنٽ سيڪريٽري ...... رتنا هيرانندڻي

عيوضي (بي-اي ۽ بي-ايس - سي) اشوڪ ٻدلاڻي

عيوضي (ڪئاليفائنگ ڪلاس) تاري هٿاڻي

عيوضي (پريميڊيڪل ڪلاس): ودیا چونڊاڻي.

سڀا جي طرفان ١١ آگسٽ تي اوڪلا طرف شيل جو پروگرام ڪيو ويو جنهن مان سڀني کي ڏاڍو لطف آيو. مڃڇند جي مانيءَ جو ذمو سشيلا مسند پاڻ تي هموار ڪيو ۽ ٻيو بندوبست ۽ ورهاست جو ڪم ميران ٻدلاڻيءَ، ۽ ولبا هيرانندڻيءَ، اشوڪ ٻدلاڻيءَ تلسي اڇناڻيءَ ۽ وشن موٽواڻيءَ ڪيو. شام جي چانهه ميران ٻدلاڻيءَ ۽ سشيلا مسند ڏني. هريش جا واڄ واري باجي (Mouth Organ) تي فلمي ڌنون، سشيلا مسند جو راڳ "لنگرا ماٽي دا جيوڻ ليوڻ پاڻا"، اشوڪ جا ٽوٽڪا، تلسيءَ جو راڳ، وشن موٽواڻيءَ جون رباعيون، مينا ڪماريءَ، ودیا چونڊاڻي البرٽيءَ، جانڪيءَ، آلم پرڪاش، آلمو، سرلچند، ارجن، تاري هٿاڻيءَ ۽ ٻين جا ڳاڻ ۽ ٽوٽڪا ڏاڍا وڻيا ۽ سڄو ڏينهن ڏاڍو ولڙ ۾ گذريو.

سڀا جو ٻيو ميڙ ٢٥ آگسٽ تي ٿيو جنهن ۾ هريش ميرچنداڻيءَ، سرلچند رامسنگهاڻي، اشوڪ ٻدلاڻيءَ، آلم پرڪاش ۽ تلسي اڇناڻيءَ ڀاڱو ورتو.

سڀا اڳئين سال "ورائٽي شو" ڪيو جنهن ۾ چندرا مولچنداڻيءَ جي ترتيب ۽ عمر ماروئيءَ جي ناٽڪ مان هڪ نظارو. جنهن ۾ ڪملا ماملتاڻيءَ "عمر" جو ۽ پشپا ملڪاڻيءَ "ماروئي" جو پارٽ ادا ڪيو ۽ سرلچند، دروگر سهائيءَ ۽ رڪمڻي جگيشا سنڌي راڳ ڳايا ۽ هڪ قوالي جنهن ۾ ليلو جهانگياڻي، سرلا رامچنداڻي، چندرا مولچنداڻي، رڪمڻي، جگيشا ڇوڪرين جي طرفان ۽ سرلچند، گوبند هيرانندڻي، هري چاٻڙيا ۽ سندر ڪرمچنداڻي ڇوڪرن جي پاسي کان ڳاتو. شري ڪي. بي خوشحالاڻي وقت جو سڀاپتي هو. هن سال به اميد آهي ته اهڙو ئي پروگرام پيش ڪيو ويندو.

ڪري ٻڌري ڇوڪريءَ جي حالت ۾.
سڌس هلڻ ڏسڻ وٽان هوندو آهي - جتي پير ۾ پاءِ نه پير پيو نچلا ڏيندو پوءِ پل نه پير ئي مٽيءَ جا مڻ لڳل هجن - دڪان تي وڃ نه سچو دڪان زنانن چمپلن سان پريو پيو هوندو - اسان ٻد قسمتن جي اها حالت جو ٽلهو ٻڌ زيبو بوٽ هلندو ايندو وري ڪيس چمڪائڻ ۾ ٻه ڏهه منٽ وڃائڻا پون - ڇوڪرن جا پٽولا نه جهڙيون ٽوڪريون - وري جڏهن ٻانهن ۾ ڪٽي گهمن نه خبر ٿي نه پوي ته ڇوڪري ڀاڄي وٺڻ وڃي رهي آهي يا سڄ پڄ پٽولڙون اٿس. ڇا نه منجهن رونق آهي - تنهنڪان پوءِ ٻه ڇوڪرين سان هر ڳالهه ۾ پاسخاطري ٿئي ٿي - جتي جتي ڪنهن شيءِ لاءِ ڇوڪرا ڇوڪريون هجن اتي 'Ladies first' وارو قاعدو وڃي لڳيو پوءِ بس هجي يا بازار، سنيما هجي يا امتحان - اهڙي حالت ۾ مون کي ٻڌايو ته ڪير نه چاهيندو ته مان جيڪر ڇوڪري هجان -

سو ڪيئن دوستو، توهين ٻه، ائين ٿا چاهيو نه؟

منهنجي خواهش

(آتو ناگواڻي)

اِتم خواهش اها دل ۾، ڪريان شل ديش جي شيوا،
سمت خوب ساڄهه ڏي، گهڻي سگهه ڏي مون کي داتا.
اُتان چمڪي جڳت ۾ مان، مثل تاري ستاري جيان،
ٿيان وڏ قيمتي هيري، امله ماڻڪ يا موتيءَ کان.
ڪريان شل خلق جي خدمت، مان نيتا جي تلڪ وانگيان،
سکان سچ جو سبق سائين، مان گانڌي ۽ جواهر کان.
ڪريان قربان پنهنجي جان، پروا ئي پڳت سنگهه جيان،
اتم خواهش سڀاجهو ٿيان سڀل سامئ ۽ دليپت جيان.
وهي جيئن آب هيٺاهون، سکان تيئن مان حليمائي،
جهڪي جيئن شاخ ميوي کان، پرايان تيئن نماڻائي.
پريان سچ سان گهڙا خالي پنهنجي پياري ڀارت جا،
سمت ڏي خوب ساڄهه ڏي، گهڻي سگهه ڏي مونکي داتا.

ڏاڙهي گم ٿيڻ وقت منهن تي ڪارنهن جو
ليپو پائي وڃي. پر جيڪڏهن نه ٿي لاهجي
ته ماڻهن ۾ سس پس شروع ٿي وڃي،
"پٽ ڪڻ نه پٽ ڳورو، جنڊ ڪڻ نه جنڊ
ڳورو" وارو ليکو آهي. ايشور جي مايا عجيب
آهي. ڀلا منهن، جنهن مان سونهن جو اندازو
لڳائي سگهجي، جنهن کي ڏسي ماڻهو پنهنجي
سڌ ٻڌ وڃائي وهي، تنهن کي وري ڪارن
وارن سان داغدار بڻايائين. ڀيا ته نهيو پر
ايشور به ڇوڪرين سان پاسخاطري ڪئي آهي
جو ڪين لسو، گول، چنڊ جهڙو چهرو ڏنو اٿائين.

ڇوڪرين جي ڪپڙي ۾ به ڇا ڪمال
رکيو آهي ۽ رنگ به رنگي ڊريسون
ٿيون پائين. ڊريس ۾ به گهڻيئي قسم ملن.
جهڙوڪ:- ڪڙتو گرارو، سلوار ڪڙتو،
ساڙهي، سڪرٽ وغيره. ڪيئن نه ريشمي
ڪپڙا، جنهنتي رنگ برنگي ڇٽ گل آهن،
پيا لڇلا ڏين! پائيندڙ هڪ پاسي خوش
ته ڏسندڙ ٻئي پاسي پيو خوش نظر ايندو.
وري جيڪا ڇوڪرين کي ڊريس آئي سا
پائي اڪرنديون. نه مونجهه نه تڪليف.
اسين ڇوڪرا ته ويهي سوچيندا سين ته ڇا
پايون. روز روز قميص سوٽ ڀلا ٿهي ٿو؟
وٽ ۾ وٽ ڪٽي بشرٽ هوندي. پر سوٽ
پٽ ڇڏيندو ئي ڪين. وري جيڪڏهن
سوٽ پٽ ڇڏيندو ئي ڪين، وري جيڪڏهن
سوٽ جي استري ڊهي پيئي ته پوءِ ته
وڏي سوچ ويچار ۾ پئجي ويندا سين. وري
ڪپڙي ۾ ڪو ڏيک يا ڪا ڊزائين ليڪي ته
ڏاڍي صبر ڪيون. اهائي سوٽي ڪپڙي
جي قميص هلندي اچي. پر جيڪڏهن دل
ڪري رنگا رنگي ڪپڙا پايون ته سڀني
جي اک ۾ ٿي ٿو پئجي.

فيشن ڪرڻ ۾ نه ڇوڪرا ون ڏاڍيون
کو جداٿون ٿيون ڪن، Make-up اهو ٿيون
ڪن جو پنهنجي شڪل ڦيرائي ٿيون ڇڏين.
ڪڏهن ڪڏهن اسين ڇوڪرا پاڻ ۾ شرطون
ٻڌون ته هي فلاڻي ڇوڪري آهي ڪين
نه. ڀلا ڪڏهن وارن ۾ هيڏانهن هوڏانهن
ڪانٽا ٽنبي، ڇوٽو ٺاهين ته ڪڏهن وري
جوڳيءَ وانگي وار سنواريون. ڪڏهن ڏس
ته وارن ۾ رومال ٻڌو پيو آهي ته ڪڏهن
گل ڦل ٽڪنا پيا آهن. منهن تي خوشبودار
ڪريم ۽ پائوڊر ٿڦيا پيا آهن. چپن تي
لالي لڳائين جڻ ته منهن مان رت پيو
ڇٽين ۽ ائين لڳندو گويا ڪشمير جو صوف
آهي. اسان ڇوڪرن لاءِ ته اها بدقسمتي
آهي جو ڪهڙي به ڪٽي اس هجي ۽ پوءِ
به جي ذري ڪريم جي ۽ مٿان پائوڊر
هڻون ته ٻلهيءَ وانگيان شهر ۾ خبر پهچيو
وڃي. آخر ڇو؟ اسانکي به ڇوڪرين وانگر
پنهنجي سونهن جي حفاظت رکڻي آهي ۽
پوءِ به جي پائوڊر يا ڪريم مکيسين ته
ڪهڙو گناهه ڪيوسين! جيڪڏهن وارن ۾
گل ڦل ڪيدوسين ته ڇا ٿي پيو.

هاڻي اچو جوتن تي، جوتن ڪاڻڻ تي
نه پر جوتن ڏسڻ تي!

ڇوڪرين جي چمپلن ۽ سئنڊلن جا به
عجيب عجيب قسم ڏسبا. ڪن تي شيشا
پيل ته ڪن تي رنگ برنگي ڊزائيدون
ٽڪيل هونديون. ڊگهي ڪڙيءَ جا چمپل
ته عجيب رولق پيدا ڪندا آهن خاص

ڪرڻ وچي رهيو هو ۽ هڪ ڇوڪري ٻه اوڏاهين
سائيڪل تي سير ڪرڻ وچي رهي هئي.
ڇوڪريءَ جو موٽر سان ٽڪر ٿئي ها جنهن
ڪري ڏنڊهن موهن ڦڙتائيءَ سان هن کي ڌڪو
ڏئي بچائي نه ورتي ها. ڇوڪريءَ سندس
شڪر ادائي ڪئي ۽ پوءِ هو ٻئي گڏ گهمڻ
ويا ۽ سندن پاڻ ۾ ڏيٺ ويٺ ٿي. ڇوڪريءَ
جو نالو شيلا هو ۽ هوءَ وڏي شاهوڪار جي
ڌيءَ هئي.

موهن جي پارٽيءَ هن کي لٽڻ تي چاهيو
پر موهن جي مرضي ڪو نه هئي. موهن
ڪجهه ڪري نه سگهيو ۽ رات جو هنڪي ڦرڻ
جو پروگرام ٺاهيائون. ٺيڪ مقرر وقت
تي سڀ نقاب پوش پاڻي ٽڪتا ۽ اتي پهچي
ويا. شيلا جيئن ٽيڪ شڪل مان هن کي ڪوڙ
سڃاتو پر آواز مان سمجهائين ته موهن هوندو.
اوڏيءَ مهل پوليس به اتي اچي پهتي ۽ سڀ
پڇڻ لڳا پر موهن پڪڙجي پيو. موهن تي
ڪيس هليو ۽ ڪيس ڇهن سالن جي سخت
پورهئي سان سزا ملي. سزا ملڻ تي چوڪيدار
هن کي هٿڪڙيون وجهي وٺي ويا. اتي
شيلا، موهن جي زال ۽ ٻار به حاضر هئا. هنن
موهن کي ويندو ڏسي رنو ۽ موهن به هنن
کي ڏسندو رهيو جڏهن ته سوچ ۾ هو ته هيئنر
سندس زال ۽ ٻار جو ڇا ٿيندو؟ ڀڳوان ئي
ڄاڻي ته انهيءَ جو حل ڪهڙو آهي؟

ڪاش مان ڇوڪري هجان ها ....

(ٽلسي اچناڻي)

ڪاش! مان جيڪر ڇوڪري هجان ها.
ها، بلڪل ويهين صديءَ جي جيئري جاڳندي
پريءَ مثل، جنهنجون لنڊيون ۽ گول گول
اکيون هرڻيءَ سان مشابهت رکنديون هجن ۽
جنهنکي رنگ برنگي ۽ چمڪندڙ ڪپڙا پيل
هجن، جنهنجي پيرن ۾ ڏگهيءَ
کڙيءَ جو سئنڊل هجي، ڏيل وانگيان پير پير ۾
پائيندي ناز سان هلندي هجي ۽ جنهنجي
ٻانهن ۾ خوبصورت پرس لٽڪندي هجي.
ها، بلڪل اڄ ڪلهه جي ڇوڪريءَ وانگر
هجان جا وقت سان گڏ وگڏ فئشن جي ذريعي
پاڻ به بدلائيندي رهندي آهي.

توهين پڇندا ته آخر به ڇوڪري ٿيڻ ۾
رکيو ڇا آهي؟ اچو ته ٻڌايانو. صبح جو اٿي
ڪٽي منهن تي هٿ ڦيرو ته لنڊا لنڊا ڪارا سلا
سس ڪري پو بيٺا هوندا. خبر ئي نه پوندي
ته ڪهڙي وقت اهي سلا پيدا ٿيا. اڃا
اڳئين صبوح جو ته انهيءَ فصل کي ڏاڙهي سان
صفا ڪيو ويو هو. لاچار ٻئجي چڱيءَ طرح
هڪ هٿ ۾ پاڪي (Safety Razar) ۽ ٻئي
هٿ ۾ صابڻ کڻڻو پوي. آهي ته (Safety Razar)
ليڪن ڪڏهن ڪڏهن ته ڪمبخت ڳل ڪٽڻ
کان به نه گسندي آهي. سو هڪڙي پاسي
منهن ڪنجي ۽ ٻئي پاسي روز ڏهه منٽ
ڏاڙهي کي ڪم ڪرڻ ۾ لڳن. پوءِ به ڪٽي شڪل
سهڻي ٿئي نه ٿي ٿيو. پر نه. ڪمبخت

رهيو هو؟ ويچار ڪرڻ کان پوءِ جواب ڏنائين ته هو سچو وقت سوچي رهيو هو ته مرڻ بعد انسان ڪيڏانهن ٿو وڃي. مون چيومانس هونءَ ته به هجي پر مان اينترو چئي سگهان ٿو ته ريل هيٺان اچي مري وڃڻ کان پوءِ انسان گهٽ ۾ گهٽ پڳڙين ڏينهن واپس گهر اچي ٿو. "مرڪي چيائين: دوست، سچ ته انهن ئي آهي."

بکــ بيچڙو ٽول ....

(اشوڪ ڪمار بدلاڻي)

سياري جا ڏينهن هئا. رات جا ڏهه لڳا هئا. سڀ ماڻهو ٽڙ ٽڙ ڪمبي رهيا هئا ۽ ويتر جو مينهن وسي رهيو هو سو اڳي کان ڪجهه وڌيڪ سردي هئي. شاهوڪار ته وڏين وڏين ۽ ٿلهين گرم سوڙين ۾ آرام سان سمهيا پيا هئا پر ويچارا غريب جن کي بدن ڍڪڻ لاءِ گرم رضائي ڪونه هئي سي پنهنجن ڪليل جهوپڙين ۾ ڏند ڪرٽيندا پاسا ورائي رهيا هئا انهن مان موهن به هڪ هو. سندس ٻار زار زار روئي رهيو هو، پر ماءُ کي ٿڃ ڪونه هئي جو کيس ڏيئي معصوم ٻار کي ڌارائي. پاڻ ڳال مڙس به انهن ڏينهن کان اناج جي شڪل ڪونه ڏٺي هئي ۽ ويچارا بک ۾ مري رهيا هئا ۽ هنن ۾ ڪنهن ڪم ڪرڻ جي طاقت به ڪونه هئي، جو ڪجهه ڪم ڪري ڪمائي پنهنجو ۽ ٻار جو پيٽ ڀرين. موهن پنهنجي ٻار کي ائين روئندو ڏسي ڏاڍو دکي ٿيو ۽ دل ئي دل ۾ پاڻ کي ڌڪارڻ لڳو پر هو ڪري به ڇا ٿي سگهيو؟ پر هن دل ڪونه هاري. هن پڪو ارادو ڪيو ته سياڻي ڪنهن به حالت ۾ ڪجهه نه ڪجهه ضرور ڪندو، پر ٻئي ڏينهن به نراشا کانسواءِ ڪيس ٻيو ڪجهه به حاصل نه ٿيو. ڏيري عمر سبب هو مزوري به نٿي ڪري سگهيو. هو جيئن ئي نراشا ۾ گهر موٽي رهيو هو ته ڪنهن هن کي روئيءَ جو ٽڪر ڏنو جو هو وٺي هڪ ڪنڊ ۾ کائڻ لاءِ ويهي رهيو ته چوندا آهن ته "ڏيري پور ئي چڙ به گهٽا." اڃا کائڻ ئي هو ته هڪ بکايل ڪتو به اچي اُتي پهتو ۽ روئيءَ جو ٽڪر کسي هليو ويو ۽ موهن پنهنجي نصيب تي روئڻ لڳو.

وڃي وڃي هن کي خيال آيو ته هونءَ نه ماڻهو مولڪي ڪچ لٽا ڏين پوءِ چولهه مان به هٿ ڪڍي وانگر هنن کان ڦري پنهنجو پيٽ ڀريان. بس پوءِ ته اُن وقت کان وٺي هنجي خيالن ۾ ڦيرو اچي ويو ۽ وڃي چور پارٽيءَ ۾ داخل ٿيو. هيئنر هو ڦرلٽ جي مال تي پنهنجي زندگي عيش عشرت سان گذارڻ لڳو—

اڄ هڪ سيٺ کي ڦرڻ ۽ سياڻي ٻئي کي ڦرڻ ته هنن جو ڌنڌو بڻجي ويو. پنهنجي ڳوٺ ۾ ته هنن رڻ ٻاري ڏنو.

هڪ ڏينهن جي ڳالهه آهي ته موهن سائيڪل تي ٽڪڙو ٽڪڙو باغ ڏانهن سير

لاءِ هٿ وڌايو، ته ٿي سندس حيرت جي حد نه رهي جڏهين سندس هٿ ڪيسي مان خالي موٽي آيو. موهن جو منهن پيلو ٿي ويو. سندس هٿ ڏڪڻ لڳا. سندس چپ ڦرڪڻ لڳا. پاس ته نهي پر سندس بٽونئين ۾ ڏيڍ سؤ روپيه به هئا.

موهن ٽڪيٽ ڪليڪٽر کي سچي ڳالهه ڪري ٻڌائي ته سندس ڪيسو ڪٽريو ويو هو؛ پر ٽڪيٽ ڪليڪٽر پنهنجي مجبوري ظاهر ڪئي. موهن تي ڪيس هليو ۽ ڪيس ۾ ڏيڍهن جيل جي سزا ملي. ويچارو موهن!

هيڏانهن موهن جيل ۾ جهوٽا کائي رهيو هو ته هوڏانهن گهر ۾ سندس انتظار ٿي رهيو هو. رات ڪافي گذري چڪي هئي پر هو نه آيو. گهر وارن جي اندر ۾ اڌما اٿي رهيا هئا ته شايد ڪٿي...... خدا نه ڪري جي هيٺ مٿي ٿي ويو هجي. ائين گهر جو هرڪو ڀاتي هڪ ٻئي کي دلاسو ڏيڻ لڳو. هر هڪ جي نظر دروازي ڏانهن کتل هئي ته اجهو آيو پر موهن نه آيو!

ليٽ موهن جو پيءُ گهر ڇڏي موهن جي جاچ ۾ اسٽيشن ڏانهن راهي ٿيو. اُتي ڪيس خبر پيئي ته موهن نالي هڪ نوجوان سان خوفناڪ حادثو ٿيو آهي. بس، موهن جي پيءُ جون وايون بتال ٿي ويون. سندس پيرن هيٺان زمين کسڪي وئي. هن پڪ ڪرڻ لاءِ پاس تي ائڊريس به ڏٺي، جنهن ۾ شاهدي ڏني ته فوٽي سندس پٽ موهن ٿي هو.

رتدو رڙندو موهن جو پيءُ لاش کڻي گهر ڏانهن روانو ٿيو. گهر جي ڀاتين کي جڏهن اها خبر پيئي تڏهن سڀ اڇي روئڻ ۾ ڇڪيا. سڄي شهر ۾ هيءُ دکدائڪ خبر باهه وانگر وچڙ جي وئي. هر ڪنهن شوڪارا ٿي ڀريا!

موهن کي ڏيڍهن جي سزا کائي ڏيڍهن گهر موٽيو. سندس ڀڳڙيون ٿي رهيون هيون. مٽ مائٽ، سنگتي ساٿي، يار دوستار سڀ وڏي تعداد ۾ اچي موهن جي گهر جي اڱڻ ۾ ڪٺا ٿيا هئا. هر هڪ موهن جي پيءُ ۽ گهر جي ٻين ڀاتين سان پرچاڻي ڪري رهيو هو. ٺيڪ ان وقت هڪ انسان گهر ۾ داخل ٿيو. سڀ ڏانهس نهارڻ لڳا. هر ڪنهن جي وات مان رڙ نڪري وئي. ”ڀوت، ڀوت! بچايو، بچايو!!“

موهن ٻين لاءِ ڪري ڀوت هو پر پنهنجي ڀاتين لاءِ هو ساڳيو ئي موهن هو. سندس ماءُ نه حد ڪري ڇڏي. گڏ ٿيل ماڻهن جي وچ مان ”موهن، منهنجا موهن“ ڪندي اچي کيس ڇنبڙي. هر ڪنهن جي اکين مان خوشيءَ جا لڙڪ ڪري پيا. دک سک جي صورت ورتي. گهر ۾ موهن جون ڀيڻيون نه، موهن جي شادي هئي. مٺايون ورهايون ويون. موهن پوءِ اسانکي سڄي ڳالهه ڪري ٻڌائي.

ٻئي ڏيڍهن مان ۽ موهن اسٽيشن تي ويچي سڀ شاهديون ۽ ثبوت ڏيئي پاس ۽ پرس واپس وٺي آياسين.

رستي تي موهن کي چيم: ”دوست ڪر خبر، آخر ڇا سوچي رهيو هئين جو هيترين ڳالهيون ٿيون پر توکي خبر ئي نه پيئي؟“ اني هو سوچڻ لڳو ته ان وقت هو سوچي ڇا

ديش

(سنڌي وڀاڳ)

سمپادڪ :- سنتداس جهانگياڻي سهائڪ :- رتنا هيراننداڻي

فهرست

نمبر	وشيه	ليکڪ	صفحه
١-	سچ نہ انهين ۾ آهي	وشڻو هوڙواڻي	٢
٢-	ٻڪ ٻچڙو ٻول	اشوڪ ڪمار ٻدلاڻي	٤
٣-	ڪاش مان ڇوڪري هجان ها	تلسي اچناڻي	٥
٤-	منهنجي خواهش (شعر)	آتمو ناگواڻي	٧
٥-	سمپادڪ جي وچار	رتنا هيراننداڻي	٨

تلاش

(پورن لال واسن۔ بی۔ ایس۔ سی سال اوّل)

میں بی۔ اے پاس کر چکا تھا۔ دل بہت خوش تھا۔ اب تو دل میں بس ایک تمنا تھی کہ ایک اچھی سی مل جائے جس کی مدد سے زندگی کے دن خوشی سے گزر جائیں۔ اس کی خاطر میں نے اخباروں میں شائع کروایا کہ جہاں بھی ہو مجھے مل جائے۔ بہت دن گذر گئے لیکن اس کی طرف سے کوئی جواب نہیں آیا۔ اس کے بغیر ایک ایک دن گذارنا مشکل ہوگیا دل بہت بے چین ہونے لگا۔ اس کی یاد بہت ستانے لگی .... اور کئی دفعہ تو دل ایسا بے چین ہوتا کہ آنکھوں میں آنسو آجاتے۔

میں ہر روز صبح سویرے اس کی تلاش میں گھر سے نکلتا اور ناامید ہوکر رات کو گھر واپس آجاتا تھا۔ اس کے بغیر زندگی پھیکی نظر آتی تھی۔ ایک ایک لمحہ بہت مشکل سے گذرتا تھا۔ دل بے قرار اور آنکھیں ہمیشہ اس کی تلاش میں لگی رہتی تھی۔ اس کی یاد میں دیوانہ سا ہوگیا تھا۔ لوگ بس مجھے مجنوں کے نام سے پکار کر تنگ کرنے لگے۔ میں ہمیشہ اپنی لیلےٰ کو یاد کرتا رہتا تھا۔ ایک دن میں آٹھ نو چٹھیاں لکھ ڈالتا تھا۔ کہ وہ کسی طرح مل جائے میں بار بار اس کو لکھتا کہ اس کے بغیر زندہ رہنا مشکل ہے لیکن وہ بے وفا نکلی اور ایسا محسوس ہوتا تھا کہ ابھی وہ مجھ سے ناراض ہے میری لیلیٰ نے مجھے کبھی بھی جواب نہیں دیا۔ لیکن میں ایک سچا عاشق تھا۔ بس اس کو خط لکھتا ہی رہا۔ مجھے پوری اُمید تھی کہ ایک نہ ایک دن مجھے ضرور ملے گی اور میری ہوگی۔

بہت دن گزر گئے لیکن وہ نہ ملی اور نہ ہی اس نے واپس خط ڈالا میری اُداسی اور بھی بڑھ گئی ماں باپ بھی پریشان تھے کہ اب کیا کیا جائے۔ لڑکا جوان ہوگیا ہے وہ ہر روز اس کو حاصل کرنے کے لئے کہتے لیکن میں مجبور تھا۔

ایک دن خیال آیا کہ اس کی یاد دل سے نکال دوں۔ اگر وہ مجھے پسند نہیں کرتی تو میں اس کے پیچھے کیوں مارا مارا پھروں۔ میں کوئی جاہل تھوڑا ہی ہوں۔ لیکن اس کی محبت میرے دل و جگر میں ایک گہرا گھاؤ کر چکی تھی۔ اور ایسا محسوس ہوتا تھا کہ اس گھاؤ کو اس کے بغیر کوئی نہیں بھر سکتا۔ میں نے اس کی تلاش جاری رکھنے کا فیصلہ کیا اور اس کی تلاش میں گلیوں کی خاک چھاننے لگا۔ اب تو یہ حالت طاری ہوگئی تھی کہ ٹانگوں نے چلنے سے انکار کر دیا۔ اس کی تلاش میں دل بیقرار ہو رہا تھا۔ ایک دن میں مجبور ہوکر گھر میں بیٹھ گیا۔ دل بہت اداس تھا محبوبہ کی یاد میں سسکیاں بھر رہا تھا۔ آنکھیں آنسوؤں سے لبریز تھیں۔ اچانک میرا ایک دوست آیا جو میری اس دردبھری داستان کو جانتا تھا۔ وہ بہت خوش تھا۔ وہ بہت خوش تھا اور اس نے مجھے تسلی بھی دینے کی کوشش کی اس نے میری مدد کرنے کا وعدہ کیا اور بتایا کہ جسکی مجھے برسوں سے تلاش تھی وہ نئی دلی میں موجود ہے

اگلے دن میں ایک نفیس سوٹ پہن کر اس کے پاس پہنچ گیا۔ تاکہ وہ مجھے گنوار سمجھ کر منہ نہ موڑے۔ جب میں محبوبہ کے پاس پہنچا تو معلوم ہوا کہ (بقیہ صفحہ ۱۰۱ پر)

نے ہمیں ایک چارپائی پر بٹھا دیا اور لگی اِدھر اُدھر کی باتیں کرنے۔ کچھ دیر اس طرح بتانے کے بعد وہ اچانک پوچھ اُٹھیں!

"کیوں جی ...... میری لڑکی سے شادی کروگے"؟

"جی ..... کیا فرمایا آپ نے" میں نے اپنے کانوں پر بھروسہ نہ کرتے ہوئے ہکلاتے ہوئے پوچھا!

"ہاں بھئی ...... اس میں حیران ہونے کی کیا بات ہے۔ میرے ایک ہی لڑکی ہے ...... ٹھہرو بلاتی ہوں ...... یہیں کہیں ہوگی باہر"!

یہ کہہ کر بیگم صاحبہ اُٹھ کر باہر چلی گئی اور لگیں گلا پھاڑ پھاڑ کر چلانے۔ بجلی ...... اری او بجلی ...... بجلی۔ پتہ نہیں کہاں مرگئی۔

"کیا ہے امّاں"؟ دور سے کسی نے بیگم صاحبہ سے پوچھا۔

"اری گھر آمر"! یہ کہتی ہوئی بیگم صاحبہ اندر آگئیں

"اچھا .... اب یہ بتاؤ بیٹا کہ چائے پیوگے کہ شربت"؟

بیگم صاحبہ نے ابھی اتنا ہی کہا تھا کہ بجلی اندر داخل ہوئی۔ قسم پروردگار کی وہ سچ مچ ہی بجلی تھی۔ ہماری بیگم صاحبہ کے سوال کے جواب میں بات کرنے کی آواز حلق میں ہی پھنس گئی اور ہمارے منہ سے ایسے ہی نکل گیا۔ "جی ...... بس ٹھنڈا پانی"!

"کیا" ــــ بیگم صاحبہ نے حیران ہوکر ہماری طرف دیکھا اور ہم سٹپٹا کر رہ گئے۔ "جی پانی"۔! "اوہ" یہ کہکر بیگم صاحبہ مسکرائی اور گھڑے میں سے پانی ڈال کر ہمیں پکڑا دیا۔ ہم نے اُس گلاس کو ایک ہی سانس میں ختم کر دیا اور بجلی کی طرف دیکھا جو کہ ہمارے قریب ہی چارپائی پر بیٹھی ہوئی تھی۔ کچھ دیر اور بیٹھ کر اور جواب اگلے روز دینے کا وعدہ کر میں گھر لوٹ آیا۔ اِس کے باوجود کہ کھولی بہت مشکلات کے بعد حاصل ہوئی تھی میں نے اُسے اُسی وقت چھوڑ دیا اور تو اور ہم نے اُس شہر کو بھی ہمیشہ کے لئے خیرآباد کر دیا کیونکہ بجلی کی صورت ہمیں زیادہ پیاری لگی تھی۔ بیگم صاحبہ سے اڑھائی گنا موٹی ان کی لڑکی بجلی کی صورت اب بھی جب کبھی آنکھوں کے سامنے آجاتی ہے تو میں قہقہہ مار کر ہنس پڑتا ہوں اور میری بیوی مجھے یوں احمقوں کی طرح ہنستے دیکھ کر حیران سی کھڑی رہ جاتی ہے!

بقیہ مضمون صفحہ ۱۲ کا

اس کا سوئمبر ہو رہا ہے اور ور مالا اس کے گلے میں ڈالی جائے گی جو اس کی شرطوں کو پورا کرے گا۔

پہلے تو میں گھبرا گیا لیکن بعد میں اپنے دوست کے چچا کی مدد سے شرطوں کو پورا کرنے میں کامیاب ہوگیا اور ور مالا میرے گلے میں ڈال دی گئی۔ میں اتنا خوش ہوا کہ میں بیان نہیں کرسکتا میرے ماں باپ بھائی بہن خوشی سے پھولے نہیں سماتے تھے

مجھے اپنی اس محبوبہ سے اتنا پیار ہوگیا تھا کہ ایک دن بھی جدا نہیں رہ سکتا تھا میں ہر روز گھڑیوں اس کے پاس بیٹھا رہتا مُسکراتا اور پھر دیکھتا اور مسکراتا جاتا تھا۔ کسی دن تو دل ایسا آجاتا تھا کہ اس کے پاس سے اٹھنے کو دل نہیں چاہتا تھا اور آجکل تو یہ حالت ہوگئی ہے کہ اس بغیر زندہ رہنا مشکل ہے۔ اس لئے میں کوئی ایسا کام نہیں کرتا تھا جس سے وہ ناراض ہو جائے اور مجھ سے نفرت کرنے لگے میں زیادہ وقت اس کے پاس گذارتا تھا۔

اس محبوبہ کا نام اور پتہ جاننے کے لئے آپ سب بیتاب ہونگے یہ تھی "نوکری" جس کی تلاش میں مجھے اتنا غم اُٹھانا پڑا اور یہ موجود تھی۔ سیکریٹریٹ کے پی بلاک میں۔

میں ایک بی جمن تھیں اور دوسری خود بیگم صاحبہ جی کے بارے میں ہمیں کھولی لینے سے پہلے ہی سب معلوم ہو گیا تھا۔ کواڑ بند کر کے ہم پلٹے ہی تھے کہ ہمارا چھوٹا بچہ جاگ پڑا اور جاگتے ہی لگا چلانے۔ حضور کیا عرض کروں ...... اُف ان بچوں سے بھی اللہ بچائے۔ میں نے تو بس اب توبہ کر لی ہے صاحب مگر ایک بار اِن کا باجہ شروع ہو گیا تو سمجھ لیجئے کہ آپ کی خیر نہیں۔ کچھ دیر تو ہم وہیں کھڑے رہے اور گوگل میاں کو روتے ہوئے دیکھتے رہے یہ سوچتے ہوئے کہ ابھی ہماری شریمتی جی تشریف لاتی ہیں اور گوگل میاں کو اُٹھاتی ہیں مگر جب کافی دیر تک ان کے آنے کے آثار نظر نہ آئے تو ہم تڑپ اُٹھے۔ اور اپنی بیوی کو دو چار عام قسم کی گالیاں سناتے ہوئے وہاں پہنچے جہاں ہماری بیوی ناشتہ بنانے میں لگی ہوئی تھی! "میں نے کہا سنتی ہو گوگل رو رہا ہے اور تم کان دبائے بیٹھی ہو۔ ذرا اُٹھ کے لے لو نہ بچارے کو"!

دوپٹے سے دیگچی کو چولہے سے اُتارتے ہوئے بیگم نے قہر آلودہ نظروں سے ہماری طرف دیکھا اور قریباً چلانے کے سے انداز میں بولیں "آئے۔ ہائے دیکھتے نہیں ناشتہ بنا رہی ہوں تم ہی بھلا پانچ منٹ کے لئے کیوں نہیں اُٹھا لیتے اُس کو"! بیگم کے اِن لفظوں نے تو جیسے جلتی پر تیل کا کام کیا اور ہم بنا ایک لفظ بھی اور نہ بولے ہوئے اُٹھے اور شیروانی پہنا گھر سے باہر آ گئے! دل ہی دل میں پیچ و تاب کھاتے ہوئے ابھی ہم نے دروازے کے باہر قدم رکھا ہی تھا کہ بیگم صاحبہ کی طرف نظر گئی۔ حضور سچ عرض کرتا ہوں ہمیں تو ایسے لگا جیسے کہ سانپ سونگھ گیا ہوا اور پھر جیسے ہوش ...... محترمہ نے جب اپنے توانا ہاتھوں کو ہوا میں ہلا کر ہمیں اپنی طرف بلایا تو قسم پروردگار کی ایسا لگا جیسے جان ہی نکل گئی ہو اپنی!

مگر خیر صاحب نوشیرواں کی اولاد سے ہیں ہم بھی۔ کیا کہا یہ نوشیرواں کا قصہ لے کر میں کہاں بیٹھ گیا۔ مگر صاحب میں یہ بات نہیں بتلانے کا آپ کو ...... ہاں تو صاحب ہم نوشیرواں کی اولاد سینہ تان کر اور کمر جھکا کر بیگم صاحبہ کی طرف بڑھے

آہا۔ بڑا عجیب منظر تھا حضور سچ کہتا ہوں۔ آپ اگر وہاں ہوتے تو مجھے شاباشی دئے بنا نہ رہتے اور یقیناً منی باتی اپنے خاوند کو طلاق دے کر ہماری بیگم بننے کی غرض سے خیر سے بھاگی چلی آتیں! تو جناب میں کہہ رہا تھا کہ ہم بیگم صاحبہ کی طرف بڑھے یہ سوچتے ہوئے کہ ابھی کچھ موٹے قسم کی گالیاں ہماری جھولی میں پڑیں مگر جناب بیگم صاحبہ کے لفظ سن کر تو ہمیں اعتبار نہ ہوا ...... جانتے ہیں کیا ہوا! ہم جیوں ہی بیگم صاحبہ کے قریب پہنچے کہ وہ بڑے نرم لہجے میں بولیں۔

"کیوں جی۔ شاعر ہو تم"؟

"جی ...... بیگم صاحبہ"! ہم نے زمین کی جانب دیکھتے ہوئے جواب دیا!

"کیا نام ہے جی تمہارا"!

"جی ...... بندے کو مسافر کہتے ہیں ...... شاید کبھی کسی مشاعرے میں آپ نے ...."

"اوہ ...... ہاں۔ ہاں بیگم صاحبہ دانت نکال کر ہنستی ہوئی بولیں۔ میں نے دیکھا ہے جی۔ کئی بار۔ مگر بھائی کنوارے ہوتے تو کافی ترقی کر لیتے ...... یہ کیا اتنی چھوٹی سی عمر میں ایک بیوی کا جنجال ڈال لیا ہے"!

حضرت سچ کہتا ہوں بیگم صاحبہ نے یہ کہا ہی تھا کہ میری کمبختی لانے والی جس نے اشارہ کیا اور میرے منہ سے بے خودی میں ہی نکل گیا۔

"جی ...... بیگم صاحبہ .... دراصل میں ابھی تک کنوارہ ہی ہوں۔ وہ جو عورت ہے نہ وہ میری بھابی جان ہیں ...... بھائی صاحب تین ماہ کے لئے بمبئی گئے ہیں نہ اس لئے اُس کو میرے پاس چھوڑ گئے ہیں"!

"اچھا ...... دیکھو بیٹا باہر کھڑے ہو کر بات کرنا ٹھیک نہیں۔ آؤ بھیتر چلے آؤ ...... آ جاؤ نہ"!

آگے آگے بیگم صاحبہ اور اُن کے پیچھے پیچھے ہم کھولی کے اندر داخل ہوئے۔ اندر پہنچ کر بیگم صاحبہ

ایک مزاحیہ افسانہ

بیگم صاحبہ

از سرجیت دھون مُسافر

آخر خدا خدا کرکے چار ماہ کی دوڑ دھوپ کے بعد ہمیں کہیں جا کر ایک تنگ اور تاریک کھولی دستیاب ہوئی اور ہم اُسی شام کو ہی اپنا بوریا بستر باندھ ہوٹل سے کھولی کی طرف روانہ ہو گئے۔ ہم نے بیل گاڑی میں سامان دھرتے ہوئے ابھی اپنی بیوی کے ہمراہ گلی میں قدم رکھا ہی تھا کہ ہم نے بیگم صاحبہ کو دیکھا۔ آپ جانتے ہیں۔ بیگم صاحبہ کو...... نہیں ...... خیر کوئی بات نہیں ہم ملائے دیتے ہیں آپ کو اُن سے۔ بیگم صاحبہ کا قد تو باقی عورتوں کی طرح ہی تھا مگر بچاری جسم کی کچھ بھاری تھیں میرے خیال میں اُن کا وزن ہوگا کوئی تین ایک من کے قریب! آپ سوچ رہے ہونگے کہ میں گپ مار رہا ہوں۔ خیر یوں ہی سہی۔ آپ اِسے گپ سمجھتے ہیں تو گپ ہی سہی مگر جناب اگر آپ سچ مچ ہی اس بات کی تہ میں جانا چاہتے ہیں تو دہلی میں بلّی ماراں نام کی جگہ پوچھ لیجیے تو بھائی صاحب بلّی ماراں کے پاس ہی ایک فوارہ ہے۔ اس فوارے کے پاس ہی ایک چھوٹی سی گلی جاتی ہے۔ اِس گلی کا نام ہے "بیگم پارہ روڈ" اور اس گلی میں ہماری کھولی واقع ہوئی ہے! ہی۔ ہی۔ ہی آپ نہیں سمجھ رہے ہیں شاید آپ پھر کسی غلط فہمی کا شکار ہو گئے ہوں اور اِسے گپ سمجھ رہے ہیں تو صاحب میں قسم کھا کر کہتا ہوں کہ حضور مجھے گپ مارنے کی قطعی عادت نہیں۔ بھروسا کیجیے اپنی اِس ساٹھ سال کی زندگی میں میں نے شاید ہی کبھی جھوٹ بولا ہو۔ میں عرض کر رہا تھا کہ ہم نے بیگم صاحبہ کو دیکھا تو ڈر کی وجہ سے ہماری ٹانگیں کانپنے لگیں۔ مگر بعد میں ہمّت کر گاڑی سے سامان اُتروا ایک ایک کر کھولی میں رکھوانے لگے۔ ساتھ ہی کبھی کبھی کنکھیوں سے بیگم صاحبہ کو بھی دیکھتے جاتے تھے! اپنے مکان کی سیڑھیوں پر کھڑی وہ ہمیں یوں گھور رہی تھیں جیسے باز اپنے شکار کو گھورتا ہے! اب آپ کہیں گے کہ اس تنگ اور تاریک گلی میں مکان کا کیا کام تو حضور عرض کیا نہ

"دل کے بہلانے کو غالب یہ خیال اچھا ہے"

ہم یعنی اِس جگہ کے باشندے کھولی کو مکان ہی کہتے ہیں اور یہ کہتے ہوئے اپنے دوست سے بالکل نہیں شرماتے کہ بھئی ہمارا مکان فلاں گلی میں ہے۔ یار لوگ بھی خوب سمجھتے ہیں ہمیں اور ہم ہیں کہ معلوم ہوتے ہوئے بھی کہ ہمارے جھوٹ بولنے پر یار فوراً بھانپ جائیگا کہ ماجرا کیا ہے۔ ہم ہیں کہ ہانکے جاتے ہیں اپنی۔ خیر یہ تو ہوا بیگم صاحبہ کا تعارف اب ذرا ہماری درد بھری کہانی بھی سُن لیجیے۔ ہماری کہانی ہمارے اُس محلے میں آنے کے اگلے دن سے شروع ہوئی۔ رات کو سامان وغیرہ ڈھنگ سے لگاتے ہوئے ہم کافی رات گئے سوئے تھے۔ اس لئے جب ہم اگلے دن صبح نو بجے اُٹھے تو جی کو کچھ چین ملا! ابھی ہم بستر سے اُٹھے ہی تھے کہ باہر دو عورتوں کی زور زور سے بات چیت کرنے کی آواز سنائی پڑی۔ ایک عورت دوسری عورت سے کہہ رہی تھی۔ "اری تو پھر کیا ہوا"؟

"اے ہونا کیا تھا موا بیل گاڑی سے سامان اُتروا تا رہا اور میں اُسے یہاں کھڑی دیکھتی رہی۔ معلوم ہے شاعر ہے موا شاعر"! "اونہہ شاعر بھی کوئی شے ہے۔ بھوکوں مرتے ہیں موئے"! اتنا سُننا تھا کہ ہمارے غصّے کی انتہا نہ رہی اور ہم نے اُنھیں کھری کھری سنانے کے لئے جو باہر جھانکا تو ہمیں اپنے فرشتے کوچ کرتے ہوئے نظر آئے۔ کیونکہ بات کرنے والی عورتوں

سانیٹ

از شری کے۔ سی۔ کانڈا
(ماخوذ از ورڈس ورتھ)

یوں محو ہیں ہم اس دُنیا میں سب ہوش و خرد بھی کھو بیٹھے
دولت کی حرص ہے شام و سحر۔ بیگانۂ فطرت ہو بیٹھے
فطرت کے نظارے کہتے ہیں۔ اے صید ہوس نظریں تو ملا
اس سُود و زیاں کے قضیے میں کیوں ذوقِ نظارہ کھو بیٹھے
وُہ دیکھ چاند کی کرنوں نے ساگر کا سینہ چوم لیا
یہ حُسن و عشق کے شیدائی وہ دیکھ ہیں یکجا ہو بیٹھے
کچھ کام نہیں اس منظر سے جو بندۂ زر ہی ہو بیٹھے
ساکن ہو ہوا یا آندھی چلے ہم کُنجِ قفس کے ہو بیٹھے
اے میرے خدا ہے تم سے گلہ کیوں پیدا کیا اس دوراں میں
تہذیب بھلا کس کام کی یہ؟ جب تم سے منکر ہو بیٹھے
اِس دَور کی نسبت عہدِ جہل بہتر تھا جہاں ہر فرد و بشر
ساگر کے مقدّس قدموں میں مانند پجاری ہو بیٹھے
تم جہل کہو یا وہم کہو اِن کہنہ رسُومِ دنیا کو
یہ اہلِ جہل ہی اچھے تھے جو مائلِ فطرت ہو بیٹھے

قطعات

از بہن کشور سنگھ سوڈھی دیو
بی-اے سال دوئم

(۱)

بازیٔ عشق کی مات ہو کے رہی
زندگی غم کی رات ہو کے رہی
دِل کی دنیا پر یاس قابض ہے
جس کا ڈر تھا وہ بات ہو کے رہی

(۲)

اُن کی بزمِ ناز میں جانا پڑا
دل کے دھوکے میں ہمیں آنا پڑا
قصۂ غم اُن سے کہہ کر اک بار
زندگی بھر ہم کو پچھتانا پڑا

(۳)

یہ جواں موسم یہ ساقی یہ ہوائیں یہ فضا
آؤ ایسے میں سبو کی جام کی باتیں کریں
ہم نے مانا فکرِ فردا بھی مناسب ہے۔ مگر
کیوں سحر کی روشنی میں شام کی باتیں کریں

(۴)

یہ دولت ہے خدا داد جسے مل جائے
ورنہ ماحول کی ہر شخص کو پہچان نہیں
وقت کے ساتھ بدلنا ہے ضروری۔ لیکن
وقت کے ساتھ بدلنا کوئی آسان نہیں

(۵)

دِل میں دردِ نہاں بھی رکھتے ہیں
غم بشکلِ فغاں بھی رکھتے ہیں
اُن کی خاموشیوں پہ کیوں جاؤ
میرے آنسو زباں بھی رکھتے ہیں

امین بھی باہر آگیا۔ "مگر امی آپ تو ویسے ہی خفا ہو رہی ہیں۔ میں تو وہاں اسلئے جا رہا ہوں کہ آپ نے وہاں سے کپڑا منگایا ہے۔" امین کی اس چال پر امی کا کوئی بس نہ چلا اور وہ امین سے متفق ہوگئیں۔

دعوت سے فارغ ہو کر امین احمد کے ساتھ ہی باہر نکل گیا۔ احمد اُن کے ہاں موٹر پر آیا تھا۔ اور وہاں سے وہ موٹر پر بیٹھ کر نہ جانے کس طرف روانہ ہوگئے۔

موٹر آگے جا رہی تھی۔ اور دوکانیں اور اونچی عمارتیں پیچھے چھٹتی جا رہی تھیں۔ زندگی بھی تو ایک دوڑ ہے۔ امین نے دل ہی دل میں کہا۔ میں موٹر والے منزل پر پہلے پہنچتے ہیں اور پیدل چلنے والے پیچھے رہ جاتے ہیں۔ وہ ہنسا۔ وہ بھی بعض اوقات کیسے کیسے خیالات کو اپنے ذہن میں جگہ دیتا ہے اُس نے کھڑکی سے سر باہر نکالا۔ کچھ پتہ نہیں چل رہا کہ وہ اس وقت کہاں ہے۔

"کیا ابھی سٹیشن نہیں آیا؟" امین اچانک بول اُٹھا۔

"بس وہ سامنے ہی ہے" جواب ملا۔ اور پھر ایک ہارن کے ساتھ موٹر ایک بڑی عمارت کے سامنے آکر رک گئی۔

جب دونوں دوست کار سے باہر نکلے تو نہ جانے امین احمد سے الگ ہونے کو کیوں سوچ رہا تھا۔ اس کے دل میں یہ شک تھا کہیں احمد اول درجے کے ٹکٹ گھر پہ نہ چلا جائے۔ اور اس طرح اس کو بھی اول درجے میں بیٹھنا پڑے گا مگر اس کے پاس تو مشکل سے تیسرے درجے کے ٹکٹ کے لئے ہی پیسے تھے۔ اس کا دل زور زور سے دھڑک اٹھا۔ کاش وہ احمد کا دوست نہ ہوتا پہلے تو اس کی دوستی مہنگی پڑتی تھی لیکن اب تو نبھانا بھی مشکل ہوگیا ہے۔ امین نہ جانے کیوں رک گیا۔ "تم چلو میں ابھی آیا۔ ذرا ٹھیک وقت معلوم کر لوں"۔ احمد آگے بڑھ گیا۔ امین وہیں رک گیا۔ خیالات کا ایک ہجوم اس کے دماغ کو پریشان کر رہا تھا۔ امین کی نظر احمد پر گڑھی ہوئی تھی۔ جو اس وقت تک پہلے درجے کے ٹکٹ گھر کے سامنے پہنچ گیا تھا۔ امین کانپ اُٹھا۔ میں احمد کے ساتھ نہیں جاؤں گا۔ ہرگز نہیں۔ میرا راستہ الگ ہے وہ پاگل سا معلوم ہونے لگا اور سر جھکائے واپس چل پڑا۔ وہ گھر جائے گا۔ پہلے درجے کے پیسے اس کے پاس کہاں۔ احمد تو بڑا آدمی ہے۔ ان بڑے آدمیوں کا شوق میں کروں۔ توبہ۔ توبہ۔ اس دوستی سے باز آئے۔ اُس کو آج پہلی بار محسوس ہوا کہ گویا اس کا دماغ کسی قید سے آزاد ہو گیا ہو۔ آج اتنے عرصہ کے بعد اس کے دماغ کو سکون ملا۔ وہ سر جھکائے چلا جا رہا تھا۔ گھر جا کر امی سے اپنی غلطیوں کی معافی مانگوں گا اور رہا ابا بھی تو آنے والے ہیں کچھ دنوں میں اپنی بہن کی شادی پر میں ہی تو ان کا دایاں ہاتھ ہوں۔

رُباعیات —— از کے۔ سی۔ کانڈا

اِس بزم ادب میں کیا کیا ہے لو یہ بھی بتائے جاتے ہیں
غالب کی غزل نغماتِ عمر اس ساز پہ گائے جاتے ہیں
پر اس کے سوا کچھ اور بھی ہے اے چشم بصیرت دیکھ ذرا
اس شعر و سخن کی محفل میں آداب سکھائے جاتے ہیں

دوش و فردا کا فکر دشمن جاں ہوتا ہے
آدمی شام و سحر نالہ کشاں ہوتا ہے
اِس کا خندہ بھی نہیں خار الم سے خالی
اِس کا محبوب ترین نغمہ فغاں ہوتا ہے

([illegible])

اپنے بستر پر جا کر لیٹ گئیں۔ رشیدہ بھی کھانا لیکر کمرہ میں چلی گئی "بارہ ایک بجے گھر میں آ کے اور پھر دس بجے دن تک کہیں سو کے اُٹھتے ہیں۔ جبھی تو تمام گھر میں بے چینی پھیلی ہوئی ہے۔" وہ لیٹے لیٹے ہی بڑبڑا رہی تھیں۔ امین اور رشیدہ خاموش تھے جیسے سانپ سونگھ گیا ہو وہ بڑبڑاتی سو گئیں۔ جب کہیں امین کی جان میں جان آئی۔

"فلم دیکھ آئے" رشیدہ نے کپڑوں میں سے سوئی نکالتے ہوئے پوچھا۔ "ہاں بہت اچھی تعلیمی فلم تھی" اور پھر اس طرح رشیدہ کی طرف دیکھا جیسے اس کا شکریہ ادا کر رہا ہو۔ آج اُس نے کھانا کم کھایا تھا "او۔ بارہ بج گئے" اس نے گھڑی کی طرف دیکھتے ہوئے کہا "رشیدہ اب تم سو جاؤ۔"

"اور نہیں تو کیا رات بھر پہرہ دو گی؟"

اگلے روز صبح صبح امین عادت کے خلاف جاگ گیا۔ آج اس کو امی کو راضی بھی تو کرنا تھا اس کا دل کچھ بیٹھا ہوا تھا وہ امی کو کیسے کہے کہ اس نے احمد کو چار بجے شام کی دعوت دے رکھی ہے اسی رات ہی تو امی کی منظوری کے خلاف وہ سینما دیکھ آیا ہے۔ امی اس سے سخت ناراض ہو گئی ہونگی۔ اب اگر دعوت کی بات کروں گا تو وہ جل بھن جائیں گی۔ مگر اب وعدہ کر چکا ہوں۔ رشیدہ کے سوا اس کا اور کوئی سہارا نہ تھا۔ جب وہ رشیدہ کے کمرہ میں داخل ہوا تو وہ جان گئی کہ بھیا پھر کسی کام سے آئے ہیں وہ اس وقت دوپٹے کے پلودں پر ستارے ٹانک رہی تھی۔

"رشیدہ ایک بہت ضروری کام ہے۔ رشیدہ کچھ جھنجھلا سی گئی۔ "شاید پھر روپیوں کی ضرورت پڑ گئی ہے۔ لیکن۔

"رشیدا!... اپنے بھیا کی بات بھی سن لیا کرو۔" اُس نے ایسی خوشامد سے کہا کہ رشیدا کو رحم سا آ گیا "کیا ہے؟" رشیدا کو ہنسی آ گئی۔ بڑا ضروری کام ہے ــــ بس میری عزت کا سوال ہے"

"روز روز میں روپے کہاں سے لاؤں جو کچھ تھے وہ کل دے دئے گئے۔"

"میں روپے مانگنے نہیں آیا"۔ "تو پھر اور کیا کام ہے۔"

باہر سے امی چلائیں۔ "رشیدہ۔ او رشیدہ!" امین بولا

"جاؤ تم اپنا کام کرو۔ ہمارا کام کون کرتا ہے۔"

"آپ کام تو بتاتے ہیں۔ میں منع کب کرتی ہوں۔"

"بات یہ ہے بہن کہ احمد کئی دنوں سے سر ہو رہا تھا کہ چائے کی دعوت دو۔ اب منع بھی کیسے کرتا۔ بیسیوں دفعہ وہ میری دعوت کر چکا ہے"۔

"ہاں تو یہ کہیئے کہ آپ دعوت کر آئے ہیں۔"

"اری رشیدہ" امی باہر سے چلائیں۔ "کہاں چلی گئی؟"

"آ رہی ہوں امی"۔

"تو ہمارا کام کرو گی رشیدا۔ دیکھو ہم تمہیں پھر کسی کام کیلئے نہ کہیں گے"!

"اچھا کہہ کر رشیدا امی کا ہاتھ بٹانے چلی گئی! شام ہوئی کسی نہ کسی طرح رشیدہ نے امی کو راضی کر لیا تھا۔ اور تو اور دعوت کے سامان وغیرہ تیار کرنے میں امی نے بہت امداد کی

"چائے تیار ہو گئی رشیدہ؟ باورچی خانہ میں داخل ہوتے ہوتے امین نے پوچھا۔" ہاں۔ میں نے برابر والے کمرہ میں میز لگا دی"

"ہاں ہاں بس ٹھیک ہے۔ دیکھو ذرا جلدی کرنا۔ مجھے آج شام ۶ بجے والی گاڑی سے دہلی جانا ہے۔" گاڑی کا نام سنتے ہی امی کے تن بدن میں آگ لگ گئی

"چھ والی گاڑی سے کہاں جا رہا ہے" امی غصے سے بولیں۔ "امتحان کو ایک مہینہ رہ گیا ہے اور نواب صاحب سیر سپاٹوں میں لگے ہوئے ہیں۔ آنے دے رشیدہ کے ابا کو..." کہتے کہتے وہ بڑبڑاتی ہوئیں اُٹھ کر ساتھ والے کمرے میں چلی گئیں۔

کوئی آدھ گھنٹے بعد وہ تیار ہو کر اپنے کمرے سے باہر نکلا تو صحن سے امی کے چلانے کی آواز آرہی تھی: "معلوم ہوتا ہے نواب صاحب نے پھر کہیں جانے کی تیاری کی ہے آج۔ اس لڑکے نے بھی اچھی مصیبت کر دی ہے گھر پر تو بیٹھنا جانتا ہی نہیں۔ یہ نہیں کہ گھڑی دو گھڑی بیٹھ کر پڑھے امتحان سر پر ہے پاس خاک ہوگا۔" اس نے ایک ایک لفظ سن لیا تھا۔ صحن میں پہنچا ہی تھا کہ امی برس پڑیں — "کہاں چل دیئے بن ٹھن کے۔ میں کہتی ہوں آخر کس دن تجھے ہوش آئیگا گھر کی تو ذرا پرواہ نہیں۔ کہاں جا رہے ہو؟"

"سینما" "پھر وہی روز روز سینما۔ کچھ حد بھی تو ہو۔ کھانے کو ملتا نہیں اور یہ لاٹ صاحب سینما جا رہے ہیں"

امین جھنجلا اٹھا اور تیزی سے باہر نکل گیا۔ اور امی بڑبڑاتی ہی رہ گئیں۔

دس کا گھنٹہ بجا۔ رشیدہ کی نظر یکایک گھڑی کی طرف گئی۔ وہ سوچنے لگی دس بج گئے اب تو آ ہی رہے ہوں گے۔ بھیا بھی عجیب لاپرواہ آدمی ہیں۔ جب دیکھو یہی حالت۔ بھلی دوستی ہوئی مگر اُن سے کہے کون۔ میری تو کبھی بھی نہیں مانتے۔ جب دیکھو من مانی کرتے ہیں۔ امی اپنے بستر پر آرام کر رہی تھیں۔ جاڑے کی راتیں تھیں۔ وہ بھی رضائی اوڑھ کر بستر پر لیٹ گئی۔ امی کا ڈر تھا ورنہ وہ بھی کبھی کی سو گئی ہوتی۔ جب آئیں گے تو ڈانٹ پڑے گی

تعلیمی فلم! — اس کو ہنسی آگئی۔ کیا بہانہ بناتے ہیں جب دیکھو کوئی نہ کوئی تعلیمی تصویر آرہی ہے۔ اس کی نیند اُڑ گئی اپنے کپڑوں کا بکس اٹھا لائی اور سینا شروع کر دیا۔ تھوڑے دنوں بعد اس کی بھی شادی ہو جائے گی سینما تو وہ بھی دیکھتے ہونگے ان کا بھی انتظار کیا کرے گی۔ لیکن وہ خود بھی سینما جایا کریگی اُسے تو وہ ضرور دکھائیں گے وہ آہستہ آہستہ مسکرا رہی تھی۔ اور اس خیالی دنیا کے مزے لے رہی تھی۔

۱۱ بجے یکایک دروازے پر دستک ہوئی۔ رشیدہ ننگے پاؤں اٹھی تاکہ ذرا سی بھی آہٹ نہ ہو۔ اس نے دروازہ کھول دیا۔ آہستہ سے چلے آئیں۔ امی کی آنکھ کھل گئی تو وہ بگڑ بیٹھیں گی ..... کہاں رہ گئے تھے اتنی دیر ہو گئی" امین بغیر کچھ بتائے اپنے بستر پر آکر بیٹھ گیا۔ رشیدا باورچی خانہ میں گئی۔ کھانا ٹھنڈا ہو چکا تھا اس نے انگیٹھی میں کچھ کوئلے ڈال کے دہکائے۔ تب کہیں جا کے کھانا گرم کرنے کو رکھا۔ وہ آہستہ آہستہ برتن اٹھا رہی تھی۔ کہیں امی کی آنکھ کھل گئی تو بس شامت آجائے گی۔ آہستہ آہستہ دیگچی کو انگیٹھی سے اتار لیا۔ باہر کو جھانک کر دیکھا برآمدے میں امی سو رہی تھی۔ اچانک رشیدا کے ہاتھ سے کڑچھی چھوٹ گئی اور دیگچی کے کنارے سے ٹکرائی "غضب ہو گیا" اس کے منہ سے نکلا۔

"رشیدا! ..... اری او رشیدہ دیکھ بلی نے دودھ کھول دیا کہیں سب چٹ نہ کر جائے"۔ اب رشیدہ بولے تو کیا بولے۔ بس اب آفت آئی وہ چپ ہی رہی۔ امی پھر گرجیں "ایسی بھی کیا نیند ہے" کہتیں ہوئیں امی بستر سے نکل پڑیں اور ننگے پیروں باورچی خانے کی طرف لپکی۔

رشیدا اب خاموش رہے تو اور بھی ڈانٹ پڑے گی۔

"کیا ہے امی — رشیدہ نے بڑے پیار سے کہا۔ امی کچھ ٹھنڈی پڑی "تو تو تھی نگوڑی اس وقت یہاں کیا کر رہی ہو؟" انگیٹھی کو دہکتے دیکھ کر اس کے تن بدن میں بس آگ ہی لگ گئی۔ انھیں یاد آگیا کہ "میں سینما دیکھنے گیا ہوا تھا" اب واپس آیا ہوگا۔ کھانا گرم ہو رہا ہوگا نواب صاحب کے لئے۔ اس وقت تشریف لائے ہیں — ہوں —" وہ خود ہی خود بڑبڑائیں۔ رشیدہ اب اطمینان سے کھانا گرم کرنے لگی۔ امی کو تو اب خبر ہو ہی گئی ہے اب ڈر کس بات کا تھا

"مجھے تو اس اولاد نے کھا لیا ہے۔ دن بھر کام کرتے کرتے تھک کے چور ہو جاتی ہوں اور رات کو بھی چین نہیں" — وہ بڑبڑاتیں ہوئی

افسانہ

الگ الگ راستے

از
ہریش کپور۔ بی۔ اے فائنل

"رشیدہ!..... اِدھر تو سُنو' تم سے ایک کام ہے"۔ امین نے
ستہ سے کہا اور کمرے کی طرف قدم بڑھائے۔ اُس کی بہن بھی
ی سیدھی ہے۔ اُس کے بُرے وقت میں وہی تو بس کام
ی ہے۔

امین نے مسکراتے ہوئے رشیدہ کی طرف دیکھا جو ابھی تک کپڑے
ے میں مشغول تھی۔ "او.... اپنے بیاہ کے کپڑوں سے اتنی دلچسپی
.... اور ہو بھی کیوں نہ۔ تمہارے اپنے ہی تو کپڑے ہیں۔ دو مہینے
تمہاری شادی ہو جائے گی۔"

"مجھے تنگ مت کرو بھیا۔ سیدھی بات کرو۔ ورنہ شام تک یہ
یص سل کر تیار نہ ہوا تو امی سر کھا جائیں گی۔" پھر لیکا یک اس کے
ھئے کے تیور کو دیکھ کر سمجھ گئی کہ ہو نہ ہو آج پھر بھیا کو روپے کی ضرورت
ہے یہ سوچتی ہوئی وہ قمیص کے گلے پر سوئی چلاتی ہوئی بولی "میں سمجھ
ی آج پھر عزت خطرے میں ہوگی اب میرے پاس کچھ نہیں ہے۔ ویسے
ی آج 26 تاریخ ہے۔ میرے پاس جو کچھ تھا وہ ——"

"سنتی نہیں اپنی کہے جاتی ہے۔ اِس شادی نے تیرا دماغ اور
ی خراب کر دیا ہے۔" کچھ کچھ مُسکراتے ہوئے اس نے کہا۔ رشیدہ کا
سر جھک گیا۔ اس کے چہرے پر ایک بناوٹی غصہ آیا۔ "اچھا دیکھئے
مذاق چھوڑ دو۔ جو کام ہو جلدی سے بتائیے مجھے کپڑے سینے ہیں ورنہ
امی بگڑیں گی۔ یہ کپڑے میرے لئے اچھی مصیبت ہے۔ جب گھر میں آؤ
کپڑے سل رہے ہیں اور ہاں اگلے ہفتے ابا آ بھی رہے ہیں کچھ تھا
لائیں گے ہی —— جارجٹ کی ساڑیاں' بناری دوپٹہ۔ بس تو تو
اپنے گھر ٹھاٹ کریگی ہم پڑے سڑیں گے۔"

"تو آپ بھی شادی کر لیجئے نہ" —— رشیدہ جل کر بولی
"اری رشیدہ۔ اپنی کون شادی کرے گا" امین نے اسطرح
سے یہ بات کہی کہ رشیدہ کو ہنسی آگئی۔ "مَیں جاتی ہوں۔ آپ تو بیکار
باتیں کر رہے ہیں" امین اس کے سامنے آگیا "بات دراصل یہ ہے
کہ آج بڑا ہی اچھا کھیل آیا ہوا ہے یوں سمجھو کہ اتنی زبردست تعلیمی
تصویر کبھی نہیں آئی۔ اب اُس کا دیکھنا بھی کتنا ضروری ہے لیکن پیسے پاس
نہیں تمہیں میری کچھ مدد کر دو"۔ "مگر میں کہاں سے لاؤں۔ جتنا
تمہیں ملتا ہے۔ اتنا ہی مجھے بھی۔ سوئیٹر کے لئے تھوڑا سا اون
کم پڑ گیا تھا وہ میں نے منگا لیا۔ تمہیں بتاؤں کہ اون کتنا مہنگا ہو گیا ہے"

"یہ تو ٹھیک ہے۔ مگر اب میں کیا کروں۔ احمد سے غلطی سے
کہہ آیا کہ تمہیں کھیل دکھائیں گے بعد میں خیال آیا کہ پیسے تو ہیں نہیں
پھر سوچا منع کیا کرنا۔ وعدہ کر کے وعدہ خلافی کیوں کروں۔ ہماری
رشیدہ تو موجود ہے ہی۔ تمہارا اتنا تو سہارا ہے کہ آڑے وقت میں کام
آجاتی ہو۔ ورنہ امی سے تو توبہ —— بس کل چار روپے کی ضرورت ہے"
اُس نے آہستہ سے کہا۔ رشیدہ چونک پڑی "واہ دو آدمی میں چار روپیہ۔
خوب مجھے بیوقوف بناتے ہو"۔

"نہیں یہ بات نہیں ہے۔ میں اپنی چھوٹی سی بہن کو بیوقوف
بناؤں گا۔ دیکھو وہاں جا کر کچھ کھانا پینا بھی تو ہو گا۔"

"یہ کھانے پینے کے پیسے میرے سے نہ بنیں گے۔ لینے ہوں تو لو"
"مگر رشیدہ تمہیں کیا معلوم پچھلے ہفتے جب وہ مجھے کھیل دکھانے لے گیا تھا اس
وقت کھیل کے بعد اُس نے ایک زوردار دعوت کی تھی اب کیا میں تھوڑا
سا بھی نہ کروں"۔ رشیدہ لاجواب ہو گئی اور پھر چار روپے کے لئے بھیا کو
ناراض کیا کرنا۔ پھر روز روز تھوڑا ہی بیاہ آؤں گی اور رشیدہ نے
ایک ایک روپے کے چار نوٹ نکال کر امین کو دے دیئے۔ روپیوں کو
جیب میں رکھتے ہوئے امین بولا "میری پیاری بہن کتنی اچھی ہے تو۔"

اس کا افتتاحی جلسہ اسی سال ماہ مارچ میں منعقد ہوا تھا! ہماری فرحت بخشی ہے کہ اس جلسہ میں طلبا کے علاوہ جناب پرنسپل صاحب نے بھی اپنے زریں خیالات حاضرین کے روبرو رکھے اور چند ایک رنگین اشعار پڑھکر ہم سبکو محظوظ فرمایا

اسی طرح پروفیسر رادھا کرشن جی سود نے بھی اس محفل میں شرکت کی! سائنس ڈیپارٹمنٹ کے پروفیسر صاحبان شری سی۔ ایل۔ کمار۔ شری آر۔ کے دیوان اور شری پسریچا صاحب زیبا بھی اس ادبی مجلس کسی سے پیچھے نہیں رہے!

مشاعرے کا دوسرا پروگرام جو بزم ادب نے ۲۹ اگست ۱۹۵۷ء کو کالج میں پیش کیا بہت ہی کامیاب رہا اور مقبول ہوا۔ اس محفل کو گرمانے والے طلبا میں ہرلش کپور۔ بھارت بھوشن کمار نریش کمار۔ ریشودھن کمار وجے کشور سنگھ سوڈھی۔ منگت رام۔ یوگیندر شرما اور ہیرا ولبھ تیواڑی کے نام قابلِ ذکر ہیں مگر سب سے ممتاز اور محترم نام جناب پرنسپل صاحب کا ہے۔ جنہوں نے ایک نظم "سارسوں کا قافلہ" پڑھ کر حاضرین کو مسرور فرمایا! علاوہ ازیں شری ایس۔ پی کپور۔ شری کرم جیت سنگھ راتے۔ شری سی۔ ایل کمار اور شری آر۔ کے دیوان نے بھی ہماری ضیافت طبع کا سامان فراہم کیا!

اللہ کے حضور میں ہماری دعا ہے کہ بزم ادب جلد ہی ترقی کی منزلیں طے کرے اور آپ کے لئے ادبی اور تفریحی پروگرام مرتب کرتی رہے!

سرجیت دھون مسافر
(ایڈیٹر)

التجائے گدا

از جناب رادھا کرشن جی سود ایم۔ اے۔ ایل۔ ایل۔ بی

(گلفشانی گفتار کے پیکر جناب رادھا کرشن سود نے بزم ادب کی پہلی مجلس میں نظم و نثر کا ایک لذیذ مرقع حاضرین کے روبرو رکھا تھا۔ یہ چند اشعار اسی رنگین تقریر کا حصہ ہیں۔)

شراب محبت پلا مجھکو ساقی
ترے در پہ ہم نے یہی اک صدا کی
منت سماجت بہت التجا کی
مگر تم نے ہم پر جفا ہی جفا کی
طبیبوں سے پوچھا علاج غمِ دِل
مرض بڑھ گیا یونہی اُن کی دوا کی
ہمیں تو ہے تم سے اُمید شفا ہی
ہُوا کیا مقدر نے گر نہ وفا کی
ملی آنکھ سے آنکھ دِل سے ملا دِل
"خطا اس میں بندے نے سرکار کیا کی"
لینگے بلائیں منائینگے صدقے
بشرطِ عمر نے ہماری وفا کی
شُکر ہے خدا کا فقیری عطا کی
کرم ہے تمہارا کہ ہم پہ نگاہ کی

رنگینیٔ جمال کا پردہ اُٹھا کے دیکھ ٭ یہ حسن بھی کہیں تیرا حُسن نظر نہ ہو

شاد

دیش

نگراں
شری کرشن چندر کانڈا
ایم۔ اے

ایڈیٹر
سُرجیت دھون مُسافر

دیش بندھو کالج۔ کالکاجی۔ نئی دلّی کا علمی و ادبی خزینہ

حرفِ اوّل

گرمیوں کی چھٹیاں ہوئیں اور ختم ہوگئیں۔ کالج کے گوشے گوشے میں جہاں چھٹیوں کے دوران میں ایک ویرانی سی چھائی رہتی تھی اب جواں قہقہے گونجنے لگے ہیں۔ نقرئی قہقہوں اور ریشمی لباسوں کی سرسراہٹ سے فضا بہت ہی خوشگوار ہوگئی ہے مگر ابھی اس خوشگوار ماحول میں کئی ایک نئی چیزوں کا اضافہ ہونا ہے اور وہ اضافہ آپ حضرات کی زندہ دلی کی بدولت تکمیل پا سکے گا۔ ورنہ نہیں!

نووارداتِ کالج سے میری یہی درخواست ہے کہ ادبی مشاغل میں بڑھ چڑھ کر حصہ لیں تاکہ وہ یہ کہنے کا موقع نہ آئے کہ

؎ کس واسطے ہم آئے ہیں دُنیا میں شیفتہ
اس کا جو دیکھیے تو بہت کم خیال ہے

آپ میں سے کئی حضرات کو ہم بخوبی جانتے ہیں۔ اور اُن کے لئے یہ کہنے میں ہمیں ذرا بھی جھجک نہیں کہ

؎ میری خوبیاں غیر کیا جانتا ہے
تو جیسا ہے بس جی مرا جانتا ہے

آپ کو یہ کبھی نہیں سوچنا چاہیئے کہ کتابی دُنیا کے علاوہ تمام پروگرام آپکی ترقی کے سدِ راہ ہیں۔ بلکہ آپ کو ہر ممکن طریقے سے اپنے ذہنی اور اخلاقی معیار کو اونچا اُٹھانا چاہیئے۔ شعر و سخن کی دُنیا محض سامانِ دلفریبی ہی مہیا نہیں کرتی بلکہ آپ کے اخلاق کو استوار۔ ذہن کو بیدار اور رُوح کو پاکیزہ بناتی ہے۔ لہٰذا آپ کو جو لمحاتِ فرصت کتابوں کے مطالعہ کے بعد نصیب ہوں اُن کو اپنے اپنے ذوق کے مطابق مختلف علمی سرگرمیوں میں صرف کریں۔ آپ کا یہ میگزین اِنہی مقاصد کے لئے زندہ ہے! اِس کے اوراق کو مزیّن کرنا خود اپنے آپ کو زینت بخشنا ہے۔ مجھے اُمید واثق ہے کہ آپ اِس چار روزہ حیاتِ رنگین سے مستفید ہونگے اور بغیر التجا کئے اپنے اپنے مضامین یا نظمیں بھیجا کریں گے!

اُردو ادب سے دلچسپی رکھنے والے اصحاب یہ بخوبی جانتے ہیں کہ اب ہمارے کالج میں بزمِ ادب بھی قائم ہو چکی ہے۔

Editorial Board

Editor-in-Chief

Shri Radha Krishna Sud

English Section

Staff Editors	...	Shri Radha Krishna Sud
	...	Shri K. C. Kanda
Student Editor	...	Dilsher Nagi

Hindi Section

Staff Editor	...	Mrs. Raj Kumari Parshad
Student Editor	...	Dinesh Kumar

Punjabi Section

Staff Editor	...	Shri C. L. Kumar
Student Editor	...	Madan Mohan Kaushal

Sindhi Section

Staff Editor	...	Shri S. M. Jhangiani
Student Editor	...	Ratna Hiranandani

Urdu Section

Staff Editor	...	Shri K. C. Kanda
Student Editor	...	Surjit Dhawan

Printed at Arun & Rajive (Printing Press) Connaught Place New Delhi and published by Shri Radha Krishna Sud M.A. for Deshbandhu College, Kalkaji, New Delhi.

DESH

कर्मण्येवाधिकारस्ते

DESHBANDHU COLLEGE
KALKAJI, NEW DELHI

Vol. VI OCTOBER, 1957—MARCH, 1958 Nos. 2, 3, 4

In this Issue

English Section

Editorial : The Modern Man	...	Dilsher Nagi	Page 3
Principal's Address	...		„ 4
Sarojini Naidu	...	Shri R. K. Sud	„ 7
The Seven Cities of Delhi	...	K. Subha Rao	„ 17
A Brief Survey of Sindhi Language and Literature	...	Shri S. M. Jhangiani	„ 20
Maloom Nahin Sahib	...	Hari Bijlani	„ 25
The Keys	...	Lalita Chadha	„ 25
Soviet Foreign Policy since World War II	...	Shri R. P. Budhiraja	„ 26
A Letter from a Doctor	...	Surjit Dhawan	„ 34
Principal's Speech	...		„ 36
Galsworthy : The Problem Plawright		Shri Mandhata Ojha	„ 39
About Ourselves	...		„ 43
Are Nights Calm	...	Harish Kapur	„ 56
The Humanity of Science	...	Ashuni Kumar Tandon	„ 57
List of Prize Winners	...		„ 59

Hindi Section	Pages	26
Sanskrit Section	Pages	4
Punjabi Section	Pages	8

Sindhi Section

1. Sampadki Vichar	...	Ratna Hiranandani	Page 1
2. Acho-ta-Adyun	...	Shri Santdas Jhangiani	„ 2
3. Rubayat-i-Shant	...	Vishno Motwani	„ 3
4. Deti-Leti	...	Mira Motani	„ 4
5. Vishwa Shanti-a-ji Khoja	...	Hari Bijlani	„ 7
6. Boot, Suit, Coat, Tie	...	Tulsi Achtani	„ 8
7. Toon-ker-Aheen	...	Sushila Butani	„ 12
8. Baochar Galhyun	...	Atu Nagwani	„ 13
9. Hoo Har Handh Hazur Ahe	...	Pushpa Butani	„ 15
10. Geet	...		„ 16

Urdu Section

1. Editorial	...		Page 1
2. Ghazal	...	'Gumnam'	„ 2
3. Sachcha Prem	...		„ 3
4. Ellora aur Ajanta ki Sair	...	Shri K. C. Kanda	„ 5
5. Jazbat-i-Dev	...	Vijay Kishore Singh Sodhi	„ 7
6. Ishaq per zor Nahin	...	Sunil Kumar	„ 8
7. Kitab-i-Arzu	...	V. K. S. Sodhi	„ 9
8. 'Unani Guldan' uraf 'Khiraj-i-Tahsin'	...	Shri R. K. Sud	„ 10

Editorial

THE MODERN MAN

Evolution has helped man to reach a high stage of perfection. Man who in pre-historic times was merely a savage—very much like an animal, has today achieved almost everything that he has tried to achieve. But the fact remains that he is yet never quite satisfied. Some residue of frustration or distortion always remains in him. Life to the modern man has lost its charm. He is indifferent to the divine gifts Nature has so lovingly bestowed upon him.

The modern man is an enigma, both to us, as well as to himself—he has not yet fully discovered himself— ; he leads more or less a mechanical life. As, T.S. Eliot says in 'The Hollow Men', :

> "Shape without form, shade without colour,
>
> Paralysed force, gesture without motion."

The activities of modern man, even when they are prompted by common impulse, are like the flurry and scamper of rats in a cellar. They run about helter-skelter in this process in aimless panicky movements.

The modern man is lucky to have been born in this age. For, what was man centuries ago ? Infact, the modern man has a sound base of the ancient heritage. He has the wisdom of the ages to his lot. Why, then, has he cut himself off, almost completely, from the ancient tradition and faith ? Possibly, he thinks that if he today were to follow the ancient traditions, he would be one lost in a million. Notwithstanding the treasures that the ancient heritage extends, he lacks a bright future.

Science with the help of which he has rocketted the 'Satellite' into space is always at his service He has provided himself against famine, pestilence and floods. At most times, Nature is no longer formidable—she has been subdued ! But, the very arts and sciences, which the modern man has used to conquer Nature have turned on its creator and are now conquering him. His creation glitters, he is admired in the world ;— and at the same time envied ! Nuclear warfare has cast its ghastly shadow on him, and, under it he trembles with fear. For, he knows destruction is inevitable. Youth, morality and beauty are all crushed under his latest diabolical exertion. Life loses its very essence. When beauty and goodness—the cherished gifts—are destroyed, where then is to be found a good healthy existence ? This can

easily be provided by the modern man. He can live a useful existence both for himself, as well as for his community. Man today has nearly all the comforts of life, but he is like a well-manned boat, with a good cargo and every facility, but no rudder ! He drifts midstream, but cannot reach his destination.

A study of history would give us a solution. The race of man has stumbled over wars—endless wars ! each time emerging out better and a victorious being. It gives to us the remote hope of the birth of a 'new man',—the new man whom science threatens to destroy. 'Love of peace and hatred of war' alone is a cure. Were he to discard hatred, a true picture of humanity would be revealed. But, man now is mad with pride,—which would not allow him to stoop ! The modern man literally wrestles with himself, and works himself up to a high pitch of frenzy. He is poised on the crest of a wave that might break either way.

Were he to look to the nobler side of things, he would find peace of mind ; frustration would disappear. Hope would r e t u r n, and with Hope would return Faith. We would find the trend of a 'balanced mind' in this direction, but unfortunately such persons are rare.

Dilsher Nagi
(*B.A. III Year*)

PRINCIPAL'S ADDRESS*

Mr. Speaker and Members of the Parliament of Deshbandhu College :

I have great pleasure in congratulating you all on your election to the Parliament of Deshbandhu College and I wish this august body a career of successful service. I have no doubt that the one ideal before each one of you, irrespective of your individual views on the many problems on which you will deliberate and legislate, will be the well-being of the common man and woman, and not one of you will ever depart from the path leading to that noble objective. In this endeavour every one of you, to whatever party you may belong and whatever the ideology of that party, you will, I am sure, receive the fullest cooperation of my Government which has the good fortune of having at its head a man of the distinction of Shri Hira Ballabh Tiwari, as Prime Minister, supported by a Cabinet, many members of which can legitimately boast of a commendable record of public service to their credit.

*Read on the occasion of the Mock Session of the Parliament arranged by the Political Science Association.

I shall briefly touch upon some important aspects of the administration of your young college. It is, by now, well known in all the colleges comprising the Commonwealth of the Delhi University that the foreign policy of my Government is firmly founded on the principles of perfect sportsmanship and peaceful co-existence which are articles of faith with us. That explains the avoidance by my Government of all controversial alignments.

My Government believes that controversial alignments and alliances invariably lead to the creation of an atmosphere of mistrust and suspicion, whereas what University life must always stand for is the promotion of mutual understanding and good will. We are greatly handicaped in playing our part in University life because of geographical position. All the same we have been taking and shall continue to take active interest in the consideration of all problems that make for the consolidation of good will and understanding among men and women of the University.

The main task of my Government, therefore, will be to establish the most friendly relations with all the other colleges, within or without the campus, to the mutual advantage of all concerned. It would be the endeavour of my Government to maintain its foreign policy and develop it further on the principle of perfect sportsmanship. My Government would always be prepared to render all the assistance it can, in lessening tension, if any, and promoting understanding and the cause of peace among all such members of the University as may desire our assistance.

It is a matter of gratification to me and my Government that the Parliament of Deshbandhu College is looked upon with respect and admiration because of its past achievements, not only by all the people of diverse political affiliations within our own college, but also by all the colleges comprising the Commonwealth of the University of Delhi.

The home policy of my Government is well known to you and can be easily assessed by every one in our College who has eyes to see and ears to hear. We are a secular college. We deem 'Religion' to be a purely private matter. Our home policy, therefore, is to encourage all secular activity in the College which has for its aim the attainment of a happier life, irrespective of any consideration of religion, caste, creed, colour, or sex. The ideal that my Government has set before itself is the service of the community and particularly the service of the backward sections of our community and their amelioration.

My Government is well aware of the many short-comings and weak spots in its general administration. Most of the short-comings, you will no doubt realize, are due to lack of sufficient finance. We are a baby College, less than six years old, and although

the progress made by it during this short period has, I believe, been watched with interest, we cannot get away from the fact that we still have a long way to go, to consolidate our position, ensure our future, and build up our reputation as a community which understands the great value of hard and regular work, personal and social discipline, good sense, tolerance, and restraint. Communities consist of men and women, but unless the individuals comprising a community understand their obligations, one to another, and are prepared to make sacrifices, one for the benefit of the other, and for the community as a whole, in all circumstances, the community that they form cannot be expected to grow into a healthy community. In fact, devoid of these qualities, it would not be deserving of being called a community at all.

My Government will, within its limited means and resources, be prepared to do all it can to secure to its people a full life, a life of contentment and joy and quiet and fruitful study. But it must be remembered that no Government can move a step without the active cooperation of the common man who has got to make up his mind to contribute of his best, intellectually, physically and morally, to the development of his community.

Members of Parliament ! As Custodians of the rights and privileges of your constituents, there are many problems which merit your attention ; such as the provision and maintenance of playing fields, sanitation, transport, food, libraries, housing accommodation, and a number of other similar problems. I have little doubt that you will give your earnest attention to the consideration of finding satisfactory solutions to at least some of these problems during the current session. In due course of time, we should hope to be a self-sufficient and a thoroughly efficient community well entrenched in a position, in spite of our geographical isolation, to vie with other colleges in intellectual, physical and cultural pursuits. Nothing, however, would be more important than the attainment of high moral standards which, in ordinary language, in the case of a community like ours, mean the inculcation, in the daily minute to minute life of its members, of a high sense of discipline, duty and responsibility. It is these qualities which the individual members of our College must cultivate, to enable it to hold its head high among the colleges of the University of Delhi. I am advised by my Government to assure Members of Parliament that Government will do everything possible by mutual consultation and advice, to attain this laudable object. I have no doubt that Members of Parliament will similarly extend their fullest cooperation to Members of Government.

I wish you all good luck.

1957–58

The Staff

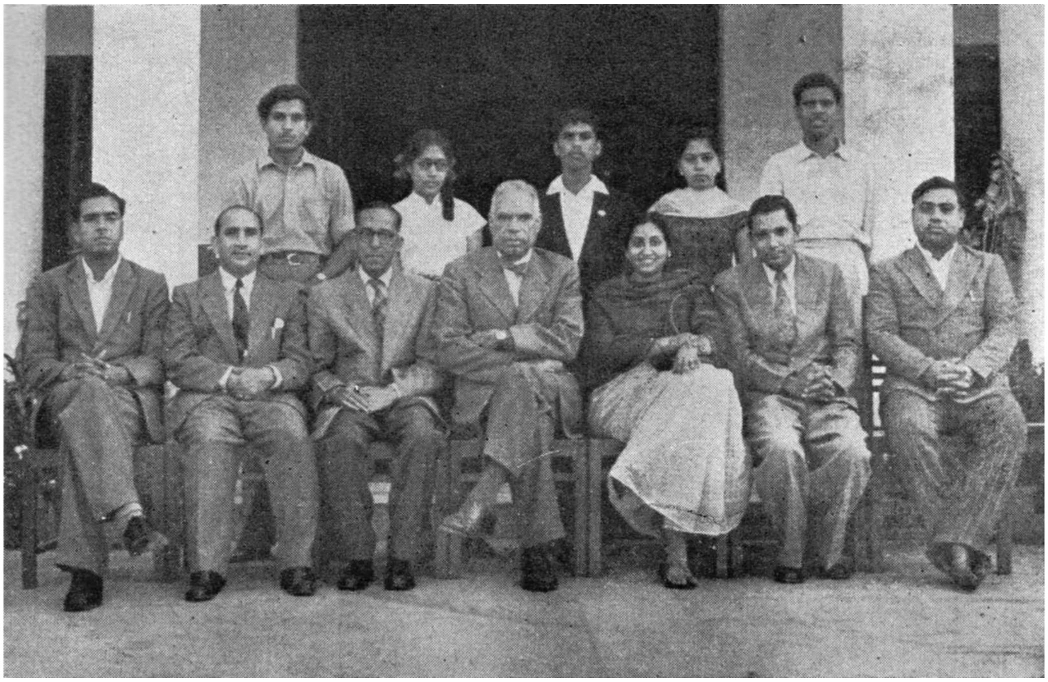

The Editorial Board

Inter-College Events

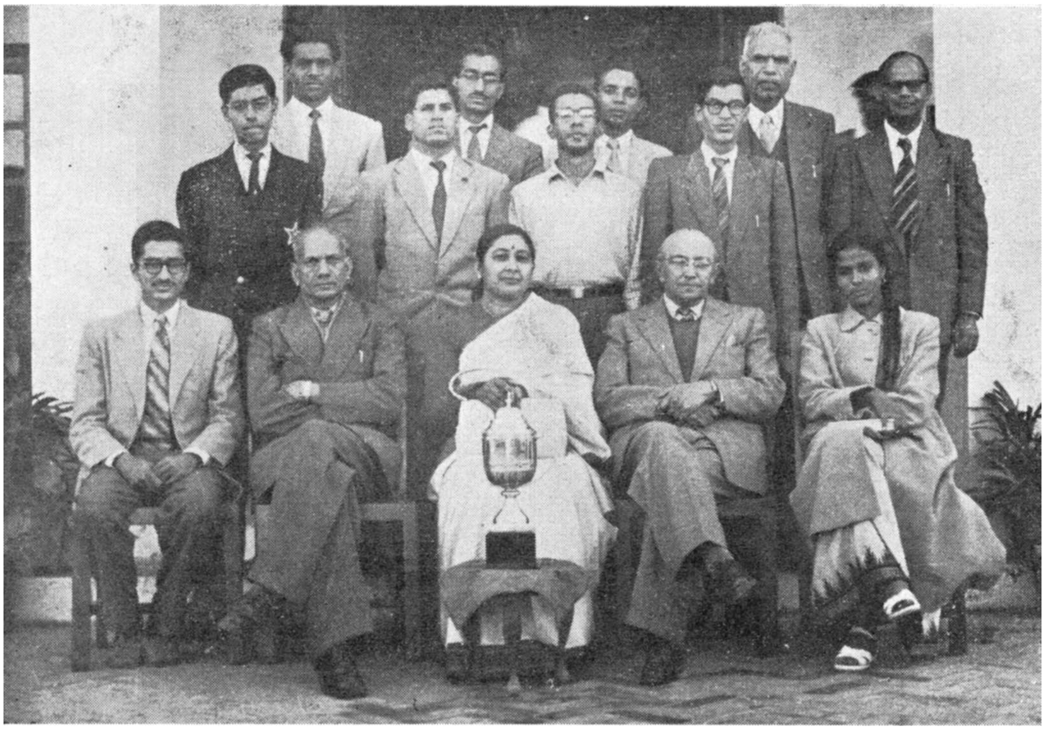

Debate for Deshbandhu Trophy

Extempore Speaking Contest in Hindi for Jodha Mal Kuthiala Trophy

Sarojini Naidu

The Nightingale of India
(1879-1949)

Sarojini Naidu was born at Hyderabad, Deccan, in 1879 on 13th February in the reputed house of Dr. Aghorenath Chattopadhyaya and Srimati Varada Sundari. She was the eldest child. Her father came from an old Bengali Brahmin family famous for its love of Sanskrit and Philosophy. He went to Europe and took his Doctor of Science degree at the University of Bonn in Germany. He founded the Nizam's College at Hyderabad and spent his life in the service of education. Sarojini has given us intimate pictures of him in her poem : *In salutation to the Spirit of my Father*, and in a letter to Arthur Symons. She hails him as a devotee hails the deity :

O brave and tender sage !
O mystic jester, golden-hearted child !
Selfless, serene, untroubled, unbeguiled
By trivial snares of grief and greed or rage ;
O splendid dreamer in a dreamless age
Whose deep alchemic vision reconciled
Time's changing message with the undefiled
Calm wisdom of thy Vedic Heritage !
....
Thy life was love and liberty thy law
And truth thy pure imperishable goal......

His death took him to the 'Rapture of the Cosmic Soul.' This picture is completed in the letter to Symons. 'My ancestors for thousands of years have been lovers of the forest and mountain caves, great dreamers, great scholars, great ascetics. My father is a great dreamer.... He has wasted all his money on two great objects : to help others, and on alchemy. He holds huge courts daily in his garden of all the learned men of all religions—Rajahs and beggars and saints, and downright villains, all delightedly mixed up, and all treated as one. And then his alchemy. ......But this alchemy is, you know, only the material counterpart of a poet's craving for Beauty, the Eternal Beauty.' Sarojini's heritage through her father and his ancestors is the richest. To the Vedic lore was added a personality, foreign educated, of a dreamer. She is proud of this unique combination. In her poems we can trace the results of these influences of heredity. Significantly she writes, 'The makers of gold and the makers of verse, they are the twin creators that sway the world's secret desire for mystery; and what in my father is the genius of curiosity—the very essence of all scientific genius—in me is the desire for Beauty.' As Symons remarks it was her desire for Beauty that made her a poet. In a more direct manner she inherited this gift from her mother who wrote verses in Bengali.

At a very early age she started learning English and at the age of eleven poetry came to her as leaves to trees although she gave no promise of being a poet in any way other than her dreaminess. At the age of thirteen she wrote a long poem in the style of

Scott's *The Lady of the Lake* and a drama of about 2000 lines. Her health failed—as it did again and again even in later years—and her regular studies were interrupted. She made a virtue of necessity and read voraciously. She wrote a novel and a voluminous journal. She achieved the most remarkable feat of matriculating at the age of twelve. At the age of fifteen she fell passionately in love with Dr. Govindurajulu Naidu but the restriction of caste stood insurmountably in the way of their marriage. As a cure for this passion for breaking caste she was sent to England for higher studies in 1895. 'Love should know no restriction,' she wrote in her poem: ***An Indian Love Song***. She lived to prove it.

She stayed abroad from 1895 to 1898 and visited Italy. She attracted the attention of the foreigners in more than one way. To Symons, for example, she was a mirror through which he saw the East. She was more advanced intellectually than any other girl of her age. Her emotions had been stirred already but at the bottom of her heart was something which Symons calls 'passionate tranquillity of mind.' He remarks : 'Her body was never without suffering, or her heart without conflict ; but neither the body's weakness nor the heart's violence could disturb that fixed contemplation, as of the Buddha on his Lotus-throne.' Sir Edmund Gosse corroborates Symons. He writes : 'When she first made her appearance in London, she was a child of sixteen years, but as unlike the usual English maiden of that age as a lotus or cactus is unlike the lily of the valley. She was already marvellous in mental maturity, amazingly well read, and far beyond a western child in all her acquaintance with the world'. In addition to Symons and Gosse she must have known a number of other literary figures of the Nineties of the last century. We have no evidence, as we have in the case of Manmohan Ghosh, how far she was impressed in her outlook on life and art and in her methods by the Decadents of the Nineties. Nevertheless, it is not without significance that she lived in England during the period which, in the words of Holbrook Jackson in *The Eighteen Nineties*, was 'singularly rich in ideas, personal genius and social will". Novelty in art and ideas was the craze and bizarre and exotic courage was frequently noticed. Decadence was often a 'sane and healthy expression of a vitality that was no doubt destructive of ideas and conventions which had come to be regarded as permanent.' Sarojini had a 'chaos within' and accordingly must have smarted under the conventions of Indian life. Her enthusiasm for reform—a novelty, then—got a fillip from her stay in England during these years of intellectual ferment. Her health broke down once again and for a change she was sent to Italy. She visited Italy druing May and no wonder that her heart blossomed forth into song at the sight of the Italian

skies ' imbrued with colour.' Her reactions at the time have been recorded by Symons. Her desire to be 'a wild free thing of the air like the birds, with a song in my heart' was fully satisfied. We must be thankful to her for this visit and the emotional experience for thereafter she cultivated the gift for landscape description. In a letter from Italy she wrote : 'This Italy is made of gold of dawn and daylight, the gold of the stars, and now dancing in weird enchanting rhythms through the magic month of May, the gold of fireflies in the perfumed darkness—the aerial gold. I long to catch the subtle music of their fairy dances and make a poem with a rhythm like the irregular wild flesh of their sudden movements.' Her readers fully appreciated her genuine efforts in her lyrics to captivate the rhythm and melodies that her soul tasted in Italy. The latent 'instinct for Beauty' of Nature came up to the surface. In later life whenever she was oppressed by cares and grief she turned to the haven of Nature's calm, joy and loveliness. Symons remarks that the Italian monks inspired her mind with the thoughts of Nirvana and she discussed if she should take to a life of self-abnegation. She had just to turn round and see the bee-busy life. When one comes out again into the hot sunshine (beyond the monastery), and sees the eager hurrying faces of men and women in the street, dramatic faces over which the disturbing experiences of life have passed and left their symbols, one's heart thrills up into one's throat. No, no, no, a thousand times no ! how can one deliberately renounce this coloured, unquiet, fiery human life of the earth.' Sarojini had known the coloured life in Hyderabad and here was another coloured pageant of the West. Her interest in life's spectacle never flagged and, perhaps, to it she owed the wide range of sympathy for the commonest men and women of her folk-songs. She cast her lot : she chose to live life and not to renounce it. Joy or grief, failure or success, she would live every moment of life for the moment and for the thrill of it. In this respect she comes very near to Rupert Brooke, the Great Lover. On return to India in 1888 she married Dr. Naidu and did in one stroke something that must have been applauded by the Decadents of the Eighteen Nineties. Italy and then her marriage were to release the fount of poetry in her soul.

Her visit to England had another practical effect. She had brought with herself her 'girlish verses' written in imitation of the English Romantic poets. Gosse did her a noble turn as he had done to Toru Dutt. 'The verse was technically skilful and correct, but there was nothing of the atmosphere and colour of the East.' This Gosse pointed out to her. Not only that, he also showed her the way to the golden threshold of India in English poetry. Symons writes : 'It was not pleasant to daunt the charming and precocious singer by so dis-

couraging a judgment; but I reflected on her youth and her enthusiasm, and I ventured to speak to her sincerely. I advised the consignment of all that she had written, in this falsely English vein, to the waste paper basket. I implored her to consider that from a young Indian of extreme sensibility, who had mastered not only the language but the prosody of the West, what we wished to receive was, not a rechauffe of Anglo-Saxon sentiment in an Anglo-Saxon setting, but some revelation of the heart of India, some sincere penetrating analysis of native passion, of the principles of antique religion and of such mysterious intimations as stirred the soul of the East long before the West had begun to dream that it had a soul. Moreover, I entreated Sarojini to write no more about robins and skylarks, in a landscape of our Midland countries, with the village bells somewhere in the distance calling the parishioners to church, but to describe the flowers, the fruits, the trees, to set her poems firmly among the mountains, the gardens, the temples, to introduce to us the vivid populations of her own voluptuous and unfamiliar province; in other words, to be a genuine Indian poet of the Deccan, not a clever machine-made imitator of the English classics.' This sound advice was accepted by her as her genius understood the essential features of Indo-Anglian poetry.

If Gosse showed her the path to literary eminence, the credit goes to Symons for encouraging her to publish her new poems. *The Golden Threshold*, containing the poems of her youthful, happy, married days was published in 1905. She agreed for two reasons. She had wanted to be a poet—like Goethe or like Keats—and Symons said she had achieved an individual beauty of her own in these poems. To a Decadent these lyrics of the East were something new—as new as the *Arabian Night's Entertainments*. Turnbull in his introduction to *Selected Poems* of *Sarojini Naidu* throws light on this note of individual beauty of her first volume of verses. 'The individual beauty was something complex. We may illustrate it by the case of a famous verse translation, that of Omar Khayyam by Fitzgerald. This particular masterpiece is unique in English poetry, and owed its birth to the happy coincidence and harmony of original author, translator, and method. It resulted in a fresh individual beauty of a high degree. Somewhat similar was the case with Mrs. Sarojini Naidu. She had something fresh to say, something at any rate that was comparatively fresh to English poetry, and (what was equally important) she had a command of a technique of selection and arrangement, of language, and of metre which expressed the something fresh in poetic form.' One point which Turnbull misses is that Fitzgerald's work came on the tide of reaction to the over-spiritualistic trend of the Age of Victoria and ushered a new note of life in English poetry.

Similarly Sarojini's English verses were expected by Symons to take the Eighteen Nineties almost by storm. They would suit its craze for novelty, if nothing else.

Sarojini, however, felt hesitant for a different reason. She wrote to Symons: 'You know how high my ideal of Art is; and to me my poor casual little poems seem to be less than beautiful—I mean that final enduring beauty that I desire. .. I am not a poet really. I have the vision and the desire, but not the voice. If I could write just one poem full of beauty and the spirit of greatness, I should be exultantly silent for ever; but I sing just as the birds do, and my songs are as ephemeral.' Little did she know at the time that her self-analysis pointed out the chief quality that was to endear her work to her readers. Symons rightly remarked: 'It is for this bird-like quality of song, it seems to me, that they are to be valued. They hint, in a sort of delicately evasive way, at a rare temperament, the *temperament of a woman of the East*, finding expression through the Western language and under partly Western influences. They do not express the whole of that temperament; but they express, I think, its essence; and there is an Eastern magic in them. Sarojini said that she had two out of three essentials of a poet: the *vision* and the *impulse* but she was diffident about the third: the *voice*. Gosse was to recognize her perfect command over English and prosody. What Sarojini meant was not so much the flow and abundance of words as their *inevitability*. With due deference to Sarojini's admiring critics, I must say that she does lack the inevitability of phrase and word which Shakespeare, Milton, Gray, Wordsworth, Shelley, Keats, Browning, Tennyson and varions others possessed. The bird-like quality of some of her songs has been compared with Shakespeare's songs in his comedies. The varied contents of the books and the under-current of deep reflection were added charms. Following the warm acclamation of her first volume of verses she published two more: *The Bird of Time* and *The Broken Wing*. The three volumes are at present available in one valume entitled *The Sceptred Flute*. It is regrettable that the famous introductions are not easily obtainable.

The third volume of her verses showed that she was changing over to politics. The germs were noticed in the poem: *To India* in *The Golden Threshold*. The change from lyrics of youth to lyrics of grown-up age was noticeable in *The Bird of Time* and in *The Broken Wing*. The latter opened with a national poem: *The Gift of India*. She was fully conscious of her country's traditions of liberty and sacrifice for it. She felt for her present condition. *At Twilight* in *The Bird of Time* is proof enough of that. She was a votary of the Mother and awakened her to the renaissance that had come up to her

threshold. She was to fight side by side with men. Her patriotic songs would serve as the rallying call. The poetess became a first rank politician and national leader; the lyrical ardour took on a new garb of melodious rhetoric which she showered on her listeners from the public platform. She aspired towards a united intercommunal India wherein would rule Peace and Serenity such as shine forth from the Buddha on the Lotus. She sought for herself the 'Rapture of love, Truth and Song' and she gave it to her readers and countrymen through her verses. She hoped her children would continue to serve the Motherland like herself: e.g. in *The Night* and *At Dawn.* Later events proved that her hopes were not belied.

What was her ideal of poetry? Of all her critics Mulk Raj Anand has taken up the subject. He relies mostly on her confidences to Symons and Gosse. She had told Gosse that she wanted to be a Goethe or a Keats for India. Gosse was apprehensive that this desire, like so many others, might not prove too great a strain for her heart. Perhaps, she did not fully realize what the two names implied. The richness, the vitality, the exuberance of her lyrics, their burning, palpitating rhythm passionately throbbing for loveliness, altogether different from Goethe's thoroughly intellectual poetry, may appear to approximate to Keats' early love of 'glory and loveliness'. Sarojini characterized her Keatsian lyrics in *Alabaster* and in *Farewell.* 'Oh! for a life of sensations,' cried Keats. Sarojini did lead a life of sensations: love, joy, beauty and pain excited her emotions to the same degree as they did Keats'. Such hedonism is reflected in her utterance: 'I have gone through so many yesterdays when I strove with death that I have realized to the full the wisdom of the sentence: Eat, drink and be merry, for to-morrow we die; and it is to me not merely a figure of speech but a literal fact.' Herein she ignored the deep-rooted pantheism of her inheritance. Beauty was not enough for her; she wanted 'enduring beauty' together with the 'spirit of greatness.' She did not care to define what constituted greatness in poetry. Perhaps, at heart she was aware of Matthew Arnold's definition: Poetry is a criticism of life; it deals with the question how to live. Mulk Raj Anand suggests an epithet for her poetic ideal: it is 'Omar Khyyamian Romanticism'. According to him the two extremes of Indian poetry: the surface loveliness and the inner mysticism are happily blended in the poetry of Omar Khyyam. 'Sarojini', he writes, 'who, like most of the Hindustani poets, is his true child, follows him implicitely. She is always painting lovely little miniatures in Omar's true Persian manner, creating a dream-world of fancy with endless microscopic strokes of the finest of fine brushes, occasionally rising to a conception of a divine, but mostly remaining a mere childlike romanticist. As miniature paintings then must her

poems be enjoyed. They reflect thought in terms of life—life, coloured and glorious. Seen from this point of view, I think, her lyrics are innocent of a false accent or a false emphasis.' I would like to go further than this. Her songs should not be dismissed as something fragile. The intellectual element is a part of them. S. Sivaraman in his article in The Calcutta Review, Calcutta, entitled 'The Philosophy of Mrs. Sarojini Naidu's Poetry', considered her thoughts under the following heads :—(a) Desire for a full life *(The Soul's Prayer* and *Transience);* (b) Love (*To love*, *The Persian Love Song*, *A Love Song from the North* and *The Vision of Love*); (c) Love of India and service of women (*The Fairy Isle of Janjira*); (d) Unity (*The Call of Evening Prayer*, *The Prayer of Islam* and *Kali the Mother*) ; (e) Nature and Spring (*Songs of the Springtime* and *The Flowering year*); (f) Eternity (*In Salutation to the Eternal Peace* and *the Temple*). If we could include (g) Pain, (h) Death and (i) Mysticism, this list would be complete. On all these subjects she had definite views. It is a different matter that there is nothing new about her ideas or that they did not fit into a system of thought. As a woman she yearned for Beauty of life and Love was the means to that end. Love she raised to the status of Love Omniscient and Transcendent. Love in her verses is warm and glowing like amber but it is free from sensualism of the Vaishnaivite school of Indian poetry. Her images are helpful in conveying her feelings very appropriately. We feel the hilarity of spring's joy, love's ecstasy, poignancy of separation of lovers, hush of worship and meditation and peace of ultimate unification. She has not many thoughts to tell ; she has felt the various truths of life and conveys them through feeling—and emotion-pictures. No doubt, she would have had a far greater success if she had written in her native tongue. In that case, as P. N. Bose remarks, her poetry could not have a function, namely to interpret India's life, emotions and ideals to the West. 'To sum up, from Love's loveliness she was tossed to the grim loveliness of Pain' She sought refuge in Beauty and ended in the service of humanity. 'From ephemeral to eternity'- this was her development. Do we not see a close resemblance to Keats ? Her poems, whether objective or subjective, are like a running commentary upon her life as it passed through kaleidoscopic changes at a whirlwind speed.

Turnbull has analysed at a considerable length and with sympathy her poetic methods. She tries a variety of methods of expression to suit the variety of her feelings and emotions. The wonder is that the subject and manner always go hand in hand. ***Love and Death***, ***Caprice*** and ***The Soul's Prayer*** are direct expressions of her own personal feelings. These feelings are of a universal nature, hence they appeal to us. Her folk-songs follow the dramatic method of a monologue, dialogue and even a chorus. She is at

her best in descriptions : *Indian Dancers* and *Night-fall in* the *city of Hyderabad.* These are pure descriptions unmixed with her comments and sentiments. *The Indian Gipsy* and *June Sunset* are coloured by her sympathy for the poor. In poems like *The Royal Tombs of Golconda* and *To a Buddha* the descriptions serve only as pegs to hang her reflections on. Time is a tyrant but as long as the strong fort stands on the rocks and the flowers bloom over the graves of the queens of Golconda their names shall live. Their names are those of heroes and will not die. The Buddha on the Lotus is the mystic symbol of Peace which comes of meditation by a quiet and easeful heart. These reflections are appropriate to the occasion and do not intrude as do the lengthy and involved arguments in reflective poetry. They are coloured by poetic emotion and thus dressed up for our reception. 'If they make no pretence to great depth, they give us at any rate genuine poetry'. I would say that they are honest as well. She adopts the method of invocation, typical of the ode, in *Ya Mahbub, Gokhale* and *In Salutation to my Father's spirit, Ode to H. E. H. The Nizam* and *Kali, the Mother. At Twilight,* however, is unique in so far as it is of a composite character. In it description, expression of personal feelings, and reflections alternate in an ordered way. Her symbolic poems : *Song of Radha the Milkmaid, The Hussain Sagar, Medley* and *Nasturtium* are a class apart. Her challenges to Fate and her offerings to Death, Love and her country are as passionate as her other poems.

Nature, next to Love, is her forte. She has a passion for Spring : its new life, colours, sounds, suggestiveness and reminiscences. The gulmohar, nasturtium, golden cassia and champak blossoms are her selected favourites. The *koel* is her dearest beloved bird and the fly on wings is her chief delight. The high snow-covered peaks of mountains, the torrential rivers, the sounding cataracts, the virgin forests did not fall within her orbit. She is lamentably silent about them. The reason probably is that the city loomed permanently before her eyes, physical as well as mental. She is not conscious of any strife in Nature. She sought for the healing touch and the soothing balm and she invariably got them. Colour, fragrance, melody —Nature has plenty of them. She revelled in them. Her best landscape pictures are in *June Sunset, Leili* and *In the Forest.* We get good miniatures *in Bells* and in *Summer Woods.* Her love of Spring excluded other seasons. Rains are good for they bless the parched earth with water just as tears satisfy her burning heart.

The mystical or the spiritual remained deeply embedded in her nature. In the first volume of her verses : *The Golden Threshold,* we have the poems : *To a Buddha seated on a Lotus* and *Song of Radha the Milkmaid* ; *The Soul's Prayer* and *Transcience,* in the second volume : *The*

Bird of Time and *The Flute Player of Brindaban* in the last volume : *The Broken Wing.* Besides these poems there are many others in which it is possible to read mystical meanings. She did not take up the ancient Indian philosophic concepts for treatment in her poems. She did wisely for this would have taken her outside her proper sphere. Gosse had asked her to give her Western readers just a vague notion of the Eastern soul and she gives it. She left it to her equally talented brother, Harindranath Chattopadhyay, to delve deeper into the mysteries of the Soul and the Infinite and all the metaphysical lore relating to them. Her real success has been achieved in her love poems. In Indian life and poetry love between a man and a woman is synonymous with the love between the Soul and God. 'In both states, however, whether human or divine, love in the East engrosses the lover's entire being .... His only joy is in his misery until Oneness with the beloved is realized.' *The Temple* is a set of twentyfour poems under three headings and it contains the best of her. *Song of Radha the Milkmaid* is her best devotional poem.

She noticed Life's fickleness and fluctuations but ignored them. Fate's inexorable decree must take its toll. Pain matures and chastens the individual for the sanctuary. Tears wash the heart of its sorrow. Nature not only solaces it in agony but in supreme moments of hushed awakenings provides far and deep insights into eternity : e. g. *Solitude* in *The Bird of Time*. Her ideal of salvation is that of her father and his Vedic ancestors : to merge into the 'Cosmic Soul's rapture.' Of this spiritual attainment the Buddha seated on the Lotus is a living emblem to remind us that

> 'All our mortal moments are
> A session of the Infinite.'

'The end elusive and afar always lures us'. How could Sarojini be an exception !

The outstanding qualities of her poetic art are naturalness, melody and richness of diction. Her songs have been characterized as 'short swallow like flights of song'. They are sung in words and tunes that come to her naturally. She expresses her emotions and feelings in rich words and coloured images. The ornate style, surcharged with conceits and long-drawn out epithets and comparisons accompanied by highly sonorous melodies is the typical Eastern way of poetic expression. She was free from these blemishes. Her exquisite melody of rhythm and consummate mastery of metrical forms has been commended by foreign readers. One of her favourite metrical devices is the introduction of anapaestic feet in the middle of iambic measures. This device enables her to give a lilt to her song and a quickness of movement that are exquisitely melodious, and delightful : *Indian Dancers, Suttee* and *Bangle-sellers*.

If she is deficient in epic, dramatic and historical sense, she possesses the gift of imagination which transmutes common subjects into romantic and unusual subjects. Indian weavers, snake-charmers and bangle-sellers in her poems are no longer ordinary mortals but 'heroes' of an unknown land. She had the 'spirit of wonder' the loss of which Wordsworth deplored in his famous sonnet : *The world is too much with us.*

She has been affectionately called 'The Nightingale of India'. As suggested by Mulk Raj Anand, 'a higher compliment than this, implied in the poetess's comparison with the celebrated bird that pervades the whole of Hindustani poetry, could not have been paid.' For Sarojini sings of *life* as the *bulbul* of the rose, glorying in all its loveliness, longing to realize its many coloured forms, and weaving melancholy strains about it when the cold, bare, stark brutality of death has robbed it of its warming glow.' Notwithstanding her use of English she 'is in the main Hindustani tradition of Ghalib, Zoq, Mir, Hali and Iqbal.' Gosse too wrote : 'She is in all things and to the fullest extent autochthnous, that is, sprung from the soil...... She addresses the language to the exposition of emotions which are tropical and primitive..... She approaches the task of interpretation from inside the magic circle........ Her thoughts are primitive because they are simple and direct......They are tropical in the sense that they reflect something of the warmth of India and of the poet's personality." Her models might have been the Anglo-Indian writers but she did not content herself with copying them. Her landscapes, street scenes and folk-songs are original. The appeal of bells, street-criers, bazaars of Hyderabad, the palanquin-bearers, snake-charmers, dancers, beggars, banjara girls, gipsies, suttees, widows and above all of the Indian Spring was more irristible to her than to a foreigner. These are at best only so many oddities to a foreigner but to her these were the very life and soul of her dear Motherland. Her poems seek to correct the work of the Anglo-Indian writers that was too often tinged with prejudice and marred by fake glamour. A poem like *Nasturtiums* or *Damyanti to Nala* gives us her perspective. A foreigner may easily assimilate the superficialities of a country's life—let us say the colour of it—but it requires more than a long stay to imbibe the soul of it—the quintessence. If we were to compare her poem *Buddha seated on a Lotus* with Kipling's poem : *Buddha at Kamakura* we immediately see the difference. Still more remarkable is the difference between Kipling's poem : *The Last Suttee* and her poem : *Suttee.* She gives the woman's point of view about the subject. Accordingly her poem *Dirge* has no equal anywhere.

Sarojini was a product of the happy intermingling of the East and the West ; she was a phenomenon

that was atonce rare and glorious. Her youth she gave to vindicating the 'soul' of India to her foreign rulers but her mature years she dedicated to consolidating her unity and reclaiming liberty for the people. To us she is doubly dear. We shall always cherish her memory as the sweet warbler whose voice ultimately became like the voice of the sea. Sarojini, the poet and the political leader, were two phases of the same personality ; — the two voices of a sensitive soul yearning for self-expression and self-fulfilment. The music-maker consummated her heart's desire by becoming the shaper of India's destiny and the breaker of her chains of bondage.

Shri Radha Krishna Sud

The Seven Cities of Delhi*

According to the Hindu tradition and mythology this city goes far back to the epic period of the Mahabharata and it is known to us as the city of Indraprasta situated on the plains of the river Yumuna or Yamna. The Nigambodhi ghat described in the Mahabharata might have existed very near-to the Nigambodi Gate of Shahajahanabad. Recently the spade of the archaeologists had revealed beyond doubt that the site of the Purana Qila was the actual site of Indraprasta and yielded many antiquities belonging to the second millennium B. C. and to the late Moghal period.

Let us trace the origin of the word Delhi, the name of this city, and the period from which it has been in vogue. We have before us the historical records of the invasion of the Greek king, Alexander the Great, in 326 B. C. wherein a mention was made about Muttra but not about Delhi though the main passage existed via this place. Megasthenes, the ambassador of Selucus to Chandragupta, the king of Magadha (the modern Bihar), mentioned about the abandonment of the traditional Indraprasta in the second century B. C. India was invaded by the Bactrian armies under Minander, King of Kabul in Afganistan, and took possession of Muttra but there was no mention about Delhi. Four Chinese pilgrims visited India between 405 and 695 A. D. but there was no description about Delhi in their accounts. According to Hamilton, some historians of Mahmud had records about the Raja of Delhi in 1008 and the plundering of the city in 1011 A. D. It may, therefore, be surmised that the name Delhi was not known till about the year 1000 A.D.

(*An extension lecture delivered to students and staff)

Earlier mentions of Delhi as a city of that name occur in the Hindu Ballads. One of the inscriptions on the iron pillar at the Qutab reveals that king Anang Pal built Delhi in 1052 A. D. There is also a mention in another inscription on the same pillar about Chandragupta the Second, Vikramaditya (Sun of Power) of 375 A.D. It may be taken in all probability that this city, Delhi, was inhabited about 300 A.D. and subsequently abandoned for some unknown cause and that it was re-peopled about 1052 A. D., after the final retirement of Mahammad Gauri who made several attempts to invade India. The incursions inflicted on Kannauj made king Anang Pal flee from it and settle in Old Delhi, now known as Lal Kot, the citadel of the fort of Prithviraj, near Mehrauli.

In 1151 A. D. the Chuhan Rajputs of Ajmer conquered Delhi as is known from the inscription on the Asoka pillar at Kotla Ferozshah with the date 1164 A. D. which recorded the power of Visala Deva from the Himalayas to the Vindhya Range. This king was the grandfather of Prithviraj who built the citadel of Lal Kot in Old Delhi. Though Prithviraj defeated the Mohammadan invaders many a time he was finally killed in the battle of Tarauri, which lies between Thanesar and Karnal. Thus Delhi became the capital of Mohammadan kings who were responsible for the erection of the above cities together with many beautiful and artistic structures such as the Qutab Minar, Hauz Khas, the Lodi tombs, the Humayun's tomb and the Red Fort etc. Accordingly, Lal Kot became the first and the earliest city of Delhi and it is the present Qutab area near Mehrauli.

The above town was unable to accommodate the growing population in that period and the suburbs stretched out into the plains on the north-east corner of Lal Kot. In 1303 A.D. Allauddin Khilji constructed the second city known as Siri which is about half a mile to the east of the Mehrauli road near the present Hauz Khas Enclave on the Mehrauli road.

In 1323 A. D. Tughlaq Shah ascended the throne and shifted his capital to Tughlaqabad where he built the third city with very high imposing cyclopean walls surmounted with battlemented parapets around a knoll. It is about five miles to the east of Lal Kot.

The large population which resided in the plains between Lal Kot and Siri was in a very insecure position and Mohammad Tughlaq, who was better known as Mad Tughlaq for having shifted his capital to the south and brought it back, raised the fourth city named Jahanpanah by raising walls on the east and west connecting the two earlier cities, Lal Kot and Siri.

After his ascension to the throne in 1354 A.D. Feroz Shah constructed the fifth city known as Ferozabad about five miles to the north-east of Siri. At

Graduates of the Year

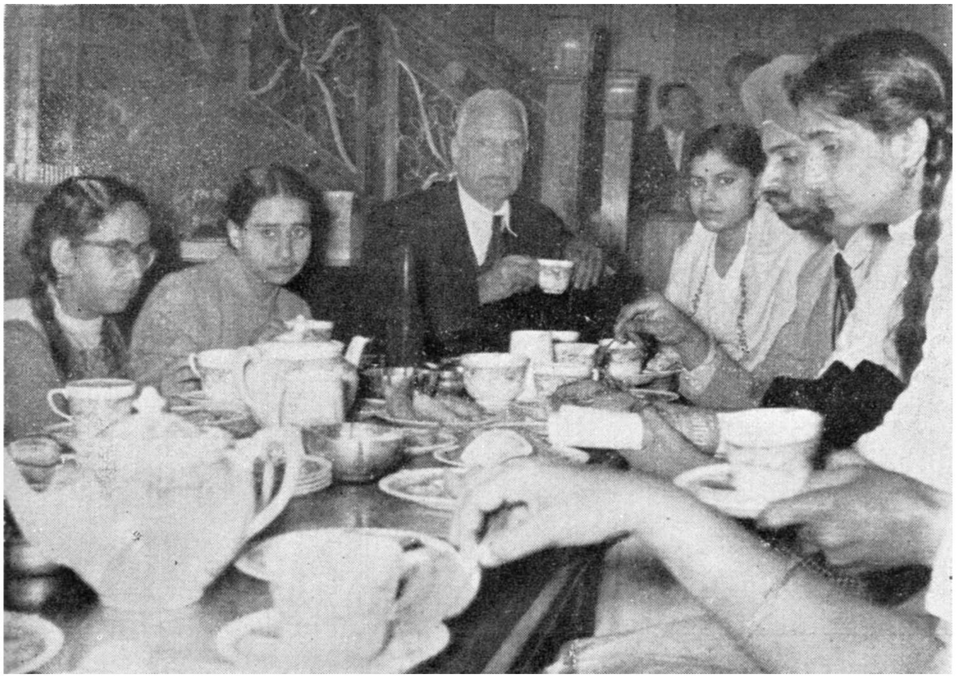

Prnicpal Harish Chandra's At Home at the Gaylord

In academic robes

Inter-college One-act play contest, in Youth Festival Delhi University

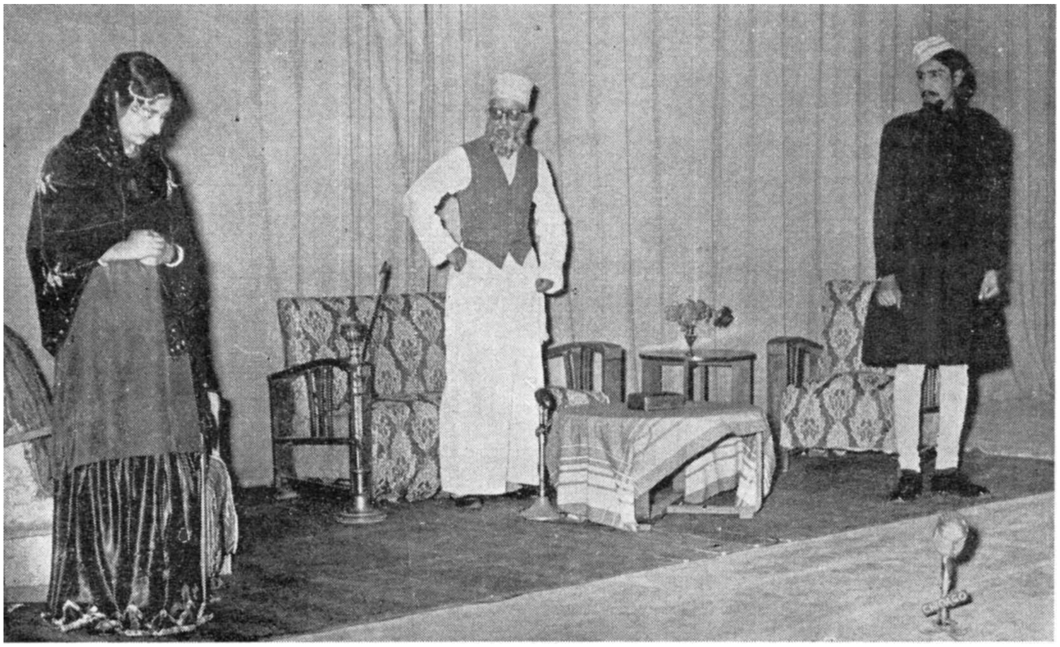

A scene from "Sazish"

Winners of Inter-class Tournaments : B. Sc. Class

present we see only its citadel, popularly termed as Kotla Feroz Shah, in which a huge monolith, containing Asokan edicts, stands.

Immediately preceeding the Mughal conquest, Humayun built the Purana Qila in 1534 A. D. and when he was turned out by Sher Shah the latter and his son Islam Shah erected the sixth city around Purana Qila extending upto Ferozabad, the earlier city. At present we see only a gateway called Sher Shah's Gate while the remaining walls of this city are occupied by the New Delhi area, probably round about the India Gate.

In the middle of the seventeenth century Shahjahan pulled down the walls and remains of Ferozabad and constructed the seventh city named Shahjahanabad the walls of which enclose the present Old Delhi. In the north-east corner lies his citadel known as the Red Fort which had housed the royal families of Shahjahan and his successors till 1875 A. D. when it fell into the hands of the British.

It may not be out of place to mention that the present New Delhi with its complex of modern buildings such as the Secretariat, the President's House, the Parliament House and the other multi-storeyed edifices forms the eighth city of Delhi which is being expanded on no smaller scale to accommodate the ever-increasing population and needs due to its being the capital of India.

Turning to the architectural beauties of the various structures that have survived the vandalism of the fanatic iconoclasts of the Mughal period we have very good examples of the Hindu and Indian architecture in the pillars of the colonnade of the Qutab Mosque, the iron pillar containing the bulbous capital and bearing the inscriptions of the fourth country A. D., the Asokan Pillars on the ridge near the University Campass and in Kotla Feroz Shah, the Astronomical instruments in masonry structures better known as the Jantar Mantar built by Raja Jai Singh in the 18th century. These are the sources of our inspiration and our proud heritage. With the advent of the Mohammadans our artisans imbibed the skill and copied out the Mughal architectural features, the examples of which are the lofty Qutab Minar, the tombs at the Qutab and Hauz Khas, the cyclopean walls of Tughlaqabad, the Lodi tombs with tapered walls and squat domes, the Sher Shah's Mosque in Purana Qila, the magnificent Humayun's tomb, the royal apartments and palaces in the Red Fort, the famous Jama Masjid and the Safdarjung tomb.

It is needless to add that the above monuments with their architectural motifs and designs do really attract and render a feast to the eyes of many a tourist, both native and foreign, every year.

K. SUBHA RAO,
Pre-Med., I year

A Brief Survey of Sindhi Language and Literature

The Sindhi language is immediately derived from Vrachada Apabhramsa which belongs to the Saurasein group of Prakrit. It is difficult to say how and when it came into being, but the testimony of three eminent writers of the Tenth Century A. D.—Istakhri (Historian), Ibna Hauqal and Maqdisi (Geographers) goes to establish beyond doubt that Sindhi of their times must have been a product of an earlier period. Their statement is further strengthened by late Maulana Abul Halim Sharar's account in the "Tarikhe-Sind" that during the rule of the Arabs, some Indian Rajah asked for the Principles of Islam from the then Muslim ruler of Sind, who sent to him a "Sindhi Poetical Version" of them. The poetical version could be possible only when the Sindhi Language had crossed the primary stage and grown sufficiently strong and refined to express thoughts in poetry. This would place Sindhi in the group of the oldest regional languages of India, with a standing of over one thousand years.

Writing about Sindhi in 1872 A.D., Dr. E. Trumpp, the author of "The Grammar of the Sindhi Language" remarks, "If we compare now the Sindhi with its sister tongues, we must assign to it, in a grammatical point of view, the first place among them. It is much more closely related to the old Prakrit than the Marathi, Hindi, Panjabi and Bengali of our days, and it has preserved an exuberance of grammatical forms for which its sisters may well envy it."

Captain George Stack, the well-known lexicographer and linguist, in his "Introduction to Sindhi Grammar" says, "I am confident that Sindhi will, to the philologist, prove a more interesting study than that of many of the other Indian dialects. The habit of affixing signs to words in lieu of the Pronouns and the Prepositions governing them—the regular form of the Passive Voice—the use of Impersonals—the re-duplicated casual words—and other points which the listener will mark as he proceeds, give to it beauties distinct from most Indian tongues."

Sir G.A. Grierson states, "Sindhi has presented many phonetic and grammatical pecularities, which have disappeared elsewhere."

For a language of such long standing, and an offshoot of Prakrit, we should naturally expect Devnagari characters. How and why it came to be written in the Arabic script has a long history. The advent of the Arabs in Sind as early as 711 A.D. and their rule for over two centuries, marks the beginning towards that end.

This was followed by the influence or actual rule of the Ghaznavids, Ghoris, Tughlaq Shahis, Mughals, and other local Muslim princes, who encouraged the Persian language and later made it a Court Language. The result was that the language in Sind with its Devnagari script received a set back, and almost all accounts and literature came to be written in the Persian script. Some Hindus, however, continued to write in the Devnagari script, and a few more in Hindu Sindhi, but there is hardly any record of importance. As a result of a large number of families from the Punjab migrating to Sind towards the end of the eighteenth century, and the subsequent growth of Sikhism, many books came to be written and published in the Gurmukhi script and were widely read by religious-minded Hindus and their women folk. The Britishers, after their conquest of Sind in 1843 A. D., found a double system of education prevalent in Sind—the Mullas and Qazis imparting instructions through the medium of Persian, and Brahamans and other Hindu scholars giving lessons in their *Pathshalas* through Sanskrit. They were keen that all official correspondence be maintained in the mother tongue of the people; that Europeans and other foreigners should pass language tests in Sindhi in order to acquire better acquaintance with the local population; and in order that Sindhi be encouraged, schools should be opened with Sindhi as the medium of instruction. They were, however, faced with the problem of a uniform script. Sir Richard Burton was of the opinion that in view of the majority of Muslim population in Sind, the Arabic script may be adopted with necessary additions to indicate peculiar sounds of the language. Captain Stack, on the other hand, advocated the adoption of Devnagari as the most suitable and natural alphabet for a language of Sanskrit origin. Sir Bartle Frere, the then Commissioner in Sind, was thus in a fix. He referred the matter to the Court of Directors of the East India Company in London who decided (1853-A.D.) that the Arabic Script, with necessary modifications, may be given a trial. Thus a number of letters had to be added to fulfil the requirements of the Sindhi language. An alphabet of fifty-two letters was adopted to represent different sounds and phonetical shades of the language. Even then the Government did not discourage the use of Devnagari script and made the same School text-books available in both the scripts. As most of the Hindus, who had served the Muslim rulers, had a working knowledge of Persian, they found it convenient to adopt the new script based on the Arabic script, there was no pressure from the Hindus for the continuance of the Devnagri script.

Stray efforts have, however, been made at intervals to revert to the Devnagari script. It is, however,

significant to note that after the partition of the sub-continent in 1947, many Sindhis on this side of the country have not only taken to the original script, but have also made it a medium of Sindhi language in a number of schools in various parts of India.

Sindhi is a rich language with a variety of vocabulary and diction. Not only it has fifty-two letters which no other Indian language possesses, but also its vocabulary can be compared favourably to that of any other major language. It has nearly 1,50,000 words, many of which are of Sanskrit or Prakrit origin and closely resemble Hindi—the first letter of the alphabet alone claiming over five thousands of them. There is nothing surprising, therefore, if, for example, we have over fifteen words for 'Camel' alone. It has an extensive maritime vocabulary. Before the partition, very useful and extensive lists of the names of grasses and crops of Sind were prepared, some of which are available in the publication entitled : "Nomenclature of Sindhi Crops" Cow, apart from Dhagi, Gaoo, and Gaen, has a number of words in Sindhi depending on her colour and age, and so have cattle of various kinds and sizes. Grown up animals have names different from those of their young ones. Several words in Botany e.g. Ovary. ovule, corolla, petal, sepal, pollen, pistil, stamen, etc. have all their equivalents in Sindhi. There are more than one hundred and twentyfive different names of fishes and four hundred Sindhi names of birds.

It is interesting to note in this connection that in Sindhi certain relationships are expressed by one single word in comparison to Hindi, Marathi and other Indian languages where the same relationships are expressed by multiple words, e.g. Masatu (मासातु) or Masati (मासाति) means son or daughter of father's brother.

Although due to a number of Muslim incursions in Sind, the Sindhi language has come to possess a good proportion of Arabic and Persian words, yet it should be clear that verbs, pronouns, prepositions, conjunctions etc., which form the basis of a language, come from Sanskrit. So far as the nouns and adjectives are concerned, good many of them are derived purely from Sanskrit and appear, even in their existing forms, to be more akin to the parent than any other North Indian Language. The nominative forms of a large number of nouns, (like Sanskrit) end in 'O'. The Sanskrit words for "I" are 'Aham' and 'Mam' whereas their Sindhi counterparts are 'Aun' and 'Man.' The Sindhi word for 'we' is 'Asan' which corresponds to 'Asman' of Sanskrit. Even for 'there are' the Sindhi expression is 'Ahin' (आहिनि) which has a close affinity to 'Asin' of Sanskrit.

The case-endings of many Sindhi substantives are more allied to Sanskrit. The word 'Jo'(जो) in Sindhi

showing possession, has no counterpart in any other Indian language except Sanskrit which has 'yo' in its duel form. As in Sanskrit so in Sindhi, the locative case is indicated by 'e'.

A knowledge and use of the Sindhi language would no doubt, lead to the promotion of Hindi.

The Sindhi Literature.

As far the literature in Sindhi language is concerned, it is only neccssary to make this remark that it is of high class and valuable both in quality and volume.

Sindhi poetry is blended with a variety of forms of different languages e.g. the Ghazal, the Rubai, the Masnavi forms etc. from Persian poetry; the Doha (popularly known as Dohiara in Sindhi) the Sorathas and Chowpai from Hindi poetry, and the Sonnet and free verse from English poetry. Besides, it has "Wai" (वाई) and "Kafi" (काफी) forms of poetry, typically Sindhi in matter and conception. From Romanticism and Mysticism, the trend has gradually been towards Realism so as to keep pace with the modern times. Stress is now laid on practical problems affecting not only individuals or a particular community or nation, but humanity as a whole. Even the Atom and Hydrogen bombs have not escaped the mighty pen of Sindhi poets.

Sindhi prose is comparatively of recent growth. But it has already enriched the literature of India with valuable books, some of which could almost be called classics. The Sindhi folk-lore is one of the most precious legacies of the race and is unique in certain respects. There has been a rapid progress especially in the fields of the Short Story and the Novel, though other forms like the Essay and Literary Criticism etc. also have not lagged behind. The Short Story covers a vast range of social, economic. national and international problems including the dowry system, unemployment, planning, unity, untouchability, Goa, Kashmir, the Baby Moon etc. Apart from men, many Sindhi women have taken to writing short-stories, essays and novels and that too with considerable success. Some of them have even taken to journalism and are editing Sindhi magazines.

Apart from a large number of valuable original compositions in prose and poetry, grammar and lexicography, Sindhi also possesses a vast treasure of translated works from foreign languages, especially from English and French. Hundreds of books of eminent writers in Hindi, Urdu, Panjabi, Gujerati, Bengali, Marathi and other modern Indian languages have also been rendered into Sindhi. Not only the Mahabharata, Srimad Bhagwad Gita, Guru Granth Sahib, the Ramayana, the Upanishads etc. have been translated in Sindhi

but most of the works of Kalidas, Ravindernath Tagore, Munshi Prem Chand, Sharat Chander Chatterji, Bunkam Chander Chatterji, K. M. Munshi, Raman Lal Desai, Krishindas Manek, Khandel Kar, Vishnu Prabhakar and host of other writers have been made available to Sindhi readers in their mother tongue. The divine songs of Mira Bai, Tulsidas, Kabir Surdas, Farid, Tukaram and several other Saint-Poets have been translated into Sindhi with good commentaries—some of them even in verse form.

Among those who have contributed materially towards the growth of Sindhi literature upto the early twentieth century may be mentioned the names of Shah Abdul Karim, Shah Abdul Latif, Shamsuddin 'Bulbul' (Humorous poet), Sachal - better known as 'Sarmast' (all mystic poets), Sabit Ali Shah (well-known elegy writer), Gul Muhammad 'Gul' (accredited the first composer of the Diwan in Sindhi), Chainrai 'Sami' (Vedantic poet), Ruhal (Vedantic and Sufi poet), Bhai Dalpatram, Bedil, Bekas (all Sufi poets), Abdul Hussain 'Sangi' (Ghazal-writer), Hamid Ali 'Hamid' (composer of Sindh tales in verse), Muhammad Hashim 'Mukhlis' (Satirist-poet), Kishinchand 'Bewas' (Originator of modern poetry), Rishi Dayaram Gidumal (exponent of Vedantism), Mirza Kalich Beg (prolific writer and fast translator in prose and poetry), Dewan Lilaram Singh (poet-dramatist), Kauromal Chandanmal (writer of social novels and essays), Diwan Kewalram (essayist), Parmanand Mewaram (Journalist, lexicographer, and essayist), Wadhumal Gangaram (reformatory essayist), Nirmaldas Fatehchand (poet and short-story writer of Sufi leanings), Dr. Hotchand Gurbuxani (profound scholar-critic of the fame of 'Shah-jo-Risalo'), Jethmal Parsram (Critic and short-story writer on mystic subjects), Bherumal Mehrchand (Grammarian and essayist whose 'History of Sindhi language' is of outstanding merit), Lalchand Amardinomal (All-rounder with a typical style), Fatehchand Advani (Translator, compiler of religious works), Khanchand Daryani (Dramatist) and Sobhraj Fatehchand (Poet and prose-writer).

Sindhi is one of the few extensively spoken languages of India and is carried over to different parts of the globe by its enterprising community called the "Sind workers and merchants." It is spoken not only by fifteen lakh Sindhis uprooted from Sind, but it also bears close resemblance to the language spoken by people in Kutch, Jesalmir and also by Multanis. Sindhi is enriched by a free flow of dailies, periodicals and magazines (over sixty) which outnumber even some of the recognised languages in the Eighth Schedule to the Constitution of India. 'The Hindustan' daily has a circulation of over 15,000 copies. The number of books published in Sindhi also runs into five figures. In view of these facts, it is hoped that Sindhi will soon be given its rightful place among its sister languages.

Shri S. M. JHANGIANI

MALOOM NAHEEN SAHIB

Once an English Engineer desired to visit India, the country of Sadhus and snakes. He reached Delhi, the capital of India, by air. After visiting some important cities, he started for Bombay, "The Gateway of India."

When he arrived at The Victoria Terminus Station, he was amazed to observe the architecture of the building of the station. He asked a man " O kaun banaya ? ". The man answered, " Maloom naheen Sahib. " He took out his diary and wrote in beautiful words, " The wonderful building of the V. T. Station was built by an architect Mr. Maloom Naheen Sahib." He then took photographs of the building from inside and outside.

When he arrived at the Flora Fountain, Bombay, he was again surprised to see another beautifully built huge building. Once more he asked a gentleman, "O kaun banaya ?" The gentleman replied, " Maloon naheen Sahib." He thought,"The same engineer has built this building. He must be very skilled. " He made up his mind to meet that architect, Mr. Maloom Naheen Sahib, and to gain knowledge of architecture of those wonderful buildings.

After some time, when he was shopping at the same place, he found that a full-bodied man came out from a shop. He asked the shop-keeper, pointing to the fat man, " O kaun hai ? ". The answer was, " Maloom naheen Sahib ". He thought that that person was the engineer, whom he desired to meet. He ran to meet him but invain. Before he reached him that fellow disappeared.

Next day, when he was going by Marine-Lines, he found that a large funeral-procession was coming towards him. He called a man and asked, "O kaun mara ? ". The man answered "Maloom naheen Sahib." He was very sorry to hear that the great engineer had died. His desires and expectations remained unfulfilled. He took off his hat in honour of the great engineer, bade "good-bye" to him and went his way, thinking of the imaginary great architect "Mr. Maloom Naheen Sahib."

Hari Bijlani.
Prep Science.

THE KEYS

It was ten minutes past five when Rajiv came from his office. He found his newly wedded wife at the sewing machine. Seeing him she got up and helped him with his coat.

"Geeta, I told you to be ready, so that after tea we could go to pictures. I have given money to Rajan to buy our tickets," said Rajiv. She was silent and went indoors. He followed her. She was looking for something.

"What are you looking for ?" asked Rajiv.

"The bunch of keys is lost", came the reply almost in sobs. This clearly meant that she could not dress up,

so without any hesitation he began to help her in the search. Both began to search for the keys, but it was in-vain.

Finally Rajiv broke the ice, "It is five-fortyseven. Even if we do find it, it would take half an hour for you to dress up, fifteen minutes for tea and then to find a tonga. This will take another ten minutes. So it will be six fiftytwo—when we reach there. So no use going now ! I think I will go and tell Rajan not to buy our tickets. But what reason should I give to him ? Think of some excuse."

"Tell him that you came late from the office and could not go home, and are coming straight to the theatre". "Like hell ! Your fault and I to get the blame ! Besides we came out of the office together."

Again they both stared silently at each other. This time Geeta thought of an excuse and said, "Say, you could not get a tonga and so you came to inform him on the bicycle" "But he will say could not your wife walk this distance ? Was it too far for her tender feet ?

They were absorbed in thinking again. Now Rajiv tossed up and said, "Oh, I have got it ! I'll go and say that my wife is sick. And so we are unable to go to the theatre." This suited her too.

After the tea, he set out towards the theatre. To his amazement, he saw that Rajan too had not brought his wife. Rajan, on being asked why he was alone, darted out his excuse, "Oh, she is sick." But straight forward Rajan said, "My wife lost her keys, and you know what women are........" Suddenly Rajiv burst out laughing and confessed that his wife also had the same disease.

LALITA CHADDHA,
Prep Arts

"Soviet Foreign Policy Since World War II"

Like the foreign policy of any state, Soviet foreign policy is shaped by a variety of factors : geographical and strategic considerations ; historical and traditional policies ; the general international situation ; internal political problems ; the elements of economic strength and weakness within the state ; the morale of the people and the character of the leadership ; and other equally basic conditions.

Postwar Soviet foreign policy has been characterized by a growing rift between the Eastern and Western blocks. We shall try to follow the central threads of Russian foreign policy by reviewing Soviet policies in Eastern Europe, in Germany in the Middle East and Far East, and in the United Nations.

There are obvious geographical, historical, and security reasons for the Soviet interest in Eastern Europe. The decision to launch a second front against Germany in the second World War from Western Europe rather than through the Balkans, as Churchill had urged, meant that the Red Army had been left in undisputed control of the entire region. Whatever may have

been the military considerations involved, these decisions had important political consequences. An effort on the part of Russia to make the best of this military occupation by the Red Army of Eastern Europe was natural. The reason for such an effort was the objective of establishing friendly governments in the states in that area with a view to creating a buffer zone between the Soviet Union and the West and orienting the countries of Eastern Europe toward the Soviet Union, instead of toward the Western world, politically, economically, and culturally. Soviet policies in Eastern Europe, with the notable exception of Yugoslavia since 1948, have been very effective. Between 1945 and 1948 local Communist organizations gained complete control in Albania, Bulgaria, Czechoslovakia, Hungary, Poland, Rumania and Yugoslavia; in other words, all over Eastern and Southeastern Europe excepting Finland, Greece and Turkey. Finland adheres to the Soviet line in foreign affairs. The Baltic states of Lithuania, Estonia and Latvia had been earlier absorbed into the U. S. S. R. At first the Communists participated in "Popular Front" governments, but they joined with the "bourgeios" parties to destroy them. They secured key ministries, such as the ministry of interior, which controlled the police. Key posts in the armed forces and in the police were entrusted to those loyal to the Communists. Being thus in a position of vantage, the Communists succeeded in undermining other parties and taking over the machinery of the state. It cannot be, however, doubted that in the establishment of the 'people's democracies' the Communists won considerable popular support. Land reforms, the nationlization of industries, and agricultural co-operatives have since been introduced. However, in the matter of collectivization of lands the Communists have moved slowly in introducing the Soviet pattern in the agricultural areas in deference to peasants' sentiment.

The most formidable organized opposition to Communist rule came, as could be anticipated, from religious groups and especially from the Roman Catholic Church. In nearly every country of Eastern Europe the Roman Catholic Church had a large membership. In every one of these countries the Communists in control have naturally sought to dissolve Catholic organizations and to take over Catholic schools. The most formidable political rivals of the Communists, the peasant or Social Democratic parties were greatly weakened by the arrest, exile, or defection of their leaders. By 1948 the only non-Communist state in Eastern Europe was Czechoslovakia. She had made a treaty with the Soviet Union in 1943, and in postwar period Edward Benes and other non-Communist leaders of the Czech Republic had followed a conciliatory policy toward their powerful neighbour, and apparently believing that co-operation might be an alternative to Com-

munist domination. But in February, 1948, in a coup Czechoslovakia too passed into the Communist camp. The coup in Czechoslovakia came as a particular shock and surprise to the non-Communist world.

For a few months after February, 1948, the "iron curtain" revealed no rifts from Stettin on the Baltic to Trieste on the Adriatic. Not long afterward, however, a major rift did appear. The Cominform charged Tito and his aides with "bourgeois deviation" and disloyalty to the Soviet Union. Criticizing Tito's domestic policies, especially the failure to advance the programme of agricultural collectivization in the face of peasant protests, it called upon the "healthy elements" in the Communist Party of Yugoslavia to replace nationalistic Tito's leadership and "to advance a new international leadership of the Party."

Tito and his associates showed no recognition of their "errors" ; instead they reaffirmed their policies. Their position was endorsed by the Communist Party of Yugoslavia, although it was denounced everywhere else in the Communist world.

Yugoslavia's break with the Soviet bloc had caused a basic reorientation in her relations with the non-Communist states with which she now entered into a number of agreements relating to supply of economic and military assistance.

Tito's defection and the coming into existence of the North Atlantic Treaty Organization caused the leaders of Soviet Russia to intensify their efforts to hold the Eastern European countries with her. Three main agencies or instruments for strengthening the ties between the Soviet Union and the states of Eastern Europe have been (1) a network of treaties of mutual assistance and co-operation (2) the Cominform and (3) the "Molotov Plan" and its Council for Mutual Economic Assistance.

This net work of treaties of mutual assistance soon aroused speculation about some kind of East European Federation. But this does not seem to be the official Soviet policy.

Created in September, 1947, as the principal decision of a meeting held in Warsaw and attended by Communist leaders from nine European countries, the Communist Information Bureau or the Comiform, has its headquarters in Bucharest, Rumania, to which place it moved from Belgrade after Tito's defection. The Cominform is charged with the co-ordination and execution of general Communist policies in Eastern Europe.

The term "Molotov Plan" came into general usage after the countries of Eastern Europe had been directed not to participate in the Marshall Plan. Since all the states had adopted generally similar economic plans in the postwar period and had

become oriented toward the Russian economy, a kind of "Molotov Plan" had been in existence for some time. The plan, however, was given more definite form in January 1949, by the creation of the council for Mutual Economic Assistance.

Soviet Policies in Germany

The future of Germany and the character of the institutions which she develops are matters of the greatest concern to either bloc. The Russians seem to be following a consistent pattern of integrating Eastern Germany, as rapidly as possible with the Soviet orbit. If Russia could gain the support of a Communist-dominated Germany, or even of an independent Germany oriented in her direction, she would gain an immense advantage in the power struggle.

Many important decisions were made at Yalta on questions relating to Germany, and a comprehensive agreement on Germany was negotiated at Potsdam.

The Potsdam Agreement covered the political and economic principles which were to govern the treatment of Germany, reparation claims and procedures, the disposal of the German merchant marine, territorial changes in Eastern Germany, the trial of war criminals, and the orderly transfer of German population. Disputes over the interpretation of the Potsdam Agreement began almost at once, and so did violations. The procedure for joint occupation and four-power collaboration in Germany, with the Allied Control Council as the co-ordinating body for the four zones and with the Kommandatura serving a similar function in the government of Berlin, proved to be unsatisfactory from the outset. No solution except the division of the defeated country, and of its capital, into separate zones seemed possible, and the four occupying powers have been faced from the beginning with the necessity of trying to make the best of a bad situation.

Postwar conditions in Germany gave the U. S. S. R. ample opportunity to strengthen her position in her zone as they gave the Western bloc to strengthen their hold in their zone. In quick succession she established a Soviet Military Administration, central zonal controls, and legal and political organization in the states and provinces of her zone, with parliaments and constitutions based on the concepts of a "people's democracy." The Socialist Unity Party was formed in February, 1946, by the merger of the Communist party with the Social Democratic Party. A sweeping programme of land reform, involving the reallocation of more than 300,000,000 acres was undertaken. The Free German Trade Union Organization was created to co-ordinate all trade union activities. Later the German Economic Commission was established as "the Supreme Central Legislative body for the economic organization of the Soviet Zone", and Mutual Aid

Committees, directed by the Mutual Aid Association, for the better co-ordination and control of agricultural activities.

East-West competition in Germany is merely the reflection of the growing Eas-West split. The Allied Control Council, which was supposed to be the agency of co-ordination, soon became completely deadlocked; and the same situation developed in the Berlin Kommandtura. By the summer fall of 1946 further attempts at co-ordinated action had been largely abondoned and each side began to concentrate on consolidation and development of its area and on attempts to win the support of the German people against the other. Since 1947 the differences between the Soviet Union and the Western powers over Germany have been so great and so fundamental that no appreciable progress has been made in one of the most crucial sectors of the "cold war." Russia's reactions to the creation of a West German State and its association with Western Europe were sharp. Two of the Soviet measures of retaliation were (1) the Berlin blockade and (2) the establishment of the German Democratic Republic in the Soviet Zone.

In 1951 and 1952 President Pieck and other spokesmen of the East German State proposed "free" and secret elections for an all—German national assembly, and discussions on the common goal of German unity. On March 10, 1952, Russia proposed a four-power conference to consider "the most rapid formation of a general German government", to be followed by a peace conference. All such proposals have been unacceptable to the West so far.

Soviet Policy in Middle East

Turkey : Since 1939 Soviet demands for special concessions in the Turkish Straits have been vigorously and frequently advanced. During World War II Soviet-Turkish relations steadily deteriorated. In March, 1945, the Soviet Union announced her intention to terminate the twenty-year-old treaty of friendship with Turkey. Russians charged that the Turks had allowed enemy warships to pass through the Straits during the war in violation of the Montreux Convention and demanded that the Convention be revised to give the Soviet Union greater security. At the Potsdam Conference, Britain and the United States had agreed that the Montreux Convention should be revised, and that the three powers should undertake direct negotiations with Turkey to this end. But the Turkish Government, with the strong encouragement of Britain and the United States rejected the Soviet demands which amongst others provided for the joint means of defence of the Straits by Turkey and the Soviet Union. Turkish ties with the west have been strengthening since then. Turkey is now a member of the

Annual Sports

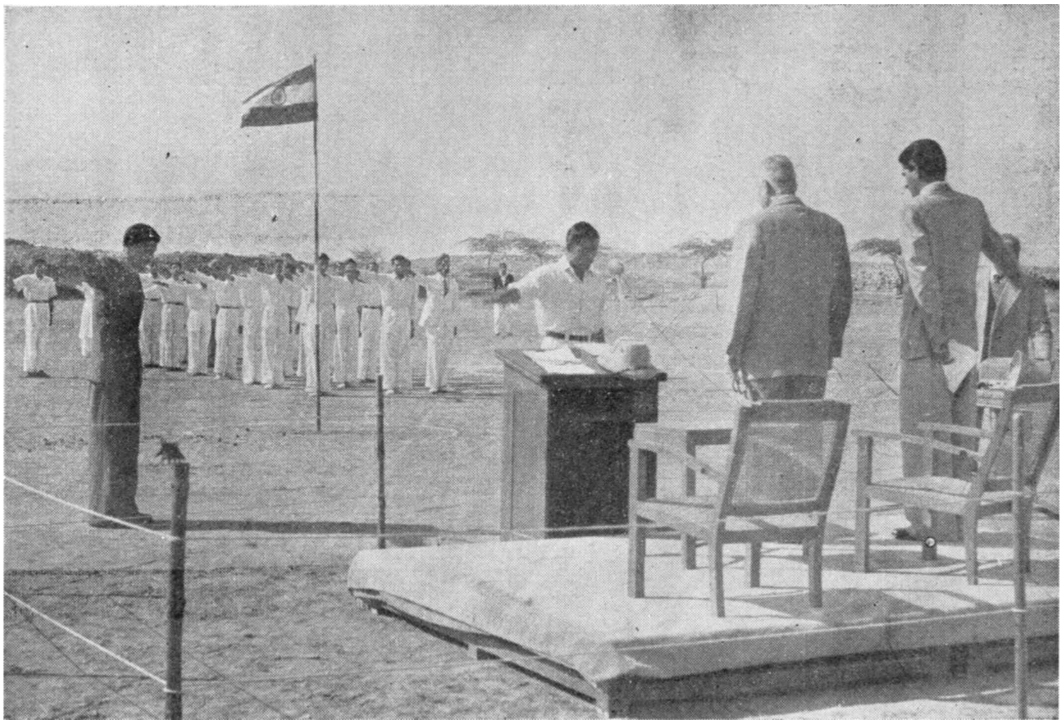

Principal Harish Chandra taking the Salute

The Historical Society

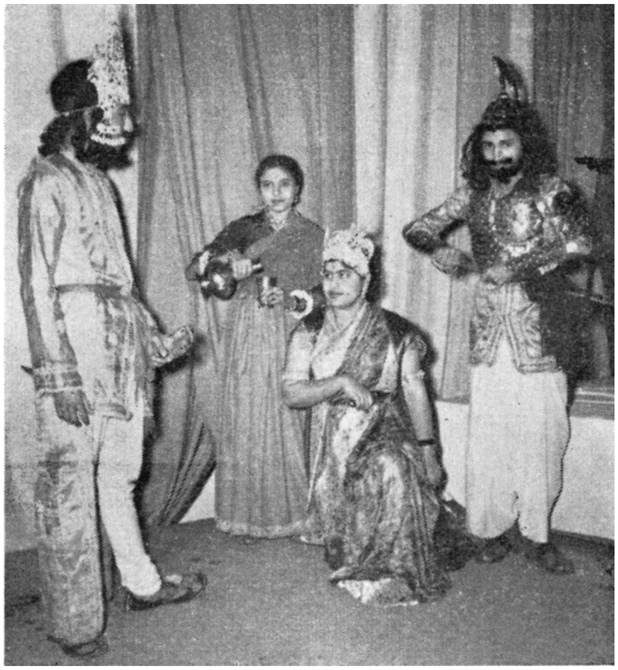

A scene from the One-act play : "Kirpan Ki Dhar"

Students of Botany at Mussoorie

Political Science Association

Inter-college Debate for Kathpalia-Jain Trophy

NATO and the Baghdad Pact. That the recent Turkish maneuvres against Syria are prompted by the U. S. A. or, at least, are blessed by the Western bloc, is obvious in the light of these military alliances.

Iran : Russian overtures to Iran for an oil concession were rejected by the Majlis in 1944. In April, 1946, the Soviet Union promised to withdraw her troops from Azerbaijan and all of Iran in return for the formation of a joint Soviet-Iranian oil company. With the departure of the Soviet troops the Majlis refused to ratify the oil agreement after a delay of nearly a year and a half. Russian influence got a chance of success during Mossadegh's regime when anti-west fealings of the Iranian population were at their highest pitch. But after the solution of the oil question to the satisfaction of the Iranian Government as it is constituted at present and the Western powers, Russian influence in Iran has ebbed down at the surface at least. Iran is a member of the Baghdad Pact. What influence the recent shift of the two leading Arab countries viz., Syria and Egypt towards Russia exercises on Baghdad Pact countries remains to be seen in not a very distant future.

Until World War II Russia did not show championship for Israel's cause because she did not desire to alienate the Arabs. With the emergence of the new Jewish state and its successful resistance to the Arab armies, however, the Soviet Union showed a willingness to accomodate Israel's interests. But Russian solicitude for Israel did not live long; and in the February of 1953 Kremlin severed diplomatic relations following the bombing of the Soviet Legation in Jerusalem. There is a small Communist party in Israel.

Soviet Polices in the Far East

The Soviet Union scored tremendous gains in East - Asia in 1945. These came chiefly as a result of the Yalta agreement, the occupation of Manchuria by Russian troops, the Sino-Soviet Treaty of August 14, 1945, and the "power vacuum" created by Japan's defeat, China's weakness and division, Britain's inability to resume her former position, and the speedy withdrawl and demobilization of the United States.

The U.S.S.R. withdrew her forces from Manchuria in a way which was helpful to the Chinese Communists. Russia remained officially aloof from the civil war which began in China in 1946. But she recognised the new regime the following day when the People's Republic of China was proclaimed on October 1, 1949. Since then relations between the two communist regimes have been very close. In the United Nations Russia has invariably championed the views of Communist China and has insisted that the "Kuomintang representatives" have no right to represent China.

For the first half of 19 0 Russian delegates boycotted every agency of the U.N. over the issue of Chinese representation.

At the end of Mao Tse-tung's visit to Moscow, in Febuary, 1950, the Soviet Union and China announced the signing of a Treaty of Friendship, Alliance and Mutual aid, with two supplementary agreements, one confirming Russian rights in the Manchurian railways and in Port Arthur and Dairen, with a pledge by the U.S.S.R. to abondon these areas by 1952, the other promising a large Soviet credit to China. The Sino-Soviet Treaty of February, 1950, was modified by agreements announced in Moscow on September 16, 1952. These agreements provided for Soviet withdrawl from the Changchun Railway in Manchuria, in accordance with the pledge of 1950, but they also stipulated that Soviet troops would remain in Port Arthur until such time as peace treaties between the Chinese People's Republic and Japan and between the Soviet Union and Japan were concluded.

Russia officially did not join China in the war in Korea.

Japan : The Soviet Union was represented on the Allied Council for Japan, which at least theoretically was an advisory body to the Supreme Commander for Allied Powers in Japan, and on the Far Eastern Commission, which from its headquarters in the former Japanese Embassy in Washington was supposed to determine overall occupation policies. Soviet representatives on these two bodies were always highly critical of the course of occupation policy under American control. When the Japanese peace treaty officially became effective, on April 28, 1952, the Soviet Government repeated its strong protests over the whole proceedings, which it insisted had been illegal from the very biginning. It also objected to the security treaty between the United States and Japan, to the abolition of the Far Eastern Commission, and to all othar logical corollaries of the new status of Japan. Russia and the Soviet bloc have refused to acquiesce in Japan's re-entry into the family of nations; in September, 1952, Malik cast the Soviet Union's fifty-first veto to keep Japan out of the U.N. Present relations between the Soviet Union and the new Japan are about normal.

Soviet Policies in the United Nations

In the Security council the Soviet Union has been free in its use of the veto power. It has also staged walkouts in the Council and in all other organs and agencies of the U. N. with which it is affiliated. The walkout of January - August, 1950, is the most notable example. During the month of August 1950, Jacob Malik maintained

that the action of the Security Council in finding that the North Koreans had committed an act of aggression and in calling upon member states of the United Nations to send forces to Korea to resist this aggression was illegal. He based his argument on the absence of representatives of the Soviet Union and of the Communist Government of China when the decisions regarding Korea were taken.

The Soviet Union has taken a particular interest in the work of the Disarmament Commission. The Soviet Union supports the efforts of the United Nations to create an effective security system based on the control of atomic energy, the reduction of armaments and the provision of armed forces for the U.N. Her efforts being made at present for the inclusion of all the member states of the U.N. in the Disarmament Commission are highly genuine and earnest.

Soviet representatives have taken an active part in the debates and deliberations of the General Assembly. The Soviet Union has usually objected to the transfer to the Assembly of questions on which the Security Council was deadlocked. This stand is a natural corollary of the game of Power-politics played in the General Assembly the composition of which is highly favourable to the Western bloc and consequently the result of voting does not depend upon the merits of the issue involved.

The Soviet Union is a member of only three of the twelve specialised agencies—the Universal Postal Union, the International Telecommunications Union, and the World Meteorological Organization. While she has been critical of some of the judgments and advisory opinions of the International Court of Justice, she has shown no disposition to boycott the Court. Russians are members of the U.N. Secretariat. As a member of the Trusteeship Council, the Soviet Union has been highly critical of the administration of the trust territories by Britain and other trust powers.

From the above resume it is clear that considerations of security and strategy have played the most important part in the formulation of the Soviet Foreign policy after the Second World War as they did before the War and as they do in any other country at any time. This fact is also borne out by the successive shifts in Communist policies in South-East Asia. As a consequence, communist leaders in S-E Asia were repeatedly placed in embarassing situations by Moscow's zigzag tactics, while the development of party programmes related to local issues was hampered. The history of the Communist Party of India amply illustrates this point. Since early 1950, that is, after the Communist victory of 1949 in China, Communist policy in S-E Aisa has been increasingly directed from Peking and there has been a corresponding diminution of Soviet direction. Communist gains realised since 1951

in India and Indonesia have been locally oriented.

The role played by the Soviet Union during the Suez Canal crisis and her coming nearer the most important Middle East country, namely Egypt, and also, more recently Syria, as symbolised by Soviet economic and military aid to these countries have, no doubt, been motivated in part by the same considerations of strategy in this rocket era. The same consideration may be the most weighty factor behind the Soviet Union's attitude in the Security Council on the Kashmir issue. But it can definitely be said in this post-Stalin era that behind the economic aid to India and the M-E countries lies a sincere desire to live on the friendliest terms with these non-communist and neutral countries. Non-intervention in the internal affairs of these countries indicates that the Soviet Union has abandoned the policy of foisting international communism by subersive and coercive methods. Soviet Union's conduct in the Hungarian episode should not cause much alarm in the minds of sincere believers in co-existence, for neither bloc is prepared to forfeit, at least, the advantages that accrue to it from the status quo.

Shri R. P. BUDHIRAJA, M.Sc.

A LETTER FROM A DOCTOR

Dass Mental Hospital,
New Delhi.
19th October, 1938.

Dear Mr. Chawla,

I don't know how to inform you that your wife died this morning. May God give you courage to bear this loss, but this strange death has shocked me a lot. When three days back, your manager, Mr. Rajinder Mohan, came hare with your wife, I took charge of her treatment. In the afternoon I went to see her in her room where she was lying in her bed, reading a newspaper. Seeing me, she got up and placed the news paper aside.

"Probably you are Doctor Dhawan." She asked ?

"Yes, I am..... but how do you know me......Mrs. Kamni"?

She laughed and when she did so, I judged that she was not mad, for it was an intelligent gesture. As she finished her laughter, she pointed to a chair and said. "There is nothing extraordinary Doctor..... please sit down............I know my husband knows you very well. He has referred to you many a time at home".

There was a silence for a couple of seconds till I broke it.

"Mrs. Kamni, you......I mean you don't seem to be mad."

As I said this, she smiled.

"It is very kind of you Doctor to think me sane............come nearer Doctor......I want to tell you something about me......please bring your chair nearer."

As I did so, she continued, "Doctor ! my husband thinks that I am mad......you know why Doctor; because I relate to him the dream which I have been seeing for the last ten nights. He thinks it all nonsense.........but Doctor I swear, it is something true .....very true (a sigh).

I will relate to you that dream Doctor........I tell you. I had it even last night, I begin from the beginning. It was about ten days back when, while asleep, I felt that somebody was touching me. I atonce opened my eyes and got up. It was my husband, Mr. Chawla. I swear Doctor......he was very much like my husband.

He was wearing garments which probably our ancestors would have worn.

Why is it, dear, you are wearing this funny dress !

That man smiled and said in a every sweet voice—;'It is not your husband Kamni......It is I......the prince of the moon. My name is Smoora........I have been watching and admiring you for the last five nights. I like you...... you are beautiful........you understand. I am the grandson of Lord Amira .....the God of the moon. They have sent me here to choose a life companion. It is because I have done a great service to my people and Lord Amira is very pleased with me. This world of yours......oh, it is beautiful ......Everything is beautiful here.

Two hundred years ago when my father came here, he too fell in love with a girl of this place ....my mother. I, too, have come for the same purpose......would you go...... ? I like you......you are beautiful. Lord Amira says that I will live for ten thousand years. He will grant you too a long lease of life......ten thousand years .....what do you say, Kamni ?......Do you go with me ?'

I did not reply to this. He moved towards the window, saying that he will take me some day. Doctor he comes daily. He told me last night that he would take me away tonight. ..he will certainly take me away Doctor......he will not spare me".

Mr. Chawla as your wife said this, she started crying. I pacified her with some effort.

This morning when I came to the hospital, I was told that she was dead. In the morning when the nurse went to give her tea, she found Mrs. Kamni dead ....Probably, she has gone to the moon. The shock is too stunning to permit me to write more. May God bless her soul !

Yours Sincerely,
Surjit Dhawan
(Asst. Surgeon)

Principal Harish Chandra's speech at a lunch of the Staff Association held on the Ist of February, 1958 where Dr. V.K.R.V. Rao Vice-Chancellor, Delhi University was the Chief Guest :—

Dr. Rao, Ladies and Gentlemen,

I have been directed by the Secretary of the Staff Association, presumably on behalf of the Staff, to get up on my hind legs and say a few words. I have no doubt that this particular directive has been given to me solely with a view to provoke the Vice-Chancellor to make a speech, before he can be allowed to return to the University. I do not blame the Staff. Being far away from the University Campus, it is not very often that they get an opportunity of listening to the melli-fluous voice of the Vice-Chancellor or learning to admire the fluency of his speech and the cogency of his arguments whether he is building up a case or domolishing it. I should have thought, however, that the most appropriate person to give him this provocation should have been the Secretary of the Staff Association himself or some other equally active member of it. The Principal of a College is only a very minor member of the Staff Association, and his only function, as far as I know, is merely to implement the decisions made by the Staff usually without his consultation and sometimes without his knowledge. Fortunately these decisions invariably pertain to incontroversial subjects, such as meeting over a cup of tea or having a lunch or a dinner party.

I imagine the Staff wants me, on this occasion, to tell the Vice-Chancellor something about them. I have not the slightest hesitation in doing so. I expect I am reasonably qualified to introduce them, more or less in a consolidated form, to the Vice-Chancellor and other friends present here this afternoon. Well, Sir, as you may have noticed, our Staff consists of both sexes, and I can assure you all of them are "Hale-fellows well-met". In fact, they might quite legitimately be described as a "Merry-go-round". They can act and produce plays, they can sing and play on musical instruments, they can dance and make merry, and some of them, whatever their age, can recite highly emotional and romantic poems. Indeed, they can do a number of other things. For example, all of them can play a decent game of "Gulli-danda" and if you care to compute their prowess at this ancient and skilful game, you have only to attend the annual picnic of the whole of our College at Qutab or Okhla or some other similar spot. Two of them were selected by the Delhi University for training in Badminton and Table-Tennis at Bombay and Lucknow respectively, at the cost of the Ministry of Education. Both of them happen to be Lecturers in Physics. When I seriously demurred to their going away, merely to play Badminton and

Table-Tennis in the middle of the session, they convinced me that a good practical knowledge of these games would substantially advance the study of Physics in the College. But think of the irony of it, when our Director of Physical Education declined a similar invitation from the Delhi University for training as a coach in Hockey, lest the College should come to a standstill during his absence for two or three weeks.

I am not sure, ladies and gentlemen, whether you have noticed the capabilities of our staff in another field of action. Perhaps some of them have been fighting shy of displaying their capacities in the presence of the Vice-Chancellor. But I can tell you, that with the disgraceful exception of Mr. Sud, the head of our Department of English and Mr. Jhangiani, our Lecturer in Sindhi, all of us, including Mrs. Parshad, are connoisseurs of the culinary art, and, led by myself, can thoroughly appreciate good food, particularly from the quantitative point of view. Mr. Vice-Chancellor, if, in spite of these versatile qualifications and achievements of our staff, you should still insist on judging their efficiency as teachers, by the doubtful criterion of the pass percentages in their subjects in the various University Examinations, you will not find them wanting. So you see, Sir, you are to-day among a crowd who understand life inside-out and outside-in.

I suppose, the Staff would now like me to tell them something about the Vice-Chancellor. I am not sufficiently qualified to do that. And in any case, I am one of the most junior principals in the University and dare not talk too much. But if I were to put in a nutshell what I should like to say about him, I should put it this way: "That a great deal more than Dr. Rao himself it is the Delhi University and its Colleges that deserve cordially to be congratulated on the appointment of Dr. Rao as their Vice-Chancellor. Indeed, we should consider ourselves extra-ordinarily lucky to have a man of his calibre at the head of our affairs.

The Delhi School of Economics is a standing monument to his enterprise, industry, scholarship and initiative. We all know that ever since he has taken over, the University has been humming with continuous life and activity. The celebration of the Independence Day, the Convocation Week with its Exhibition, its Dramatic performances, its musical concert, its extension lectures, and its tremendous dinner culminating in the solemn ceremony of the convocation itself, were some of the manifestations of this activity. We can eagerly look forward to a very enjoyable and extensive flower show, three weeks from now, to be held under the direct inspiration of the Vice-Chancellor. We are all aware of the abiding and effecttive contribution that he has been making all these years to the solution

of the many economic problems of the country tackled by the Government of India from time to time. And I am sure, most of you have heard of the recent magnificent donation of Rs. 20 lacs, negotiated by him, for the Delhi University, from the Ford Foundation, for the organisation of tutorial classes for Honours and Post-Graduate students.

This is only a beginning, and if this is any indication of what may follow, the Delhi University can confidently look forward to contributing, more than its share, to the growth of knowledge and to the all-round well-being of its members.

Such, ladies and gentlemen, is our Chief Guest this morning.

I was quite amused sometime ago to see his age mentioned in a local daily in connection with a controversy on the Second Five Year Plan. Soon after, I heard him speak on this subject, under the presidency of the Prime Minister, when he made a brief and dignified reference to his age, which reminded me of Mr. William Pitt who was accused of extreme youth in the House of Commons by an aged member of the opposition to whom he replied by saying, "The crime of being a young man which the Hon'ble gentleman has with such spirit charged upon me, I shall neither try to palliate nor deny but content myself with wishing that I may be one of those whose follies may cease with their age".

Dr. Rao may be as distinguished a Vice-Chancellor as you like but essentially he is a teacher. At a meeting of the University Teachers Association the other day, he told us that, in a way, he was sorry he had been weaned away from teaching to administration and that he would be really happy if, at the end of his term of five years as Vice-Chancellor, he was permitted to return to the Delhi School of Economics, not as the Head of the Department, but only as Professor. I have no desire to be a prophet, but I can assure Dr. Rao that no such luck is in store either for him or for the Delhi School of Economics.

Ladies and gentlemen, we are very glad to have you here with us this morning. When our Staff Association decided to have Dr. Rao as their Chief Guest, on this occasion, I told them that while this was a laudable ambition, it appeared to me to be somewhat difficult of fulfilment. But Mr. Kumar, the Secretary of the Staff Association, enjoys a peculiarly hospitable persuasiveness, which obviously is not so easy to resist. We are so happy and thankful that Dr. Rao and so many of our other friends have been able to spend a little time with us to-day.

Staff Lunch

Dr. Rao, Vice-Chancellor, Delhi University with
Mr. K. N. Channa (Rehabilitation Ministry)
& Principal Harish Chandra

The College Union

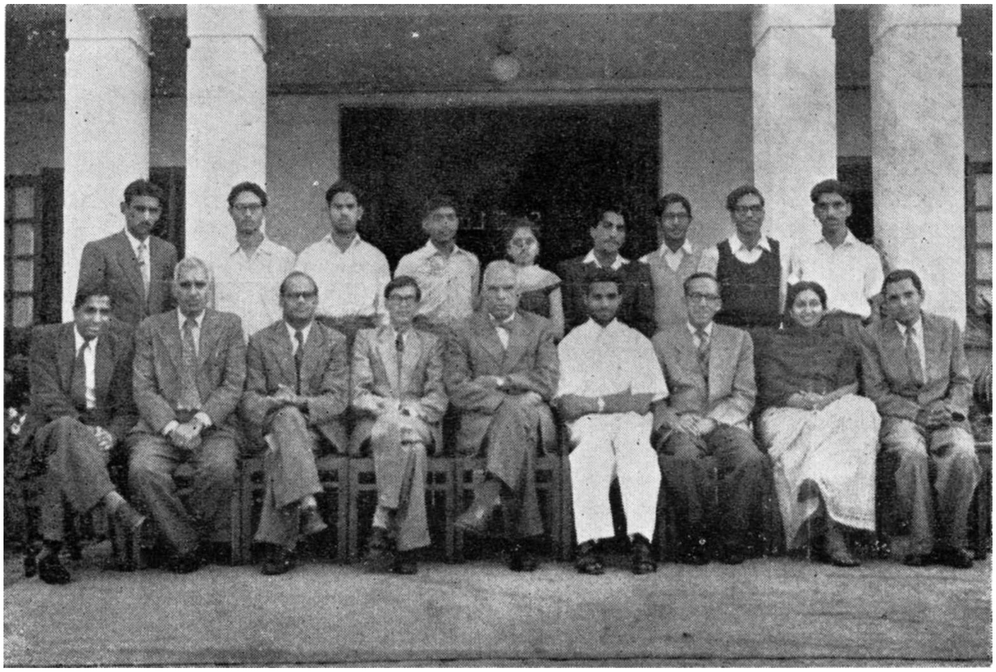

Members of the Executive

Our distinguished Visitors

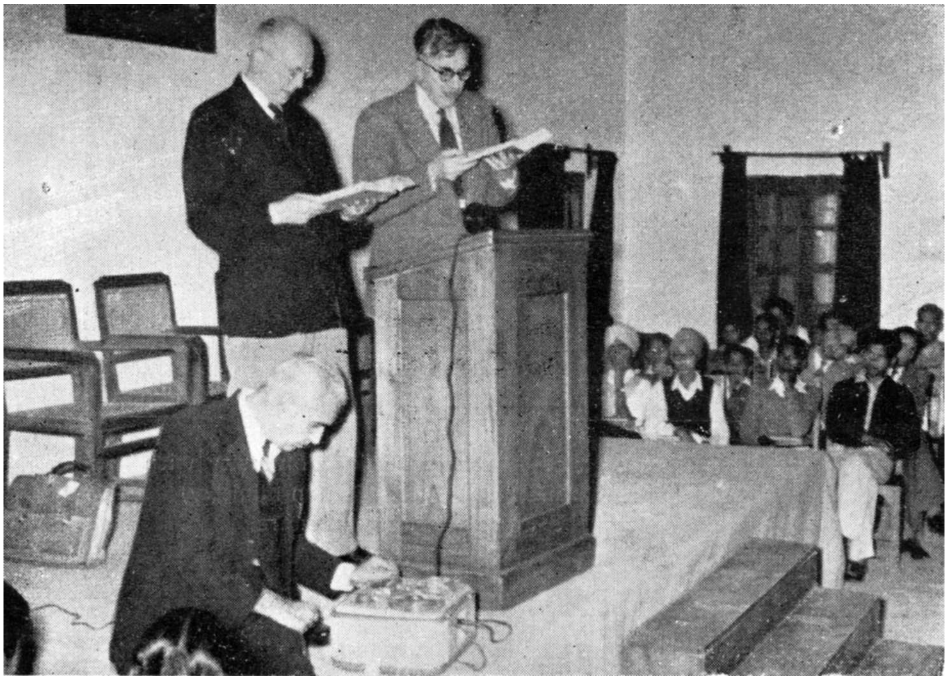

Professors Geoffrey Bullough & V. De Sola Pinto
reading passages from "Julius Caesar"

Galsworthy : The Problem Playwright

In the later part of the nineteenth century realism became a special feature of the western literature, and writers exhibited their interest in depicting the problems of contemporary life and society from the realistic point of view.Consequently, there came a reaction against the Idealistic and Romantic forms of literature. The changing climate of the day influenced the modern drama as well, and there came a wholesome change in the conception of form and content of drama. This new tendency in drama based on realistic approach to the problems of life and society, was called as "The Problem Play."

The inception of the realistic tendency in drama can be traced in the play of Robertson called 'Society' written in 1865. The distinguishing features of the new realism which Robertson initiated are in the words of Hudson briefly these :

"(i) It substituted, for a representation of types, the study of individual men and women. The old stock characters—the hero and the villain, the juvenile lead and the ingenuine, the heavy fathers etc., gradually gave place to mixed characters of flesh and blood.

(ii) It discarded rhetoric and blank verse for natural human speech."

The new style of drama, thus, initiated by Robertson was supported and further developed by Pinero and Jones respectively. Pinero introduced several advances in the technique of the new drama. He dispensed with the soliloquy and the asides and gave way to more natural dialogue. Similarly, other old stage conventions were also discarded. Instead of giving sudden and surprising twists to the plot by coincidences, Pinero and Jones both adhered to the more natural and believable development.

Thus, in the hands of Pinero and Jones, the drama was coming closer to real life. Ibsen perfected the technique of the 'Problem Play' and gave it a full fledged form. The plot was formed out of one or the other problems stirring the society of the time, the hero was no longer a king but Jesus the Carpenter, or Paul the tentmaker. All other characters were also human beings with their strength and weaknesses. They were shown struggling with their environment, fallen in the grip of some problem. The dialogue of the play became more human and natural. In support of this Ibsen himself says, ". . . . My play is no tragedy in ancient conception. My desire was to depict human beings and therefore I would not make them speak the language of gods." Galsworthy was one of the later dramatists who were the exponents of the new school of drama.

Galsworthy has a distinct place among the writers of English 'Problem Play'. He was a broad-minded intellectual being, a consistent thinker, who did not yield to the conventional pattern of life and society. In his problem plays he exposes the encroachment of tradition upon the present life and proves its futility. He was never moved by the magical, mystical and surprising stories of the Bible, but, thought of life from the realistic point of view. He observed the existing evils of the contemporary life like an impartial critic without any bias. He followed the realistic style in drama and believed that a problem playwright should depict the contemporary life as it is (and not as it ought to be). His attitude towards the problems of life can be seen from his own words :

"Let me try to eliminate any bias and see the whole thing as should an umpire – one of those pure beings in white coats, purged of all prejudices, passions and predilections of mankind. Only from an impersonal point of view, I am going to get even approximately to the truth."

Galsworthy found that there had crept in hypocrisy, misunderstanding, loss of character and unnecessary suppression of one's desire in every sphere of life, due to the unbalanced structure of modern civilization. Here the man and his desires are crudely crushed for the false notion of society. No consideration is showed to the individual ; his cries are unheeded. Struggling with his environment the man is always vanquished. This injustice is everywhere inflicted upon the individual to maintain the so called social equilibrium. This is the central idea and the fundamental problem of his plays.

There is an all pervading feeling of pity and indignation in his plays. Some think him cold, aloof,indifferent, analytical, severely logical and judicial. But his attitude to life cannot be wholly interpreted in these terms. Galsworthy may be partial between one character and another while giving arguments in support of each one of them. But, he is not partial when faced by human shortsightedness and folly which make the characters what they are. His plays are really tremendous indictment of the whole failure of modern civilization, and at the same time a passionate appeal for understanding sympathy with the innocent victims of the social system for which all of us are responsible.

Galsworthy's plays, thus, reveal to us the stand of the individual in various sectors of society. His plays consist of one or the other contemporary problems arising out of one or the other such relations. In the 'Silver Box' he exposes the evils of the court-system, in the 'Strife' we have a tragic situation faced by the entire community, due to a misguided strike. Here we see a whole community held up by

the stubbornness and self-will of two men : the Capitalist Manager—Director of the company concerned on the one side, and the strike-leader of the workers on the other. After months of suffering and starvation, the manager is deserted by his fellow-directors and the strike-leader by his fellow-Trade Unionists, and the strike is brought to an end on the very terms which had been suggested by the cool-headed Trade Union Secretary in the early days of the dispute.The audience is left wondering whether there really can be such a stupid and unintellectual society as this one which allows a whole community to be held up to ransom, and the mineral resources locked up by an insignificant minority in that country. Similarly, in other plays also we come across one or the other problem fretting the mind of the people of his time.

Galsworthy was a reformist, so there is a tendency to preach in almost all his plays. Now, the question arises if Galsworthy is impartial in his delineation of the problem how can one know his idea of reformation. Is it not that his impartiality hinders his purpose ? Yes, it is true, he gives us the diagnosis of the diseases of his time but does not suggest any remedy to do away with them. It is because the problem-playwright believes in stirring the mind of the people to think over the problem seriously rather than to give a ready made solution. But behind this impartiality of Galsworthy there lingers sympathy for the suffering man. Through this sympathy we can discern Galsworthy's stand on the problem. The repercussion of his play is always a sad one : a painful cry comes out of it and permeates the entire environment. His dramatic irony makes the sad environment more sad, but his humour saves it from being dark and indistinct. Fighting against the antagonistic forces of society the individual is completely destroyed and a sympathetic voice comes out of his play—'What a pity ! What a shame !' i.e., how sad is the destruction ! This is the final impression of his play. But it is not a pessimistic attitude altogether. There is a challenge behind it to do away with the present evils of the society, and establish a new moral standard so as to enable the present to control the present and not the past to control the present. Thus, his teaching is based upon the central truth of life laid down by the down-trodden.

No doubt, his plays come to be the the medium of spreading his own point of view, but he is always conscious of the artistic beauty of the play. In the fervour of his teaching he did never spoil the dramatic art. In his opinion "the aim of art is not to preach the good but to stir the mind of the audience so as to compel them to think of the good themselves." Thus, in his plays we do not find any direct preaching but it comes in an implied form, it is not stated in the play, it is inferred from the situations of the play.

Galsworthy presents to us a criticism of life and society in the above mentioned way only. Like an impartial critic he shows the futility of the conventions through which the past still controls the present ; the narrow-mindedness of the so called fathers of the society—their selfishness and hypocricy. The conflict in his play takes the shape of a struggle between two persons having two opposed ideals of life—the one traditional, the other coping with the modern needs of man and society. He advances arguments in support of both the sides with equal vehemence. He has no direct attachment with either of the two sides.

Along with the social problems of the day Galsworthy touched on the sex problem as well. Of course,the sex problem has been specially associated with the problem play. The sex problem as it is reflected in the modern drama, is, in part, the outcome of the movement for the emancipation of women and, in part, the natural rebellion against false conception of marriage. Galsworthy did not go deep in speculating the sex problem as a whole. Criticising his coldness towards the sex problem, Lawrence says, ". . . . here the sex level is extraordinarily low." Contrary to this, Hermon Ould is of the opinion that—"In fact, it is the sexual love which runs like a connecting thread through the whole of Galsworthy's world . . . . Married love, illicit love, young love, unrequited love, tormented love and satisfied love—all phases of love seem to have a place in his scheme." The truth is that Galsworthy has dealt with sex problem mainly in relation to the married life where he has shown the unhappy restlessness of the family and tragic consequences arising out of ill-matched unions. Like Ibsen, he does not go deeper into the intricate problems of personality in relation to sex and marriage.

Galsworthy : the Craftsman

The plot of Galsworthy's plays is well contrived. The subject matter of his plays is derived from contemporary life. The plot is developed carefully and gives full expression to the problem embodied in the play. The various incidents of the play are carefully interwoven and smack of reality. Situations of the play are all natural and akin to that of real life. The characters of his plays are mostly types. Their interest in the play is only for the revelation of the theme. He avoids unnecessary expansion of his plot and makes the drama more compact. He maintains the necessary tension in his plays and makes the end more impressive. Irony is the supreme device by which he makes his plot more serious. This is why there is density, acuteness, accuracy and effectiveness in his plot.

He is very conscious and selective in manipulating the dialogue. He discards impassaioned language and romantic devices of asides and monolo-

gues. The dialogue is terse, broken and rambling as that of real life. The language of the dialogue is simple and based upon dialect. The conversation is as haphazard as that of life and there is an absence of long speeches. There is no scope for virtuosity in the dialogue, it is witty and crisp. He makes the dialogue more living by giving humorous touches here and there. In the words of Hermon Ould we can say that,“ . . . . the authour's (Galsworthy's) intrinsic interest of his material, and his passionate sense of message, may be relied upon to carry an audience.”

SHRI MANDHATA OJHA

ABOUT OURSELVES

The terms under review have been crowded with activity, both curricular and extra-curricular. Our students, shaken from their summer sleep by the December examination, and alerted by its warning, can now be seen poring assiduously over their books. On the other hand, as if to provide a relief to their strained nerves, they have been equally active in the extra-mural fields. A glance at the reports of the various literary societies, detailed below, will amply bear out our assertion :—

The College Union.

Guided by its able adviser, Mr. D. S. Bhalla, the College Union has been fairly active during the terms under review. The first function was a debate in English on the topic : “In the interest of the students, all the teaching shops in Delhi should be immediately closed”. The first and second positions were won by Sumir Kumar Dutt and Bharat Bhushan (both of the Pre-medical II Year) respectively.

The next enterprise of the Union was a Variety Show put up on the college stage on the 28th October, 1957. It included a rich fare of songs, poems and skits, which were heartily enjoyed by the packed-hall.

Next came a prize debate in Hindi. The subject was—

“इस सभा के मत से भारत की प्रगति के लिये विदेशी धन तथा वैज्ञानिक सहायता की इतनी आवश्यककता नहीं जितनी देश में आत्मबल, सहयोग तथा दृढ़ता की ।”

The first prize was shared by Sushma Paul and Amrit Lal Gupta while the second prize went to V.K.S. Sodhi.

In the recitation contest held on 3rd November, 1957, Toby Nainan and Sumir Kumar Dutt (English),

Dinesh Kumar and V. K. S. Sodhi (Hindi), Harish Kapoor and Yogindra Kumar Sharma (Urdu) won the first two positions respectively.

The Union also organized an extempore speech competition in English. S. Kamlam, who spoke on "If I were my father and my father were my son", got the first prize. The second prize was won by Sumir Kumar Dutt.

The fifth Annual Inter-College Debate in English for the Deshbandhu Debating Trophy was held on the 8th February, 1958. The topic was "In the opinion of this house, in the interest of cultural, scientific, political and economic development of India, it is imperative that English should continue to be taught in Indian Universities up to the highest stage". The Trophy went to the St. Stephen's College, Delhi, for the second year running. Two individual prizes were won by Deepak Kumar of St. Stephen's and S. Kamlam of Deshbandhu College. Our college was represented by S. Kamlam and V. K. S. Sodhi.

There was another prize debate in English on 27th February, 1958, on the subject : "The best field of service for woman is her own home". Sumir Kumar Dutt stood first and Vishnoo Motwani 2nd.

Our student, Rajindra Kumar Marwaha (B. A. I Year) distinguished himself in the All India Debate in Hindi, organized recently by the Law Faculty of the Delhi University. He secured the second prize. Our congratulations.

Besides these literary programmes, a film, 'Julius Caesar' was also screened in the college hall under the auspices of the College Union.

The Annual Picnic

The Annual Picnic of the college was held at Okhla on the 8th of March, 1958. The Staff and the students reached the site of the picnic a couple of hours before lunch and stayed there till sun-set. They were provided with a sumptuous lunch, prepared under the supervision of a committee of students, assisted by some members of the Staff. The time before and after the lunch was gleafully spent in singing songs, cracking jokes and playing sundry games. The Variety Entertainment held in the afternoon was highly appreciated. A large number of students and some members of the Staff participated in the programme—which was very successful. It will not be wrong to say that the success of the picnic was mainly due to the special interest that the Principal took in its arrangements. He personally supervised the cooking arrangements, and saw to it, that every student got his share. Likewise he presided oper the Variety Entertainment, and contributed to its

success by punctuating it with his witty remarks and interesting anecdotes.

The programme ended with a cup of tea and *pakoras*.

The Hindi Parishad

The Parishad organised a prize debate for B. A. and B. Sc. students on the 10th September, 1957. The subject of the debate was :

"पंजाब का हिन्दी आन्दोलन अनुचित है ।"

Gargi Gupta and Ramesh Chandra Jain secured the first two prizes. Another prize debate was held for the Qualifying class. Sushma Paul stood first, whereas the 2nd place was shared by Surendra Vatsa and Ramesh Chandra Vohra.

A story-competition was held in September, 1957. The stories were assessed by Prof. Kailash Pati Ojha of the College of Commerce. Dinesh Kumar and Chandra Parkash won the 1st two positions. We also arranged a poetry-competition. Hira Vallabh Tiwari and Naresh Anjan stood first and second respectively.

In the extempore speaking competition held on the 14th November, 1957, Sneh Lata Sareen and Hira Vallabh Tiwari secured the places of distinction. Then followed an Essay-writing competition. Jagdish Prasad stood first among the B. A. students and Sushma Paul among the Qualifying students.

The Secretary, having resigned, we held a fresh election for the post, and Naresh Anjan of the B. A. I Year was elected the Secretary of the Parishad.

A competition in translating an English passage into chaste Hindi was a new feature introduced this year. Harsh Vardhan of the B. A. III Year stood first in this competition. Likewise, we have issued for the first time a handwritten magazine entitled "Makrand" edited by Shri S. C. Gupta, Raghbir Singh and Harsh Vardhan. It includes contributions from the Staff and the students. It has been beautifully illustrated by Dilsher Nagi of B. A. III year.

The crowning venture of the term was an Inter-College Extempore Speaking Competition for Shri Jodha Mal Kuthiala Trophy. The trophy was donated by Rai Bahadur Jodha Mal Kuthiala at the instance of Shri R. K. Sud, to whom we are heartily grateful. As many as twenty students from ten colleges participated. The trophy was won by the Hans Raj College and the individual prizes were secured by D. D. Khosla of the Law Faculty and Yogesh of the Hans Raj College.

The Sanskrit Parishad

With the commencement of the new academic year, Sanskrit was introduced as a subject in Prep. Arts and B.A. Pass. The Sanskrit Parishad also came into existence last year in

Nov., 1957. The following were elected its office-bearers :—

President	... Rajendra Kumar
Vice-President...	Sushma
Secretary	... Sharmishtha
Joint Secretary	Dev Bala

The inaugural function of the Pariahad was held in December, 1957, when Shri J.P. Vidyalankar explained the meaning, origin and importance of Sanskrit. The Parishad held its second meeting in February, 1958. The members evinced a keen interest and read out their compositions in the form of short stories, essays, shlokas, riddles and puzzles. Shri Satya Pal presented a good and instructive dialogue on the talk between Guru Virjanand and his disciple Swami Dayanand. A special feature of the function was that the entire programme was in Sanskrit. The credit goes to Shri M.L. Chaudhry, the energetic adviser of the Parishad.

It is heartening to report that the Sanskrit section of the College Magazine, 'Desh', has also been started. The editor is Shri Jagdish Prasad who works under the guidance of the Staff Editor, Shri M.L. Chaudhry.

The Parishad held its annual function on 13th March, 1958. Dr. J. D. Vidyalankar presided.

The Sindhi Literary Society

The Society has been fairly active throughout the two terms.

On the 12th October, 1957, the members were addressed by Shri Jairamdas Daulatram, ex-Gevernor of Assam, who in his speech, exhorted the members to feel proud of their civilization and culture (Mohan-Jo-Daro) and to make a correct use of Sindhi. The address was followed by a mixed programme of songs, poetry recitation and essay-reading.

This was followed by a debate on 2nd Nov., 1957. The subject of the debate was—"In the opinion of this House, co-education is a necessity at the College stage". Tulsi Achtani, Vishno Motwani, Ashok Badlani and Atma Nagwani took part in the debate.

We also held a literary gathering on the 27th Nov., 1957.

The next programme was a prize essay competition which was held on the 18th January, 1958. Vishno Motwani stood 1st and Atma Nagwani 2nd.

The Annual Day of the Society was held on 7th March, 1958. The programme included a duet by Gunwanti and Vidya ; two One act plays entitled 'Ladly' by Gobind Malhi and 'Tea Party' by Prof. M. U. Malkani successfully acted by Tulsi, Mira Badlani, Ashok Badlani, Shyam, Gobind, Vidya, Gunwanti, Amriti and Mira Notani ; a solo song by Gunwanti

Chandwani and a chorus by Tulsi, Vishno Motwani, Ashok, Shyam, Gobind, Gunwanti, Mira Notani, Vidya and Amriti.

The Chief Guest was Prof. N. R. Malkani, M. P.

Bazam-e-Adab

This literary society took its birth only last year, and has, since then, presented quite a few instructive and interesting programmes in the form of poetical and literary symposia. Its functions have always drawn a crowd of admiring students. And this makes us bold to affirm that the Society has succeeded in its aim of quickening students' interest in Urdu language and literature. Keeping in view the dearth of Urdu-knowing students in our College, the success of the Bazam is remarkable. Its President, Mr. K. C. Kanda, deserves all the credit.

The last programme of the term was a "Tamseeli Mushaira" followed by a dramatised version of the Rubayyat of Omar Khayyam. Undoubtedly it was a very successful and colourful function. The participants were V. K. S. Sodhi (Wali), Mangat Ram (Sauda), H.V. Tewari (Dard), Naresh Anjan (Mir), Harish Kapur (Insha), Virendra Singh Kalra (Momin), Shashi Vadan (Ghalib), Yogindra Kumar (Zauq), Shanti (Dagh) and E. Siemon (Iqbal). Chitra Vohra and Prabha Godbole acted as Omar Khayyam and Saqi respectively.

The Political Science Association

The following interesting programmes were arranged by the Association during the two terms :—

A mock session of the Parliament was its first attraction. Hira Ballabh Tiwari, leader of the Progressive Party, acted as the Prime Minister whereas the Opposition was led by V.K.S. Sodhi. The Principal, as the President of the Republic, inaugurated the Parliament. Mr. S.P. Kapoor acted as Vice-President, and Shri V.N Khanna and Shri K. S. Rai were the Speaker and the Dy. Speaker respectively. The session, which was held on two days, was marked by a lively debate on the President's address and an equally interesting question hour.

The second Inter-College debate for the Kathpalia-Jain Trophy was held in November, 1957. As many as 12 Colleges participated in the function, which debated the topic : "In the opinion of this house, India should immediately withdraw the Kashmir case from the United Nations". The judges, Dr. R. Davarka Dass, Miss Mazumdar and Mr. C.L. Nahal awarded the running trophy to the Delhi School of Economics. The first, second and third positions were secured by A.S. Sujali (Delhi School of Economics), Sundaram (Delhi College) and Thyagraja (Hindu College) respectively. The college team consisted of Yogindra Kumar and V. K. S. Sodhi.

In the essay competition on : "Kerala is the beginning of Communisim in India", Vishnoo Motwani of B.A. I Year got the 1st prize.

The Society also organised a mock session of the Security Council of the United Nations. The five-power resolution on Kashmir was the topic of discussion. The first three positions were secured by V.K.S. Sodhi, Vishnoo Motwani and Harish Kapoor respectively. Mr. P. Basu, Deputy Director, U.N. Information Centre, New Delhi, Mr. M.L. Vohra of the College of Commerce, and Mrs. M. Thomas formed the panel of judges.

Another highlight of the term was a talk by Dr. Harnam Singh, Reader in Political Science, University of Delhi. He spoke on "Democracy in the U.S.S.R."

Besides all this, the members of the Association attended a seminar on Parliamentary Democracy, held in the Central Hall of the Parliament House.

The Association is yet to hold its annual function which promises to be both instructive and amusing.

The Economics Society

Two members of the Society, V.K. S. Sodhi and Puran Chand Arora, headed by Shri S.P. Kapoor, the Adviser, represented the Planning Forum of the Society in the conference of the Planning Forums of Northern India held at Srinagar in September, 1957. The Conference was inaugurated by Bakshi Ghulam Mohammed, the Prime Minister of Jammu and Kashmir, and was presided over by Mr. S.N. Misra, Deputy Minister for Planning, Govt. of India.

A symposium in Hindi on the following topics was held on the 20th February, 1958 :—

1. Our Plans and the Socialist society of our dreams.
2. The problem of educated unemployment.
3. The duties of students in furthering India's Development Plans.
4. Is our second Five Year Plan over-ambitious ?

Rajindra Kumar Marwah and Hira Ballabh Tiwari were awarded the first and second prizes respectively.

Mr. Lakshmi Narain, the Regional National Savings Officer, addressed the Staff and the students on "Small Savings" on the 1st March. To render his advice into practice, the Society has decided to give the prizes for its various functions in the from of 12 Year National Plan Savings Certificates.

The Society also arranged an interesting and educative film show on the 20th of February, 1958.

An exhibition of models and hand-made charts relating to economic devolopment is proposed to be arranged before the close of the term. A talk by Mr. J.B. Sarin of the Central Tea Board will be another item of its programme.

The History Association

The Association organized a picnic-cum- local historical tour at the Qutab Minar in Sept., 1957. The programme included songs, Qawalies and skits. Mr. Saxena, the adviser of the Association, explained the significance and style of the various monuments. A historical tour of Agra, Fatehpur Sikri, Mathura and Brindaban was also arranged in September last year.

Besides this, an essay competition was held. The topic was : "Women through the ages". The Association presented a very gala programme of drama, dance and music in its annual programme held on 3rd March, 1958. The play : "Kirpan-ki Dhar" was well received by the audience. Likewise, the folk songs depicting various regional cultures of India, were highly appreciated. The credit for putting up this show goes mainly to Shri B.B. Saxena.

The Science Association

The Society resumed its activities with the annual elections held in October, 1957. The following were elected as the office-bearers :—

Shri K. S. Rai	... Adviser
Shri V.N. Pasricha	... Staff Secretary
Ravinder Sabharwal	... President
S. S. Kumar	Student Secretary

The elections over, the Association actively devoted itself to various activities. A paper reading contest on the following scientific topics was organized on 24th Oct., 1957 :—

1. Plants in the service of humanity.
2. Science and humanity.
3. Antibiotics.
4. Heredity.
5. Baby moon.

As many as twelve students participated in this contest. The first prize was won by A.K. Tandon of B.Sc.II Year and the second was shared by Sumir Kumar Dutt and Bharat Bhushan, both of the Pre-medical second year.

Trips to the D. C. M. Chemical Works, Delhi, on 20th Nov, and to the Science Exhibition, held at the University Campus in celebration of the Convocation Week on 26th Nov, 1957, were also arranged. Some more

trips to Indian Agriculture Research Institute, Pusa, and Meteorological Department, Govt. of India, are being planned in the near future. Plans for a symposium on the Sputniks I & II and a joy-ride for the members of the Association in a dakota of the Indian Airlines Corporation have almost been finalized.

Extension Lectures

Under this programme the following lectures were organized by Shri R. P. Budhiraja Professor incharge of this activity.

On the 15th Oct., 1957 S.K. Kamlam of the pre-Medical 1st year class, spoke on Hindusim. The talk was very lucid and illuminating and it was followed by a lively discussion.

Subha Rao, another student of the pre-Medical first year class, gave a very interesting talk on "Seven Cities of Delhi" wherein he succinctly traced the history of Delhi from the ancient times. The text of one of these lectures appears elsewhere in this issue.

Besides this, Shri R. P. Budhiraja gave two instructive talks on "Communism & South East Asia" and "Life as seen by the Biologist". It is hoped that these talks will stimulate students' interest in public speaking and they'll come to the stage in larger numbers.

We were lucky enough to have in our midst Professor Geoffrey Bullough, Professor of English Literature in the University of London, and Professor Vivian De Sola Pinto of the University of Nottingham. Besides giving us recitations of some well-known poems they obliged us all by reading out a few passages from Shakaspeare's JULIUS CAESAR. Our students, thus, had the rare advantage of listening to these distinguished scholars of English language and literature.

Shri K.C. Kanda delivered an interesting talk in Urdu on his tour of Hyderabad, Ajanta, Ellora and Bombay. The talk was illustrated with magic-lantern slides and was quite illuminating.

The Social Service League

The credit for running this League, which was started in October 1957, goes to Mr. V. N. Khanna. As is evident from its name, the League stands for creating a sense of service and sacrifice in the minds of the students. Its members have started an Adult Education Centre in the Defence Colony, where about fifteen labourers receive education. The League also proposes to start a welfare centre at the Safdarjang Hospital. Apart from this its members always volunteer their services at the College Functions. Yogindra Sharma and Rajindra Kumar, the President and the Secretary respectively, went for training in

Inter-class One-act Play Contest

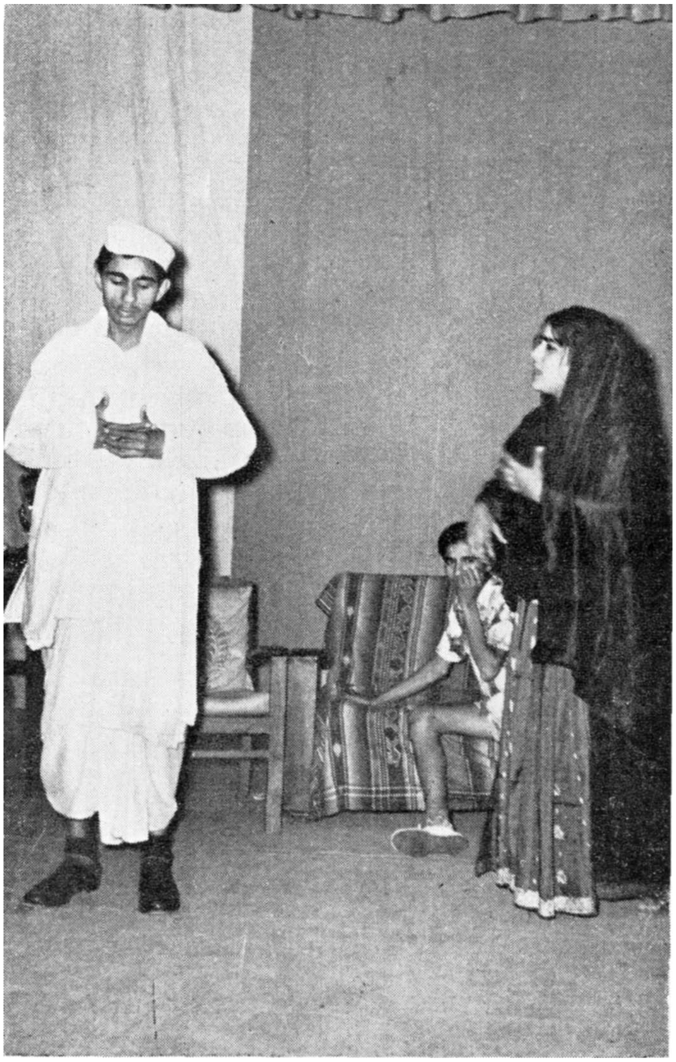

A scene from 'Adhikar Ka Rakshak'

the Delhi School of Social Work, and thus equipped themselves with the necessary knowledge.

The Rovers' Crew

The Crew is growing in popularity because of its free and voluntary services on all occasions of importance in the College. Not only this, our rovers also served as volunteers in the U. N. S. A. programme of the University. Prominent among them are Dinesh Kumar (Leader) and the two Patrol Leaders, V. K. S. Sodhi and Kanahya Lal Grover.

The programme of the Camp Fire presented by the crew in January, 1958, deserves a special mention. It was an interesting function, containing humourous skits, group games and songs.

Old Students' Association

The Association, in spite of our repeated invitations, has not been able to attract many old students. Some of them, however, have become its members this year also. Old boys may be permitted by the Principal to become members of the College Library. They are invited to attend the important functions of the College. May we once again invite all the old students to enrol themselves as members and make this Association a real union of good old friends !

The United Nations Students' Association

The U. N. S. A. Unit of Deshbandhu College came into existence on the 5th February, 1958. Yogindra Kumar and Gargi Gupta were nominated its President and Secretary respectively by the Principal. Mr. V. N. Khanna was appointed its Adviser. All the three office-bearers attended the function held at the University in honour of Mr. Henry Cabot Lodge, (Junior), the United States Permanent Representative in the United Nations.

Earlier Yogindra Kumar and Gargi Gupta also attended the All India U. N. S. A. Convention held on 3rd, 4th and 5th of January, at the Delhi University.

The Fine Arts Club

We sent up five items for the Inter-College Youth Festival Competition held at the University this year—the One Act Play, the Group Song, The Group Dance, Classical Music and Paintings.

The play was "Sazish" by Imtiaz Ali Taj. Shanta Handoo took the part of Rashida and not only looked the part but acted it most admirably. Harish Kapur acted as Mamu Mian and acquitted himself ably. Ravi Shankar played the young husband. On the whole it was a successful performance and was fairly commended. The credit goes to Mr. P. M.

Kaul, Mrs. R. K. Prasad and Mrs. M. Thomas who devoted a lot of their time and skill in producing this play. The play was repeated at the Annual Convention of the U. N. S. A.

We sent up a fisherman's dance and were fortunate enough to get the first prize. Asha Saxena, Indu Malhotra, Ripudaman Duggal, Satish, Ishwar Kaul, Kuldip Singh and Dharmashwar formed the group of dancers. All of them deserve our congratulations and so does Mrs. Thomas, the guiding force behind this activity. Ishwar Kaul was also selected for the Delhi University Folk Dance team. Likewise, the folk song that we sent up for the first time, did quite well. Our student Prabha Godbole was selected to sing in the University Folk Song. She did equally well in the classical music.

In the field of painting, an ink drawing, "A refugee family" painted by our student, Ashit Sanhyal, was selected for the painting exhibition.

It is hoped that our students will fare still better next year.

The College Daramatic Club

The College Dramatic Club has been fairly active during the year 1957-58. Its members participated in the Inter-College One-Act Play Contest arranged by the Delhi University and the open One-Act Play contest held by the Delhi Public Library, Delhi. The performance at the University was highly commended and the performance at the Delhi Public Library was adjudged the best and awarded a shield. Surinder Vaid, the Secretary of the Club, got the first prize for the best individual acting. Our congratulations.

The Inter-Class One Act Play Contest was introduced this year for the first time. The response was good and the contest very keen. Students were grouped into three groups and placed under the charge of members of the Staff. The contest was held in the College Hall on 23rd November, 1957 at 4 P. M. in the presence of students and Staff. The hall was fully packed. The Qualifying Class stood 1st and the B. A. Class 2nd. Below are given the details :—

(A)

I. **Group : B. A. Classes**

Play : *Nai Heroine* by Sarat Chander

Cast
- Bhagwan ... Nem Chand
- Rameshwar .. Surinder Vaid
- Malti .. Sushma Tandon
- Abhimanyu ... Yogindar Sharma
- Gheewala .. Harish Kapoor
- Insurance Agent Rattan Singh

II. **Group : Pre-Medical & B. Sc. Classes**

Play : *Bimar-ka-Ilaj* by Uday Shankar Bhatt

Cast
- Kanti ... Shiv Brat Lal
- Vinod ... Baldev Sethi
- Chander Kant Ravi Shankar
- Saraswati ... Usha

Panditji ... Satya Bhushan Dixit
Dr. Gupta ... Ravinder Sabharwal
Dr. Nanak Chand Remesh Chander Jain
Sukhiya ... Hakim Rai

III. **Group : Qualifying Class**
Play : *Adhikar-ka-Rakshak* by Upendernath Ashk

Caste Mr. Seth ... Rajinder Kumar
Babu Ram Lakhan ... Jagdish Chander
Jamadaran ... Ranjit Chawla
Bhagwati ... Vijay Kumar Khanna
Editor ... Gulshan Rai Arora
Three College students Vinod Kumar
Asha Lal
Suresh Chander Jain
Mrs. Seth Savita

Credit for the success goes to the members of the Dramatic Committee consisting of the following :—

Shri P. M. Kaul
Shri I. S. Kapur
Shri S. C. Gupta
Mrs. M. Thomas
Mrs. Rajkumari Parshad
Shri R. K. Sud

and the members of the casts mentioned above.

The Dramatic Club participated in the open One-Act Play contest held by the Delhi Public Library, Delhi. It staged Nai Heroine. The following were the members of the cast :—

Bhagwan (Servant) Nem Chand,
Remeshwar ... Surinder Vaid,
Malti ... Gargi Gupta,
Abhimanyu ... Yoginder Sharma,
Gheewala ... Harish Kapoor,
Insurance Agent... Rattan Singh Bharel.

Shri P. M. Kaul and Mrs. Thomas and members of the cast are to be congratulated for bringing honour to the Dramatic Clnb and the College.

We look forth to the annual play in March, 1958.

The Staff

There have not occurred many changes in our Staff during the current term. Shri Jaipal Vidyalankar, part-time lecturer in Sanskrit, went over to the Hans Raj College, Delhi, and the void created by him has been filled by Shri M. L. Chaudhry. We welcome him.

The Department of Physical Education

Our difficulties about playing fields have not been solved as yet. It is almost impossible to prepare grassy grounds without a tube-well. However regular practice in cricket, badminton, volley-ball, table-tennis and net-ball has been going on. The number of players in every game has increased and it has become difficult

for us to accommodate all players, particularly in Badminton and Cricket. We have not been able so provide indoor Badminton courts so far. But we hope to make two Badminton pucca courts and one Bajri Tennis court this year.

Inter-Class Tournament

The Inter-Class Tournament which was first started in the year 1955 is proving a great success. The Tournament has created healthy 'rivalry' and interest for games among boys and girls both. Over 250 students took part this year and it lasted for nearly 45 days. The Tournament was played on the League System in cricket, volley-ball, net-ball, foot-ball, badminton, table-tennis and kabaddi.

There was a keen competition for winning the championship between B. A. and B. Sc. classes. The B. Sc. students had the upper hand and were declared champions of the year.

Physico-Medical Tests

Every student was given a physico-medical examination jointly by the College Doctor and the Director of Physical Education. The examination was followed by check-up and the parents and guardians were advised accordingly. A part-time Lady Doctor was appointed by the College for examining the girl students.

The Doctor and the Director of Physical Education have found that in many cases the 'vision standard' of the students is alarmingly poor. This is perhaps due to lack of proper diet and faulty reading habit.

Table-Tennis

A number of friendly matches were played during the year. The outstanding amongst them were those played against the Delhi College and the Community Hall Club. Table-Tennis Tournament (open to both the Staff and students) was organised as usual. The number of women competitors was fairly large this time. The Table-Tennis Club of the College felt the absence of Mr. V. N. Pasricha during the tournament as he had gone to Lucknow for training in table-tennis by the Ministry of Education.

The Badminton Club

For the first time the Badminton Club organized a picnic of Players (students and members of the staff) at 'Suraj Kund and Sidh Kund', on 2nd March 1958. Shri A.C. Mehta & Prabha Godbole entertained the members with their sweet gazals and songs. The picnic proved to be a success. A part of the credit goes to Ramesh Chander, the Secretary, and Shri Kaushal Kumar. The members were particularly requested to bring their typical provincial dishes which were enjoyed by all.

Fire Prevention Week

The Delhi Fire Service celebrated the Fire Prevention Week in the third week of October, 1957. Shri S. N. Parshad, Fire Officer, Delhi Fire Service, addressed the Staff and students of the College on the causes, and prevention of 'fire' in houses and cities. The address was h i g h l y instructive. It was followed by a demonstration.

The Annual Prize-giving

The Annual Prize-giving w a s presided over by Dr. K. L. Shrimali, Minister of State for Education and Scientific Research, Govt. of India. He stressed the necessity of developing a personal integrity and an integrated outlook on life. He said that it was only through these that students could raise the stature of society. The greatest quality required in a modern man was a scientific outlook on life, that is, the ability of independent understanding. Referring to India's past, he said the ideal for students would be to bring about a reconciliation between their ancient heritage and modern scientific progress. The test of successful education was whether it was able to bring about such a reconciliation. He expressed his satisfaction that students of the college were receiving the right sort of education and training.

Obituary

This meeting of the Staff and students of Deshbandhu College places on record its deep sense of sorrow at the sad death of Maulana Abul Kalam Azad, a foremost leader, scholar and statesman, and offers its heartfelt condolences to the family of the deceased, and to the Govt. of India, Ministry of Education.

Are Nights Calm

It is generally considered that peace, tranquillity and quietness can only be had after midnight. The lover enjoys the most romantic thrills in the calm of the night. The author is not disturbed in his reflections and writings at this celestial moment. To all these persons, it is a symbol of perfect calmness and gives inspiration.

I had been feeling confused, pondering over some of the important 'Examples' in Dynamics. So I decided to tackle the problem with full determination.

I set my alarm clock at 1. A.M. and went early to bed at about 8 P.M. I did not study the whole day considering that my brain might get tired.

I checked my time piece once again to assure myself that it had been set quite right. In a moment I was in bed, but I could not get sleep because my usual time to go to sleep was about 11 P.M.

Suddenly, Rani came to my mind and whispered, "You misunderstood me, dear. I love you from the depth of my heart. I couldn't accept your offer because some of my Gals were there watching us. Please don't think so poorly of me." I tried very much to put away the idea. But all invain. Struggling with my thoughts I do not know when I slipped into the lap of peaceful sleep.

I opened my eyes only when the rattling sound of my alarm clock banged against my ear drums. I forced myself to get up, though I had not the least desire to do so as all the life around me was quite still and a cool breeze was fanning the sleeping world gently. I remembered my determination to get up and do the most precious work of making up my deficiency in Dynamics. It was difficult for me to describe as to under what trying conditions I got up while the world lay enjoying that cherished blessing which descends from heaven.

In a moment I was up and absorbed in the bulky books of Dynamics. But lo ! I felt a jarring sound constantly boring me. There was a terrible snoring of an old man lying asleep in my neighbourhood. Then there came the coughing sound and it was followed by the crying of a small infant from another house nearby. The mother's wile followed

coaxing the child, and saying, "Do not make any noise, stop crying, sleep sleep. Look out for the cat is coming." I started striding on the roof. Then came a long-drawn out and loud crying of a dog, which pierced through the air with a grim suddenness and disturbed the whole atmosphere. I wondered that during the day I did not see as many dogs as the multitude crying at night. Even that was not all. In the far distance the occasional shrieks of the railway engines and heavy thumping noise made by the rolling stock filled up the gaps in the noise, with the result that a long string of disturbance was an unending occurrence. I was so much upset and disturbed that I decided not to study but to go back to bed, concluding that nights were not so calm as I had thought before.

HARISH KAPUR
(B.A. Final)

The Humanity of Science

It is wrong to suppose that science is not a humane subject ; rather it is abstract and has nothing to do with human beings. The truth is that science can be, should be, and often is, one of the humanities like literature, history and art. It is intellectual, of course, but it gives us the joy of discovery, and the wonder and delight of the knowledge of the world and ourselves. It can teach us a fine discipline of body and soul, and can create in us sympathy for our fellow creatures. Education is incomplete without it. In fact, the study of science, like the pursuit of righteousness, is a part of man's duty to himself.

Humanity means "The quality or condition of being human." Science is a product of the human mind. The scientist is a human being like all of us. In fact, he is a better and a greater man than many of us. So the fruit of such a man's labour must have something human in it.

Humanity also means "kindness or benevolence." Science is full of kindness for man. Some people say that it is responsible for war and killing numberless men in war. It has built terrible weapons which can wipe out the world. It is true that science has given us power, but that power is put to a wicked use by unscientific men. The scientists do not know which of their discoveries will be misused by wicked and thoughtless men. Most of the politicians are not men of science, and it is they who are responsible for wars.

Truly science has added to the health, happiness and wisdom of mankind We do not believe diseases are caused by evil spirits. Germs, micro-organisms, virus etc. are the main causes of disease and science has provided man with antibiotics, germicides etc. to combat these. For example, the treatment of cancer, which was unknown upto this time, is a great achievement in the medical field. Science has given us anaesthetics. With the help of radio telephones we can talk to our friends who are at a long distance. We know better about ourselves and the world around. In short, science is a very kind friend of mankind.

The discoveries and developments of science are closely related to the social and economic conditions of the world. A scientist's work is influenced by the circumstances of his country. For example, Pasteur's discovery of disease-producing germs was the result of his attempt to save French agriculture from disease. As population and industries grow, new problems arise. Science at once comes forward to meet these problems. The condition of mankind always direct science on the road of public good. Modern science is a product not only of the modern age, but we have got it from our forefathers who had been building it up since man was born. To that store we have added our own science, i.e. it is a product of human society.

Humanity also means 'Mankind as a whole'. Politics teaches us nationalism and isolation ; science teaches us internationalism. It has only one creed and that is the creed of co-operation. Science teaches us that knowledge and learning are common factors in humanity.

The Inter-nationalism of science does not mean that one should not love one's own country. One should strongly believe in inter-nationalism of scientific knowledge and yet love one's country as dearly as any other patriot. The love of mankind and the love of one's country can go side by side.*

Ashuni Kumar Tandon

---

* Adjudged the best paper read in the Science Association.

DESHBANDHU COLLEGE, KALKAJI

List of Prize-Winners 1957–58

(A) Academic Prizes

B. A. III Year

Roll No.	Name	Subject and Position
16	Phool Kumar	Aggregate I. Mathematics I.
13	Surinder Nath Vaid	English I. History I. General Knowledge II (Br.)
4	Pushpa P. Butani	Sindhi I.
3	Krishan Datt Sharma	Economics I.
26	Harsh Vardhan	Philosophy I.

B.A. II Year

21	Ratna Hiranandani	Aggregate I. Sindhi I. Mathematics I.
2	Veena Puri	Hindi I. Economics I. History I.
28	Sushila Massand	English I.

B. Sc. II. Year

2	Subhash Chander	Aggregate I. Physics I.
156	Swaran Bala Anand	Botany I. Chemistry I. History of Science I.
176	Toby Nainan	General Knowledge I
45	Tulsi Achtani	General Knowledge II. (Br.)

B.A. I. Year

47	Jai Kishori	Aggregate I. History I. Sanskrit I.
37	Vishno Motwani	English I. Sindhi I.
32	Rajender Narain	Economics I.
7	Sunita Sethi	Economics I. (Br.) Political Science I.

B. Sc. I Year

1	Rajinder Singh	Aggregate I. Mathematics I. Physics I.
39	Padma	Chemistry I. Hindi I.
56	Mira Badlani	Botany I. Sindhi I.

Pre-Medical II. Year

7	Davinder Kaur	Aggregate I. Physics I. Chemistry I. Biology I.

Pre-Medical I Year

5	Udho Thadani	Aggregate I. (Br) Chemistry I. (Br.)
32	Deshbhushan Wadhwa	Aggregate I. (Br.) English 1. Physics 1. Chemistry 1. (Br.)
4	Sudershan Anand	Biology 1.

Qualifying

2	Vinod Kumar Sud	Aggregate 1. English 1. Mathematics 1. Physics 1. Chemistry 1. Hindi 1. General Knowledge 1
201	Sneh Prabha	Aggregate 11. Sanskrit 1. (Br.)
1	Raj Kumar	English 11. Chemistry 11.
337	Sushma Nagrath	Mathematics 11. Sanskrit 1. (Br.)
16	Suresh Chand Jain	Physics 11.

348 Sushma Paul — Hindi 11.
82 Kamla — Sindhi 1.
222 Kuldeep Kaur — Civics 1. Economics 11. (Br.) History 1.
350 Kamlesh Gupta — Civics 11. History 11.
229 Raghbir Singh Sareen — Economics 1.
223 Prem Kumari — Economics 11. (Br.)
347 E.R. Meenakshi — Logic 1.
15 Shyam Sunder Sharma — General Knowledge 11.

(B) Union Prizes

Gargi Gupta (B.A. 11. Year) Hindi Extempore Speaking I

Amrit Lal Gupta (B. A. 11. Year) Hindi Extempore Speaking 11, Hindi Debate 1 (Br.)

Sushma Paul (Qualifying Arts) Hindi Debate 1 (Br)

Toby Nainan (B. Sc. 11. Year) English Recitation 1

Dinesh Kumar (B.A. 111. Year) Hindi Recitation I

Harish Kapoor (B.A. 111. Year) Urdu Recitation 1.

S. Kamlam (Pre-Medical 1. Year) English Extempore Speaking 1.

Samir Kumar Dutt (Pre-Med. 11. Yr.) English Extempore Speaking 11. English Debate 1.

Vishno Motwani (B.A. 1 Year) English Debate 11.

(C) Sports Prizes

Men's Events

Sukhbir Singh	First in 100 Metres
	First in 200 Metres
	First in 100 Metres Open
	Second in Hop-Step & Jump
	Second in 400 Metres
	Second in Running Broad Jump
	Second in 1500 Metres
	All round best athlete of the year from amongst boys.
Dilbagh Singh	First in 110 Metres Hurdles
	First in Hop-Step and Jump
	First in Javelin Throw
	Second in Pole Vault
	Second in High Jump
Preet Singh	First in Pole Vault
	First in High Jump
	First in Running Broad Jump
	Second in 110 Metres Hurdles.
Jagdish Chander	First in Putting the Shot
	First in Discus Throw
	Second in Hammer Throw
S.S. Kumar	First in 400 Metres
	Second in 1500 Metres
Manphool Singh	First in Hammer Throw
	Second in putting the Shot
Subhash Chander	First in 800 Metres
Ratan Singh Bharel	Second in 800 metres
Ishwar Kaul	Second in Javelin Throw
Dinesh Kumar	Second in 100 Metres
Kirpal Singh	Second in 100 Metres Open
Mohinder Singh	Second in Discus Throw
Hari Kumar Parti	Second in 200 Metres
Kishori Lal	Second in 1500 Metres

Women's Events

Kanta Chopra	First in 50 Metres
	First in 100 Metres
	First in High Jump
	All round best Athlete of the Year amongst Girls.
Savita Nagpal	First in Putting the Shot
	First in Discus Throw
Rajinder Kumari	Second in 100 metres
	Second in 50 metres
Tripta Sehgal	Second in Broad Jump
	Second in putting the Shot
Lata Bajaj	Second in Discus Throw
Chitra Vohra	Second in High Jump
Sarmista Gupta	
Sarmista	First in Cricket Ball Throw
Kanta Chhabra	Second in Cricket Ball Throw

Junior Staff Race

First	Jagdish Chander
Second	Tara Chand

Badminton Prizes

Men's Singles	Winner	S.C. Bharti
	Runner-up	Chandru Motwani
Men's Doubles	Winners	S. C. Bharti and Ramesh Chander
	Runners-up	R. S. Khanna & Chandru Motwani
Mixed Doubles	Winners	S. C. Bharti and Nirmala Vishwanath
	Runners-up	Mohinder Singh & Prabha Godbole
Women's Doubles	Winners	Kanta Chhabra & Indu
	Runners-up	Nirmala Vishwanath & Lata
Women's Singles	Winner	Kanta Chhabra
	Runner-up	Nirmala Vishwanath

Table-Tennis Prizes

Men's Singles	Winner	Kuldip Singh
	Runner-up	Ishwar Kaul
Men's Doubles	Winners	Mohinder Singh & Ishwar Kaul
	Runners-up	Satinder Sabharwal & Kummad Chadha
Mixed Doubles	Winners	Ishwar Kaul and Lata
	Runners-up	Mohinder Singh & Prabha Godbole
Women's Singles	Winner	Meena
	Runner-up	Lata
Lucky Doubles	Winners	Mohinder Singh & Satinder Sabharwal
	Runners-up	Kuldip Singh and R.V. Ragvan

Administrative Staff Race

Handicap Race	First	J.N. Saxena
	Second	Gian Chand

Staff Children Race

First	Raman Kakar
Second	Indu Chaudhry

(D) Inter-College Youth Festival

Group Dance :	Winners of the competition for 1956 & 57
Asha Saxena	Qualifying
Ripdaman Duggal	"
Satish Bala Kapoor	B.A. I year
Indu Malhotra	B.A. II year
Ishwar Kaul	B. Sc II year
Kuldip Singh	B. Sc II year
Dharmeshwar	Qualifying
Mohinder Singh	B. Sc II year
Daljit Singh	Qualifying
Dilsher Nagi	B.A. III year
Jeevan Saund	Pre. Med. II year
Santosh Kapoor	
Promilla Gulati	
Shelly Dara	
Painting :	
Ashit Sanyal	B.Sc. I year

(E) Trophies

(1) Inter-College Debate for Deshbandhu Trophy (Union)

Trophy	St. Stephen's College	
I Prize	Deepak Kumar	St. Stephen's
II Prize	S. Kamlam	Deshbandhu

(2) Inter-College Hindi Extempore Speaking Contest for Jodha Mal Kuthiala Trophy (Hindi Parishad)

Trophy	Hansraj College	
I Prize	D.D. Khosla	Law Faculty
II Prize	Yogesh	Hansraj College.

(3) Inter-Class one act play competition (Dramatic Club)

Trophy	Qualifying class

STATEMENT

[Under Registration of Newspapers (Central) Rule, 1956]

FORM IV

(*See Rule 8*)

1. *Place of Publication* :	Deshbandhu College, Kalkaji, New Delhi.
2. *Periodicity of its Publication* :	Quarterly.
3. *Printer's Name & Address* :	Shri Radha Krishna Sud, Deshbandhu College, Kalkaji, New Delhi. Nationality : Indian
4. *Publisher's Name* :	Shri Radha Krishna Sud.
5. *Editor's Name & Address* :	Shri Radha Krishna Sud.
6. *Name & Address of Owner* :	The Principal, Deshbandhu College, Kalkaji, New Delhi.

(Sd.) R. K. SUD,
Printer & Publisher.

Annual Sports

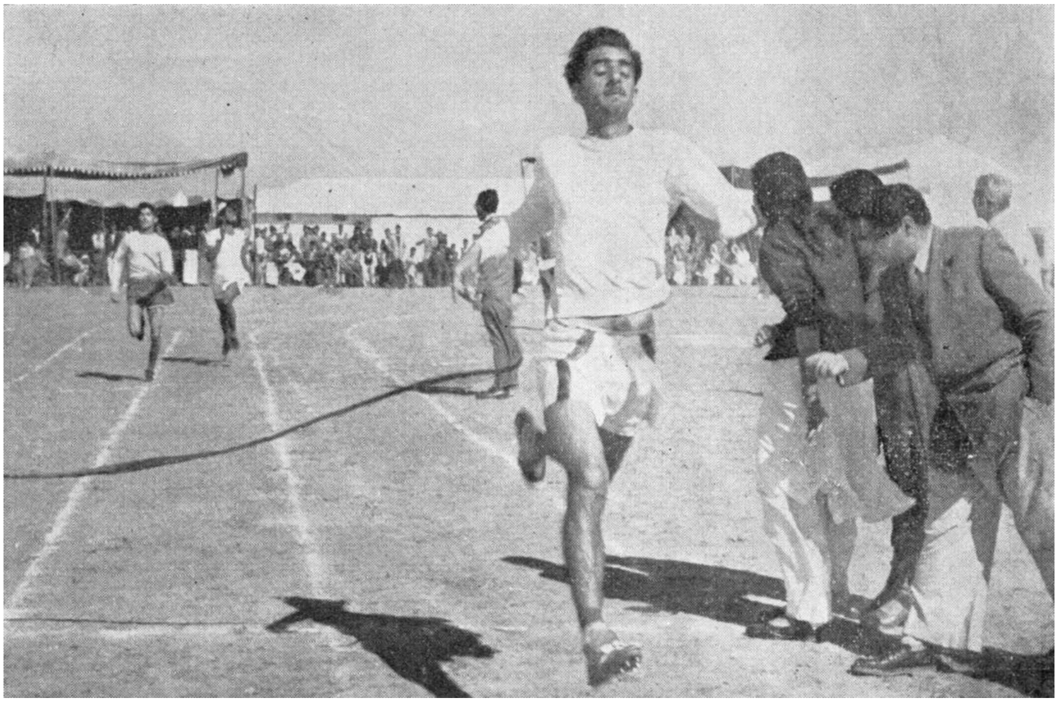

Sukhbir Singh, the best athlete of the year, breasting the tape

High jump : Preet Singh in action

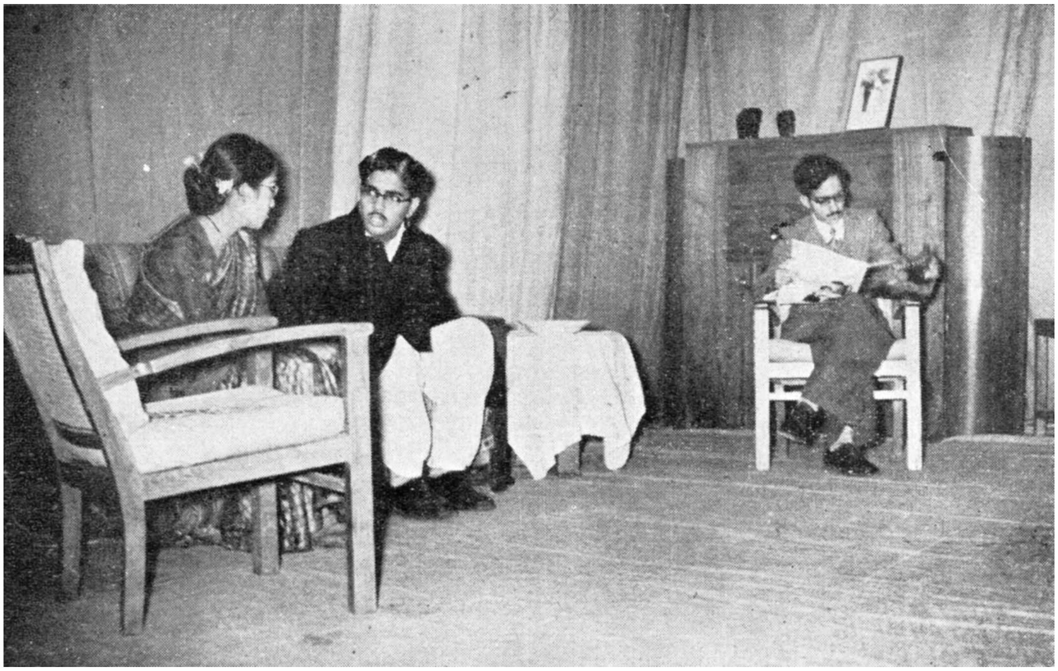

A scene from 'Nai Heroine'

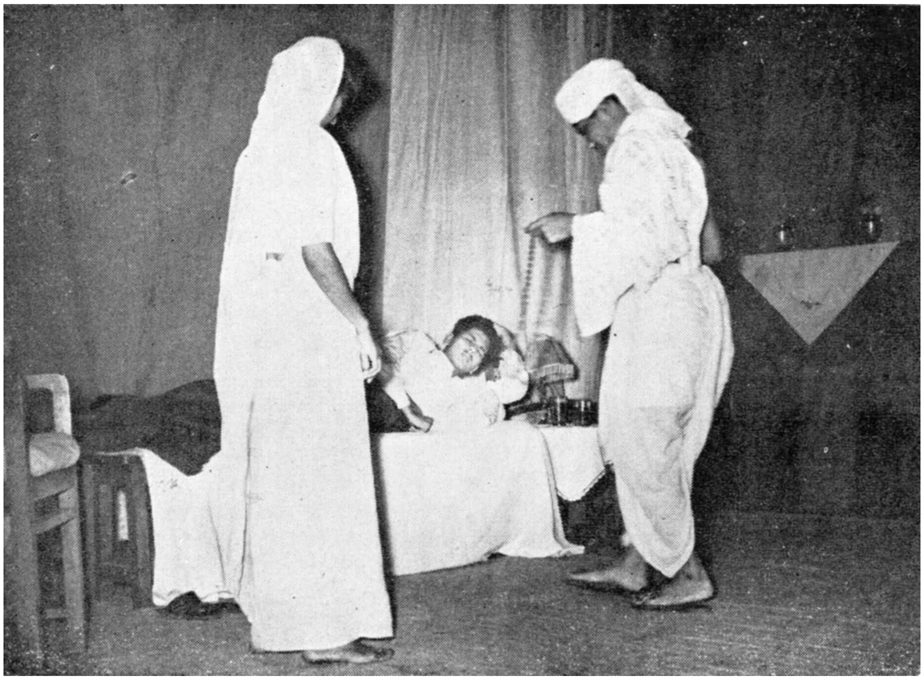

A scene from 'Bimar Ka Ilaj'

विषय-सूची

क्रम		पृष्ठ
१.	सम्पादकीय	१
२.	ललिता (उपन्यास का संक्षिप्त रूप)	२
३.	मानवता (कविता)	५
४.	सेवासदन (उपन्यास का संक्षिप्त रूप)	६
५.	क्या आप जानते हैं ?	८
६.	पंचशील	९
७.	अतुल की मम्मी	१०
८.	कॉलेज (कविता)	१४
९.	कलाकार से (कविता)	१४
१०.	कामायनी का महाकाव्यत्व	१५
११.	मानव (कविता)	१७
१२.	वर्तमान-विश्व-अशान्तिः कारण और उपाय	१८
१३.	मानव प्रताप	२०
१४.	"राज्यश्री" में काव्यतत्व	२३
१५.	"स्त्री" का रासायनिक पृथक्करण	२५
१६.	गद्य-गीत	२६

सम्पादकीय

नवीन वर्ष की शुभकामनाओं के साथ 'देश' का नवीन अंक आपके समक्ष उपस्थित है। इस अंक में प्रत्येक प्रकार की रचनाओं को स्थान प्राप्त हुआ है। जहाँ एक ओर उच्चकोटि के निबन्ध हैं वहाँ दूसरी ओर मनोरंजन के लिये सरल कविताएँ तथा कहानियाँ भी हैं। इस अंक में हिन्दी-परिषद् द्वारा आयोजित प्रतियोगिताओं में सर्वश्रेष्ठ आये हुए निबंध तथा कहानियों को भी स्थान दिया गया है। ऐसी प्रतियोगिताओं के आयोजन से विद्यार्थियों में उत्साह उत्पन्न होने के साथ-साथ अच्छे साहित्य की भी रचना हुई है।

इस बार हिन्दी-परिषद् इस पत्रिका के साथ एक हस्तलिखित पत्रिका निकालने का भी प्रयास कर रही हैं। हमें आशा है कि इसमें हिन्दी-परिषद् को सफलता मिलेगी।

जैसा कि पिछले अंक में मैंने निवेदन किया था कि 'हिन्दी' आकाश मंडल पर हिन्दी विरोधी बादल अभी मंडरा रहे हैं। आज हिन्दी को बड़ी कठिनाइयों का सामना करना पड़ रहा है। पंजाब तथा दक्षिण भारत में हिन्दी का तीव्र विरोध किया जा रहा है। हिन्दी को राष्ट्र भाषा बनाने के विरुद्ध जो संघर्ष हो रहे हैं, उनमें देश का सर्वनाश होने के चिह्न दीख पड़ते हैं और देश प्रादेशिक झगड़ों का अखाड़ा बनता जा रहा है। राष्ट्र भाषा को राजनैतिक दल-दल में डाल कर देश के कुछ चोटी के नेता देश एकता को छिन्न-भिन्न करना चाहते हैं। यह बड़ी लज्जास्पद बात है। हिन्दी को हमें इस झगड़े से बचाना पड़ेगा। अगर हम चाहते हैं कि हिन्दी राष्ट्रभाषा का गौरव प्राप्त करे तो हमें हिन्दी-साहित्य के भण्डार को अधिक-से अधिक बढ़ाना होगा। जब तक भाषा स्वयं उच्च स्तर पर न आ जाय ताकि उसे सब अपनालें तब तक हिन्दी का केवल ढोल पीटकर हम उसे राष्ट्र का पद नहीं प्रदान कर सकते।

इस पत्रिका में प्रत्येक रचना को स्थान नहीं मिला है परन्तु ऐसे विद्यार्थियों को, जिनकी रचनायें प्रकाशित नहीं हो सकी हैं, निराश नहीं होना चाहिए। फिर एक बार मैं अपनी तथा आपकी ओर से यह कामना करता हूँ कि नवीन वर्ष के साथ 'देश' भी उन्नति के पथ पर अग्रसर हो।

दिनेशकुमार कुलश्रेष्ठ
बी. ए. (तृतीय वर्ष)

ललिता

"चलो बाग में चलें !"

"नहीं, पिता जी अब पूजा कर चुके होंगे।"

"अच्छा लेकिन यह लेती जाओ। मुझे बहुत देर लगी थी इस काम में।"

"क्या फूल आपने पहले ही .....?"

"और नहीं तो क्या"

"यह माला भी आप बना लाये। यह मेरा काम था।

"लो माला लेकर काम तुम्हीं पूरा कर दो।" हँसते हुए पंकज ने कहा।

"लेकिन यह हँसी नहीं पंकज" ललिता गम्भीर हो कर बोली।

"मेरी शादी हो चुकी है, ललिता यही तो तुम कहना चाहती हो। लेकिन इसकी मैं चिन्ता नहीं करता।" पंकज ने कहा।

"क्यों ?" ललिता ने उत्सुकता से पूछा। "वह शादी मेरी इच्छा से नहीं हुई।" साहस के साथ पंकज ने कहा।

"ऐसा मत कहो पंकज। परन्तु एक म्यान में दो तलवार कैसे आ सकती हैं।" ललिता कह उठी।

"ऐसा नहीं हो सकता ललिता। यह हृदय तुम्हारा ही है और रहेगा।"

ललिता का सारा बदन रोमांचित हो उठा। ललिता के हाथ पंकज के हाथों में चले गए और एक दूसरे के गले लग गये।

(२)

ललिता !

एक दीन ब्राह्मण रामनाथ की एकमात्र कन्या थी। मातृ-प्रेम से वंचित लोकनगर में रहती थी। माँ उसे धरा-धाम पर छोड़ कर स्वर्ग चली गई थी। अतः यह पिता की देख-रेख में स्वच्छन्द रूप से पली थी। फूल लाना, खाना बनाना ही उसका नित्य का काम था।

पंकज लोकनगर का जमींदार है। माता-पिता बचपन में ही छोड़ कर मर गये। दो साल की अवस्था में उसकी शादी कलकत्ते के बड़े जमींदार की लड़की पद्मा से हो गयी। उसे अपने पिता के धन पर नाज़ था और उस दबदबे का अंकुश वह पंकज की गर्दन पर रखना चाहती थी। वह अपने माता-पिता की इकलौती सन्तान थी। एक धनी की कन्या फिर भला पंकज को क्या समझती ?

पंकज और ललिता बचपन से साथ खेले थे। साथ साथ बड़े हुए। अतः बचपन का बाल सुलभ प्यार अवस्था के अनुसार परिणत होता गया। ललिता फूल तोड़ने पंकज के बाग में जाती थी। वह वहाँ उस की प्रतीक्षा करते हुए मिलता था। इतना ही नहीं पंकज गंगा पर स्नान करते समय भी ललिता का साथ देता था। पंकज का शुष्क हृदय ललिता को देख लहलहा उठता था।

उन दोनों का प्रेम अनुभवी रामनाथ से छुपा नहीं था फिर भी वह अपनी पुत्री के हृदय को ताड़ना देकर ठेस पहुँचाना नहीं चाहता था। "मेरी बुढ़ापे की लकड़ी को न छोड़ देना बाबू। मैं तुम पर विश्वास करता हूँ। तुम्हारे जीवन की कोई बात मुझसे छुपी नहीं है।" एक दिन रामनाथ ने पंकज से कहा।

"पंडित जी ....।"

"अच्छा तो यही होता कि मैं तुम्हें पहले दूर से रखता। तुम विवाहित हो, तुम्हारी स्त्री है..।" बूढ़ा काँप रहा था।

"परन्तु वह ....."

"यह मत कहो। देखना पंकज, ललिता की नाव बीच भँवर में न छोड़ देना।" रामनाथ ने गम्भीरता पूर्वक कहा।

"आप क्या कहने लगे, पंडित जी। ललिता मुझे प्राणों से भी प्यारी है। मैं धोखा नहीं दूंगा। केवल आपका आशीर्वाद चाहिए।" पंकज का विवाह ललिता के साथ हो गया। पंकज ने चार माह पहले तैयारियाँ आरम्भ कर दीं।

(३)

पद्मा, पंकज से लड़कर अपने पिता के घर चली गई थी। उसका लोकनगर में तो दिल ही नहीं लगता था।

कलकत्ता जाकर वह पंकज को भूल गई। वहाँ कालेज के सहपाठियों के साथ घूमना तथा सिनेमा देखना उसका नित्य का कार्य था। पंकज की दूसरी शादी की सूचना पाकर भी वह विचलित न हुई। पद्मा के पिता ने बहुत कोशिश की कि पंकज दूसरी शादी न करे। परन्तु पंकज और ललिता को कौन अलग कर सकता था। विवाह के कुछ दिन पहले पंकज को बुखार आ गया। ललिता के लाख मना करने पर भी पंकज ने गंगा में जो स्नान कर लिया था। हकीम ने दवा दी परन्तु ज्वर भीषण रूप धारण करता गया। ललिता ने पंकज की सेवा करने में कसर न उठा रखी थी। घर में दवा तथा पथ्य के लिये पैसे न थे। अतः ललिता ने पद्मा के पास पत्र लिखा। पत्र में बीमारी की पढ़कर उसे सहानुभूति हुई परन्तु रुपयों की पढ़कर वह आग-बबूला हो गई। उसने समझा कि बीमारी का तो बहाना है असल में उन्हें रुपये चाहिए। उसने न रुपये ही भेजे और न स्वयं ही आई। पंकज की हालत बिगड़ती ही गई।

इधर पद्मा के भ्रमर.प्रेमी भी उसे धीरे-धीरे छोड़ने लगे। कुछ ही दिनों में उसे यह अनुभव होने लगा कि स्वतन्त्रता अधिक समय तक साथ नहीं देगी। उसने अपनी आँखों से अपने प्रेमियों को अन्य लड़कियों के साथ घूमते देखा था। उसके हृदय में पंकज के लिये फिर प्रेम-भावना जागृत हो गई। वह ललिता से बदला भी लेना चाहती थी। अतः एक डाक्टर को लेकर लोकनगर की तरफ एक कार में तीव्र-गति से चल दी। परन्तु पंकज के प्राण पखेरू उसके पहुँचने से पहले ही चल दिये थे। पंकज के घर की ओर से रोने की आवाज ही उसे सुनाई दी।

(४)

उन बातों को सालों बीत गये। पद्मा के मन में शांति कभी न आई। जीवन में कुछ अंग अपूर्ण रह गया था और उसे पूरा करना उसके लिए असम्भव था। शीला ही आजकल उसके जीवन का आधार है। उसके बिना एक पल भी ठहरना उसके लिये मुश्किल हो जाता है। कभी जब पिछले जीवन की याद आ जाती थी तो पद्मा न जाने कितनी देर तक बैठकर रोती रहती थी। गत जीवन की न जाने कितनी भूलें उसके सामने उपस्थित होती थी। वह अपने धन के अभिमान में पति को ठुकरा बैठी। बुलाने पर भी न आई और आई भी तो जबकि संसार से चल बसा था। यह विचार आते ही वह काँप उठती थी।

बेचारी ललिता ने उनकी (पंकज) सेवा में अपना सब कुछ खो दिया तथा वह सब काम किये जो एक पतिव्रता देवी को करने चाहिए। ऐसी देवी को मैंने पुलिस के हाथों देकर ५ साल के लिए कठिन कारावास में भिजवा दिया। मैं इन पापों से छुटकारा नहीं पा सकती। ऐसे अन्य विचार पद्मा के दिल में नित्य आते और चले जाते। ललिता का पिता भी अपनी पुत्री के वियोग में तड़फ-तड़फ कर मर गया।

(५)

"शीला शायद तुम समझती हो कि तुम ही अपने माँ बाप का पता नहीं जानती। मेरी कहानी शायद तुमने नहीं सुनी।" सरोज ने कहा।

शीला उसकी बात का अर्थ न समझ सकी और उस के मुँह की ओर देखने लगी।

"मेरी माँ न जाने कहाँ ठोकर खाती फिरती होगीं।" सरोज ने गम्भीरता पूर्वक कहा।

"क्य. ?" आश्चर्य से शीला ने पूछा।

"तुम जानती हो कि मैं गोद लिया हूँ।"

"यह मैं जानती हूँ सरोज।"

"मैं जेल में एक अनाथ स्त्री के पेट से पैदा हुआ था। जेलर साहिब ने गोद ले लिया। आज वही मेरे पिता हैं।" सरोज ने कहा।

"और माता ?"

"उन्होंने यहाँ रहना पसन्द नहीं किया। मुझे पालने का उनके पास कोई साधन नहीं था, इसलिए मुझे जेलर साहब के हवाले कर दिया।"

"तब क्या तुम उन्हीं की खोज में छुट्टियों में दुनियाँ भर की खाक छानते हो।" शीला ने पूछा।

"यही बात है शीला।"

इस घटना के कई दिन निकल गए। आज शीला ने स्वप्न में अपनी माता को देखा। उसने स्वप्न में देखा कि वह कह रही है। "माँ भूख—माँ भूख लगी है।" "बेटी खाना नहाकर खाना चाहिए। देख ये तेरे पेड़े हैं। पल्ले में बांध देती हूँ। नहाने के बाद खा लेना।"

"माँ भूख ···· माँ भूख ···· लगी है।

"अच्छा जल्दी जल्दी चल · अरे ··अरे भीड़ आ रही बचो बेटी·· बेटी · बेटी।"

"बस फिर माँ नहीं मिली सरोज बाबू।" यह सारा स्वप्न शीला ने सरोज को बताया।

(६)

जब से ललिता ने अपनी बेटी विमला को कुम्भ के मेले में खोया था तबसे वह पागल सी हो गई थी। आज भी वह उन पेड़ों को बांधे इधर उधर विमला की तलाश में घूमती थी। अधिकतर वह हरिद्वार में ही रहती थी परन्तु कभी-कभी वह अन्य स्थान पर भी चली जाती थी। हरिद्वार के सभी दुकानदार उसे जानते थे। कभी-कभी वह उसे खाना भी दे देते थे।

ललिता कभी-कभी गाना भी गाती थी। लोग उस के गाने को बड़े प्यार से सुनते थे। अक्सर वह दूकानदारों से पूछती---"क्यों भैया तुमने देखी है।"

"नहीं माँ हमने नहीं देखी।" तो कह सब देते थे परन्तु उसका राज़ कोई नहीं जानता था। अबके कुम्भ का मेला फिर आ रहा था और वह भी वहीं थी।

(७)

परीक्षा के दिन करीब आते गये। शीला और सरोज इस वर्ष एम. कॉम० में थे। दोनों में होड़ लगी थी कि इस वर्ष कौन प्रथम आये। दोनों ही मेहनत पर लगे हुए थे। परीक्षा आये और चले गए। सरोज पहले की तरह इस बार फिर अपनी माँ की खोज के लिए निकल पड़ा। अब के वह कई स्थानों पर जाने की सोच रहा था। वह अब के कुम्भ के मेले में भी जाने की सोच रहा था। शीला ने भी उसके साथ जाने की हठ की परन्तु वह यह कह कर कि "तुम अपनी माता जी के साथ आ जाना" छोड़ गया।

सरोज कई स्थानों पर होता हुआ हरिद्वार पहुँच गया। कुछ ही दिन बाद उसे शीला का पत्र मिला कि वह अपनी माता तथा सरोज की माँ के साथ हरिद्वार आ रही है। सरोज भी उन्हें स्टेशन लेने पहुँच गया।

शीला के हरिद्वार पहुँचने के कई दिन बाद एक दिन संध्या के समय शीला और सरोज घूमने निकले।· आज गंगा के पुल की ओर बड़ी भीड़ थी क्योंकि नागा बाबा की सवारी निकल रही थी। शीला और सरोज धीरे-धीरे आगे बढ़ने लगे। इतनेमें ही एक बड़े जोर से धक्का आया और एक दीन भिखारिन सरोज के आगे आ गिरी। सरोज ने साहस से भीड़ को रोका और दो स्वयं-सेवकों की मदद से गुरुकुल कांगड़ी की ओर लेकर चल दिया। सरोज ने अभी उस भिखारिन का मुँह नहीं देखा था। डाक्टर को बुलाया गया। उसने देखकर यह बताया कि चोट अधिक नहीं आई है। केवल बेहोशी हैं, दवा देने से दूर हो जायेगी।

शीला का ध्यान भिखारिन के हाथ पर चला गया उसने सरोज से कहा, "देखो इसके हाथ में जो धोती है वह कितनी मैली है। फिर भी नहीं छोड़ी। मैं इसे वहीं से मार्क कर रही हूँ कि इसने अपनी जान की परवाह न की वरन् धोती की परवाह की है।

"तुम्हें हर समय मजाक सूझती है, शीला" सरोज बोला।

सरोज के मना करने पर शीला नहीं मानी और उस के हाथ में से धोती निकालकर खोल ली। उसमें दो पेड़े थे जो करीब-करीब समाप्त रूप में थे। शीला को उन्हें देख कर अपना सपना याद आ गया। साथ ही उसने एक चित्र भी देखा जो कि उस चित्र से मिलता था जिसकी पद्मा पूजा किया करती थी। शीला पास पड़ी कुर्सी पर बैठ गई और उस स्त्री के मुख की ओर देखने लगी।

आखिरी खुराक सरोज की माँ के कहने सेकुछ समय पहले ही दे दी गई। उन्होंने भिखारिन को पहचान लिया। साथ ही उनके मुख से निकल पड़ा "तेरी यह दशा, ललिता। तू मना करने पर भी न रुकी।" ललिता कुछ होश में आ चुकी थी।

"यह कौन है माँ ।" सरोज ने उत्सुकता से पूछा ।

"तेरी माँ, बेटा ? तेरी माँ है यह ललिता ।"

सरोज अपने को न सम्भाल सका और ललिता के गले लग गया । शीला यह सब खड़ी देख रही थी । इतने में पद्मा भी आ गई और ललिता को पहचान लिया । पद्मा ललिता के पैरों में गिर कर क्षमा मांगने लगी । उस ने सिसकियाँ भरते हुए कहा" "मुझ पापिन को क्षमा कर दो, ललिता ।" यह देखकर सरोज और ललिता चुप थे । इतने में जेलर सहाब की पत्नी ने विमला (शीला का बचपन का नाम था) के बारे में पूछा । विमला का नाम सुनकर ललिता रो पड़ी । उसने बताया "बहिन आज से बीस वर्ष पूर्व वह यहीं कुम्भ के मेले में खोई थी । मैंने उसके पेड़े आज भी सम्भाल कर रखे हुए हैं ।

"पेड़े ··पेड़े ?" शीला के मुँह से निकल पड़ा ।

"माँ तुम मेरी माँ हो ··मेरी···माँ···।" विम···ला कह कर ललिता एक फिर फिर बेहोश हो गई परन्तु बेहोशी अधिक देर की न थी ।

शीला-सरोज, ललिता के जुड़वाँ बच्चे थे । उनका जन्म जेल में हुआ था । आज यह दोनों को पता चला । आज से वह प्रेमि प्रेमिका न रह कर भाई बहन हो गये थे ।परन्तु प्रथम आने की होड़ फिर भी चलती ही रही ।

—दिनेश कुमार
बी. ए. (तृतीय वर्ष)

मानवता

रवीन्द्र नाथ गोपाल द्वितीय वर्ष

मुझे आज जीवन का आधार मिला है,
उस नौका का मुझे आज पतवार मिला है ।
पहले भटका बहुत न जाने क्या-क्या करता ?
मानवता का मुझे आज शृंगार मिला है ।

जिस पर निर्भर था मेरा सारा जीवन,
जिसे पूर्व अपनाया मैंने आज उसी का ।
मुझको अब यह कैसा मृदु-हास मिला है ?
मानवता का मुझे आज शृंगार मिला है ।

पहले तो एकाकी था, घूमा करता,
द्वार-द्वार पर तुम्हें सदा मैं ढूँढ़ा करता ।
आज न जाने कैसे यह अवतार मिला है,
मानवता का मुझे आज शृंगार मिला है ।

पागल जग क्या जानेगा जीवन के ताने-बाने ?
मानवता से चलते आये खेल पुराने ।
मुझको भी क्या एक अनोखा स्नेह मिला है ?
मानवता का मुझे आज शृंगार मिला है ।

सेवा सदन

चन्द्रप्रकाश शर्मा 'रसिक'

बी० ए० (तृतीय वर्ष)

"संसार के नाते झूंठे हैं।" छटी के दिन शाम तक किसी के भी न आने पर सदन के उदास मुख से निकल पड़ा, किन्तु दूसरे ही क्षण उसके माता-पिता (भामा और सदनसिंह), चाचा-चाची (पद्मसिंह और सुभद्रा) उपस्थित थे। सदन ने सत्कार किया, उचित रूप से। सदन की पत्नी की बड़ी बहिन सुमन जो गत दो वर्ष से वहीं पर थी, नदी में स्नान करके लौटी, किन्तु द्वार पर गाड़ी खड़ी थी। अन्दर जाने का साहस न कर सकी और झोंपड़े के पीछे जा करखड़ी हो गई। उसे अपने कानों पर विश्वास न हो रहा था जब उसने सुना, "सुमन भी यहीं रहती है क्या ? वहीं खाना बनाती होगी। मैं उसे अब घर में न रहने दूँगी।" एक सांस में ही कहती चली गई थी, भामा। "नहीं अभी तकतो मैं ही बनाती थी अब वह (सदन) बना लेते हैं वैसे तो सुमन को अन्य रास्ता ही कहाँ है यहीं रहती है। उत्तर मिला, किन्तु यह उत्तर दिया था सुभद्रा ने नहीं शान्ता ने। सुमन छट-पटा गई। उसे एक ही सहारा था वह भी छूट चला। अब वह एक पर कटे पक्षी के समान विकल थी। और कुछ न सुन सकी और उस रात्रि के बढ़ते हुए अन्धकार में चल पड़ी, अज्ञात जंगल की ओर।

मनुष्य जब अपने चारों तरफ निराश घटाओं को देखता है तो वह अकर्मण्य होकर रह जाता है। ऐसी स्थिति में उसे अपने विगत जीवन की झाँकी दिखाई देने लगती है। यही दशा इस समय सुमन की थी। इस रात्रि के अंधेरे के प्रकाश में उसके स्मृति-पटल पर उसके विगत जीवन की घटनाएँ अंकित होने लगीं।

सुमन को लग रहा था कि उसके सम्मुख उसके पिता कृष्णचन्द्र खड़े कह रहे थे, "सुमन मैंने क्या इसीलिये तुम को पाला-पोशा, बड़ा किया, विवाह किया कि तुम अपनी वासनाओं की तृप्ति के लिये, अपने थोड़े से सुख-भोग के लिये, वेश्यावृत्ति अपना लेना, क्षणिक से भोग लिये हमारे कुलको कलंक लगा देना। तुम्हारी माता शोक में चल बसी आज शान्ता की बरात तुम्हारे कारण बिना विवाह किये लौट रही है। मैं स्वयं लज्जित हूँ। मैंने निश्चय किया कि तुम्हारा सर धड़ से अलग कर दूँ। किन्तु सोचा कि तुम्हारी यह दशा मेरे ही कारण हुई। मैंने तुम्हें ऐसा करने के लिये रिश्वत देवी का आश्रय लेकर कारागार का रास्ता लिया मैं ही इसके लिये उत्तरदायी हूँ। मुझे क्षमा करना मैं नदी में डूब रहा हूँ।" विकल हो उठी थी सुमन। किन्तु देखती है विट्ठलदास विधवा आश्रम में कह रहे हैं, "सुमन, देवी सुमन ! तुम्हें इतना आश्चर्य उस समय न हुआ होगा जब कि मैंने तुमसे दालमंडी छोड़कर यहाँ आने की प्रार्थना की थी, जितना कि आज यह सुनकर कि तुम्हारे प्रेमी और प्रशंसक सदन का शुभ विवाह तुम्हारी छोटी बहिन शान्ता के साथ होना निश्चित हुआ था किन्तु तुम्हारे वेश्या होने के समाचार ने सब चौपट कर डाला होगा। सदन की बारात बिना विवाह किये लौट आई। पद्मसिह का विचार है कि शान्ता को भी इतने समय के लिये जब तक वह अपने भाई को ठीक तैयार करें, यहीं आश्रम में रख लिया जाय। हम दोनों कल उसे (शान्ता को) लेने जायेंगे।

× × ×

शान्ता को देखकर शोचनीय दशा होने पर भी उसे अपने प्रिय सदन पर जो रोष आया था, सुमन उसे अभी तक भूलने न पाई थी। उसे याद आते ही सुमन कह उठी, "यही है वह बहिन जिसके लिए मैंने अपना सब कुछ बलिदान कर दिया। क्या यही मेरी सारी तपस्या का फल है, क्या इसी सदन ने मेरे चरणों से मस्तक रखने का प्रयास नहीं किया ? मैंने शान्ता के उद्धार के लिए क्या नहीं किया। इसमें किसी का कोई दोष नहीं, मेरे भाग्य का ही दोष है।" सुमन को रह-रह कर याद आ रहा था कि उसने शान्ता के कारण ही अपने चाहने वाले सदन से उसकी कटु आलोचना की थी। उसे अपने ये शब्द, "क्या तुम्हें एक बालिका का जीवन अपने हाथों नष्ट करने में जरा भी दया न आई।" "शान्ता यहाँ खड़ी है इसीलिए मैं उसके भेद नहीं खोलना चाहती, लेकिन इतना अवश्य कहना

चाहूँगी कि तुम्हें दूसरी जगह धन, सम्मान, रूप, गुण सब मिल सकता है, पर यह प्रेम न मिलेगा। अगर तुम्हारे जैसा हृदय इसका भी होता तो आज नई ससुराल में बैठी होती। केवल तुम्हारे प्रेम ने उसे बांध रखा है।" "अच्छा तो तुम्हीं शान्ता का हाथ पकड़कर इसी गंगा किनारे कह दो कि तुम मेरी अर्द्धांगिनी हो, मैं तुम्हारा पुरुष हूँ मैं तुम्हारा पालन करूँगा।" उसे अन्दर ही अन्दर खाने लगे। क्या इसी बहिन के प्रेम ने मुझसे कहलाया था यह सब ? नहीं, वह और थी। कह उठी थी सुमन ! वह स्वयं, स्वयं पर विकसित थी।

× × ×

पंडित पद्मसिंह घबड़ाये हुए थे। सुमन को अपने पास देखकर बोले, "देवी तुम्हारी इस दशा का कारण मैं ही हूँ तुम अपने पति से मेरे घर देर हो जाने के कारण ही लड़ पड़ीं, घर से निकल पड़ीं, मेरे ही भरोसे। किन्तु मैंने समाज के धोखे में तुम्हें घर से निकाल दिया और तुम भोली बाई के चंगुल में फंस गयीं। पंडित गजाधर भी स्वामी गजानन्द बन गये कभी तुम्हें मनाने ही न आए। विट्ठलदास जी ने तुम पर विशेष कृपा की, अन्धकूप से निकाला, तुम्हारा उद्धार किया। मुझे क्षमा करना। मुझ में इतना भी साहस नहीं कि तुमसे भेंट करूँ। जब मिलने का नाम लेता हूँ हृदय काँपता है। "आज तुम भी निष्ठुर हो" सुमन कह उठी।

× × ×

एक दिन वह था कि शहर के बड़े से बड़ा अमीर मेरे पैर दबाने का प्रयत्न करता था। दालमण्डी से चलते समय जबअबुलबफा की सिगरेट में आग लगाते समय उसकी डाढ़ी में आग लगाई, चिम्मनलाल को कुर्सी पर से उलटते देखा, पंडित दीनानाथ को वार्निश से नहलाया किन्तु किसी को कुछ कहने का साहस न हुआ। उस समय मैं ऐसी रानी थी जिसने सामाजिक लज्जा को खूँटी पर फिर लेने के लिये रख दिया था। आज सामाजिक लज्जा ने मुझे यह दिन दिखाया है। यह सारा मेरे भाग्य का दोष है किसी अन्य का नहीं। बुद-बुदा रही थी सुमन।

× × ×

सुमन को ऐसा आभास हो रहा था कि सदन उसे अपनी चाची का चुराया हुआ हार कंगन भेंट कर रहा था उसे सहन नहीं हो सका। चीत्कार कर कह उठी, "आगे से मुझे किसी वस्तु के भेंट करने का साहस न करना सदन। मुझे इतना ही पर्याप्त है कि तुम यहाँ आते हो।"

× × ×

सुमन उस रात्रि के गहन अन्धकार के प्रकाश में बढ़ती जा रही थी हृदय पर इन चित्रों को अंकित करती हुई, किन्तु निश्चेष्ट ! कंकड़ लगते, पैरों में कांटे अपना गृह-निर्माण करते किन्तु सुमन ऐसे बढ़ती जा रही थी जैसे उसे पता ही न हो। इन्हीं भावनाओं में गोते खाती वह गंगा के निकट पहुँच गई, पेड़ों के गिरे पत्तों पर बैठ गई और घुटने पर सिर रख लिया। उसकी आँखें बन्द हुई और वह निद्रा की गोदी में खेलने लगी। स्वप्न में देखा पं० गजाधरप्रसाद स्वामी जी के वेश में खड़े थे। सुमन ने उद्धार की प्रार्थना की। स्वामी जी ने दया का हाथ फेरा और पूछा, क्या चाहती हो ?—धन, सम्मान, भोग अथवा ज्ञान। उत्तर मिला ज्ञान। स्वामी जी ने सेवा-मार्ग पर चलने का उपदेश दिया और अदृश्य हो गये।

आँखें खुली, वह लड़खड़ाती हुई चल दी, उस प्रकाश की ओर जो सौ गज दूर दिखाई दे रहा था, किन्तु वह अदृश्य हो गया। गजानन्द की कुटी में जाकर सुमन की गजानन्द से भेंट हुई। गजानन्द ने सुमन से प्रार्थना की कि वह पद्मसिंह द्वारा संस्थापित अनाथालय का जिसमें वेश्याओं की कन्याएँ हैं, प्रेम पूर्वक, हृदय से संचालन करे सुमन की आँखों में प्रसन्नता के आँसू छलके।

× × ×

प्रभाकर राव ने अपने पत्र "जगत" में नित्य प्रति इस अनाथालय की प्रगति पर लिखना प्रारम्भ किया, सारांश में, "पंडित पद्मसिंह द्वारा संस्थापित अनाथालय में इतना उत्कर्ष हो सकता है, इसकी किसी को आशा न थी। सुमन एक पतिता होकर भी इतनी आदर्श महिला रह सकती है इसमें अब से पूर्व संदेह था, किन्तु आज सब सत्य दिखाई दे रहा है। अनाथालय की बालिकाओं के आदर्श, उनकी सभ्यता, उनका व्यवहार तथा रहन-सहन आतिथ्य सत्कार सब कुछ सराहनीय एवं दर्शनीय है।" प्रभाकर राव ने इसका शीर्षक अनाथालय के नाम पर ही रखा था—"सेवा सदन"।

क्या आप जानते हैं ?

वीनापुरी, बी० ए० (द्वितीय वर्ष)

"भाई साहब ! सुनिये ! क्या आप जानते हैं कि···?"

उत्तर मिला, "जी हाँ, जी हाँ, जरूर।"

प्रश्नकर्ता हक्का-बक्का रह गया। वह आश्चर्यचकित नेत्रों से देखने लगा कि महाशय उसके प्रश्न का आशय समझ गये हैं। फिर भी उनसे पूर्ण उत्तर पाने की प्रतीक्षा करने के पश्चात् वे पूछ ही बैठे—"क्या आप जानते हैं कि यह सड़क कैनाट प्लेस जायेगी ?"

"जी हाँ, यहीं से घूम जाइये, तब आपको दूसरी सड़क पकड़नी पड़ेगी।" उत्तर मिला। प्रश्नकर्ता के आश्चर्य की सीमा न रही। वे समझने लगे कि महाशय ज्योतिष भी जानते हैं। प्रथम बार बिना प्रश्न पूरा किये ही उन्हें अर्द्ध उत्तर मिला था। प्रश्नकर्ता के मन में तर्क-वितर्क का संघर्ष होने लगा। जिसका समाधान करने के लिए वह पूछ ही बैठा, "क्या आप ज्योतिष भी जानते हैं?" "जी नहीं, मैं पहले ही समझ गया था कि आप क्या पूछने वाले हैं," महाशय विनम्र भाव से बोले। खैर, महाशय, यह कैसे और क्यों भाग गये, इसका उत्तर पाये बिना ही अज्ञानदत्त आगे बढ़े।

वह कैनाटप्लेस पहुँचे तो कपड़े की दुकान ढूँढ़ने लगे जहाँ से वह दो महीने पहले कपड़ा ले गये थे। सोचने लगे उनकी बुद्धि किसी काम की नहीं। वह यह भी नहीं जानते कि वह दुकान कहाँ है, किस कोने में है। नादान, दूसरे महाशय से पूछना पड़ा। उन्होंने अकड़कर खड़े होकर उत्तर दिया और दायें घूमने को कहा। परन्तु वहाँ दुकान न मिली। अन्त में उनकी अपनी बुद्धि ने डूबते को तिनके का सहारा दिया।

दूसरे दिन अज्ञानदत्त को किसी विद्यार्थी से गणित का प्रश्न पूछने की आवश्यकता हुई। दूसरे विद्यार्थी ने गर्व से उत्तर दिया कि वह सभी प्रकार के प्रश्न हल कर सकते हैं। अज्ञानदत्त निराश होकर कहने लगे, "हम ही कुछ नहीं जानते।" वास्तव में प्रश्न का हल अज्ञानदत्त को अन्त में स्वयं ही निकलवाना पड़ा।

एक बार उर्दू के पद सुनकर अज्ञानद को भी रुचि हुई कि वह उर्दू सीखें। पड़ोस में एक महाशय के पास ट्यूशन रखने की सोच ली। उन महाशय ने लम्बी-लम्बी बाहु उठा-उठा कर वह अपने उर्दू के पाण्डित्य का बखान किया। अज्ञानदत्त को विश्वास हो गया कि वह स्वयं कुछ नहीं जानते और दूसरे महाशय उर्दू के प्रकाण्ड पण्डित हैं। परन्तु महाशय ट्यूशन लेने पर राजी न हुए। कुछ दिन पश्चात् उनके (अज्ञानदत्त) मित्र ने बताया कि उनके पड़ोसी (अ० द० के) तो नाम मात्र को भी नहीं जानते। इससे अच्छे तो अज्ञानदत्त हैं जो वर्णमाला तो जानते हैं। इन तीसरे महाशय ने अपना बखान करते हुए अपने को तो उर्दू भाषा का सर्वज्ञाता ही बताया। इससे अज्ञानदत्त को फिर संशय हुआ कि वह कुछ नहीं जानते। वह अपने जन्म को धिक्कार बताने लगे।

कुछ दिवस पश्चात्, उनका एक अन्य महाशय से पाला पड़ा। अज्ञानदत्त उनसे कुछ अपनी लिखी कविताओं का संशोधन करवाना चाहते थे। महाशय से पूछते ही कि वे कविता करना जानते हैं उत्तर मिला, "जी हाँ, जरूर। मेरा तो यह पेशा हो गया है। यानी कि मैं कवितायें बेचता नहीं परन्तु लिखने का आदी अवश्य हो गया हूँ।" इन महाशय की कृष्ण ध्वनि की सी गर्जन ने अज्ञानदत्त पर बिजली गिराई। वह लज्जा अनुभव करने लगे कि वह कुछ नहीं जानते। वह वहीं से लौट पड़े और घर में जाकर अपने कमरे में विचार मग्न से हो, पड़ रहे।

अब उनकी तपस्या आरंभ हुई। उन्होंने प्रण कर लिया कि वह खोजेंगे कि वह कुछ भी क्यों नहीं जानते। इस तपस्या के मध्य में ही शीघ्र भगवान् रूप एक मित्र आ टपके। उनके आग्रह करने पर अज्ञानदत्त को अपनी समस्या उन्हें बतानी ही पड़ी। तब मित्र ने उन्हें समझाया कि जो लोग बहुत कम जानते हैं वे अधिक शेखी बघारते हैं परन्तु पहले सभी महाशयों की तीव्र आवाज अज्ञानदत्त के कानों में गूँज गूँज कर कह रही थी कि सब लोग सब कुछ जानते हैं और वह कुछ नहीं जानते।

"पंचशील"

विनोद कुमार भल्ला
प्रेप आर्टस

पंचशील के सिद्धान्त न्याय और शान्ति पर आधारित हैं। न्याय और शान्ति की प्रवृत्ति और युद्ध की प्रवृत्ति में २ और ४ का नाता है। एक मानव का निर्माण करती है और दूसरी उसका विनाश करती है। मानव की सांस्कृतिक, आर्थिक तथा सामाजिक उन्नति न्याय और शान्ति से ही हो सकती है। युद्ध द्वारा नहीं हो सकती। दूसरे विश्वयुद्ध के परिणामों को देखते हुए मानव ने यह अनुभव किया है कि युद्ध मानव विकास के लिए बाधक है, साधक नहीं। युद्ध से कोई भी समस्या सुलझ नहीं सकती उलझ भले ही जाय। पंचशील शब्द तथा इससे सम्बन्धित पाँच सिद्धान्तों का उल्लेख हमें बौद्ध-धर्म-ग्रन्थों में मिलता है। अशोक काल में बौद्ध धर्म के प्रचार के साथ ये सिद्धान्त विदेशों में भी उसी प्रकार अपनाए गए जिस प्रकार भारत ने अपनाए थे।

वर्तमान काल में पंचशील का श्रीगणेश हिन्देशिया के महान् नेता डा० सुकर्ण ने सन् १९४५ ई० में किया। हिन्देशिया के पंचशील की बात भारत पहुँची और भारत के प्रधानमन्त्री जवाहर लाल नेहरू का इससे प्रभावित होना स्वभाविक था क्योंकि इसके सिद्धान्त मूल रूप से ही भारतीय थे। २९ अप्रैल सन् १९५४ को होने वाले हिन्द-चीन समझौते का आधार यही पाँच सिद्धान्त थे। सन् १९५४ के मध्य में नए चीन के प्रधानमन्त्री भारत आए तो भारत और चीन के प्रधामंत्रियों ने एक संयुक्त वक्तव्य द्वारा पंचशील की घोषणा की। तथा ये पांच निम्नलिखित सिद्धान्त इस प्रकार आधारित हैं :—

(१) परस्पर की आधीनता के प्रति श्रद्धा और सहानुभूति।

(२) प्रत्येक जाति के राज्य क्षेत्र और उसके अप्रतिहत शासन की अव्याहत भाव से रक्षा करना।

(३) कोई राज्य दूसरे राज्य के घरेलू और बाहरी मामलों और शासन और नीति में हस्तक्षेप नहीं करेगा।

(४) पारस्परिक आक्रमणों के विरुद्ध संधि।

(५) सारे राज्य एक दूसरे का मंगल करने के लिए सचेष्ट होंगे और शान्तिपूर्ण सह-अस्तित्व की नीति का पालन करेंगे।

इसके पश्चात् एक बाद के दूसरे वर्मा, यूगोस्लाविया, नैपाल, लाओस, कम्बोदिया, रूस, अफगानिस्तान, सीरिया, साऊदी अरब आदि अनेक देशों में पंचशील का समर्थन करना मानवता के प्रति अपना कर्त्तव्य समझा। अब तक पंचशील को लगभग विश्व के ३५ देशों का समर्थन प्राप्त हो चुका है। इतने कम समय में एक सिद्धान्त इतने देशों में सम्मान प्राप्त करना ही इस पंचशील के लिए गौरव की बात है। इसका कारण इसके पीछे छिपी हुई महान् शक्ति है जो अमोघ है और वह है बापू के शब्दों में सत्य और अहिंसा। पंचशील का इतना जल्दी प्रतिष्ठा पाने का दूसरा कारण है, समय की मांग। इस विषय में श्री नेहरू ने ठीक कहा है—विश्व के इतिहास में एक दार्शनिक समय आ गया है। यदि इस समय का लाभ उठाया जाए तो शान्ति का एक नवीन वातावरण उत्पन्न हो सकता है।

शान्तिपूर्ण सह-अस्तित्त्व भारत के लिए कोई नया सिद्धान्त नहीं है। सह-अस्तित्त्व हमारे जीवन का एक आवश्यक सिद्धान्त रहा है। आज से २५०० वर्ष पूर्व भगवान् बुद्ध ने भी इसकी प्रतिष्ठा की थी। उन्होंने प्रत्येक मनुष्य के लिए निम्नलिखित पांच सिद्धान्तों का पालन करना आवश्यक बताया है :—

(१) जीव हत्या न करना।

(२(अदत्तादान अर्थात् चोरी न करना।

(३) ब्रह्मचर्य का पालन करना।

(४) झूठ न बोलना। (शेष पृष्ठ १३ पर)

अतुल की मम्मी

हीरावल्लभ तिवाड़ी 'उन्मत्त'
बी.ए. (द्वि.व.)

"अतुल की मम्मी" मेरे अन्तर की एक ऐसी चीत्कार है, जिसने मेरे समस्त जीवन को इन तीन शब्दों में बांध दिया है, अतुल का होना उतना ही सत्य है जितना मेरा अपनापन।" —लेखक

वह रो रहा था, पर उसकी ओर किसी का ध्यान न था। सारा जन-समुदाय तो अजय के भाग्य पर आँसू बहा रहा था। बेचारे का फला-फूला संसार समय-चक्र के भार से आहत हो गया था। सारी आशाएँ धराशायी हो गईं थीं। आँसू भी नहीं रहे आखों में। मनोरमा आज सदा के लिए उसको छोड़कर जा रही थी। दो-चार आदमी अर्थी बना रहे थे और पास ही पड़ी थी मनोरमा की लाश। एक नीरव वेदना व्याप्त थी पीले मुख पर। अजय आँखें फाड़ कर देख रहा था निर्जीव मनोरमा को। तभी थोड़ी देर में अर्थी चल पड़ी। सारा वातावरण खिन्न हो उठा। मुहल्ले के संभ्रान्त व्यक्ति अजय को धीरज बँधा रहे थे। इन सब के साथ एक प्राणी और रो रहा था चीख-चीख कर। उसका रोना सुना अनिता ने। उससे न रहा गया, उन्मादिनी की तरह अन्दर गई। एक वीभत्स भयानकता व्याप्त थी कमरे में। क्षण भर वह काँप सी गई। डरते डरते वह पालने के पास गई। देखा बच्चा मल-मूत्र से सना था। पैर पटक-पटक कर रो रहा था। अनीता का नारीत्व सदय हो उठा। उठा लिया बच्चे को। साफ किया। बच्चा क्षण भर चुप हो गया। चीखने के कारण उसकी हिचकियाँ चढ़ आई थीं। गाल फूल गए थे। ले आई अनिता, बच्चे को अपने घर। दूध गरम कर चम्मच से उसके गले में डाला। थोड़ी देर के बाद बच्चा अपने आप गुनगुनाने लगा और चम्मच को पकड़ कर खेलने लगा। अनिता अपलक नयनों से देखती रही। बड़े बड़े आँसू उसके गालों पर ढुलक पड़े। उसने बच्चे को अपने छाती से चिपका लिया। एक अदृष्ट संवेदना उसके कौमार्यत्व की सीमा को पार कर गई।

तभी उसकी मां अन्दर आई। बच्चे को देखकर बोली "अजय का है न? अभागा! पैदा होते ही मां को खा गया। बेचारा अजय! क्या करेगा अब? अपना कहने को कोई नहीं उसका! कैसे पालेगा इसको? भगवान गरीब के साथ खेल खेलने में क्या आनन्द आता है तुमको?"

"अब कैसे जियेगा यह?"

"क्यों नहीं जियेगा माँ? जिसको पैदा होने का अधिकार है उसे जीने का भी अधिकार है।"

"वह तो ठीक है बेटा। पर दो महीने का बच्चा बिना माँ के कैसे जियेगा?"

"माँ यदि इसे हम पाल लें तो?"

"क्या कहा? हम पाल लें? कह तो तू ठीक ही रही थी बेटी पर अब मैं बूढ़ी हो गई हूँ। दिखाई तक नहीं देता। दूसरे का बच्चा ठहरा। पता नहीं कब क्या हो जाए?"

"माँ! मेरा मतलब मुझ से है। यदि मैं इसे पालूं तो ...."

"अनिता क्या कह रही हो तुम? तुम इसे पालोगी? नहीं नहीं पागलों की तरह बात न करो। तुम अभी अनजान हो। दुनिया के बारे में कुछ नहीं जानती हो। दुनिया बात का बतंगड़ बना देगी। मेरी बेटी न-न यह नहीं होगा।" और फिर तुम्हारी पढ़ाई?

"उसकी चिन्ता न करो माँ। वह मैं कर लूंगी। पर जरा इस भाग्यहीन की दशा को तो विचारो माँ।

नन्हा-फूल सा बच्चा कुम्हला जाएगा। आखिर इन्सान, इन्सान के काम आता है। हमारे घर में कोई बच्चा नहीं। इससे ही हम मन बहला लेंगे।"

"अनिता मैं कुछ समझ नहीं पा रही हूँ बेटी। अपने पिता जी से पूछना। लो वह भी आ गए। सुना आपने ? क्या कहती है अनिता ?"

"क्या कह रही हो बिटिया" प्रौ०जोशी ने पूछा।

अनिता चुप रही। माँ ने ही उत्तर दिया।

"कहती है अजय के बच्चे को वह पालेगी।"

प्रौ० साहब के मुँह में एक गहरा भाव खेलने लगा।

अनिता ने एक बार देखा अपने वृद्ध पिता की ओर और पिता ने परीक्षा भरी दृष्टि से देखा अपनी एक मात्र कन्या की ओर। दोनों ही उलझ गए। तभी प्रौ० साहब बोले—"जानती हो बेटा, बच्चा पालना कितना कठिन काम है ? दो-चार ही दिन में तंग हो जाओगी। बच्चा जब मल-मूत्र से सना होगा तो घृणा करने लगोगी।" पर पिता जी एक दिन ········" वह कहते कहते लज्जा से लाल हो गई। न जाने कैसे कहने जा रही थी वह उस महान् अदृष्ट सत्य को। उसने अपना सिर झुका लिया।

प्रौ० साहब को समझते देर न लगी। मुस्कराते हुए बोले—"बेटा, बच्चा तो अजय का है। उस पर हमारा क्या अधिकार। ऐसी कल्पना बिना उससे पूछे कैसे कर ली तुमने ?"

"पिता जी आप उनसे जाकर पूछ दीजिए। पूछेंगे न पिता जी ?" वह देखिए वह बदमाश कैसे टुकुर-टुकुर आपकी तरह देख रहा है ?"

प्रौ० साहब ने एक बार देखा उसको। अपने पैर के अँगूठे को मुँह में डालकर मस्त था अपने आप में। उसे क्या पता था कि उसी के भाग्य का विधान बन रहा था। प्रौ० साहब ने एक हल्की सी चपत दी गाल पर। वह मुस्करा उठा। प्रौ० साहब के प्राणों के तार-तार उस मुस्कराहट से बज उठे। लाठी पकड़ी, गये अजय के घर। एक खामोशी थी। डरावरी खामोशी, सारी चीजें अस्त-व्यस्त थी। अजय संज्ञा शून्य-सा मनोरमा के चित्र की ओर देख रहा था। उसे पता तक नहीं चला। प्रौ० साहब के आने का। प्रौ०साहब उसके पीठ पर हाथ रखते हुये बोले—"बच्चे का क्या सोचा है अजय ?"

"अभी कुछ भी नहीं सोच पाया हूँ। आप तो जानते हैं मैं अकेला हूँ। कोई भी अपना कहने को नहीं है मेरा। सोच रहा हूँ दिल्ली छोड़ कर चला जाऊँ, लखनऊ में एक नौकरी मिल रही थी। मनोरमा चाहती थी वहीं जाएँ। वह तो न जा सकी ·····उसका गला भर आया ··· ·· अब मैं ही चला ······· " "अजय बच्चे को हम पाल लें तो ? ········ जब बड़ा हो जायेगा तो बुला लेना अपने पास। कैसी राय है तुम्हारी ?

आप क्या सच कह रहे हैं प्रौ० साहब। क्या उसे आप पालेंगे ?"

"हाँ, अजय अनिता की जिद के सामने मैं टिक नहीं पाता हूँ। उसी ने भेजा मुझे यहाँ। तो तुम्हें कोई आपत्ति नहीं है न ?"

"मुझे क्या आपत्ति हो सकती है, प्रौ० साहब। मैं आप लोगों का उपकार नहीं भूलूंगा। आप ने मेरी समस्या हल कर दी।"

"अच्छा अजय। धीरज से काम लो। मुसीबतों से लड़ना ही पुरुषत्व है।'समय के सामने किसी की नहीं चलती। हिम्मत न हारो। मैं जा रहा हूँ।"—हाँ तुम्हारे खाने-पीने का क्या होगा ?

"प्रौ० साहब क्या मैं खा पाऊँगा ? उसकी आंखें फिर भर आईं।"

"कब तक नहीं खा पाओगे ? खाना तुम्हारे लिये यहीं भेज दूँगा। तब तक तुम नहा धो लो।"

चौथे दिन अनिता बच्चे को बरामदे में नहला रही थी। तभी अजय आया। क्षण भर देखता रहा। मनो-रमा याद ही आई। हृदय को कड़ा करते बोला "अनिता, शायद मैं जन्म भर तुम्हारा उपकार नहीं भुला पाऊँगा।"

अनिता दृष्टि ऊपर उठाते बोली--"वाह ! इसमें उपकार की क्या बात है ? और तभी दोनों की दृष्टि एक क्षरण को मिली ।

दोनों अपने ही में उलझ गये । अपने को सम्भालते हुए अनिता बोली—"आप अन्दर बैठिये अजय बाबू, मैं अभी आती हूँ । पिता जी माँ को लेकर मन्दिर गये हैं । अजय अन्दर चला गया । अनिता आई । तभी अनिता ने बच्चे को अजय की गोद में रख दिया और बोली—आप इसे थोड़ी देर खिलाइये मैं आपके लिए चाय बनाती हूँ । वह अन्दर चली गई । अजय अपलक दयनों से यह सब देखते रहा । बच्चा रो उठा । वह पुचकारने लगा । पर वह चुप नहीं हुआ । अनिता मुस्कराते हुए आकर बोली—आखिर तुम आदमियों से होता क्या है ? लाइये इधर दीजिये । बच्चा अनिता की गोद में आकर चुप हो गया । अजय के सूखे अधरों में एक दर्द भरी मुस्कान नाच गई ।

"अनिता मैं कल लखनऊ जा रहा हूँ ।" चाय का घूँट लगाते हुए अजय ने मौन भंग किया ।

"लौटकर कब आयेंगे ? अनिता ने पूछा ।

लौटकर ! कुछ पता नहीं । नौकरी ठहरी । तुम्हें पता नहीं मुझे वहाँ नई नौकरी मिल गई है ? ऐसा कह कर उसने अनिता की ओर दृष्टि दौड़ाई । एक अकथ वेदना का परिधान अनिता के मुँह को ढाँक गया । शान्त होकर बोली—पत्र भेजते रहियेगा अजय बाबू और बच्चे को देखने के लिए आते रहियेगा ।

उसके बाद दिन पर दिन—और मास पर मास और साल पर साल गुजरे । अजय के पत्र आते, अनिता उत्तर देती । एक प्रश्न था दोनों ओर । दोनों उत्तर की खोज में थे । पर दोनों का उत्तर प्रश्न बन उलझा रहा था । तभी एक दिन अजय का पत्र आया । उसने दूसरा ब्याह कर लिया है । अनिता ने पत्र पढ़ा । न दुःख हुआ न सुख । हाँ, उसके अन्तर में न जाने क्यों हल-चल सी मच उठी । तभी अतुल आया, बोला—"मम्मी दुब्बला ।"

अनिता ने उसे पास बुला कर छाती से चिपका लिया । बोली--"कितने गुब्बारे फोड़ता है दिन में । जा गुब्बारा लेकर अन्दर आना । अतुल बाहर चला गया और अनिता पत्र के अक्षरों की ओर देखती रही । तभी अतुल आया । अनिता पूछ बैठी--"अतुल तू किसे प्यार करता है ?"

"तुमतो मम्मी" गुब्बारे को फूँकता अतुल बोला ।

"फिर किसे करता है ?"

"तमल को । लेकिन मम्मी तमल मुझे चिलाती है, तहती है, उछके पिताजी हैं । मेले पिताजी नहीं हैं । मेले पिता जी नाना जी हैं न मम्मी ?"

"नहीं रे नहीं, किसने सिखा दिया है तुझे ऐसा ? वे तो तेरे नाना हैं । मेरे पिता जी हैं ?"

"तो मेले पिता जी तहाँ हैं ? त्यों नहीं आते ?

"आयेंगे राजा बेटा जरूर आयेंगे ।"

"मम्मी तमल कहती है, वह अपने पिता जी की तोद में घूमने जायेगी । मैं भी जाऊँगा न मम्मी ?"

"हाँ राजा तू भी जायेगा । अब तू जा, खेल ।"

अतुल चला गया अनिता अपने में उलझ गई । एक दिन फिर अजय का पत्र आ गया । पर आज का पत्र अनिता को जड़ से हिला गया । अजय आ रहा है अपने बेटे को ले जाने के लिये । अनिता का हृदय फफक-फफक कर रोने लगा । "नहीं-नहीं अजय उसे नहीं ले जा सकता है । अतुल मेरा है । मैंने उसे अपने प्राणों से पाला है । समाज का व्यंग, भविष्य का उपहास, माता-पिता की आशाओं की बलि, ये सब मैंने सहे हैं । उसे अजय ले जाने वाला कौन होता है ? अतुल के बिना मैं जिन्दा नहीं रह सकती हूँ ? अतुल को मां, पिता, मैं और अजय सभी प्यार करते हैं । फिर अजय का उस पर कैसा अधिकार है । पर पर मैं उसकी कौन हूँ ? दूसरे की अमानत पर मेरा अधिकार । अतुल तो अजय का ही है । मैं तो केवल···ओह! और तब रात भर वह रोती ही रही । बूढ़े माता-पिता ने समझाया । उनका हृदय भी दुःखी था । अतुल उनका आँखों का तारा बन गया था ।

अजय आ ही गया । अनिता से बार-बार क्षमा माँगता रहा । बोला—रेखा ने जब सुना कि हमारा बच्चा

दूसरे के घर पल रहा है तो उसी दिन से बच्चे को मँगाने के लिए अड़ गई। इसलिये आना ही पड़ा। फिर अब बड़ा भी हो गया है। आप लोगों को कब तक कष्ट दें।

"आपका बच्चा है अजय बाबू। आप जब चाहें ले जा सकते हैं।" हृदय की चीत्कार को रोकते हुए अनिता बोली।

दूसरे दिन अनिता, अतुल को बिदा करने में व्यस्त रही। उसके कपड़े, खिलौने सबको खोज कर एकत्रित किये। पर उसका हृदय हाहाकार कर रहा था। आँसू बहते वह आँचल से पोंछ लेती। अतुल प्रसन्न था क्योंकि उसे उसके पिता मिल गये थे। और बूढ़े मां बाप लोक-लज्जा के कारण अन्तर में ही रो रहे थे। तभी टैक्सी का हॉर्न बजा। अनिता, अतुल को गोद में लेकर बाहर आई। हृदय की महाज्वाला फूट-फूट कर बाहर निकलना चाहती थी पर न जाने कौन सी शक्ति उसे रोक रही थी। तभी उसने अतुल को टैक्सी में बिठाया। अजय ने दोनों हाथ जोड़ कर नमस्कार किया और बोला—"अपनी मम्मी को टाटा करो बेटा।" अतुल हाथ बाहर निकाल कर बोला—"मम्मी ता ता ···· अनिता अपने को न रोक सकी। हाथ को अन्तिम बार चूमने के लिये आगे बढ़ी पर टैक्सी चल पड़ी। अनिता पछाड़ खाकर गिर पड़ी।

दूर टैक्सी से आवाज आ रही थी—मम्मी, मम्मी, मम्मी ·····

(—०—)

पंचशील

(पृष्ठ ६ का शेष)

(५) मादक पदार्थों का सेवन न करना।

बुद्ध-मत के प्रचार के साथ जिन देशों में पंचशील का प्रचार हुआ वहाँ की जनता ने यह अनुभव किया कि पंचशील से ही आंतरिक तथा ब्रह्म शान्ति प्राप्त हो सकती है और युद्ध की प्रवृत्ति का मूलोच्छेदन हो सकता है।

जब हम दूसरों की स्वार्थ-पूर्ति के लिए अपनी हानि सहन नहीं कर सकते तो हमें अपनी स्वार्थ-पूर्ति के लिए भी दूसरे की हानि करने का कोई अधिकार नहीं होना चाहिए। यदि हम चाहते हैं कि घरेलू मामलों में कोई दूसरा हस्तक्षेप न करें तो दूसरों के घरेलू मामलों में हस्तक्षेप करना भी हमारे लिए अनुचित है। यदि सभी राष्ट्र इस बात को हृदयंगम करलेतो युद्ध की प्रवृति आमूल नष्ट हो जायगी। यदि युद्ध नहीं होगा तो मानव जाति शान्ति-पूर्वक, सुख-पूर्वक आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक उन्नति कर सकेगी। अब्राहम लिंकन ने ठीक कहा था कि "हमें दूसरों का मकान बलपूर्वक छीनने की अपेक्षा अपना बनवाना चाहिए ताकि दूसरों के लिए प्रमाण रहे। इस प्रकार हम अपना देश रूपी मकान भी सुरक्षित रख सकेंगे।

पंचशील की प्रतिष्ठा के साथ ही युद्ध के घने बादल विश्व से हटते जा रहे हैं। आज जिन राष्ट्रों ने पंचशील को मान लिया---मन से, केवल बातों से नहीं---उनके अन्तर में शान्ति है और बाहर भी।

उनकी ही प्रशंसा हो रही है। शस्त्र केवल शरीर पर ही अधिकार कर सकने हैं, मन पर नहीं। हृदय पर तो एक सच्चा हृदय ही अधिकार कर सकता है और पंचशील के सिद्धान्त एक सच्चे हृदय के उद्गार हैं। यह मनुष्य मात्र के हृदय को द्रवित करके ही रहेंगे और तभी विश्व में पूर्ण रूप से शान्ति स्थापित होगी। अतः स्पष्ट है कि पंचशील विश्व युद्ध की प्रवृत्ति को जड़-मूल से उखाड़ सकती है।

कालेज

देवी सरस्वती का आंगन !
शत्-शत् बार निहार इसे मन !
बंदनीय गुरु-ज्ञान-कमल-गन !
धुला रहे अज्ञान-निशा-घन !
काम-क्रोध, मद, लोभ नहीं जन !
लेश-मात्र संतप्त न हो तन !
जग शिक्षा प्रसार केन्द्र बन !
काग हंस बन जाय यहाँ जन !
लक्ष पूर्ति का अनुपम साधन !
कान्ति युक्त बिन शिक्षा उडुगन !
जीवन शेष बनाये उपवन !
नत यौवन उन्माद भरे मन !
ईर्ष्या का अद्भुत परिवर्तन !
देवालय मृदु भरा मधुरपन !
हरण अज्ञात करे नित अवगुण !
लीला 'रसिक' न होती गायन !

—चन्द्रप्रकाश शर्मा 'रसिक
बी० ए० तृतीय वर्ष

● ●

कलाकार से

कलकार !
भूल जा अपने को कला निर्माण में !
पर्वतों को, कगारों को,
सागर को और दिशाओं को,
उतार दे इस पृष्ठ पर !
देख !
तेरे हाथों में कम्पन है,
तेरे मष्तिक में चंचलता,
तेरी सांसों में आहें हैं,
तेरे उर में कुछ उद्विग्नता।
कलाकार !
स्थिर वह उत्साह न छोड़ !
सांसों को बांध, यह राह न छोड़ !
बस साधना में लीन होकर
जीवन से बांध अपनी कला !

कुमारी विमला रावत,
बी. ए. प्रथम वर्ष

कामायनी का महाकाव्यत्व

सुषमा पॉल (प्रेम आर्ट्स)

"कामायनी" महाकाव्य आधुनिक युग के प्रतिनिधि कवि श्री जयशंकर प्रसाद की सर्वोत्कृष्ट रचना है। इसके विषय में प्रसिद्ध है कि—"कवि की सौंदर्यभावना करुणा का सहारा पाकर आँसू ने प्रकट हुई, जिसका स्रोत झरना से होता हुआ प्रकृति के आंगन में लहरा उठा, जिसकी लहरों ने मिल कर कामायनी जैसे महासागर को जन्म दिया।"

वस्तुतः कामायनी एक भावात्मक महाकाव्य है। हार्दिक वृत्तियों एवं भावोद्गारों के विश्लेषण के साथ-साथ यह महाकाव्य मनोवैज्ञानिक पृष्ठभूमि पर आधारित है। कवि ने कामायनी की भूमिका में स्वयं लिखा है कि "यदि मनु, श्रद्धा एवं इड़ा अपना ऐतिहासिक महत्त्व रखते हुए भी सांकेतिक अर्थ को अभिव्यक्त करें तो मुझे कोई आपत्ति नहीं।" महाकाव्य की कथावस्तु सृष्टि के आदि पुरुष मनु को लेकर चलती है। कामायनी का नायक मनु प्रथम सर्ग में प्रलयोपरान्त अकेला चिन्ताग्रस्त दिखाया गया है। ऐसी स्थिति में मन का कार्य चिन्ता के सिवा हो ही क्या सकता है। 'चिन्ता' सर्ग इसी चिंतन का प्रतीक है। चिंता में संवेदना है और संवेदना के मूल में दुःख।

चिंता करता हूँ मैं जितनी उस अतीत की उस सुख की।
उतनी ही अतीत में बनती जाती रेखायें दुःख की॥

ऐसी अवस्था में मनु को जीवन में 'घृणा' होने लगती है और वह मृत्यु को प्रेम भरे शब्दों में सम्बोधित करता है। चिंता का यह रूप सर्वथा मनोवैज्ञानिक है क्योंकि अभाव में ही चिंता उत्पन्न होती है।

इसके उपरान्त 'आशा' सर्ग आता है। आशा के अभाव में प्राणी जी नहीं सकता। आशा ही प्राणी को चिंता की प्रवृत्ति समाप्त कर क्रियाशीलता का संचार करती है। आशा आने पर ही मनु को आभास होने लगता है कि उसकी भी कोई सत्ता है और वह कह उठता है:—

मैं हूँ वरदान सदृश क्यों लगा गूँजने कानों में,
मैं भी कहने लगा—मैं रहूँ शाश्वत नभ के गानों में।

आशा के इस मधुर संचार ने ही मनु को इतना सहृदय बना दिया है कि वह तारों से तथा संध्या से बातें करने लगता है।

इसके पश्चात् 'श्रद्धा' सर्ग आता है। श्रद्धा रागात्मक वृत्ति की प्रतीक है और साथ ही श्रद्धा इस महाकाव्य की नायिका भी है। श्रद्धा एक ओर तो नारी के रूप में आई है जिसकी दृष्टि से वह दया, माया, ममता एवं मधुरिमा से परिपूर्ण है। वह स्वयं कह उठती है :—

"दया माया ममता लो आज
मधुरिमा लो अगाध विश्वास।"

इसके साथ ही साथ श्रद्धा हृदय की उदात्त वृत्तियों की प्रतीक है। श्रद्धा के मन में उदय होने पर सद्भाव का भी उदय होता।

श्रद्धा के पश्चात् 'काम' सर्ग रखकर प्रसाद जी ने मनु को श्रद्धा के उपयुक्त होने की प्रेरणा दी है और स्वप्न में काम के द्वारा श्रद्धा के वासनात्मक रूप की ओर प्रेरित किया। उसी से प्रभावित मनु आँख खोलने पर पूछते रह जाते हैं—

"मनु आँख खोल कर पूछ रहे,
पथ कौन वहाँ पहुँचाता है?
उस ज्योतिर्मयी को देख अहो,
कोई नर कैसे पाता है?"

मन जब आशामान होता है तो उसमें रागात्मकता का संचार होता है तथा यह रागात्मक 'काम' के कारण ही उत्पन्न होती है जिसका परिणाम होता है पुरुष के हृदय में वासना एवं नारी के हृदय में 'लज्जा'। मनु की वासनात्मक दृष्टि श्रद्धा (नारी) को आत्मसमर्पण के लिए विवश

कर देती है। मनु के "विश्वनारी ! सुन्दरी ! नारी ! जगत की माँ" आदि सम्बोधनों को सुनकर श्रद्धा पुरुष के कोमल व्यवहार से झुक गई। हृदय गद्‌गद् हो उठा और वह पूछती ही रह गई:—

किंतु बोली "क्या समर्पण आज का हे देव।
बनेगा चिर बंध नारी हृदय हेतु सदैव ?"

अब श्रद्धा को मनु के पास आने में लज्जा अनुभव होने लगी। वस्तुतः नर एवं नारी का सम्पर्क जब तक वासनात्मक नहीं होता तब तक नारी में संकोच नहीं आता। प्रसाद जी नारी को सम्मानपूर्ण पद देते हुए कहते हैं:—

नारी तुम केवल श्रद्धा हो, विश्वास रजत नग पटतल में।
पीयूष स्रोत सी बहा करो, जीवन के सुन्दर समतल में॥

उपरोक्त पंक्तियाँ नारी चित्रण में विश्व-साहित्य में अद्वितीय हैं। लज्जा का आवरण हटने पर मनु कर्म की ओर प्रेरित होते हैं परन्तु वासना उन्हें अधिकाधिक तृष्णा की ओर ले जाती है जिसका परिणाम होता है अतृप्ति। आकुलि-किलात कुवृत्तियों के प्रतीक हैं जिनकी विजय होती है। फलस्वरूप मनु श्रद्धा से अतृप्ति का अनुभव करता है श्रद्धा के नवागन्तुक के लिए बनाई पर्णकुटी मनु को दिखाने पर मनु का अहं भाव जागृत हो जाता है अतः वह अधिकाधिक सुखों की खोज में निकल पड़ते हैं और सारस्वत प्रदेश में आ पहुँचता है। उस समय वहाँ का शासन-प्रबन्ध बड़ा शिथिल था अतः वहाँ की साम्राज्ञी इड़ा ने मनु को वहाँ का प्रबन्धक नियुक्त कर दिया। परन्तु मनु जब इड़ा पर अधिकार करना चाहता है और इड़ा की अस्वीकृति मिलने पर बलात्कार करना चाहता है तो सम्पूर्ण प्रजा विद्रोह कर उठती है और संघर्ष में मनु घायल हो जाता है।

उधर श्रद्धा को स्वप्न में यह सब कुछ मालूम हो जाता है और अपने पुत्र मानव को लेकर सारस्वत प्रदेश में पहुँच जाती है तथा घायल मनु का यथाशक्ति उपचार करती है। स्वस्थ होने पर मनु श्रद्धा से कहता है:—

ले चल इस छाया के बाहर,
दे न यहाँ मुझको रहना !

ऐसी अवस्था में मन में निर्वेद का जागरण स्वाभाविक है अतः इस सर्ग का नाम 'निर्वेद' रखा गया है। यहीं पर मनु श्रद्धा के प्रति कृतज्ञता प्रकट करते हैं परन्तु फिर संसार को मायाजाल समझ कर सब को वहीं छोड़ कर भाग जाते हैं। अब जिस लोक में मनु पहुँचते हैं उसका नाम 'दर्शन' है। वहाँ पहुँचकर मनु ध्यानमग्न हो जाते हैं। इधर इड़ा भी श्रद्धा से क्षमा माँगती है। यह बुद्धिवाद की पराजय का प्रतीक है। श्रद्धा अपने पुत्र 'मानव' को इड़ा को सौंप कर मनु को खोजने निकलती है। श्रद्धा जिस रूप में यहाँ मनु को प्रभावित करती है यह उसका पावनतम स्वरूप है पर यहाँ पहुँचकर उसका मन रहस्य में उलझता है अतः इस सर्ग का नाम 'रहस्य' रखा गया है। यहाँ पर प्रसाद जी ने इच्छा, क्रिया, ज्ञान तीनों लोक पृथक्-पृथक् बताये हैं—

इच्छा क्रिया ज्ञान भिन्न हैं,
आशा क्यों पूरी हो मन की।
एक दूसरे से न मिल सके,
यही विडम्बना है जीवन की॥

इन तीनों को समन्वय श्रद्धा के अभाव में दुष्कर है। अतः जब मनु (मन) पूर्ण श्रद्धामय हो जाते हैं तभी आनन्द की प्राप्ति हो सकती है। प्रसाद जी स्वयं आनन्दवादी थे अतः उन्होंने अन्त में 'आनन्द' सर्ग रखा है। इस सर्ग में इड़ा धर्म के प्रतिनिधि धवल वृषभ को साथ लेकर मानव सहित दिखलाई जाती है और मनु तथा श्रद्धा हिमालय पर्वत पर लोगों को उपदेश देते हैं मन के श्रद्धामय हो जाने पर सभी समान दिखाई देते हैं, वह भेद-भाव को भूलकर आनन्द में मग्न हो जाता है कामायनी की अन्तिम पंक्तियों में प्रसाद जी व्यक्त करते हैं—

समरस थे जड़ या चेतन, सुन्दर साकार बना था।
चेतनता एक विलसती, आनन्द अखण्ड घना था॥

महाकाव्य के सूक्ष्म अध्ययन के उपरांत यह स्पष्ट हो जाता है कि इसका कथानक महाकाव्य के अनुरूप विशाल एवं गतिमय नहीं। कथा बड़े तन्तुओं से जुड़ी हुई है, जिस से टूटी सी प्रतीत होती है। कई सर्गों में कथा का अस्तित्व

ही नहीं। सर्गों की परस्पर सम्बन्ध-योजना शिथिल है। छायावाद एवं रहस्यवाद के कारण शिथिलता के साथ-साथ भावों का गाम्भीर्य सर्वत्र झलकता है। पात्रों की संख्या बहुत कम है। कथासूत्र इतना प्राचीन है कि वस्तु के धरातल से उठकर प्रतीकात्मकता के धरातल पर जा बैठता है।

परन्तु इन त्रुटियों के होते हुए भी काव्य-सौष्ठव की दृष्टि से कामायनी प्रसाद जी की एक अद्वितीय रचना है। मनोवृत्तियों का आधार लेकर अब तक विश्व की किसी भाषा में भी इस प्रकार की रचना नहीं हो पाई। हृदय तत्व, बुद्धि तत्व का जितना सुन्दर विश्लेषण हुआ है, उतना अन्यत्र दुर्लभ है। बुद्धि पर हृदय की, भौतिकता पर आध्यात्मिकता की, विज्ञान पर धर्म, दानवता पर मानवता की विजय दिखाना ही कामायनीकार का लक्ष्य रहा है। प्रसाद जी के व्यक्तित्व पांडित्य, तथा प्रतिभा तीनों के एक साथ दर्शन कामायनी में होते हैं।

मानव

हर लहर को हरदम तो नहीं कूल मिला,
हर डाल को हरदम तो नहीं फूल मिला।
हर व्यक्ति को इस दुनिया में देखा है गया,
जीवन न उसे उसके अनुकूल मिला॥

उठ जाग गरीबों को तू छाती से लगा ले,
रूठे थे कभी तुझ से जो उन को मनाले।
उठ जाग तुझे प्रेम का प्याला मैं पिलाऊँ,
दुश्मन हो कोई तेरा उसे मित्र बना ले॥

लाचार बना जग में तुझे रहना पड़ेगा,
सुख दुःख जो मिलेगा तुझे सहना पड़ेगा।
बहती जीवन नाव अगर चाहेगा रोकूँ,
पर मौत के तट तक तो इसे बहना पड़ेगा॥

जो व्यक्ति सदा डर के यहाँ जीते हैं,
औ' भाग्य ही के सर पे यहाँ जीते हैं।
जीने से कहीं अच्छा है मर जाना उन्हें,
जो मौत बिना मर के यहाँ जीते हैं॥

जब अपने को 'हम' आप कहा करते हैं,
जब पुण्य को हम पाप कहा करते हैं।
'अनजान' जवानी में है अकसर होता,
जब शीत हो हम ताप कहा करते हैं॥

दीप जला दीप सा गर जलना न आया,
शलभ बना शलभ सा गर मरना न आया।
'अनजान' वह मानव है पशु वर्ग से बदतर,
ठोकर से गिरा उठ के जिसे चलना न आया॥

नरेश 'अनजान'
बी. ए. (प्रथम वर्ष)

वर्तमान विश्व अशान्ति—कारण और उपाय

सुरेश कुमार शिवानी
बी० ए० (द्वितीय वर्ष)

मनुष्य का जीवन अल्पकालीन जीवित रहने वाले पक्षी के समान है, परन्तु वर्तमानकाल में हम देखते हैं कि अल्पकालीन जीवन में भी मनुष्य को न तो पूर्ण रूप से सुख प्राप्त होता है और न वह शान्ति का ही अनुभव करता है। मानव के सुख एवं शान्ति प्राप्त न कर सकने का एकमात्र कारण तो यही समझ में आता है कि उसके हृदय रूपी कमल पुष्प के चारों तरफ स्वार्थ, द्वेष, झूठ, पाखण्ड, कलुषित आदि भावनायें रूपी मधुबालायें मँडराती रहती हैं जो उसका रसपान करके शरीर को जर्जर बनाती रहती हैं। इसी कारण मनुष्य सुख एवं शान्ति का अनुभव नहीं कर पाता है। आजकल विश्व में चारों ओर अशांति देवी की कालिमामयी मूर्ति ही दृष्टिगोचर हो रही है ऐसी मूर्ति के दर्शन करने से तो यही प्रतीत होता है कि आजकल विश्व में न तो किसी राजा का शासन है और न किसी राज्य या देश का, अपितु अशांति देवि रक्त-युक्त नेत्र तथा कालिमामयी वस्त्रों से सुशोभित अपने भयंकर शरीर के साथ राज्यसिंहासन पद पर आसीन हो अपने तेजयुक्त एंव वेदनापूर्ण तप्त राशियों द्वारा शासन कर रही है। आज यद्यपि विज्ञान की उन्नति अपनी चरम सीमा को प्राप्त कर अपनी यौवन अवस्था में अठ-खेलियां कर रही है, विद्यादेवी अपनी सहेली बुद्धि के साथ दिन प्रतिदिन नये रूप धारण कर नये-नये श्रृंगार तथा साधन मानव समाज के सम्मुख प्रस्तुत कर रही है, परन्तु यह सब अशांति देवि की छत्रछाया में जुगनू के समान प्रकाश अर्थात् प्रभाव कर रही हैं। इसके कई कारण हैं जो कि विचारणीय हैं।

आजकल अशांति के काले नैराश्यमयी बादल विश्व में सिंह के समान गरज रहे हैं, इनकी इस स्वच्छंदता का एक कारण स्वार्थ भी है। यदि हम अपने प्राचीन इतिहास पर दृष्टिपात करें तो हमको ज्ञात होगा कि उस प्राचीन कालमें भी राजा-महाराजा जो युद्धआदि करते थे। उनमें भी स्वार्थ की भीषण गंध विद्यमान रहती थी, औरंगजेब आदि राजाओं के चरित्र इसको प्रमाणित करने के लिए पर्याप्त हैं। वर्तमान उदाहरण जो किसी से छिपा नहीं है वह है, अंग्रेजों का, जो कि अपने शासन रूपी कमल में भारत रूपी भ्रमरको लगभग दो-सौ वर्ष तक सम्पुटित किये रहे। ऐसा करने में अँग्रेजों का यह स्वार्थ था कि सम्पूर्ण भारत का धन ले जाकर अपने देश को उन्नतशील तथा शक्तिशाली बनावें। यहां है स्वार्थ की महिमा जो कि मानव के नेत्रों को सम्पुटित करके उन्हें कलुषित भावनाओं की ओर प्रेरित करता है और दानव करने में कमी नहीं रखता।

वर्तमान विश्व अशान्ति का कारण स्वार्थ के अतिरिक्त पारस्परिक स्पर्धा भी है। आजकल विश्व में प्रत्येक राष्ट्र यही चाहता है और प्रयास कर रहा है कि हम ही सर्वमान्य प्रतिष्ठित एवं सर्वगुण सम्पन्न बने जिससे कि अन्य राष्ट्र मेरी समता न कर सके। यही कारण है कि प्रत्येक राष्ट्र अपनी शक्ति बढ़ाने में जुटा हुआ है। इस पारस्परिक स्पर्धा का एकमात्र कारण यह है कि हमारा ही प्रभुत्व स्थापित हो। इसी कारण आज हम देखते हैं कि अमेरिका तथा योरुप अपनी-अपनी शक्ति बढ़ा रहे हैं ताकि हमको सुअवसर प्राप्त हो कि हम आक्रमण कर या अन्य प्रकार से अपना सिक्का जमालें। उदाहरण के लिए अमेरिका ने जो फौजी सहायता पाकिस्तान को देने को कहा था पारस्परिक स्पर्धा का ज्वलंत प्रमाण है।

जब तक स्वार्थ तथा पारस्परिक स्पर्धा का अन्त नहीं हो जाता तब तक विश्व में शान्ति तो दूर रही, विश्व उसका प्रतिबिम्ब भी नहीं देख सकता। विश्व में शांति उसी समय सम्भव है जबकि सारा विश्व 'बसुधैव कुटुम्बकम्' की भावना समझने लगे।

आजकल विश्व में भौतिकवाद का बोलवाला है जो कि विश्व अशान्ति का प्रधान कारण हो सकता है। प्राचीनकाल में जहाँ आध्यात्मवाद अर्थात् अपनी आत्मा

की उन्नति करने में अधिक ध्यान दिया जाता था वहां आजकल भौतिक उन्नति की ओर अधिक ध्यान दिया जाता है। यही कारण है कि प्राचीनकाल में मनुष्य अधिक सुखी थे और जो कुछ मिल जाता था उसी में संतोष कर लेते थे। परन्तु आजकल मनुष्य भौतिक समृद्धि की ओर ही अधिक ध्यान देते हैं। मनुष्य आजकल अनन्त आवश्यकताओं की पूर्ति करने में संलग्न रहता है, परन्तु वह पूर्ण नहीं कर पाता और इस संसार से अपनी अवशिष्ट इच्छाओं के साथ ही विदा हो जाता है। अतः सुख और शान्तिमय जीवन बिताने के लिए मनुष्य को आत्मा की उन्नति की ओर ही अधिक ध्यान देना चाहिए।

विज्ञान की अत्यधिक उन्नति भी विश्व अशान्ति का एक कारण है। वैसे देखा जाय तो ज्ञात होगा कि विज्ञान का वास्तविक उद्देश्य मानव कल्याण है, परन्तु जब हम आधुनिक भीषण कायापलट पर ध्यान देते हैं तो हमको उपर्युक्त उद्देश्य भ्रम पूर्ण दिखाई पड़ता है। वर्तमानकाल में विज्ञान द्वारा किए हुए जो कार्य देखते हैं तो उससे ज्ञात होता है कि विज्ञान का जन्म विश्व तथा मानव कल्याण के लिए नहीं हुआ था वरन् रणचंडी के रूप में सम्पूर्ण विश्व एवं मानव समाज को भक्षण करने के लिए हुआ था आज यदि विश्व में तृतीय युद्ध हुआ तो कोई सम्भव नहीं कि विज्ञान सम्पूर्ण विश्व समाज को भक्षण कर डाले। आज विश्व में जो वायुयान अणुबम आदि बनाये जा रहे हैं उनसे कल्याण तो किसी का होना नहीं वरन् सत्यानाश होने की ही सम्भावना है।

अगर हम आज विश्व में शान्ति स्थापित करना चाहते हैं तो विज्ञान का ऐसा रूप जिससे मानव कल्याण हो सके, को छोड़कर सम्पूर्ण रूप, को नष्ट कर देना होगा, तभी विश्व शान्ति सम्भव हो सकती है।

अगर हम आज विश्व में शान्ति स्थापित करना चाहते हैं तो हमको कुछ उपायों, जो कुछ तो हमारे महात्माओं की देन है और कुछ परिस्थिति के अनुसार निर्माण किये गये हैं, उनको प्रयोग में लाना चाहिये, तभी हमको सुख तथा शान्ति की वायु का आनन्द ले सकना सम्भव होगा और तभी हम विश्व मानव के बीच स्वतंत्रता देवि के प्रत्यक्ष दर्शन कर सकते हैं।

अतः सर्व प्रथम उपाय अहिंसा का पालन करना है। यह महत्त्वपूर्ण उपाय भारत बसुन्धरा के अमूल्य रत्न महात्मा गाँधी के मुख से निकला हुआ वाणी रूपी अमृत का श्रोत है जो कि आज विश्व में शान्ति तथा सुख को सिंचित कर अमर बना सकता है। आज हम देखते हैं कि एक राष्ट्र दूसरे राष्ट्र को पराजित करना चाहता है तब हम क्या आशा कर सकते हैं शान्तिदेवि के पदार्पण करने की? यदि विश्व की यही दशा रही तो इस विशालकाय विश्व समाज का एक दिन अवश्य अंत हो जायगा। यदि आज हम चाहते हैं कि विश्व, शान्ति तथा उन्नति के मार्ग पर अग्रसर हो तो हमको शस्त्रों का परित्याग कर आपस में भाई चारे का व्यवहार करना होगा। शान्ति स्थापित करना तभी सम्भव होगा जबकि अहिंसा का पालन किया जावे क्योंकि आज हम देखते हैं कि मानव-समाज की आत्मा का इतना अधःपतन हो चुका है कि आज अपने स्वार्थ के लिए निरीह भोले बच्चों तथा नारियों के प्राण लेने में यह पाषाण हृदय भी नहीं दहलाता। इस घोर युद्धकाल में मानव कल्याण का कोई मार्ग है तो अहिंसा-व्रत का पालन।

विधाता की विचित्रजीवमयी इस वसुन्धरा में अहिंसा की भावना ही हम में 'वसुधैव कुटुम्बकम्' की भावना जाग्रत करती है। जब हमारी आत्मा में इस भावना का संचार होता है तब ज्ञात होता है कि अहिंसा का जीवन तप, तपस्या, त्याग का जीवन है। इस अहिंसाव्रत के धारण करने से ईर्ष्या-द्वेष, झूठ पाखण्ड आदि कपट पूर्ण व्यवहार पास भी नहीं फटक पाते। जब इस प्रकार कपट पूर्ण व्यवहार नष्ट हो जायँगे तभी शान्ति का आगमन हो सकेगा और विश्व-मानव समाज शान्ति देवि के पदार्पण करने के हेतु हृदय रूपी पांवड़े पर आत्मा रूपी स्वच्छ चादर बिछा सकेगा। इस प्रकार विश्व में सुवर्ण की वर्षा होगी और सुख और शान्ति स्थापित होगी।

विश्व शान्ति का अन्य उपाय यह है कि कई राष्ट्र मिलकर एक संयुक्त राष्ट्र संघ की स्थापना करें और मामलों पर निष्पक्ष भाव से विचार विमर्श करें। यह संयुक्त राष्ट्रसंघ आज विश्व में यद्यपि स्थित है, परन्तु वह

(शेष पृष्ठ २२ पर)

मानव प्रताप

ओमप्रकाश टंडन

खमनूर की पहाड़ियाँ तो वही थीं, जिन पर कभी मलय वायु बहती थी। किन्तु ग्रीष्म ऋतु के उन कड़कते दिनों ने उसकी सारी मनोहरता लुप्त कर डाली थी। महाराणा प्रताप अपने साथियों सहित कई दिनों से उस मार्ग से गुजर रहे थे। स्थान-स्थान पर पड़ाव डालते। फिर योजनानुसार आगे बढ़ जाते।

उस स्वाभिमानी वीर ने किसी की पराधीनता सहना तो सीखा ही न था। अतः वे सम्राट् अकबर-जैसी लौह शक्ति से लोहा लेने में तनिक भी न हिचकिचाए। और अब वे हल्दीघाटी की ओर बढ़ रहे थे।

दोपहर का समय था। पथरीली भूमि मानो आग उगल रही थी। चारों ओर छोटी-छोटी पहाड़ियाँ थीं। सुनसान ही सुनसान था। महाराणा अपने कुछेक सरदारों सहित अपने शिविर में बैठे थे और भावी कार्यक्रम पर विचार कर रहे थे। अचानक सैनिक-वेश में एक विशालकाय व्यक्ति ने शिविर में प्रवेश किया। सबकी दृष्टियाँ उसकी ओर उठ गईं।

"हरिसिंह ? कैसे आए"। महाराणा देखते ही कह उठे।

"महाराणा जी, खाद्य-सामग्री समाप्तप्राय है। अगर ...." मानो हरिसिंह को अपना आशय प्रकट करने के लिए शब्द नहीं मिल रहे थे।

महाराणा जी अत्यन्त गंभीर हो गए।

"बड़ी विकट समस्या है।" मेघा जी ने कहा, "शत्रु चारों ओर मुँह बाये खड़ा है। बस्ती भी कोई निकट नहीं है।"

हरिसिंह ने प्रस्ताव रखा कि "क्यों न हम लोग मुग़ल सेना पर आज रात आक्रमण करके खाद्य-पदार्थ इकट्ठा कर लें।"

हरिसिंह के इतना कहने पर सब की दृष्टि जाने-अनजाने महाराणा के मुख पर टिकीं।

महाराणा वाणी को संयत करते हुए बोले "बिना सूचना दिए आक्रमण करना कायरता की निशानी है। वीरों के लिए क्या यह उचित है ?"

"युद्ध और राजनीति में सब कुछ उचित होता है, महाराणा जी।" भामाशाह एकाएक बोल उठे।

कुछ देर तक चारों ओर नीरवता छा गई। प्रताप सिर झुकाकर गम्भीर विचारों में डूब गये।

थोड़ी देर बाद भामाशाह बोले, "अमर, कुछ सैनिकों को साथ लेकर शत्रु शिविर पर धावा बोल दो—ठीक रात के एक बजे। तनिक सतर्कता से काम करना। अच्छा ! देखो, कार्य भी सिद्ध हो जाए और किसी पर आँच भी न आये।"

बात करते-करते भामाशाह की आँखें महाराणा के मुख पर जा टिकीं। परन्तु प्रताप आत्मलीन हो गए थे। अमरसिंह अभिवादन करके जा चुका था।

महाराणा ने कहा, "शाह जी, शिविर के चारों ओर अनुभवी सैनिकों की नियुक्ति कर दीजिए। आप भी थोड़ी देर जाकर आराम कर लीजिए, और आप भी मेघा जी।"

तत्पश्चात् भामाशाह और मेघा जी वहाँ से चले गए।

+ + +

रात का समय था। चारों तरफ सन्नाटा छाया हुआ था। कभी-कभी गीदड़ों की हुंकार से जंगल का कोना-कोना गूँज उठता था। आकाश पर हल्के-फुल्के बादल छाए हुए थे। राणा जी, अपने सरदारों सहित शिविर में बैठे हुए हैं। सबके चेहरे उदास हैं।

मेघा जी ने भामाशाह की ओर देखकर कहा, "काफी देर हो गई। अभी लौटे नहीं। कहीं वे विपत्ति में तो नहीं फंस गए"।

"भगवान् एकलिङ्ग की कृपा से ऐसा सम्भव नहीं है। अमर में प्रताप का रुधिर है, यह आपको नहीं भूलना चाहिए, मेघाजी"।

सहसा अमर ने शिविर में प्रवेश किया। भामाशाह और मेघा जी हर्ष से फूल उठे।

भामाशाह ने देखते ही कहा, "क्यों अमर! कुछ सफलता मिली"।

"भवानी की कृपा से हमें पूर्ण सफलता मिली", अमरसिंह ने कहा, "वे शराब के नशे में चूर थे। हमने तभी उन पर आक्रमण कर दिया और वे हमारे आक्रमण को रोक न सके।

"हर्ष की बात है, कि हमारा पहला आक्रमण सफल हुआ"। भामाशाह ने कहा। "परन्तु रसद का सामान कहाँ है"।

"वह मैंने गोदाम-शिविर में भिजवा दिया है" अमर सिंह ने कहा, "अब की बार मैंने ऐसा काम किया है, भामा जी, कि मुगल सेनापति जीवन भर याद रखेंगे।"

"वह क्या अमर" भामा जी ने उत्सुक होकर पूछा।

"मैं आती बार मुगल सेनापति के परिवार की नारियों को भी बन्दी बना लाया हूँ"। अमर ने कहा।

"अच्छा! तो वे कहाँ हैं" मेघा जी ने पूछा।

अमर ने कहा, "मेरे पीछे-पीछे सैनिकों से घिरी हुई आ रही हैं"।

भामा जी बोले, "अच्छा। जाओ इस समय जाकर आराम करो। सुबह देखा जायेगा।"

इसके पश्चात् अमरसिह अभिवादन करके चला गया। भामाशाह ने शत्रु सेनापति की नारियों को एक सुरक्षित शिविर में पहुँचा दिया और हरिसिंह खाद्य-सामग्री इकट्ठी करने लग गया।

+ + +

"अमर कहाँ है"। महाराणा ने पूछा।

"सैनिक शिविर में महाराज!"

"और रात का लूटा हुआ माल?"

"गोदाम में राणा जी।"

महाराणा ने शाह जी की तरफ देखते हुए कहा, "और सुना है अमर, कुछ अतिथि भी लाया है"।

"हाँ महाराणा जी" भामाशाह ने कहा।

"वे कहाँ हैं"।

"सैनिक शिविर में आराम कर रही हैं, महाराज"।

"अच्छा! अमर को बुलाओ" राणा जी ने आज्ञा दी। थोड़ी देर बाद अमर उपस्थित हुआ।

महाराणा जी उसे देखते ही बोले, "अमर यह क्या किया तुमने? मेवाड़ के अक्षय यश पर कलंक का टीका लगा दिया!"

"मैंने क्या किया है, राणा जी" अमर ने कहा।

राणा ने कहा, "वीरता स्वयं एक धर्म है, वीर के लिए आन का प्रश्न सर्व प्रथम है, अमर!"

"मेरी समझ में कुछ नहीं आ रहा, राणा जी!" अमर ने आश्चर्य से पूछा।

अमर के इतना कहने पर राणा जी, खीझ उठे और क्रोध से बोले, "नारी को बन्दी बनाते समय लाज नहीं आई तुम्हें! अमर, तुम्हारा मस्तिष्क तो ठीक था उस समय।"

अमर ने सिर झुका लिया।

"मैं पूछता हूँ, उस समय तुम्हारे विवेक को क्या हो गया था?" महाराणा ने कहा, "शीघ्र मेरी बात का उत्तर दो। बोलते क्यों नहीं, चुप क्यों हो"।

अमर फिर भी चुप था।

"हमें तुमसे ऐसी आशा नहीं थी, अमर! तुमने बहुत बुरा किया"। महाराणा की वाणी से विषाद झलक रहा था।

अमर ने साहस बटोर कर कहा, "यह इसलिए हुआ कि मैं शत्रुओं को पाठ पढ़ाना चाहता था। मैं उस विशाल साम्राज्य के बर्बर शासकों को बताना चाहता था, अभिमान-मद में चूर जिन्होंने सदैव नारी का अपमान किया है। मैं उन निर्लज्ज दानवों को बतला देना चाहता था कि कभी इस प्रकार तुम्हारी भी माँ-बहनों का अपमान हो सकता है। और मैं ...."।

"किन्तु प्रतिशोध चुकाने का यह ढंग बहुत भद्दा रहा" महाराणा ने बात काटते हुए कहा, "मातृ-भूमि का अपमान करने वाले दानवों का अगर सिर लाकर मुझे दिखलाते तो मैं बहुत प्रसन्न होता। पर उनका कुछ बिगाड़ न सके और इन निरीह प्राणियों को मेरे सामने ला खड़ा कर दिया"।

"समय आने दीजिए, वह भी कर दिखाऊँगा"।

अमर बोला "वीर लोग समय की प्रतीक्षा नहीं करते युवराज" राणा जी बोले ।

भामाशाह ने कहा, "राणा जी ! आप युवराज को गलत न समझिए । अमर जिसके लिए नारियों को बंदी बना लाया है, उसके बारे में महाराणा के सामने उसने दिल खोल कर रख दिया है" ।

मेघा जी ने कहा, "राणा जी । युवराज निःसंदेह निर्दोष हैं" ।

"किन्तु मेरा तो प्रश्न ही दूसरा है" महाराणा ने कहा, "जो नारी का सम्मान करना नहीं जानते वे लोग मानव के रूप में दानव हैं और यह भी मत भूलो भीलराज, कि हम मानव हैं । हममें और दूसरे प्राणियों में यही अन्तर है, कि हममें अनुभूति की मात्रा अधिक है । वीरता के भी विशेष नियम हैं, और हम एक वीर के नाते उनका उल्लंघन नहीं कर सकते" ।

"क्षमा चाहता हूँ महाराज" अमर ने झुक कर कहा, "यह मेरी नादानी थी । उस समय मैं प्रतिशोध की भट्टी में जल रहा था । इस कारण मुझे कुछ न सूझ रहा था, और मैं मानवता को भूल गया था" ।

"शाह जी, जाइए और यात्रा के लिए कुछ शिविकाएँ तैयार करवाइए" महाराणा जी ने कहा ।

+ × +

उस दिन सारे शिविर ने देखा कि कुछ शिविकाओं, का छोटा-सा काफिला उस सुनसान पहाड़ी इलाके से जा रहा था और अमर सिर झुकाए आगे-आगे चल रहा था । कुछ घुड़सवार सैनिक साथ-साथ चल रहे थे । महाराणा प्रताप एक छोटी सी चट्टान पर से जाती हुई शिविकाओं का यह दृश्य देश रहे थे और अपने मन में एक विचित्र सन्तोष का अनुभव कर रहे थे ।

वर्तमान विश्व अशान्ति......

(पृष्ठ १९ का शेष)

अपने उद्देश्य की दृष्टि से किसी न्यूनतम सीमा तक ही सफल हो पाया है, पूर्ण रूप से नहीं । आज हम देखते हैं कि जहाँ संयुक्त राष्ट्र संघ में 'हम एक हैं' की भावना लेकर सम्मलित होना चाहिये वहाँ आज हम देखते हैं कि पार्टियाँ बनी हुई हैं, जिससे समस्यायें निष्पक्ष रीति से सुलझ नहीं पाती हैं । आज हम देखते हैं कि काश्मीर की समस्या जिसको नौ-दस साल हो गए हैं उसके सुलझ जाने की संभावना संभावित नहीं हो सकी है । इसी प्रकार चीन जो कि एक बड़ा राष्ट्र है उसको संयुक्त राष्ट्र संघ की सदस्यता अभी तक पूर्ण रूप से प्राप्त नहीं हो सकी है । विश्व शांति के लिए संयुक्त राष्ट्र को ऐसा होना चाहिए जो निष्पक्ष रूप से मतभेदों को दूर कर सके । संयुक्त राष्ट्र संघ को इतना शक्तिशाली होना चाहिए कि कोई भी देश उसके निर्णय की अवहेलना न कर सके और साथ-ही-साथ प्रत्येक राष्ट्र को इसमें भाग लेने का समान अधिकार हो जिससे कि प्रत्येक राष्ट्र को अपनी सम्मति देने का सुअवसर प्राप्त हो सके और अपने राष्ट्र की समस्याओं को प्रस्तुत करने का अवसर प्राप्त हो । ऐसा करने से ही संयुक्त राष्ट्र संघ द्वारा समस्यायें सुलझ सकेंगी और विश्व शान्ति स्थापित होगी ।

अन्त में यही निष्कर्ष निकलता है कि आज विश्व में अशान्ति दिन-प्रतिदिन प्रगति के मार्ग की ओर अग्रसर हो रही है, इसे रोकना है तथा देश की उन्नति तया देश में शान्ति स्थापित करना है ।

"राज्यश्री" में काव्यतत्व

लेखक—रघुबीरसिंह वर्मा, बी० ए० (तृतीय वर्ष)

'प्रसाद' जी को हिन्दी-साहित्य में श्रेष्ठ कवि, ऐतिहासिक नाटककार तथा उपन्यासकार के रूप में उच्च स्थान प्राप्त है। नाट्यशिल्प की दृष्टि से भारतेन्दु युग के ऐतिहासिक नाठक "मुद्राराक्षस", "महाराणा प्रतापसिंह" आदि की अपेक्षा 'प्रसाद' जी के ऐतिहासिक नाटक अत्यधिक श्रेष्ठ हैं। प्रसाद जी के ऐतिहासिक नाटकों के अभाव को दूर करने के लिये "राज्यश्री", "स्कन्दगुप्त", "ध्रुवस्वामिनी", "चन्द्रगुप्त" आदि श्रेष्ठ ऐतिहासिक नाटकों की रचना की है। राज्यश्री में काव्य-तत्व से हमारा अभिप्राय उसमें समाविष्ट गीतों तथा काव्यात्मक 'गद्य-स्थलों' से है। 'प्रसाद' जी ने "राज्यश्री" में इनकी योजना विशेष कुशलता से की है। काव्य-तत्व की योजना से नाटक और भी श्रेष्ठ तथा सरस बन पड़ा है।

नाटक में काव्य-तत्व की योजना से भावात्मकता का प्रादुर्भाव होता है। काव्य-तत्व की उपस्थिति से नाटक में रस-सृष्टि में सहायता मिलती है। इससे नाटक में जन-रुचि की अभिवृद्धि होती है। इसके अतिरिक्त काव्य-तत्व के संयोजन से शैली प्रवाहपूर्ण बनती है। इन्हीं विशेषताओं को ध्यान में रखते हुए 'प्रसाद' जी ने 'राज्यश्री' में इस तत्व की योजना की है। काव्य-तत्व के संयोजन में 'प्रसाद' जी को पूर्ण सफलता मिली है और इस नाटक में ये सभी विशेषताएँ आ गई हैं जिनके कारण यह अधिक मधुर तथा भावपूर्ण बन पड़ा है।

प्रसाद जी काव्य-तत्व का समावेश प्रमुख रूप से नारी-पत्रों द्वारा किया है जिनमें सुरमा का स्थान प्रथम है। गौण-रूप से पुरुष पात्रों द्वारा भी काव्य-तत्व का समावेश किया गया है जिनमें शान्तिदेव तथा देवगुप्त के नाम उल्लेखनीय हैं। 'प्रसाद' जी ने काव्य-तत्व का समावेश दो प्रकार से किया है—

१. गीतों के माध्यम से।

२. काव्यात्मक गद्यस्थलों के माध्यम से।

उन्होंने सुरमा के द्वारा गीतों की तथा राज्यश्री, विमला, शान्तिदेव तथा देवगुप्त द्वारा काव्यात्मक गद्य-स्थलों की योजना की है।

अब हम 'राज्यश्री' में काव्य-तत्व का संयोजन करने वाले दोनों तत्वों पर क्रमश: विचार करेंगे।

गीतों के माध्यम से काव्य-तत्व का समावेश :--

इस नाटक में गीतों को प्रमुख रूप से सुरमा के मुख से प्रस्तुत किया गया है। "आशा विकल हुई है मेरी" गीत में सुरमा के हृदय की वेदना तथा प्रेम-पिपासा का वर्णन है। इसी प्रकार "संभाले कोई कैसे प्यार" गीत में सुरमा की प्रेमोन्मतता का वर्णन है। "जब प्रीत नहीं मन में" गीत में विकट घोष के प्रेम के विषय में सुरमा ने अपने हृदयोद्गार व्यक्त किये हैं। सुरमा के अन्तिम गीत "अलख अरूप" का विषय भगवद्वर्णन है। सुरमा के अतिरिक्त "राज्यश्री" में राज्यश्री के मुख से चिता-प्रवेश के समय प्रार्थना उपस्थित की है। और सबसे अन्त में सामूहिक गान "करुणा कादम्बिनि बरसे" में जनता की मंगल-कामना की गई है। 'राज्यश्री' में इन सभी गीतों की सुन्दर योजना की गई है। अब हम इनकी विशेषताओं पर विचार करेंगे।

गीतों की भावात्मक विशेषताएँ :--

'प्रसाद' जी ने इन गीतों में विभिन्न पात्रों के हृदय के भावों को प्रतिविम्बित किया है। गीत बड़े भावात्मक हैं। लेखक ने गीतों के माध्यम से विभिन्न पात्रों के चरित्र को स्पष्ट किया है। ये गीत वातावरण के अनुकूल हैं तथा इनको उचित समय पर उपस्थित किया गया है। ये गीत रस-संचार में विशेष रूप से सहायक हैं और इनसे कथा-विकास में कोई बाधा नहीं पड़ती।

गीतों की कलात्मक विशेषताएँ : राज्यश्री में उपस्थित किये हुए गीत मधुर तथा लययुक्त हैं। इन गीतों को सरलता से गाया जा सकता है। गीत संक्षिप्त हैं। अत: अनावश्यक तथा अति विस्तार के दोष से मुक्त हैं। इनकी सबसे बड़ी विशेषता यह है कि यद्यपि 'प्रसाद' जी के काव्य की भाषा

सामान्यतः साहित्यिक तथा क्लिष्ट है, तथापि इन गीतों की भाषा क्लिष्ट नहीं है।

गद्य-स्थलों के माध्यम से काव्य-तत्व की योजना :—

अब हम काव्यात्मक गद्य-स्थलों का निरूपण करेंगे। इन स्थलों से 'प्रसाद' की कला तथा विशेष प्रतिभा का परिचय मिलता है। उदाहरणार्थ विमला की यह उक्ति देखिये—

"अधखिली बसन्त की कली को जलती हुई धूल में गिराकर भीषण अन्धड़ चिल्लाकर कहता है— "तुम स्वस्थ हो।" शान्त सरोवर की कुमुदिनी को पैरों से कुचल कर उन्मत्त गज उसे सहलाना चाहता है।" विमला की उक्ति कितनी कवित्वपूर्ण तथा हृदय-स्पर्शी है। इसी प्रकार राज्यश्री की निराशा से युक्त उक्ति देखिये—"अस्त होते हुए अभिमानी भास्कर से पूछो वह समुद्र में गिरने को बड़ा उत्सुक है। पतंग-सदृश निराश हृदय से पूछो कि वह जल जाने में अपना सौभाग्य समझता है या नहीं।"

इसी प्रकार पुरुष-पात्रों में शान्तिदेव की उक्ति देखिये—"जब हृदय कानन की आशालता बलवती हुई तो देखता हूँ कि कर्म-क्षेत्र में मेरे लिये कुछ अवशिष्ट नहीं। सुरमा ! जीवन की पहली चिनगारी—वह भी किधर गई ! फिर धधक उठी एक ज्वाला—राज्यश्री (सोचकर) मूर्ख ! मैं निश्चय नहीं कर पाता कि सुरमा या राज्यश्री— मेरे जलते हुए ग्रहपिण्ड के भ्रमण का केन्द्र कौन है ! इसी प्रकार देवगुप्त की उक्ति देखिये—

"सुरमा ! मेरे जीवन में ऐसा उन्मादकारी अवसर कभी न आया था। तुम यौवन, स्वास्थ्य और सौन्दर्य की छलकती हुई प्याली हो।" इस प्रकार बहुत से भावपूर्ण स्थलों की योजना की है।

उपर्युक्त उदाहरणों से यह स्पष्ट है कि ये स्थल प्रभावपूर्ण तथा सजीव हैं। ये स्थल कविता से भी अधिक प्रभावित करने वाले हैं। इनको पढ़ने में गद्य-काव्यों का आनन्द आता है। यह स्थल संक्षिप्त होते हुए भी मनोहारी हैं। इनमें कविता का माधुर्य व सरसता विद्यमान है। भावुकता युक्त इन स्थलों की योजना से कथोपकथन में विशेष चमत्कार का आविर्भाव हुआ जो पाठकों को अपनी ओर आकर्षित किये बिना नहीं रहता।

प्रसाद जी ने इसी प्रकार काव्य-तत्व का समावेश स्कन्दगुप्त, चन्द्रगुप्त तथा ध्रुवस्वामिनी नामक ऐतिहासिक नाटकों में भी किया है। यह प्रसाद जी की अपनी विशेषता है। जिस प्रकार उन्होंने अपने अन्य काव्यों तथा गीतों में प्रकृति प्रेम आदि को चित्रित किया है उसी प्रकार उन्होंने 'राज्यश्री' के काव्यांशों में भी हृदय के प्रेम तथा चंचलता को चित्रित किया है। प्रसाद जी के अन्य काव्यों तथा इस नाटक के काव्यांशों में विषय की कोई मौलिक विभिन्नता नहीं दिखाई देती।

इसमें गीतों की संख्या न आवश्यकता से अधिक है न कम। सभी गीतों को उचित और अपेक्षित अवसर पर प्रस्तुत किया है। इनसे कथा-विकास में गति आती है। गद्य-काव्य को तो कहीं भी आवश्यकतानुसार संवादों में समाविष्ट किया जा सकता है।

नाटकों में काव्य-तत्व का समावेश 'प्रसाद' जी की मौलिक विशेषता है। परवर्ती नाटककारों में प्रेमी तथा पं० उदयशंकर भट्ट ने प्रसाद जी की इस शैली को अपनाया है। संभवतः काव्य-तत्व का समावेश ही उनकी सफलता का रहस्य है। इसीलिये उनकी रचनाएँ अधिक सरस, प्रभावशाली और आनन्ददायक बन पड़ी है। लेखक को इस शैली में पूर्ण सफलता मिली है। इसलिये प्रसाद जी रचनाओं का महत्वपूर्ण स्थान है और वे सस्ता मनोरंजन करने वाली नहीं वरन् उच्च स्तर की रचनाएँ हैं।

"स्त्री" का रासायनिक पृथक्करण

कु० प्रभा गोड़बोले
बी० ए० (द्वितीय वर्ष)

संज्ञा (Symbol)—"स्त्री"

माना हुआ परमाणु भार (Accepted atomic weight) १२० पौंड।

उत्पत्ति (Occurance)—जहां २ पुरुष होता है वहां २ स्त्री होती है। स्वतंत्र अवस्था में बहुत कम पाई जाती है। अपवाद—"स्त्री पुरुष" इस संयुक्त स्थिति में अधिकतर दिखाई देती है।

कृति (Preparation)—प्रथम ब्रह्मदेव ने इस जगत् का निर्माण किया व अंत में मनुष्य उत्पन्न हुआ। मनुष्य के साथी के रूप में स्त्री का निर्माण हुआ, परन्तु उसका निर्माण करते समय भगवान् के पास मसाला कम पड़ गया। अतः उसने सर्प से विष लिया व उसमें मधु का माधुर्य मिलाया। बाघ से उग्रता ली, व बत्तख की नम्रता का मिश्रण किया। चन्द्रमा की गोलाई लेकर चेहरे को गोल व सुन्दर बनाया। पत्ते की कोमलता शरीर में भरी, सूर्य से प्रखरता, कोहरे से अश्रु-संचय, हिरनी से भोलापन व मोर से कमनीयता ली, हीरे से कठोरता व हिम से आर्द्रता ली—इस सब मसाले से स्त्री की उत्पत्ति हुई। सदैव से इस प्रकार बनी स्त्री संसार में अतुलनीय सिद्ध हुई।

कायिक गुण (Physical properties)—

(१) सर्व रंगों में व सर्व आकारों में पाई जाती है।

(२) चेहरा सदैव पाउडर, स्नो, काजल, रंग इत्यादि से पुता होता है।

(३) स्त्री को संतप्त (क्रोधित) होते भी देर नहीं लगती व शान्त होते भी देर नहीं लगती है।

(४) इतना होते हुए भी योग्य व्यवहार से व सीधी हो जाती है।

(५) इसका उपयोग ठीक प्रकार न करने से हानि-कारक सिद्ध हो सकती है।

रासायनिक गुण-धर्म Chemical properties—

(१) सोना, चाँदी, हीरे, मोती आदि वस्तुओं की ओर आकर्षित होती है।

(२) स्वतंत्र रहे तो स्फोटक (combustible) साबित हो सकती है।

(३) किसी भी समय कितने भी खाद्य पदार्थ क्यों न दे दो, सदैव खाने को तैयार रहती है। विशेष-कर खट्टी व चटपटी वस्तुएँ जैसे :—चाट, गोलगप्पे, छोले, पकौड़े इत्यादि उसे विशेष प्रिय होती हैं।

(४) उसी के आयु की यदि कोई सुन्दर व चतुर स्त्री आ जाए तो वह मन में जल भुन बैठती है।

उपयोग (Uses)—(१) अलंकारों से सजाने का स्थान।

(२) सर्व प्रकार के साहित्य व कलाओं का स्फूर्ति स्थान।

(३) आय कम करने का प्रभावशाली साधन।

(४) कलाओं का विविध दर्शन करने का स्थान।

Note :—इस संसार की अत्यंन्त मूल्यवान वस्तु स्त्री है। "स्त्री स्वभाव" कोई भी वैज्ञानिक पूर्णतया न समझ पाया है। अनुभवहीन व्यक्तियों को सम्हल कर व्यवहार करना चाहिए !! नहीं तो स्फोटक द्रव्य जैसा भयंकर परिणाम होगा !!!

गद्य-गीत

बृजभूषण कुमार
प्रेप० आर्ट्स

आज व्याकुल प्राण मेरे,
गा न पाते हैं विदा के गान तेरे।
वह तुम्हारी याद जिसमें जिन्दगी थी,
वह तुम्हारी राह खुद मंजिल बनी थी।
स्वयं तारों की मधुर बारात लेकर,
छा गए थे मन धरा पर चाँद बनकर।
प्राण यह कैसी विवशता,
गा न पाते हैं विदा के गान तेरे।
रूप की वह लहरियाँ मुझको बुलातीं,
पास आतीं, मुस्करातीं, लौट जातीं।
दे नहीं पाते तुम्हारे चित्र सम्बल,
प्राण के स्वर आज कितने मूक विह्वल।
हाय ! जग के क्रूर बन्धन,
गा न पाते हैं विदा के गान तेरे।
है यही क्या नियत का बेवस उपक्रम।
मिल न पाते प्यार के दो स्वर धरा पर।
खींच कर बाँधी धरा अम्बर वही है,
पर हृदय का चाँद इठलाता कहीं है !
भर गए क्यों नयन मेरे,
गा न पाते हैं विदा के गान तेरे ॥

संस्कृतविभागः

अध्यक्षः—मनोहरो विद्यालंकारः सम्पादकः—जगदीशप्रसादः

अनुक्रमणिका

(१) सम्पादकीयम्—जगदीशप्रसादः
(२) सतीमाहात्म्यम्—स्नेहप्रभा
(३) ऋतुराजो वसन्तः—देवबाला
(४) भ्रातृस्नेहः—विमला रावत

सम्पादकीयम्

हर्षस्य विषयोऽयं यदस्माकं महाविद्यालये अन्यभाषा इव संस्कृतभाषाया अपि विभागोऽस्मिन् वर्षे स्थापितोऽभूत्। यदर्थं वयं तत्रभवतां श्रीमतां शिक्षामन्त्रालयाधिकारिणां महाविद्यालयसंचालकनाञ्चातिशयं धन्यवादं कुर्मः। मान्याः प्रिन्सिपलमहोदया मुख्यसंपादकराधाकृष्णसूदमहोदयाश्चापि धन्यवादार्हा यदनुग्रेहण संस्कृतविभागोऽपि 'देश' पत्रिकायां स्थानं प्राप्तवान्। अयमपि हर्षविषयो यदत्र संस्कृतपरिषदपि स्थापिता यस्यां विद्यार्थिनो नानाविधाः स्वरचनाः पठन्ति संस्कृतभाषायां च वक्तुमभ्यस्यन्ति। अस्माकं सुयोग्यसंस्कृतप्राध्यापकस्य सुनिरीक्षणे पथप्रदर्शने च परिषदियं प्रतिदिनं प्रगतिपथं प्राप्स्यति संस्कृतभाषायाश्च प्रसारे प्रचारे च सहायिका भविष्यतीति निर्विवादमेव।

भारते अद्य संस्कृतभाषाया अध्ययनमावश्यकं नात्र कोऽपि संदेहः। इयं तु सांस्कृतिकी भाषास्ति। संस्कृताध्ययनं बिना वयं स्वीयां सभ्यतां संस्कृतिं च सम्यगवगन्तुं न पारयामः। नानाभारतीयभाषासु विशेषतो हिन्दीभाषायामाधिपत्यं प्राप्तुमपि आवश्यकी नो देववाणी। इयं भाषैव भारतस्य गौरवमुद्घोषयति, समस्तं देशं च स्नेहसूत्रे बध्नाति। सर्वमनोहारि समस्तपापनाशकं अखिलपुरुषार्थसाधकं चातिविस्तृतं साहित्यमस्यां भाषायाम्। अतिप्राचीनत्वेन चास्याः निखिलभाषाणां तुलनात्मकदृष्ट्यापि नितरामावश्यकी संस्कृतभाषा।

अन्ते वयं करुणावरुणालयं प्रभुं प्रार्थयामो यत् भारते भातु भव्या भारती, देशश्च समुन्नतिं प्राप्नोतु।

सम्पादकः
जगदीशप्रसादः
प्रथमो वर्षः

भ्रातृस्नेहः

कुमारी विमला रावत प्रथमो वर्षः ।'

आसीत् पुरा बङ्गदेशे कुशलकान्तो नाम एको नृपः । आसीच्च तस्यानुरूपा जया नाम लावण्यवती भार्या। तस्यां तस्य चारुविमलो नाम पुत्रः समुत्पन्नः । अथाकस्मात् समुद्भूतेन ज्वरेण रुग्णा सा जया पञ्चत्वं गता । अनेन कुशलकान्तोऽतिदुखितोऽभवत्, परं स्वगुरोः अनुरोधेन स गान्धारदेशस्य नृपस्य कन्यया कृष्णया सह पाणिग्रहणमकरोत् ।

किञ्चित्कालानन्तरं कृष्णायां राज्ञ्यां सतीशो नाम तनयः सम्भूतः । चारुविमलसतीशौ उभौ शिक्षां प्राप्तुं गुरोः समीपे अगच्छताम् । चारुविमलः सतीशात् पटुतरो, बलीयो बुद्धिमत्तरश्चासीत्, अत एव नृपः तस्मै राज्यं दातुमैच्छत्, परं महिषी कृष्णा प्रस्तावमेतं नामन्यत । सास्वपुत्राय सतीशाय राज्यं दातुमैच्छत् । अस्मिन्नेव काले "राजकुमारः चारुविमलो दिव्याविधायां शूद्रायां स्निह्यति" एवं ज्ञात्वा सा नृपस्य कर्णे अजपत् । अतिखिन्नः चिन्तितश्चाभवत् नृपः । स चारुविमलाय राज्यस्य लोभं दत्त्वा शूद्रं परित्यक्तुमकथयत् । परं चारुविमलो नृपस्याज्ञां न स्वीकृतवान् । अन्ते कृष्णायाः कथनेन नृपः चारुविमलं स्वराज्यात् निर्वासितवान् । सोऽपि पितुराज्ञां लब्ध्वा राज्यं परित्यज्य स्वप्रियया सह प्रभूतानि कष्टानि सोढः विहारदेशं गतवान् । विहारदेशस्य नृपो वृद्ध आसीत् तस्य कोऽपि पुत्रो नासीत् । "यो बालको युद्धे सिंहं जेष्यति स राज्याधिकारी भविष्यति" इति सूचनां श्रुत्वा स सिंहेन सह युद्धमकरोत् । विजयी च भूत्वा राज्यमलभत ।

कालक्रमेण कुशलकान्तो वृद्धोऽभवत् । अतः राज्यकार्यं च कर्तुमशक्नुवन् अनिच्छन्नपि स सतीशाय राज्यमदात् । परं सतीशो राज्यसंचालने असमर्थ आसीत् अत एव तस्य राज्यं शीघ्रमेव निर्बलमभूत्। मगधदेशस्य नृपः सतीशं निर्बलं स्वविजयं च निश्चितं परिज्ञाय तमाक्रामत । परं ज्ञातवृत्तान्तः ससैन्यः चारुविमलो यथासमये सतीशाय सैनिकसहायतां दत्त्वा तस्य राज्यं शत्रुभिः रक्षितवान् । अहो ! अपूर्वो भ्रातृस्नेहः ।।

ऋतुराजो वसन्तः

देवबाला प्रेप आर्ट्स

संप्राप्तोऽयं शोभनो वसन्तसमयः । यथा सर्वेषु काव्यरसेषु शृंगारो रसराजो भवति तथैव सर्वासु ऋतुषु वसन्तो ऋतुराजः कथ्यते । समागते वसन्ते सर्वत्र सर्वतश्च प्रमोदविनोदयोः हासहर्षयोः राज्यं दृश्यते । विशालप्रकृतिदेवी सर्वासु दिक्षु स्मयते इव प्रत्यङ्गम् । दक्षिणदिशः सुवासितो मलयपवनो मन्दं मन्दं प्रवहति । सूर्यस्य रश्मयः सर्वत्र नवसंदेशं प्रतरन्ति । रविरश्मिसंपर्केण हरिततृणेषु पतिता जलविन्दवो मौक्तिका इव प्रतिभान्ति । क्षेत्रेषु पीतवर्णाः सर्षपा मन्दं मन्दं दोलायन्ते । उद्यानेषु च नानाविधानि हीरतानि पीतानि रक्तानि च पुष्पाणि विकसन्ति । तेषु सोन्मत्ता भ्रमरा गुञ्जन्ति । पलाशेषु रक्ताः कोरका राजन्ते । आम्रवृक्षेषु कोकिला मधुरं कूजन्ति वनेषु च मृगा इतस्ततः सानन्दं कूर्दन्ति । वसन्ते पुरुषा अपि सविलासाः साह्यादाश्च दृश्यन्ते । बालाः पीतवस्त्राणि धारयन्ति । युवानो रसिकाश्च नानाविधेन मनोविनोदेन आत्मनः प्रीणयन्ति । एवं वसन्तसमये विविधवसुधान्यसमेधिता सुधामयी वसुधा समस्तं चराचरमेव आह्लादमयं करोति । सत्यमहो नानाविधकुसुमवाहुल्येन वसन्तोऽयं कुसुमाकरः कथ्यते, अभिधीयते च माधुर्यातिशयेन मधुमास इति । साधु गीतं स्वकीये ऋतुसंहारे कविकुलगुरूकालिदासेन :—

"यथा द्रुमाः सपुष्पाः सलिलं सपद्मं,
स्त्रियः सकामाः पवनः सुगन्धिः ।
सुखाः प्रदोषाः दिवसाश्च रम्याः
सर्वं प्रिये चारूतरं वसन्ते ।।"

आयातु आयातु पुनरायातु शोभनोऽयं वसन्तसमयः ।

लघुकथा—

सतीमाहात्म्यम्

स्नेह प्रभा प्रैप ग्रार्ट्स

ग्रास्तां पुरा पाटलिपुत्रे द्वौ बान्धवौ । तयोः रामदत्तोऽग्रजः सोमदत्तश्चानुज ग्रासीत् । तयोर्पार्श्वे प्रभूतं पैतृकधनमासीत् । रामदत्तो निजभागं यत्नेन रक्षन् ग्रवर्धत । सोमदत्तश्च समस्तं स्वधनं व्ययमकरोत् । ततः स निर्धनोभूत्वा स्वदयितामवादीत्—"प्रिये ! ग्रहं सधनः कथमधुना-निर्धनो भूत्वा स्वबन्धुबान्धवे वसामि । ग्रत ग्रावां विदेशं चलाव" ।

साऽब्रवीत्—"पाथेयेन विना कुत्र गच्छाव" । यदा स ग्राग्रहमकरोत् तदा भार्या तमाह—"यदि ग्रवश्यं गन्तव्यं तदा स्वानुजं किञ्चित् ऋणं याचस्व" । परं तथा कृते सत्यपि ग्रनुजः तस्मै किञ्चिदपि नायच्छत् । ततः सोमदत्तो गत्वा स्वभार्यां सर्वमकथयत् । तच्छ्रुत्वा तस्य पत्नी तेन सह विध्यैकाश्रया प्रस्थिता । वने सोमदत्तं भुजगेन निगीर्णं विलोक्य सा भृशं विललाप । "किमर्थं त्वं रोदिषीति" ग्रजगरेण पृष्टा सा साध्वी प्रत्यवादीत्—"भो ! सर्पराज ! कथं नानुशोचामि, त्वं विदेशे ममाजीविकाभाजनमेवापहृतवान् । ग्रधुना निष्फलं मे जीवनम् । ग्रहमपि पतिमनुसरामि" इति । एवमुदीर्य तत्समक्षमेव च पतिवियोगं सोढुमशक्नुवाना सा साध्वी चितां तत्राकरोत् । परं यावत् सा चितानलं प्रवेष्टुं प्रवर्तते तावदेव स दयार्द्रः सर्पराजः तस्याः दारुणं दुःखं दृष्ट्वा उवाच यदहं तव पतिप्रेम्णा प्रीणितोऽस्मि । ग्रलमनेन दुस्साहसेन । गृहाण इदं स्वर्णपात्रं याचस्व च स्वाभिलषितं भिक्षाम् ।

साऽवदत्—"भो महाभाग ! कोऽस्मिन् भिक्षां मे दास्यति" इति । तदा स सर्पराजः प्रत्यभाषत—"भद्रे ! योऽस्मिन् पात्रे भिक्षां न दास्यति तस्य शिरः खण्डशो भविष्यति" । तन्निशम्य सा साध्वी पत्यैकदेवता पत्नी तं नागमुवाच—"तर्हि प्रथमं त्वमेवास्मिन् पात्रे पतिभिक्षां मे प्रयच्छ" । तदा स नागः स्वमुखात् जीवितमेव तं ब्राह्मणमुज्जगार । तमुद्गीर्य च स नागो दिव्यः पुमान् सुप्रीतश्चाभवत् । ग्रब्रवीत् च तं युगलं "ग्रहं काञ्चनवेगो नाम विद्याधरो नृपः । गौतमशापेन इमामाजगरीं योनिमापन्नोऽभूम स च मे शापः तव सतीयाञ्चया समाप्तः । इत्युक्त्वा तत्क्षणं तत् हेमपात्रं रत्नैः ग्रापूर्य स प्रहृष्टमना ग्राकाशमार्गेण स्वस्थानमगच्छत् । दम्पती च तत् धनं गृहीत्वा सकुशलं स्वगृहं प्रत्यागच्छताम् । ग्रहो ! सत्त्वानुरूपमेव विधाता सर्वस्य विदधाति हि ।

ਦੇਸ਼

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਅਧਯਕਸ਼ :—

ਪ੍ਰੋ :ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੰਪਾਦਕ :—

ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਕੌਸ਼ਲ

ਤਤਕਰਾ

੧.	ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ	ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਕੌਸ਼ਲ
੨.	ਕਵਿਤਾ	ਨਰੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ
੩.	ਏਕਤਾ	ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਚੌਧਰੀ
੪.	ਫੁਲ ਤੇ ਕੰਡਾ	ਜਗਦੀਸ਼ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਗੁਪਤਾ
੫.	ਜੈਸੀ ਕਰਨੀ ਵੈਸੀ ਭਰਨੀ	ਨਰੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ
੬.	ਅਨਮੋਲ ਰਤਨ	ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਚੌਧਰੀ
੭.	ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ	ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਕੌਸ਼ਲ
੮.	ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਯੋ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭ ਪਾਯੋ	ਕੁਸ਼ਵੰਤ ਕੌਰ

ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ

ਉਸ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸਾਡੇ ਆਮ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵਡੱਾ ਅਦਰਸ਼ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਾਹਿਤ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਨਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਗਇਆ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਸਾਹਿਤ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਕਈ ਭੈਣ ਭਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਇਕ ਵੱਡੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ ਕਾਰਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਅਟੁਟ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਹਿਤ ਬੇਟਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਮਾਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਮਾਤਾ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਠੀਕ ਉਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮਾਜ ਰੂਪੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪੀ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਮਾਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਪਨੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਪੈਂਦਾਂ ਹੈ ਬੱਚਾ ਉਸੇ ਸੱਚੇ ਵਿਚ ਢਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਸੱਚੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਉਸ ਲੜਕੇ ਦੇ ਚਾਲ-ਚਲਨ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਅਛੇ ਜਾਂ ਬੁਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਠੀਕ ਇਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਮਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਉਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹਿਤ—ਸਮਾਜ ਜੇਕਰ ਅੱਛਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਅੱਛਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅੱਛਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਸਮਾਜ ਬੁਰਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਵੀ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਬੁਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਾ—ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਤੇ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਚੰਗਆਈ ਅਤੇ ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਇਹ ਉਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਕੋਈ ਜਾਤੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਹਾਸ-ਰਸ ਵਾਲਾ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਗੁਲਾਮੀ ਦਿਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਅਪਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਵਤੰਤਰਤਾ ਵਾਸਤੇ ਆਹਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਾਹਿਤ ਆਪੇ ਆਪਣਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਕੋ ਜੈਸਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸੁਧਾਰਕ ਹੈ—ਸਾਹਿਤ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚਲਨ ਲਈ ਉਤਸਾਹ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹਕੇ ਅਸੀਂ ਅਪਨੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ— ਆਖੂ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਪਨੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਾਰੇਆਂ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾਈਏ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸੇਵਾ ਕਰੀਏ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਭੈਣਾਂ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਧਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨਾਂ ਅਪਨਾਂ ਸਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਧਾਨ ਲਈ ਦਿਤਾ ਹੈ— ਅਤੇ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਗੇ।

ਅਤੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰਿਨਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਰਾਜ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੂਧ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ॰ ਸੀ, ਐਲ, ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਧਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਚ ਸਹਯੋਗ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਐਡੀਟਰ
ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਕੌਸ਼ਲ

—:o:—

ਕਵਿਤਾ

ਨਰੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ

ਜੇ ਤੂੰਹ ਜੱਗ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀ ਰਖ ਸਕਦਾ,
ਐਵੇਂ ਜੱਗ ਦੇ ਵਿਚ ਕਹਲਾ ਨਾਂ ਕੁਛ।
ਜੇ ਤੂੰਹ ਜੱਗ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਹਲਾਵਨਾ ਏਂ,
ਪਹਿਲੇ ਹਾਲ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਜਾਕੇ ਪੁਛ।

ਜੋਹੜੇ ਹਾੜ ਦੀ ਕੜਕ ਦੀ ਧੁਪ ਅੰਦਰ,
ਪਿਸਦੇ ਹੋਏ ਯਤੀਮਾਂ ਤੋਂ ਜਾ ਕੇ ਪੁਛ।
ਖਾ ਖਾ ਦੁਖ ਜਵਾਨੀ ਜੋ ਹੋਈ ਕੰਡਾ,
ਜਾਕੇ ਉਸ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਤੋਂ ਪੁਛ।

ਮਰ ਗਏ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਪੁਤ ਨੇ ਦੁਧ ਬਾਜੋਂ,
ਜਲਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਿਗਰਾਂ ਤੋ ਜਾਕੇ ਪੁਛ।
ਮਰ ਗਏ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਪਿਉ ਨੇ ਪਿਸ ਪਿਸਕੇ,
ਪਲਦੇ ਉਹਨਾਂ ਯਤੀਮਾਂ ਤੋਂ ਜਾਕੇ ਪੁਛ।

ਸਦਾ ਵੇਖ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਜੋ ਮੂਕ ਹੋਇਆ,
ਉਸ ਬਚੇ ਦੇ ਜਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੁਛ।
ਗਮ ਭਰਿਆਂ ਇਨਾਂ ਸ਼ਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੁਛ,
ਚੀਖ ਭਰੀਆਂ ਇਨਾਂ ਹਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੁਛ।

ਜੇ ਤੂੰ ਪੁਛਨਾ ਏਂ ਮੈਂ ਦਸਦਾ ਹਾਂ,
ਮੇਰੇ ਦਿਲਦੇ ਉਠਦੇ ਉਬਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪੁਛ।
ਜੇ ਤੂੰ ਜੱਗ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦਾ,
ਐਵੇਂ ਜਗ ਦੇ ਵਿਚ ਕਹਲਾ ਨਾਂ ਕੁਛ,
ਜੇ ਤੂੰ ਜਗ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਹਲਾਵਨਾ ਏਂ
ਪਹਿਲੇ ਹਾਲ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਜਾਕੇ ਪੁਛ।

ਏਕਤਾ

ਮਨਜੀਤ ਚੌਧਰੀ ਬੀ ਏ

ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣਕੇ,
ਭਾਈ ਘਨੀਏ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬਲਾਂਵਦੇ ਨੇ।
ਸਿਖਾਂ ਕੀਤੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਅਗੇ,
ਸਾਰੀ ਉਹਦੇ ਤਾਈਂ ਸੁਣਾਂਵਦੇ ਨੇ।

ਹਬ ਬੰਨ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ,
ਪਾਣੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਿਲਾਂਵਦਾ ਮੈਂ।
ਜਿਥੇ ਮੁਖ ਤੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ,
ਉਸ ਮੁਖ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਾਂਵਦਾ ਮੈਂ।

ਸੱਤਗੁਰ ਏਕਤਾ ਉਸ ਦੀ ਦੇਖ ਕਹਿੰਦੇ,
ਪਾਨੀ ਬੇਸ਼ਕ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਪਿਲਾ ਦਿਆ ਕਰ।
ਐਲੇ ਡਬੀ ਮਲਮ ਦੀ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ,
ਅਤੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਤਾਂਈ ਲਗਾ ਦਿਆ ਕਰ।

ਫੁਲ ਤੇ ਕੰਡਾ

ਫੁਲ ਤੇ ਕੰਡਾ ਇਕ ਹੀ ਮਾਂ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤਰ ਹਨ—ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਸਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲੇ ਸਵੇਰਾ ਹੀ ਸੀ। ਠੰਡੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਚਲ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਹਵਾ ਦੇ ਵਿਚੱ ਹਿਲਦੇ ਹੋਏ ਫੁਲ ਏਵੇਂ ਲਗਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇਵੇਂ ਉਹ ਹਵਾ ਦੇ ਨਾਲ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਫੁਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਨਹੀ ਸੀ ਕਾਰਣ ਕਿ ਉਹਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕੰਡਾ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਸੀ—ਫੁਲ ਕੁਝ ਦੇਰ ਤਾਂ ਚੁਪ ਰਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਕਹਨ ਲਗਾ :—

ਫੁਲ :—ਚਲ ਚਲ ਮੈਥੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾ ਤੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭੈੜੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਤੈਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਤੂੰਹ ਮੇਰੀ ਵਲ ਵੇਖ ਮੈਂ ਕਿਨਾ ਸੋਣਾ ਹਾਂ। ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਮੈਨੂੰ ਚਾਂਦੀ ਹੈ—ਮੁੰਡੇ, ਕੁੜੀਆਂ ਤੇ ਬੁਡੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੇਰੀ ਖਸ਼ਬੂ ਲੈਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਵੇਰੇ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਓਂਦੇ ਹਨ ਲੜਕੀਆਂ ਅਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇ ਸੋਨੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੇ ਤੇ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਵਾਂਗ ਕਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚੱ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਟਿਕਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ—ਜ਼ਰਾ ਸੋਚ ਇਸ ਸਥਾਨ ਉਤੇ ਕੇਵਲ ਦੁਨਿਆਂ ਵਿਚੱ ਇਕ ਮੈਂ ਹੀ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਕਦੀ ਉਹ ਸੋਣੀ ਤੇ ਛੈਲ ਛਬੀਲੀ ਲੜਕੀ ਮੈਨੂੰ ਅਪਣੇ ਨੱਕ ਤੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਲਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਵੀ ਉਹਦੇ ਵਗਰ ਨਰਮ ਤੇ ਕੋਮਲ ਸ਼ਰੀਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਉਦੋਂ ਕੋਈ ਹਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ—ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਅਪਣੇ ਸੋਣਿਆਂ, ਸੋਣਿਆਂ ਤੇ ਕੋਮਲ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚੱ ਪਕੜ ਕੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਅਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖਣਾਂ ਚਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸਤਰਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਮਿਤਰ ਹੁੰਦਾਂ ਹਾਂ ਪਰ ਹੈ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿਚੱ ਇਸੇਤਰਾਂ ਹੀ।

ਇਸ ਨੂੰ ਛਡ ਹੁਣ ਇਧਰ ਵੀ ਵੇਖ ਨਾ—ਦੁਨਿਆਂ ਦੇ ਸਬ ਤੋਂ ਵਡੇ ਵਡੇ ਆਦਮੀ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਮੇਰਾ ਮਾਨ ਆਦਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੂੰਹ ਅਪਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੇਖ ਨਾ ਰਾਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਤਕ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਅਪਣੇ ਕੋਟ ਤੇ ਲਗਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਪਨੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਵਿਚੱ ਫੁਲ ਲਗਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਮਾਲੀਆਂ ਦਾ ਅੰਨ ਦਾਤਾ ਹਾਂ ਪਰ ਸੱਚ ਪੁਛੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਪਨੀ ਤਾਰੀਫ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ ਪਰ ਇਕ ਤੂੰ ਹੀ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਹੂ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਬੜਾ ਹੀ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ।

ਕੰਡਾ :—ਤੂੰ ਅਪਨੀ ਬੜਾਈ ਦੇ ਪੁਲ ਬਨ ਦਿਤੇ ਹਨ ਹੁਣ ਮੇਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਵੀ ਜ਼ਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਕੇ ਸੁਣ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਤੂੰ ਕੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਤੂੰ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਹੀ ਸਵੇਰੇ ਖਿਲਦਾ ਏਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਨਾਂ ਕੋਈ ਤੈਨੂੰ ਤੋੜਕੇ ਮਿਟੀ ਵਿਚੱ ਸੁਟ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇਰੀ ਥੋੜੀ ਜਈ ਉਮਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਰਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁਛਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਤੇ ਭੈਣ ਭਰਾਂਵਾ ਗਲ ਕੀ ਸਾਰੇ ਟਬੱਰ ਨੂੰ ਹੀ ਪੈਲਿਆਂ ਦੇ ਗਿਰਦ ਰਾਖੀ ਵਾਸਤੇ ਲਗਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਖੇਤ ਦੀ ਪਸ਼ੂ ਆਦਿ ਤੂੰ ਰਕਸ਼ਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਿਸਾਨ ਸਾਡੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਲਖਾਂ ਮਨ ਅਨਾਜ ਘਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਆਰਥਿਆਂ ਤਕ ਵੀ ਅਪਣੀਆਂ ਫਾਇਲਾਂ ਵਿਚੱ ਲਗਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤਕ ਜੀਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜਲਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ ਮੇਰੀ ਤੇਰੇ ਵਾਂਗ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਟੁਟਕੇ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਤਕ ਕਿਓਂ ਨਾਂ ਹੋ ਜਾਉਂ ਲੋਕ ਮੈਥੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਬੁਰਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਅਜੱ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮਦਤ ਨਹੀਂ ਕਰੂੰਗਾ ਤੇ ਚੁਪ ਰਹੂੰਗਾ ਤੇ ਤੂੰ ਫਿਰ ਅਪਣਾਂ ਹਾਲ ਵੇਖ ਲਈ ਕਿਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹੈ।

ਇਧਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਆਪਸ ਵਿਚੱ ਬੜੇ ਗ਼ਾਲੋ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲੜ ਪੈਦੇਂ ਹਨ ਤੇ ਉਧਰ ਪੰਜ ਚਾਰ ਲੜਕੇ ਅਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਮਲਦੇ ਉਥੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਚੇ ਫੁਲ ਵੇਖਕੇ ਫੁਲ ਤੋੜਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਤ ਫੁਲ ਨਾਂ ਤੋੜਨਾਂ ਕੰਡਾ ਵਜ ਜਾਏ ਗਾ ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਇਨਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ।

ਬਚਿਆ ਨੇ ਫੁਲ ਤੋੜ ਲਏ ਤੇ ਮਸਲ ਮਸਲ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਸੁਟ ਦਿਤੇ ਕੰਡਾ ਇਹ ਸਬ ਕੁਛ ਵੇਖ ਰਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰਾ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਯਾਦ ਸਨ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸੀ ਵਿਚੱ ਖੂਨ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਖਾਦਾ ਤੇ ਇਕ ਬਚਾ ਫੁਲ ਤੋੜਨ ਲਗਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚੱ ਵਜਿਆ ਤੇ ਉਹ ਰੋਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਂ ਕੋਲ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਪਰ ਇਸ ਗਲ ਨੇ ਫੁਲ ਦੇ ਦਿਲ ਬੜਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਫੁਲ ਤੇ ਕੰਡਾ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣ ਲਗੇ ਤੇ ਹਾਲੇ ਤਕ ਕਦੀ ਵੀ ਲੜੇ ਝਗੜੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਸ ਦਿਹਾੜੇ ਪੈ ਨਿਬਾਂਦੇ ਹਨ।

—ਜਗਦੀਸ ਪ੍ਰਸਾਦ ਗੁਪਤਾ ਪ੍ਰੈਪ ਸਾਂਇਸ

ਜੈਸੀ ਕਰਨੀ ਵੈਸੀ ਭਰਨੀ

ਪਾਓ.................ਹੋਰ ਪਾਓ

ਨਹੀਂ..................ਹੋਰ ਨਹੀਂ

ਪਾਓ..................ਸੁੰਦਰੀ ਹੋਰ ਪਾਓ

ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਕੋਇਲ ਵਰਗੀ ਮਿਠੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਵਿਚੱ ਕਿਆ :—

ਬਸ ਪ੍ਰੇਮ ਹੁਣ ਬਸ ਕਰ ਤੂੰ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਪੀ ਸਕਦਾ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਕੌਣ ਕਹਿੰਦਾ ਏ ਮੈਂ ਹਾਲੇ ਵੀਹ (20) ਪਿਆਲੇ ਹੋਰ ਪੀ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਸ਼...ਗ...ਬ ਸੁੰਦਰੀ ਫਿਰ ਬੋਲੀ :—

ਪ੍ਰੇਮ ਬਸ ਹੁਣ ਹੋਰ ਨਾ ਪੀਓ।

ਏਨੇ ਵਿਚੱ ਕੋਈ ਬੂਆ ਖੜਕਾਓਂਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰੀ ਡਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਵਿਚੱ ਚੂਰ ਹੋਇਆ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕੌਣ......।

ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ ਡਰਾਉਨੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚੱ ਕਿਆ ਦਰਵਾਜਾ ਖੋਲ ਤੈਨੂੰ ਸਬ ਕੁਛ ਦਸਦਾ ਹਾਂ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚੱ ਹਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਖੜੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪੁਛਦਾ ਹੈ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ ਬਾਹਰ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਗੁਸੇ ਵਿਚੱ ਉਚਾ ਬੋਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ :—

ਤੇਰਾ ਪਿਓ !

ਪ੍ਰੇਮ ਹੱਸ ਕੇ,

ਮੇਰਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ! ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਦੋਹਰਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ :—

ਤੇਰਾ ਦੁਸ਼ਮਣ—ਤੇਰਾ ਦੁਸ਼ਮਣ

ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਸੁੰਦਰੀ ਵਲ ਮੁੜਕੇ ਕਿਹਾ ਸੁੰਦਰੀ ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈਂ ਸ਼ਰਾਬ ਹੋਰ ਪਾ.. ਹੋਰ ਪਾ ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਪਿਤਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :—

ਬਸ . ਬਸ...ਅਗੇ ਆਇਓਂ ਤਾਂ ਬੁਰਾ ਨਤੀਜਾ ਹੋਵੇ ਗਾ।

ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਘੂਰਕੇ ਕਿਹਾ :—

ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚੱ ਦਖਵ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਹੁੰਦਾ ਏਂ ਜਾ ਜਿਧਰੋਂ ਆਇਆਂ ਚੁਪ ਕਰ ਕੇ ਉਧਰ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾ—ਜੇ ਅਪਨੀ ਖੈਰ ਮੰਗਦਾ ਹੈਂ। ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸ਼ਰਾਬ ਪਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ :—

ਸ਼ਾ...ਗ...ਬ...ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਕਿਆ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਭਗਵਾਨ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਸੁੰਦਰੀ ਪਾਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਪਿਤਾ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਰੋਕਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :—

ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਹਾਂ—ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਹਬ ਛੜਾਨਾ ਚਾਂਦਾ ਹੈ ਪਿਤਾ ਛੜਦਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦੇ ਉਪਰ ਹੀ ਪਿਤਾ ਪੁਤਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪਿਤਾ ਵਿਚਾਰਾ ਬੁਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਕੁਟਦਾ ਹੈ ਪਿਤਾ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਸੁੰਦਰੀ ਡਰ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—ਪ੍ਰੇਮ ਨਸ਼ੇ ਚ ਚੂਰ ਹੋਇਆ ਉਥੇ ਹੀ ਸੌ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸੁੰਦਰੀ ਆਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਦਸ ਵਜੇ ਹਨ—ਪ੍ਰੇਮ ਹਾਲੇ ਸੁਤਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਮਿਤਰ ਆਓਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਂਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੇਮ ਸਾਹਿਬ....... ਪ੍ਰੇਮ ਸਾਹਿਬ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲੋ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮ ਅੱਖਾਂ ਮਲਦਾ ਹੋਇਆ ਯਾਰ ਸਵੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਅੱਖ ਹੀ ਨਹੀ ਖੁਲੀ ਇਕ ਨੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਕਿਹਾ :—

ਅੱਖ ਕਿਵੇਂ ਖੁਲਦੀ— ਰਾਤ ਫਿਰ ਕਿਸਤਰਾਂ ਦੌਰ ਚਲੇ— ਕੀ ਕੁਛ ਹੈਗਾ ਹੀ ਜਾਂ ਸਬ ਕੁਛ ਖਤਮ ?

ਪ੍ਰੇਮ ਹਸਕੇ—

ਯਾਰ ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਕਲ ਤਨਖਾ ਮਿਲੀ ਹੈ ਹਾਲੇ ਤੇ ਜੇਬ ਅੱਗ ਦੇ ਵਾਂਗ ਗਰਮ ਹੈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਮੂੰਹ ਲਗਾਇਆ ਸੀ

ਦੂਸਰਾ :—

ਜੇ ਰਾਤੀਂ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੇ ਲਗਾਵੇਂ ਗਾ ਨਾਂ। ਪ੍ਰੇਮ :—

ਕਿਓਂ ਨਹੀ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋਕੇ, ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਠਹਿਰ ਕੇ।

ਦੋਵੇਂ ਮਿਲਕੇ :—

ਹਾਂ—ਹਾਂ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਦੇ ਪਿਛੋਂ—ਪ੍ਰੇਮ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾਂ

ਪ੍ਰੇਮ :—

ਅਛਾ ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹੋਵਾਂ ਗਾ। ਦੋਵੇਂ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ —ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਪ੍ਰੇਮ ਟੇਬਲ ਤੇ ਨਵੀਂ ਤਾਸ਼ ਸੁਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਸਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪੱਤੇ ਵੰਡੋ :—

ਇਕ ਮਿਤਰ ਪੱਤੇ ਵੰਡਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਉਸਦੀ ਚਲਾਕੀ ਵੇਖਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :—

ਯਾਰ ਕਿਓਂ ਬੁਦੂ ਬਨਾਂਦਾ ਹੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਹੀ ਧੋਖਾ—ਫੇਰ ਪੱਤੇ ਵੰਡ।

ਮਿਤਰ :—

ਅਛਾ ਫਿਰ ਵੰਡਦਾ ਹਾਂ

ਦੂਸਰਾ ਮਿਤਰ :—

ਦਸ ਰੁਪੈ ਬਾਜ਼ੀ ਬੋਲੋ...ਮਨਜ਼ੂਰ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਮਿਤਰ ਮਨਜ਼ੂਰ :—

ਪੱਤੇ ਵੰਡ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

ਪ੍ਰੇਮ :—

ਮੈਂ ਜਿਤਿਆ ਰੱਖੋ ਦੱਸ ਰੁਪੈ ।

ਬੀਸ ਰੁਪੈ ਜੇਬ ਵਿਚੱ ਪਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪ੍ਰੇਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਹੁਣ ਮੈਂ ਤਾਸ਼ ਵੰਡਾ ਗਾਂ ।

ਤਾਸ਼ ਫੜਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਨਿਕਲੀ ਹੁਣ ਇਹ ਬਾਜ਼ੀ ਮੈਂ ਅਪਣੀ ਮੁੰਦਰੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ।

ਦੋਵੇਂ ਮਿਤਰ ਹਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਚਲੋ ਹੁਣ ਬੀਸ ਦੀ ।

ਪ੍ਰੇਮ ਹਾਂ ਛੇਤੀ ਵੰਡੋ ।

ਪ੍ਰੇਮ ਫਿਰ ਜਿਤਿਆ ਰੱਖੋ ਚਾਲੀ ਰੁਪੈ ਪ੍ਰੇਮ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ ਬਸ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ

ਮਿਤਰ :—

ਖੇਡੋ ਹੁਣ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪੈ ਰੱਖੋ ।

ਦੋਵੇਂ ਮਿਤਰ ਹਾਂ—ਛੇਤੀ ਕਰੋ

ਇਧਰ ਪ੍ਰੇਮ ਤਾਸ਼ ਖੇਡਦਿਆਂ ਇਕ ਚਲਾਕੀ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਸਦਾ ਹੈ—

ਝਟ ਦੂਸਰੇ ਦੋਵਾਂ ਮਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਦੋਨੋ ਮਿਤਰ :—

ਪ੍ਰੇਮ—ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਏਨੇ ਰੁਪੈ ਜਿਤੇ ਹਨ ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਾਪਸ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਮਨਦਾ ਨਹੀ—

ਆਪਸ ਵਿਚੱ ਰੌਲਾ ਪਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖਟਕਾਂਦਾ ਹੈ—

ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤਿਨਾਂ ਨੂੰ ਗਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰੇਮ ਕੁਛ ਚਿਰ ਜੇਲ ਵਿਚੱ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਵੀ ਜਵਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

ਪ੍ਰੇਮ ਜੇਲ ਵਿਚੱ ਬੜਾ ਮਾੜਾ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਕੈਦੋਂ ਵੀ ਛੁਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸਦੇ ਦਾੜੀ ਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਬੜੇ ਬੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਪੜੇ ਪਾਟੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਸਹਾਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ—ਕੋਲ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ—ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਲੜਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਟੇ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਾਗਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪਾਗਲ ਹੋਇਆ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਹੋ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਜੈਸੀ ਕਰਨੀ ਵੈਸੀ ਭਰਨੀ

ਅਨਮੋਲ ਰਤਨ

ਮਨਜੀਤ ਚੌਧਰੀ ਬੀ ਏ

(1) ਸੇਹਤ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਨਿਆਮਤ ਹੈ ਇਹੋ ਹੀ ਰੁਪੇਆ ਤੇ ਪੈਸਾ ਹੈ ਇਕ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕਵੀ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ Health is wealth. ਸੁਖ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਕੇਵਲ ਕੇਵਲ ਸੇਹਤ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਹੀ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸੇਹਤ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਸੇਹਤ ਲਈ ਹਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹਰ ਕੁਛ ਵਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਵਿਸ਼ੇ ਵਕਾਰ ਸੇਹਤ ਦੇ ਵੈਰੀ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਸੇਹਤ ਨੂੰ ਇਨਾਂ ਉਤੇ ਵਾਰ ਦੇਣਾ ਇਕ ਮਹਾਨ ਮੂਰਖਤਾ ਤੇ ਬੱਦਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ।

(2) ਜੱਗ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕਈ ਇਹੋ ਜੇਹੇ ਆਦਮੀ ਹਨ ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਛ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਕੁਛ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਹਾਥੀ ਦੇ ਦੰਦ ਦਿਖਾਣ ਦੇ ਹੋਰ ਤੇ ਖਾਣ ਦੇ ਹੋਰ ਵਾਲਾ ਹਿਸਾਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਪਣੇ ਮੰਨ ਵਿੱਚ ਪਾਪੀ ਤੇ ਕੱਪਟੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਆਦਿ ਵਿਚੱ ਫੁਲ ਲਿਆਕੇ ਭੇਟਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਸਵਾ ਰੁਪੈਆ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕਰਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਸਾਫ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸੱਬ ਬਾਰੀ ਦੁਨਆਵੀ ਵਖਾਵੇ ਹਨ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਚਾਈਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਨਾਂ ਬਾਰੀ ਵਖਾਵੇਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਪਨੇ ਸੱਚੇ

ਨਿਸਚੇਆਂ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀ ਮਤ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਦੀ ਦਰਗਾ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਜੇਹੜਾ ਸੱਬ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਕਬੂਲ ਹੋਵੇਗਾ।

(3) ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਤੁਸੀ ਬਣਨਾ ਚਾਂਦੇ ਹੋ ਉਸ ਦਾ ਮਾਡਲ ਅਪਣੀਆਂ ਅਖੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖੋ— ਅਸੀਂ ਉਹੋ ਕੁਛ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਕੁਛ ਅਸੀਂ ਮਨ ਅੰਦਰ ਸੱਬ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜੇਹੜਾ ਆਦਮੀ ਇਹ ਅਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਧਾਰਦਾ ਉਹ ਇਕਤਰਾਂ ਦਾ ਬਦਕਿਸਮਤ ਹੋ ਕੇ ਜੱਗ ਦੀਆਂ ਟੌਲੀਆਂ ਤੇ ਤਾਨੇ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਦਮੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚੱ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਈਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਿਧਰ ਵੀ ਮੂੰਹ ਚੁਕਿਏ ਅਪਨੀ ਮੰਜ਼ਲ ਦਾ ਮਾਡਲ ਸਾਹਮਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰਖ ਲਈਏ।

ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ

ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਕੌਸ਼ਲ ਬੀ ਏ

ਦੋ ਆਦਮੀ ਰਬ ਬਣਾਂ ਦਿਤੇ,
ਫਲ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਪਾਲਿਆ ਏ।
ਇਕ ਬਿਰਲੇ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਸੇਠ ਬਣਿਆ,
ਦੂਜੇ ਮੰਗਤੇ ਦਾ ਭੇਸ ਵਟਾਲਿਆ ਏ।

ਉਹਦੇ ਸੌਨ ਲਈ ਲਖਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਕੋਠੀ,
ਉਹਨੇ ਕਖਾਂ ਦੀ ਕੁਲੀ ਹੈ ਪਾਈ ਹੋਈ।
ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਹੈਟ ਸੋਂਹਦਾ,
ਉਹਨੇ ਸਿਰ ਤੇ ਟੋਕਰੀ ਚਾਈ ਹੋਈ।

ਉਹਦੇ ਵਾਸਤੇ ਲੱਖਾਂ ਪਦਾਰਥ ਬਣਦੇ,
ਉਹਨੇ ਘਰ ਘਰ ਤੇ ਆਸ ਲਗਾਈ ਹੋਈ।
ਉਹਦੇ ਸੈਰ ਲਈ ਜਰਮਨੀ ਕਾਰ ਆਈ,
ਉਹਨੇ ਟੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਿਪਤਾ ਪਾਈ ਹੋਈ।

ਉਹ ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਪੈਂਟ ਤੇ ਕੋਟ ਪਾਂਦਾ,
ਉਹਨੇ ਸਿਆਲ ਨੂੰ ਧੂਣੀ ਲਗਾਈ ਹੋਈ।
ਉਹਦੇ ਖ਼ਰਚਨ ਲਈ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਪੈਸਾ,
ਉਹਨੇ ਮੰਗਣ ਲਈ ਝਬਲੀ ਪਾਈ ਹੋਈ।

ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਦਾਤਾ ਮੈਂ ਵਾਰੀ ਜਾਵਾਂ,
ਕਿਸਮਤ ਹਰ ਇਕਦੀ ਤੂੰ ਬਣਾਈ ਹੋਈ।
ਕੋਈ ਇਕ ਨੂੰ ਹੀ ਪਿਆ ਰੋਂਵਦਾ ਈ,
ਕਿਸੇ ਦੋ ਦੋ ਨੂੰ ਸਫੀ ਪਾਈ ਹੋਈ।

ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਯੋ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭ ਪਾਯੋ

—ਕੁਸ਼ਵੰਤ ਕੌਰ

ਅਜ ਤੋਂ ਕਈ ਵੇਰ ਪਹਲਾਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਅਵਤੀਰਨ ਹੋਈ। ਉਹ ਸਨ ਵੀਰ, ਨਿਡਰ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਅਪਨੀ ਅਨਖ ਨੂੰ ਕਾਯਮ ਰਖਨ ਵਾਲੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਨੌਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਇਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਤੇ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਘਟਨਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਸਮਯ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਰਾਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਸ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਹੀ ਇਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਨੇ ਅਪਨੀ ਆਹੂਤੀ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਵੀਰਤਾ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਬੜੀ ਹੀ ਅਨੋਖੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਮੁਜਰਿਮ ਕਾਤਲ ਪਾਸ ਆਪ ਹੀ ਚਲ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਸਚੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਕਾਤਲ ਮੁਜਰਮ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਡੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਇਕ ਐਸਾ ਦੀਯਾ ਜਲਾਯਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸਦੀ ਲੋਂ ਪਾਸ ਜਾਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁਖ ਮਸ਼ਾਲ ਤਰਾਂ ਜਗਨ ਲਗ ਪਏ। ਜਦ ਆਪ ਦੀਯੇ ਤੇਲ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕੀ ਦੀਯੇ ਵਿਚ ਨਾ ਤੇਲ ਹੈ ਨਾ ਬਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਤੇਲ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਅਪਣੇ ਬਚਯਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਬਤੀ ਅਪਨੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਬਣਾਈ ਤੇ ਇਸ ਦੀਯੇ ਨੂੰ ਜਲਾਯਾ। ਆਪਨੇ ਚੌਦਾਂ ਯੁਦ ਲੜੇ। ਪਰ ਜ਼ਰ, ਜ਼ੋਰੂ ਤੇ ਜਮੀਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਵਤੰਤਰਤਾ ਤੇ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਸਿਥਰ ਰਖਣ ਲਈ।

ਆਪਨੇ ਲਿਖਿਆ—

ਦੇਹ ਸ਼ਿਵਾਬਰ ਮੋਹਿ ਇਹੈ,
ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਨ ਤੋਂ ਕਬਹੂੰ ਨ ਟਰੋਂ।
ਨ ਡਰੋਂ ਅਰਿ ਸੋਂ ਜਬ ਜਾਇ ਲਰੋਂ,
ਨੀਸਚੇ ਕਰ ਅਪਨੀ ਜੀਤ ਕਰੋਂ।

ਆਪਨੇ ਪਰਮਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਸਥਾਨ ਦਿਤਾ। ਆਪਨੇ ਲਿਖਆ ਨੂੰ "ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਯੋ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭ ਪਾਯੋ।" ਆਪਨੇ ਵੀਰ ਤੇ ਸਿੰਗਾਰ ਰਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰਾਂ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਨਾਂ ਦੀਯਾਂ ਰਚਨਾਂ ਪੜਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸਫੁਰਤੀ ਉਤਪਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ, ਸੰਸਕਰਿਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਦ ਕਵੀ ਸਨ।

ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਯਾ ਜਾਤਿ ਦੇ ਵਿਚ ਐਸਾ ਮਨੁਖ ਮਿਲਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ ਜੋ ਕਵੀ, ਲੇਖਕ, ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼, ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਧਨੀ, ਵੀਰ ਤੇ ਅਨਖ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਕਵੀ ਸਨ ਜਿਨਾਂ ਵੀਰ ਰਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ, ਪਹਿਲੇ ਲੇਖਕ ਸਨ ਜਿਨਾਂ ਅਪਨੀ ਜੀਵਨੀ ਆਪ ਲਿਖੀ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ ਜਿਨਾਂ ਇਕ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਵ ਰਖੀ, ਜਿਸਦੀਆਂ ਨੀਯਾਂ ਵਿਚ ਹਡੀਯਾਂ ਕੁਟੀਯਾਂ ਗਈਆਂ, ਚੂਨੇ ਦੀ ਥਾਂ ਪਰ ਸੀਸ ਦੀ ਚਰਬੀ ਲਾਈ ਗਈ ਤੇ ਰੰਗ ਦੀ ਥਾਂ ਖੂੰਨ ਵਰਤਯਾ ਗਯਾ।

ਆਪਨੇ ਕਹਿਆ ਹੈ—"ਚਿੜੀਓਂ ਸੇ ਮੈਂ ਬਾਜ਼ ਲੜਾਊਂ ਤਬੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਿਲਾਊਂ।" ਆਪਨੇ ਇਹ ਸਚ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ।

ਅਗਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਜ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਕੁਛ ਹੋਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਅਜ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦਾ।

●●●

پاڻيءَ سان ڀرجي رهيون هيون. هر ٻيو ٻڙيو ڳوٺ برباد ٿي رهيو هو ۽ هر ڪو پنهنجي جان بچائڻ جي ڪري رهيو هو. اوڏي مهل به راموءَ جي مک مان هونءَ وانگر هڪ زبردست ٽهڪ نڪتو. هو زور زور سان ڳالهائڻ لڳو. ماڻهن کي هن جي ڪل نهايت ئي بري لڳي. هو چوڻ لڳو، "هو هر هنڌ حاضر آهي. هو آڪاش کان اوچو ۽ سمنڊ کان وشال آهي." هڪ ڄڻي ڪيس ڪاوڙ وچان چيو، "چپ ڪر بيوقوف." پر راموءَ کي ڪنهن جي پرواهه ڪو نه هئي. هو چوڻ لڳو، "هينئر توهين ايشور کي ڇو نه ٿا ياد ڪريو؟ هينئر نه هر ڪو پنهنجي جان بچائڻ جي فڪر ۾ آهي. ڇا اوهان جو ايشور اوهانجو رکپال ڪونهي؟ ايشور جو نالو هينئر توهانکي برو ڇو ٿو لڳي؟"

سڀ اچرج وچان سندس منهن تڪڻ لڳا. اوڏي مهل جڏهن سڀ دک ۾ هئا تڏهن به راموءَ جي مک تي اهائي اڳين مشڪ کيلي رهي هئي. سڀني جون جهوپڙيون پاڻيءَ هيٺ اچي چڪيون هيون ليڪن...... ليڪن راموءَ جي ڪٽيا اڃا سلامت هئي. ماڻهو سندس جهوپڙيءَ ۾ اچڻ وڃڻ لاءِ ڊوڙيا ۽ سندن حيرت جي حد ئي نه رهي جڏهن ڏٺائون ته جهوپڙيءَ ۾ ڀڳوان جو هڪ شاهي ۽ شاندار پتلو کڙو هو ۽ ڀڳوان جي منهن تي مشڪ هئي. رامو ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڀڳوان جي سيوا ۾ ئي حاضر رهندو هو. لاشڪ "ڀڳت نه ڀڳتي، پڻ پڻ ڀڳتي ناهه."

بيشڪ ايشور هر هنڌ حاضر هو - راموءَ جي ڪٽيا ۾ به.

گيت :-

گيت خوشيءَ جا ڳايان ڪيئن

(١)

منهنجي جيون - گلشن جي
خوشيءَ سندي بهار به ٿيون
سک جي ڦولن جي سندرتا
مستي ۽ مهڪار به ٿيون
بهار بنا، پتجهڙ ۾ مان،
دل جو هيءُ چمن سجايان ڪيئن،
گيت خوشيءَ جا ڳايان ڪيئن.

(٢)

هردي - وينا جي تارن جي
مڌر مٺي جهنڪار به ٿيون
غم ۾ ڀلا نيندڙ منهنجو
گيتڪار فنڪار به ٿيون
تو بن آءٌ اڄاڻ پيلا،
دل جا هي ساز وڄايان ڪيئن،
گيت خوشيءَ جا ڳايان ڪيئن.

(٣)

منهنجي من - مندر ۾ جلندڙ
چاهه سندو پرديپ به ٿيون
آشا جي پرڪاش سندو
رهبر، روشن ديپ به ٿيون
تو کان وڇڙي، مان ديپ بنا،
دل جو اندڪار هٽايان ڪيئن،
گيت خوشيءَ جا ڳايان ڪيئن.

"هريڪانت"

هو هر هنڌ حاضر آهي !

(ڪماري پشپا ٻڌاڻي)

ها، ان ۾ ڪهڙو شڪ ٿي سگهي ٿو؟ اها خبر ته ڳوٺ جي ٻار ڪانوڻي ٻڌي ٿائين مشهور هئي. ننڍڙي معصوم ڪملا ناچ ۽ راڳ جي ڪلا ڏيکاريندي ۽ اهوئي ورن ڪندي هئي ته "هو آڪاش کان اوچو، سمنڊ کان وشال ۽ سورج کان ۽ مهان آهي." ڳوٺ جو ٻڍو اُستاد به شاگردن کي اهوئي گيان ڏيندو هو ته "هو سڀ جو آسرو ۽ آڌار آهي." ڪوه تان جل ڀريندي، ڳوٺاڻيون به هن جي ئي مهما ڳائينديون هيون. ليڪن ٻڍي راموءَ جي منهن مان ڪڏهن به هن جي واکاڻ نه نڪتي. هو ايشور جي ساراهه ٻڌندي وڏا ٽهڪ ڏيندو هو! خبر ناهي ته ڇو؟ ڳوٺ جا سڀ ماڻهو هن کي پاڳل ڪري سمجهندا هئا. پاڳل ئي ته هو راموءَ. ڳوٺ جا ننڍا وڏا سندس مذاق اُڏائيندا هئا. ڪڏهن سندس لٺ کڻي ڀڄي ويندا هئا ته ڪڏهن سندس ٽوپي لاهي ڇڏيندا هئا پر راموءَ پاڻئي پلاڻي ۽ ڪين ڪجهه نه چوندو هو. راموءَ ۾ اها هڪ خاصيت هئي جو ڪاوڙ اصل ئي نه ڪندو هو.

هو چولي ٿون م ڇڏ، واڻان ورائي،
اڳ اڳرائي جو ڪري، خطا سو کائي،
پاند ۾ پائي، ويو ڪيني وارو ڪينڪي،
(شاهه)

هن کي ڳوٺ سان پيار هو، ڳوٺ جي ٻارن ٻڍن سان پيار هو. پوءِ هو ڪاوڙ ڪيئن ڪري! راموءَ جي ٻي عجيب ڳالهه اها هئي جو هو ڪلاڪن جا ڪلاڪ پنهنجي جهوپڙيءَ جو در بند ڪري، خبر ناهي ته ڪهڙيءَ ڌن ۾ لڳو رهندو هو ۽ جڏهن ٻاهر نڪرندو هو تڏهن سندس اکيون ڪنهن تيج سان ٻهڪنديون هيون ۽ سندس منهن مان مٺا ٽپڪندي هئي. ڳوٺ جا ماڻهو حيرت ۾ هئا ته ناستڪ هوندي، هو ڪهڙي شڪتيءَ جو قائل هو!

هڪ ڏينهن جي ڳالهه آهي ته جڏهن سنجها جو ڳوٺ جا ماڻهو ايشور جو پوڄن پاٺ ڪري رهيا هئا، هو پنهنجيءَ ڌن ۾ مگهن هئا ۽ ايشور پريم ۾ مست ٿي لڳا تڏهن پرواري ڳوٺ جي نديءَ جو پاڻي، اُتل سبب، تڪڙو تڪڙو وڌندو، سندن ڳوٺ ۾ اچي ويو. ڳوٺاڻا زور زور سان رڙيون ڪرڻ لڳا. سندن مک ۾ رام نام جي ڌن نه پر "بچايو، بچايو" جو دکدائڪ آواز هو. راموءَ، جو پنهنجي جهوپڙيءَ ۾ هو، سو ٻاهر نڪري آيو. هن جي چهري تي اهائي گهري شانتي ۽ مرڪ ڇانيل هئي. هن ڏٺو ته چوڌاري ڳوٺاڻن جون جهوپڙيون

ٿي آفت اچي ته اسان کي به، گهرجي ته اسين ان جي ڏک کي پنهنجو ڏک سمجهي ان کي هٽائڻ جي ڪوشش ڪريون. جي رستي تي ڪو سنڌي پاڻ مار کائيندو هجي ته اسان کي گهرجي ته کيس ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪريون ۽ نه ڪ انهن چئي ”ضرور ڪا بدمعاشي ڪئي هوندائين.“ مٿن ڦيري هليا وڃون.

اسان ۾ هڪ ٻئي تي چغلي هڻڻ جي هڪ تمام بري عادت آهي. هڪ ٻئي جي برخلاف پيا چغليون هڻنداسين. ان گندي عادت کي دور ڪرڻ گهرجي. انهيءَ بري عادت جي ڪري اسان گهڻو ئي ڪجهه سٺو آهي. ”پنهنجن سان وير ۽ ٻاون سان ميڙ“ هئڻ سبب سنڌي جاتيءَ گهڻو نقصان سٺو آهي. جي هڪ ٻئي جي برخلاف ڳالهائينداسين ته هڪ ٻئي لاءِ نفرت جا ڳنڍي ۽ نتيجو اهو نڪرندو جو هڪ ٻئي کي ڪيرائڻ، هڪ ٻئي جو زور ڀڃڻ ۽ هڪ ٻئي خلاف ٻين جا ڪن ڀرينداسين ۽ ان مان اسان کي حاصل ڇا ٿيندو؟ ڪجهه به نه. پاڻ کي ئي ڇيهو رسائينداسين. پنهنجي پير تي پاڻهي ڪهاڙو هڻي، پنهنجي جڙ پنهنجن ئي هٿن سان ناس ڪنداسين.

اسانکي هڪ ٻئي کي ورسائڻ کپي. جي اسان جي پاڙي ۾ ڪنهن سنڌيءَ جو دڪان ڪونهي پر ٻه وکون پري آهي ته اسان کي گهرجي ته اهو پنڌ ستي ان سنڌيءَ کان شيءِ وٺون. جي ان جو دڪان پري آهي ته ڇا ٿي پيو دل نه پري ڪانهي؟ جي اهڙيءَ طرح هڪ ٻئي کي مدد ڪنداسين ته بيشڪ اَڏ ٻاسين.

اسان سنڌين ۾ ڪي اهڙا به سنڌي آهن جن وٽ پئسو جهجهو آهي. اسان سنڌين ۾ دماغ به آهي پر پيسي ۽ دماغ جو فائدو گهٽ ورتو ائين. سنڌي پاڻن کي گهرجي ته هو ٻي واهه سنڌين جي مدد ڪن، جي ڪنهن کي انگ ڍڪڻ لاءِ ڪپڙو ناهي ۽ کائڻ لاءِ ان ڪڻو ناهي ۽ پڙهڻ لاءِ پئسو ناهي ته انهن ڏانهن مدد جو هٿ ڊگهيڙي پنهنجي سنڌي جاتيءَ جي شيوا به ڪن ۽ جس به کٽن.

هر سال اسين گرپرب يا جنم اشٽمي ۽ اهڙن ٻين ڏڻن ملهائڻ لاءِ گهر گهر مان چندا ڪٺا ڪندا آهيون پوءِ ٻاهرين ڏيکان ڏيکيءَ ۾ خرچ ڪندا آهيون. پر جي اسين اهي پيسا ڪنهن سنڌي اسڪول يا ڪاليج کولائڻ ۾ لڳايون ته ڪهڙو نه سٺو ٿئي! گرپرب يا ٻين اهڙن ڏڻن تي وڏي لنگر کوليندا آهيون. انهيءَ مان ڪهڙو فائدو؟ ڇا اسان کي روٽي گهر ۾ ڪونه ٿي ملي؟ تنهن کان سواءِ ڪيترو کاڌو ته ٻچي پوندو آهي جو ڏاڍو نقصان ٿيندو آهي.

اسانکي گهرجي ته هڪ ٻئي کي مدد ڪري هڪ ٻئي کي مٿي چاڙهڻ جي ڪوشش ڪريون ۽ سنڌين جي شان جو جهنڊو بلند ڪريون.

ولڙ ڪيو وڻن، پرت نه ڇنن پاڻ ۾،
پسو پکيئڙن، ماڻهان ميٺ گهڻو.

(شاهه)

۽ هوڏانهن ڏس! ڪتابن کي بند ڪري، ڪنڌ ورائي، هو ڪير وينو آهي؟ ها، هو شاگرد آهي. سڄو سال گهمڻ گهتڻ ۽ کيلڻ ناچڻ ۾ وڃائي، تنهنجي نالي جي رٽ لڳائي رهيو آهي. تنهنجي مالها جپي رهيو آهي، انهيءَ وشواس سان ته تنهنجو نالو کيس امتحان روپي ڀؤ ساگر مان پار اُتاريندو. ڇا تون سستن جو سائين آهين؟ سندن سهارو آهين؟ ڇا انهيءَ ڪري ئي اهڙا انسان توکي ”نر آڌارن جو آڌار“ ڪري سڏيندا آهن؟ تون انهيءَ کان انڪاري آهين؟ نه پوءِ تون ڪير آهين، ڀڳوان؟

رات جي سناٽي ۾، چور تنهنجو نالو ڳنهي، پنهنجا هٿ ٻين جي مال مان صاف ڪري ٿو. ڇا تون چورن جو سردار آهين؟ ڇا تون هر ڪنهن جو همراهه آهين، پوءِ ڀلي هو چور هجي يا ساڌ؟ ڇا تنهنجو در سڀني لاءِ کليل آهي جي توکي پڪارين ٿا؟ ڇا اهو تنهنجو انصاف آهي؟ ڇا تنهنجي در تي اندير آهي؟ ڇا تون منصف نه آهين؟ نه، نه، تڏهن تون ڪير آهين، ڀڳوان؟

ٻه ٽي ضروري ڳالهيون

آڏو ناگواڻي

ورهاڱي کانپوءِ اسين پياريءَ سنڌڙيءَ کان تمام دور دور هن انڊين ڀارت ۾ رهون ٿا، مگر هن وقت اسان جو اهو ساڳيو اوج نه آهي جو سنڌ ۾ هو. اسين سنڌي ڪل ٽيهه لکن کان به وڌيڪ آهيون، پر سڄي ڀارت ۾ ٽڪرجي ويا آهيون ۽ ايتري قدر هڪٻئي کان وڇڙي ويا آهيون جو ٻيءَ رهي دهليءَ ۾، ته ٻيٽ بمبئيءَ ۾، ته ٽيءُ وري مدراس ۾. ڀارت ۾ اچڻ کان پوءِ اسان جي حالت ڪافي خراب ٿي وئي آهي ۽ ڏينهون ڏينهن وڃي ٿي وڌيڪ خراب ٿيندي.

جيڪڏهن اسين سنڌي چاهيون ٿا ته زنده رهون ته اسان کي جڳائي ته اسين پنهنجين خرابين کي دور ڪري پنهنجو اڳوڻو اوج حاصل ڪريون. هر سنڌيءَ جو فرض آهي ته اهو ڪجهه ڪري جنهن مان سنڌي سماج کي فائدو پهچي. معموليءَ ۾ معمولي سنڌي پنهنجي جاتيءَ لاءِ ڪجهه نه ڪجهه ڪري سگهي ٿو ۽ ان کي انهن سر اَڏڻ ۾ مدد ڪري سگهي ٿو.

هر هڪ پاڙي ۾ ٻه، ٽي سنڌي گهر ضرور رهندا. هو جيڪڏهن اوکيءَ ويل هڪٻئي کي مدد ڪن ته هڪ ٻئي جو ڀلو ڪري سگهن ٿا. ان جو اثر سڄيءَ سنڌي جاتيءَ تي پوندو ۽ اسين سدائين خوش رهنداسين.

اسان ۾ هڪٻئي لاءِ پريم هئڻ گهرجي ۽ هڪٻئي لاءِ هڏ ڪرڻ گهرجي، جي هڪ

...ان کي چورهوس جو منهنجي پنهنجيان پوليس جيان ڪاهي پيو. ڏاڍ کي نه هئس جرڪ نه ڪيل هئس جي ٽنگ ۾ ٽنبي چڙهائين."

...ر وڏ يڪ ڀار مونکي پنهنجي ڪمزوريءَ ...ي پئي آيا. "آخر مونکي هن وٺس ۾ لڄ ڇو پئي آئي، ڪو انسان ڪو ڪم پورو ڪندو آهي نه ڪو پوءِ. جيڪڏهن مون سومت ڪومت هينئر پاڙو نه ڪڍو گناهه ڪيم؟ وڏ ۾ نوڪري دوست توري چيڙ چاڙ ڪن ها. اِنهيءَ کان ٻ جيءَ، چورن جيان رات جو آهستي آهستي لڪڻ ڪهڙي بهادري آهي؟"

مان پاڻکي ڏهت وڏ ڳالهائيندو رهيس ۽ اڃان شايد ڳالهائيندو رهان ها پر گاڏيءَ جي ڪوڪ ٻڌي مون پاڻ سنڀاليو ۽ ٻنگر هٿ ۾ کڻي، هڪ گاڏي ۾ ڪنڊ وٺي وڃي ويهي رهيس. دل مان هڪ شوڪارو ڪري ويو "واهه ڙي يومت، سومت، ڪومت ۽ ناءِ!"

تون ڪير آهين؟

(ڪماري شيلا ٻڌاڻي)

تون ڪير آهين، ڀڳوان؟ جتي ڪٿي، هر وقت ۽ هر ڪنهن جي وات تنهنجو ئي نالو ٻڌجي ٿو. دک سهندي ۽ تڪليفون برداشت ڪندي به سڀ تنهنجي ئي ساراهه جا گيت ڳائي رهيا آهن!

هوءَ ڏس! رستي جي هن پر اندو بکاري، جهولي ڦهلائي، تنهنجي نالي تي ڀيک منگي رهيو آهي. ڇا تون داتار نه آهين؟ شاعر نه تنهنجي ساراهه مان پاڻ ئي نٿا:

داتار نه تون، ٻيا مڙيئي منگتا،
مينهن مدائيتا وسڻا، سدا وسين تون،
جي گهر اچين مون، ته مڙئي مان لهان.
(شاهه)

جي تون رحيم آهين، ڪريم آهين، پاڇهارو آهين ته پوءِ ڪنهن کي بکاري ڇو بڻايئه؟ ڪيس اندو ڪري در در جون ٺوڪرون ڇو کارايئه؟ انهيءَ لاءِ ڇا نه هو تنهنجو سهارو وٺي؟ تنهنجي ئي نالي جو جاپ جپي؟ نه، نه، ڪڏهن نه. تڏهن تون ڪير آهين، ڀڳوان؟

ذرا هيڏانهن نظر ڪر! هيءَ ڏس مونو پوڄاري جو تنهنجي مورتيءَ تي گل چاڙهي ۽ ٽلڪ لڳائي، تنهنجي ئي نالي تي، ناٽڪ جا امبار ڪنا ڪري رهيو آهي. پوڄا ڪري، گهرج کان وڌيڪ پيسو گڏ ڪري، انهيءَ کي لڪوريءَ ٻچڙن ڪمن پنهنجيان برباد ڪري رهيو آهي. ڇا تون انهيءَ ۾ خوش آهين؟ ڇا تون ٻچڙن جو حامي ۽ مددگار آهين؟ نه، نه، ڪڏهن به نه. تڏهن تون ڪير آهين، ڀڳوان؟

ايندي نه ضرور ڇيڙ ڇاڙ ڪندا. انهن کي
نه اهڙا موقعا ڪِين. رات جا چار ٻڄي ڪلاڪ
اسٽيشن تي هڪ ڪن ۾ گذري ويندا. ٺيڪ
ٻارهين ٻجي مان سوٽ ڪوٽ ٻوٽ ۽ ٽاءِ
پائي، هٿ ۾ هلڪي ٻيگ کڻي، پنهنجي
ڪمري مان نڪتس. پير پير ۾ ملائي مان
آهستي آهستي چورن وانگر هلڻ لڳس،
اليئي هاسٽل جي سپرنٽينڊنٽ جي ڪتي
ڀونڪيو. منهنجي نئين بوٽ جي لسي
ٺري ٺڪڻ ۾ دير نه ڪئي ۽ مان هڪئي
پيري سان سڄي ڏاڪڻ پار ڪري ڌڙام
ڪري اچي هيٺ ڪريس. مون ڇوٽ مان
۽ ٽي گاريون هاسٽل جي سپرنٽينڊنٽ کي
ڏنيون ۽ باقي بچائي رکيم انهيءَ لاءِ ته
وڃي اسٽيشن تي ڏيندو ساس. اليئي ڪتو
۽ ڀڄي ويو. آواز تي ڪي چوڪرا پنهنجن
ڪمرن مان نڪري آيا هئا. مان ٻيگ کڻي
تير جيان نڪري ويس. ڪتي به پيڇو نه
ڇڏيو. مان اڳيان ڪتو پٺيان. مان واٽ
جي ڏيئي روشنيءَ ۾ ٺڪر جهلندو ٽاڙ جهلندو
ويس. هڪ پيرو ته ڪتي کي ٻيگ هڻي
ڪڍيم پر ڪمبخت بدلو وٺي ڇڏيو. ٽنگ ۾ چڪ
هڻي ۽ پنهنجن ڏندن سان پنهنجيءَ سوپ
جو نشان، ٽپي جي صورت ۾ ڇڏي ويو.
مان رڙ ڪري ريلوي لائين جي چوڌاري
لڳل تارن مٿان ڪري پيس. ٽنگ کي
هٿ لائڻ سان پتو پيو ته ڪمبخت ڪتي
جا ڏند منهنجي سوٽ کي ريل گاڏيءَ
جي ٽڪيٽ وانگر (Punch) ٽنگ ڪري
ويا هئا. ٽنگ مان رت وهڻ لڳو هو. تارن
سان رهڙجڻ سبب منهن ڇلجي ويو هو.

مان ڪجهه وقت نه ڦاٿل سوٽ کي ڇرڻ
وانگر ڏسڻ لڳس. اعتبار ئي نه پيو اچيم
نه ڪو نئين سوٽ جو ههڙو حشر ٿيندو!
ليڪن جڏهن به ٽي پيرا هٿ لڳائڻ سان
سوراخ نظر آيم تڏهن پڪ ٿي. مان ٽنگ
کڻي اُٿي کڙو ٿيس، ليڪن ڏسان ته ڪو
مونکي ڇڪي ويٺو. نظر ورايان ته ڪوٽ
تارن ۾ اٽڪيو پيو آهي. ڏاڍي خبرداريءَ
سان ڇڏايم ته ٻئي هنڌان اٽڪي پيو. ليڪن
جيئن تيئن ڇڏايم، پر ڪوٽ ڪيترن هنڌان
ڦاٽي، پرڻ جي صورت وٺي چڪو هو.
مونکي ڏاڍو ڏک ٿيو. ڀڄڻ ڀڄڻ ڪندو
پليٽفارم تي آيس. هڪ خالي اينجڻ ڏسي
اُتي ويهي رهيس. بوٽ لاهي پير مٿي
ڪري ويٺس. ٿورو پرڀان پاڻيءَ جي
نلڪي تي نظر پيم ۽ پاڻي پيئڻ ويس. هٿ
منهن ڌوتي، پاڻي پيتو ئي، موٽي اچي
ڏسان ته بوٽ پنهنجي جڳهه تي نهيئي نه!
پيرن هيٺان زمين کسڪڻ لڳي. سمجهه ۾ ئي
نه پيو اچي ته ٻنگ هوندي بوٽ ڪٿي
غائب ٿي ويو! بوٽ جو ماتم مناڻ لاءِ
ڳچيءَ مان ٽاءِ لاهي ورتم ۽ جتي ڪتي
چڪ پاتو هو اُتي ٽنگ تي ٻڌي ڇڏيم.
پل پير لاءِ اکيون بند ڪيم ته گذريل واقعا
اکين اڳيان تري آيا. هاسٽل جي سپرنٽينڊنٽ
۽ سندس جهنڊو ڪتي کي گاريون ڏيڻ
شروع ڪيم "هليا آهن ڪتا پالڻ. هندوستان
جهڙي ملڪ ۾ جتي انسان نه پيٽ بکيو ٿو
رهي اُتي هيءَ ديسي انگريز ڪتا ٿا پالين.
شوق نه عجيب. ڪتا وري ڪهڙا جن کي
پنهنجن ۽ پرائن جي سڃاڻ ڪانه ٿي ٿئي.

"چڱو توهين سوٽ ڪوٽ جي سلائي ملائي پنجٽيهه رپيا ڏجو. هيءُ لوهاڻي جو پنهنجو دوڪان آهي. لوهاڻڪي فرسٽ ڪلاس سوٽ ڪوٽ سبي ڏيندا سين."

درزي ماپ وٺڻ لڳو ۽ مان وچ وچ ۾ چوڻ لڳس:-

"ڪوٽ ڊگهو نه ڪجو ۽ اهو وري ويڪرو هجي."

"توهين به ڪمال ٿا ڪريو. جيڪا ماپ هوندي انهي آهر سبنداسين" درزي کلي چيو.

"ليڪن تڏهن به مان توکي چئي ٿو ڇڏيان ته ٻانهون ڊگهيون نه هجن ۽ سوٽ جا پاچا بلڪل پورا هجن."

"اسان هزارين ڪوٽ سبيا آهن. توهين ڪو به خيال نه ڪريو."

ليڪن هلندي هلندي مون وري به درزيءَ کي سڀني ڳالهين لاءِ هدايت ڪئي. مان هاڻي انهيءَ ڏينهن جي انتظار ۾ هئس جڏهن سوٽ ڪوٽ تيار ٿي ايندو. مان ڪڏهن ڪڏهن دڪان تي وڃي اڻ سبيل سوٽ ڪوٽ ڏسي ايندو هوس. منهنجو سڄو ڌيان سوٽ ڪوٽ ڏانهن هوندو هو. ڪلاس ۾ به ڪڏهن ڪڏهن منهنجو ڌيان ليڪچر تان هٽي وڃي پروفيسر جي سوٽ، ڪوٽ، ٽاءِ ۽ بوٽ ڏانهن پوندو هو. آخر انتظار ڪندي ڪندي سڪ سان هفتو گذري ويو ۽ مان سوٽ ڪوٽ وٺي آيس. موٽندي هڪڙي ٽاءِ ۽ بوٽ پڻ وٺي آيس.

انهيءَ ڏينهن مان اهڙو خوش هوس جو پاڻ نه ڪو ميرامارئو هوم. اصل روس جي نقلي چمڪ جيان ڌرتيءَ کان مٿي پئي اڏاميس.

گهر اچي يڪدم در ۽ دريون بند ڪيم. کٽ تي چڙهي خبرداريءَ سان سوٽ پاتم جئين سوٽ جا پاچا زمين سان لڳي ميرا نه ٿي وڃن. پوءِ گهڻيئي مٿا ڪٽ ڪرڻ کان پوءِ ٽاءِ ڳچيءَ ۾ لڳايم. گهوگهي اچڻ جي ڊپ کان ٽاءِ ٿوري ڍلي ٻڌم. پيرن ۾ بوٽ پاتي ۽ بدن تي ڪوٽ چاڙهي مان ڪمري اندر اچ وڃ ڪرڻ لڳس. دل ۾ چيم ته ڪجهه هلڻ جي Practice پڻ هئڻ گهرجي. اچ وڃ به پيو ڪريان ۽ سوچيان به پيو، "وڪيشن ملندي پوءِ سوٽ ڪوٽ بوٽ ۽ ٽاءِ پائي ڳوٺ ويندس. امين ته ڊڄي ويندي ته هيءُ الائي ڪهڙو انگريج آيو آهي." پوءِ مان چوندو سانس، "امين، مان آهيان تنهنجو لعل. مون کي نٿي سڃاڻين؟" بابو به ڏاڍو عجب کائيندو. ڳوٺ جون ڇوڪريون مون کي "بابو" ڪري سڏينديون ۽ منهنجي عزت ڪنديون. ڌيان تڏهن ٿيو جڏهين هڪ ٻلي ڪوئي کي پڪڙڻ لاءِ منهنجن ٻن پيرن جي وچ مان لنگهي وئي ۽ مان اڇل کائي اچي کٽ تي پيس.

وڪيشن ملي ۽ مون ٻئي ڏينهن صبوح جو پنجين بجي واريءَ گاڏيءَ ۾ ڳوٺ وڃڻ جو خيال ڪيو. اسٽيشن هاسٽل کان ڏيڍ ميل کن پري هئي. مون رات جوئي گهر ڇڏڻ جو خيال ڪيو جيئن دوستن ۽ ٻين ڇوڪرن جي ڇيڙ ڇاڙ جو شڪار نه ٿيان. پلا اوچتوئي اوچتو مون ۾ جو تبديل

ڪري ته پاڻ وڌيڪ ڀاڪر پائن. اک مان پاڻي ائين ٿي وهيو ڄڻ ڪو بند ڀڳو هجي. ڪاليج ويندو هوس ته اندران ٻه گهڻو پائي، عثمان خميس چاڙهي ويندو هوس. هٿ سوٽي سوٽ جي کيسي ۾ وجهي اڇو وٺندا هئا - جيڏانهن نظر وراڻيان تيڏانهن هندستاني انگريز نظر اچن. بدن تي سوٽ، ڪوٽ، ڳلي ۾ ٽاءِ ۽ پيرن ۾ بوٽ هوندا ن - ڀوءِ چاٽندا پلي پاليءَ پير ٻه نه هجن - پڇين ته ڪئلاش لاٿ ڪنجو ڪير آهي ته چوندا ته هندوستان جي ذڪر ۾ هڪ مندر آهي. هيئر مان دل ئي دل ۾ پاڻ تي ڦٽڪار وجهڻ لڳس ته مون ڪوٽ ڇو نه ورتو. هندوستان ۾ اچڻ کان ڀوءِ بابي وٽ پيسوئي ڪٿي رهيو هو جو مونکي سوٽ ڪوٽ سبائي ڏئي. هيئر جيڪڏهن ڪوٽ وغيره سبائي ڏيڻ لاءِ چوندو سانس ته الٽو پاڻ لئبو ليڪچر ڏيندو ته ”ڪيڏاهن ويا ڪهڙا دليل جي ڏيئي تون اسانکي ماٺ ڪرائيندو هئين؟ جڏهن پيسو هو تڏهن ناز ۽ نخرا ٿي ڪيئه ۽ هاڻي جڏهن ٻورا سوا آهيون تڏهن ڪوٽ سوٽ جي گهر ٿو ڪرين. پاڙهيانءَ ٻه تڏهن ٿو جڏهن تو ضد ڪيو.“ هوڙي سردي ڏسي مونکي ڏاڍي دل ٿي ته سوٽ ڪوٽ وٺان. ڪجهه سيءَ جي ڪري ڪجهه شوق ڪري. مون به چاهيو ٿي ته ٻين وانگر سوٽ ڪوٽ پائي صاحب ٿيان. ڳلي ۾ ٽاءِ پيرن ۾ بوٽ هجي، ڀوءِ رعب سان رستن تان لنگهان. مون ٻڪو خيال ڪيو ته مان سوٽ، ڪوٽ، بوٽ ۽ ٽاءِ وٺندس.

پنجاه روپيا ته بابي کان ٻهانو ڏيئي گهرايم ۽ ٻيا پنجاه روپيا دوست کان اڌارا ورتم. ٻئي ڏينهن سؤ روپيا هٿ ۾ کڻي، هڪ ڪپڙي جي دڪان ۾ گهڙي ويس. ڪپڙو ڏاڍي خبرداريءَ سان ڏسڻ لڳس. ڪڏهن اڳيان پيو ورائنس ته ڪڏهن پٺيان، جيتوڻيڪ ڪپڙي جي خبر ڪانه ٻئي پيئي تڏهن ٻه ائين پئي ڏيکاريم جڻ ته ڪپڙي وٺڻ ۾ هوشيار هوس. ليڪ دل پسند ڪپڙو سوٽ ڪوٽ لاءِ خريد ڪيم. ڪپڙو وٺي سڌو ”ٽيرا ميرا“ درزيءَ جي دڪان تي آيس.

”توهين سوٽ جي سلائي ڪيتري وٺندا آهيو؟“ مون پڇيو.

”نو روپيا“ درزيءَ جواب ڏنو.

”ليڪن سوٽي سوٽ جي سلائي ته چار روپيا آهي. ڀوءِ ايڏو فرق ڇا جو؟ محنت به ته ساڳي هوندي.“ مون عجب ڏيکاريندي چيو.

”واه، گرم ۽ سوٽي سوٽ ۾ فرق ٿي ڪونهي. اسين ٻين کان ته ڏهه روپيا سلائي وٺندا آهيون پر مونکان پل مان نو روپيا لڪري ويا. سو توهين نو ئي ڏجو.“

”۽ ڪوٽ جي سلائي ڪيتري آهي؟“

”فقط ستاويهه روپيا.“

ستاويهه! يعني جيترو خرچ ڪپڙي لي اوترو سلائي لي ٻه!

۾ هڪ انوکو شور مچائي رهيو آهي.

گذريل مهاڀاري جنگ جي گرمي اڃا به پسينو آڻي رهي آهي. ڀڳ جي رتو ڇاڻ اکين اڳيان تري ٿي اچي. ان مهاڀاري جنگ ۾ سڄي دنيا کي ڪيترو نقصان رسيو ان جو اندازو به نه ٿو لڳائي سگهجي. ان طرح انسان ذات جي ڏيهي ڏيهي ٿيندڙ برباديءَ آخر ڪيستائين هلندي؟

اسين ڏسي رهيا آهيون ته اڄ ڪالهه وري هڪ جنتا بي اجهي آهي. اسين اهو به ڏسي رهيا آهيون ته گهڻا انسان اجگر وانگر غريبن جو رت چوسي رهيا آهن. هڪ طرف ڪٿي ڪي ته پيٽ ڀري روٽي ۽ اجهو ملي رهيو آهي ۽ ٻئي طرف انسان روٽي ٽڪري لاءِ واجهائي رهيو آهي. حيوان انسان تي ٺٺولي ڪري رهيو آهي. اهو ڪٿان جو انصاف آهي؟ انکي ڀڳوان جي اڇا يا ڪرم جو ڦل چئي ٽاري ٿو سگهجي.

انسان کي لڙائي لڙڻي آهي، جنهن سان سوا وقت، انياءَ ڪوڙ ۽ ظلم جو انت اچي. اسانکي وشواس رکڻ گهرجي ته سوڀ آخر سچ جي ٿيندي، سچ کي نياءُ ملندو. صرف ڳالهيون ڪرڻ مان ڪم نه هلي سگهندو. گهر گهر مان نگر نگر مان جڏهن هي آواز اٿندو ته دنيا جي ڪابه شڪتي روڪڻ جو ساهس نه ڪندي. وشو شانتيءَ جو اڌياءُ پورو ٿي ويندو ۽ وشو شانتيءَ جي کوج ڪامياب ويندي.

"بوٽ سوٽ ڪوٽ ٽاءِ ...."

(ٽلسي اچناڻي)

سنڌ ۾ ڏهه سال گذاريا هئم ليڪن منهنجي خيال ۾ اهڙو سيارو ڪو نه ڏٺو هوم جو ڪوٽ وٺڻ جي ضرورت محسوس ڪريان. ائين نه سمجهو ته ڪو غريب ماڻهن جو اولاد هوس يا مان دل جو ڪنجوس هوس. امان ۽ بابا ته مون کي ڪوٽ وٺڻ لاءِ ڏاڍو زور ڪندا هئا ليڪن مان ڪين هر وقت لنبو ليڪچر ڏيئي چوندو هوس "ساڳيا غريب به ته آهن نه - اهي به سيارو گذارين ٿا. گرم ڪوٽ نه ڇا پر بدن کي ڍڪڻ لاءِ پراڻو ڪپڙو به ڪو نه اٿن. ڇا انهن کي سيءُ نٿو ٿئي؟ ڇا اهي ماڻهو نه آهن؟ پر ڇاڪاڻ ته هي هڪ محڪم ارادگي آهي جا سيءُ کي به گرميءَ ۾ بدلائي ڇڏي ٿي." منهنجا هيءَ هر وقت لنبا لنبا ليڪچر ٻڌي بابو گهڻ وڏ ڳالهائڻ ماٺ ڪري ويهندو هو، ليڪن ماءُ جي ممتا ته ڪڏهن ڪڏهن ٻڙڪو ڪاڍي اٿندي هئي ۽ امان مون کي ڪوٽ وٺڻ لاءِ زور ڪندي هئي پر مان ٺهو انڪار ويندو هوس.

پر ڪشمير ۾ سياري منهنجا طاق ٿي وڃائي ڇڏيا. اهڙو ٿڌ سيارو هو جو ڏند از خود ئي واهه الدر پيا ڊانس ڪن. واهه بند ڪرڻ سان سنڌن ٽينگو ٽپا بند نه ٿين. هٿن کي ڏس ته جيليءَ وانگر پيا ڏڪن. ٻه ٻه آڱريون پاڻ ۾ گڏجي پاڪر پائي وهن. جيڪڏهن سنڌن پاڪر ٽوڙڻ جي ڪوشش

آهي ۽ ڇوڪريون پنهنجن مائٽن جو بار هلڪو ڪرڻ لاءِ پڙهي، نوڪري ڪري پنهنجن پيرن تي پاڻ بيهڻ ٿيون. پيار جي شاديءَ ۾ استري پرش ۾ اهو پيار نٿو رهي جو هئڻ گهرجي. نيٺ ٿي روز گهر ۾ جهڳڙو رهي ٿو ۽ روز جي ڏنت ڏت جي ڪري هو هڪ ٻئي کان طلاق جي گهر ڪن ٿا.

هاڻوڪي زماني ۾ شادي گڏي ۽ جو کيل سمجهيو ٿو وڃي. انهيءَ ڪري اسان سنڌين جي حالت سڌرڻ بدران بلڪل بگڙجندي ٿي وڃي. اڄ به جيڪڏهن اسان جا نوجوان چاهين ته سنڌي سماج کي اوچ تي آڻي سگهن ٿا.

"وشو شانتيءَ جي کوج"

(هري ٻجلاڻي)

اڄ گهر گهر ۾، نگر نگر ۾ ۽ هر هڪ ديش ۾ هاهاڪار، جو آواز ڪنن تي پوي ٿو. هيءَ انهن بيڪسن جي دک ڀري ڪهاڻي آهي جنهن کي اسين ۽ اوهين ٻڌندي به ٻڌڻ نٿا چاهيون. ٿي سگهي ٿو ته اسان جو سوارٿ اسان کي ائين چوڻ ۽ ٻڌڻ کان روڪي ٿو. وشو شانتيءَ جو آدرش ته اُتم آهي ۽ سڀ اُن کي سويڪار به ڪن ٿا. پر ان لاءِ اُدم ڪرڻ وارا ڪيترا آهن؟ اهو سمجهڻ به ضروري آهي ته هيءَ شانتيءَ جي ڀيک ڪنهن کان ۽ ڇو آهي؟ شانتيءَ جي ڀيک آهي اشانتيءَ کان، بک کان، بيروزگاري کان، بيڪاريءَ کان، غريبيءَ کان، دنيا جي ناسولت شڪتين کان، خود غرضي کان، ايمان ۾ بدل واجبيتي هستين کان جيڪي گهر گهر جي تباهيءَ جو ڪارڻ آهن. هڪ ڏينهن اهڙو اچي سگهي ٿو جڏهن هيءَ غريبي، هيءَ بيڪسي جوالامکي بڻجي ڦاٽي سگهي ٿي جنهن جي آگ ۾ اشانتيءَ جا سڀئي ذريعا خود به خود ڀسم ٿي ويندا ۽ صلح جي جهنڊي جون اوچيون لهرون دنيا جي ڪنڊ ڪنڊ ۾ لهرائڻ لڳنديون.

"شانتي" جي کوجنا ڪرڻي پوندي! ليڪن ڪٿي؟ شانتي ملي سگهي ٿي ڪسانن جي کيتن ۾، غريبن جي جهوپڙين ۾، ڪارخانن ۾، ڀيک مڱڻ وارن ۽ محنت ڪرڻ وارن وٽان جيڪي رات ڏينهن خون پسينو هڪ ڪري رهيا آهن.

اڄ هڪ ديش ٻئي تي سوارٿ جي بدنظر وجهي ويٺو آهي. اڄ هر هڪ ديش پنهنجي فوجي طاقت کي مضبوط بڻائڻ ۾ مشغول آهي. اڄ هر هڪ ديش ڪروڙين روپيا جنتا جي ڀلي لاءِ نه خرچي ائٽم بم ۽ ٻين فوجي ڪمن ۾ لڳائي رهيو آهي. اهو سڀ ڇالاءِ؟ ڇا شانتيءَ لاءِ؟ ڇا سماج کي سکي ڪرڻ لاءِ؟ جواب صاف آهي... نه، نه، نه، هر هڪ پنهنجو سر آلاپي رهيو آهي. اهو بيسرو راڳ دنيا جي وايومنڊل

سڀڻ ٻرڻ اچين ٿا نه ٻوءِ ٻلي نه دروزين جا
دڪان ڏسڻا پون. ٻارڻ چوندا ته اسانکي ڏيتي
ليتي نه کپي. اسان انهيءَ جي برخلاف آهيون.
جڏهن ڪا مائٽن جي آڇ ٿيندن ته جواب
ڏيندا ته اسانجي مائٽن سان ڳالهايو ۽ مائٽ وري
ڏيتي ليتيءَ جي ڇڪ ڪندا، پوءِ جي
ڇوڪرن کان پڇبو ته هيءَ وري ڪهڙو حساب
آهي ته چوندا ته اسين ڏيتي ليتيءَ جي ته برابر
برخلاف آهيون پر مائٽن جي برخلاف ٿورئي
آهيون. مائٽ ٿا مڃين ته اسين ڇا ڪريون.

هيڏانهن مائٽ هڪ پاسي، پنهنجون چنڊ
جهڙيون سهڻيون ڌيئر، جان جگر ڪري ڏين
ته ٻئي پاسي ناٺي جون ڳوتريون ٻڌڻ جڻ ته گند
ڪچرو آهي جو رکڻي ٻاس ڪندو، انهيءَ
ڪري جيترو جلد ڪيون اوترو بهتر. نه رڳو
ايترو پر آئينده لاءِ ٿي جڻ ته ليکو ڪيائون.
ويرسيم ٿي، وڏن ڏٺن ٿي يا ٻين اهڙن موقعن تي
ميون جا ٽوڪرا، مٺاڻن جا ڪنا ۽ روڪ
موڪلڻ لاءِ ٻارڻ کي ٻڌل رکيائون ۽ پوءِ مرڻ
يا جيئڻ ڏڻ ڏيڻ کان نه وڃن ٿا ته ڌيئن کي
ڏاوڻن ڏائين ۾ پرڻائين. شاديءَ کان پوءِ به
هنن جي حياتيءَ سکي نه آهي. ساهرن جا سهما
سهي سهي به ڪيترا سهندا پون. ليت غصي
جا ڍڪ پي پي جڏهن دل پر ٿيندن تڏهن
آپگهات ڪرڻ کانسواءِ ٻيو ڪو به چاڙهو نه
ڏسي لاچار ڪين آپگهات ڪرڻو پوندو.
ڇوڪريءَ لاءِ ٻنهي پاسي مصيبت آهي جي
ڪڏهن ڪنواري رهي ته به ماڻهن جي اکين
۾ ٿي پوي ته ڇوري ٻارڻ کي ٽنڊي ٿي
سمجهي ۽ جيڪڏهن شادي ڪري ته وري
ساهري گهر سس جون چڙ ٻون ۽ مڙس جا پاڊو
وپاريءَ مٿان هميشه سوار آهن. سندس
قسمت ۾ نه سک لکيل ٿي ڪوٺي جو ڪٽي
مائٽي سگهي. تنهن ڪري اڄ ڪلهه جي
زماني ۾ گهڻيون ڇوڪريون ڪنوارو رهڻ
وڌيڪ پسند ڪن ٿيون بنسبت شاديءَ کان.
اسان جي وڏن جيڪو پهاڪو چيو آهي ته
"شادي آهي بربادي." سو اڄ ڪلهه جي
زماني ۾ سورهان آنا ٿي سچ آهي. ٻلا ڏيتي
ليتي اهڙا ته راڳا ڪيا آهن ۽ اهڙا ته ڪلور ڪيا
آهن جن کي روڪي ٿي نٿو سگهجي. اها
ڏائڻ اسان سنڌين جو پيڇو ٿي نٿي ڇڏي.
افسوس! جڏهن ڪالرا يا پليگ جهڙو مرض
ملڪ ۾ ڏيکاري ٿو ڏسي ته وطن جا ابا پهري
سجاڳ ٿا رهن ۽ ان جي بنيان ڪاٽ ڪهاڙا
کڻي ڪاهي ٿا پون پر ڏيتيءَ ليتيءَ جي مرض
کي الائي ڇو ڪين ساڳيءَ طرح ڪيڻ جو
سوچين ٿي ٿا! اڳين زماني ۾ اسان جا وڏا
سيٺن کان ڏاج يا ڏڻ وار ونڻ ۾ اڄ ڪندا
هئا ۽ تنهن کي پيڪن جي مٽين يا ڪپڙن
۾ ڀڪائڻ پنهنجي عزت کان گهٽ سمجهندا
هئا پر اڄ ڏيتي ليتي نه ونڻ ۾ پنهنجي
بي عزتي ٿا سمجهن. سچ آهي ته شرم
شڪار پور ۾ ۽ لڄ لاڙڪاڻي ۾ ڇڏي اچي
هتي پهتا آهيون. اڄ ته سيٺ، سيٺن کان
وڏو واٽ ڦاڙي، مٿن سامهون پائيءَ پائيءَ
تي حساب ڪري، پئسي جي گهر ڪن ٿا ۽
جيڪڏهن شاديءَ جي ڏينهن تائين پورا هزار
نه پهتا ته پوءِ ويڙهيءَ تان به گهوٽ کي
جڃ سوڌو واپس وٺي ٿا وڃن. اهوئي
سبب آهي جو اڄ ڪلهه پيار جي شادين
(Love Marriage) جو رواج جاري ٿي ويو

❁ ڏيتي ليتي ❁

(ڪماري هيران ٺوٺاڻي)

سنڌي سماج ڪافي ڪري چڪي آهي.

اُن کي چاڙهڻ جي همت اسان کي ته ڇا پر خود فرشتن کي به ناهي. جنم ڀوميءَ جا وڻ ڇڏيندي، دل ٽڪر ٽڪر ٿئي ٿي پر انهيءَ آس تي ته ماتر ڀوميءَ ۾ اساڻو داد ٿيندو، اسين جهازن جا جهوٻا سهي اچي ڀارت ۾ پهتاسين. اسان سان مائٽيءَ ماڻهو وارو ورتاءُ ڪيو ويو پر پيو ڪو حيلو وسيلو نه ڏسي "مٺي نه ماٺ ۽ مٺي نه ماٺ" ڪري سهڻ لڳاسين. وقت جي ملم سان اسانجا ڦٽ ميڙڻ لڳا. ليڪن اخلاق ماڻهن مان مانو ٿيندو ويو. ڪن ماڻهن پاڻ کي مفت جي ماليءَ تي اڏڻ تي چاهيو. هنن پنهنجن پٽن کي وڻج جو وکر سمجهي وڪڻڻ شروع ڪيو. شاديءَ جي مارڪيٽ ۾ ليڙي اچي وئي. اگهه چڙهڻ لڳا. ميٽرڪ پاس جو ملهه پنج هزار ڪٿيو ويو. بي-اي وارو ڏهين هزارن ۾ نيلام ٿيڻ کان سواءِ ٿي وڪاميو ۽ انجنيئر ۽ ڊاڪٽر ڪي همت ڪرڻ لاءِ پندرهن هزار نه ليکي ۾ نه ڪونه هئا. ڏيتي وارن سان ته جنسي ويل وهي ويو. هڪ ته ليائين وارا ته پيٽ کي پنيون پڌي يا رشوتون وٺي، ناٽو ڪنو ڪري، مٽن کان وهاڻا رکي سمهي پيا پر جن ويچارن کي پنج يا ڇهه ڪکيون هيون تن لاءِ ته جيئڻ ئي جنجال ٿي پيو- نه رات جو ننڊ ٿي اچين ۽ اڪثر وري ڪاڏو ٿي اُجهين. هو ڏاڍهن وري ڇوڪرن جي مائٽن کي ڇڻ نه ڪا اوچتوئي ڪاڻ همت لڳي هئي. واپاري جڏهن ڪنهن شيءِ جي ڇڪ ڏسندا آهن تڏهن اها شيءِ لڪائي رکندا آهن ۽ گهڻي قيمت ڏيڻ کان پوءِ ڏيندا آهن. اُها اچي ڪار ٿي اسانجن ڪن سان. ورهاڱي سنڌ اگهه چاڙهي ڇڏيا. ڪي مائٽ چون ته "اسين اگر لگر سڀ پاڪستان ڇڏي آياسين. گهر ٺاهڻ لاءِ اسان کي هزار کپن." ڪن وري اهو بهانو ڏنو ته "هاڻوڪي زماني جي شاديءَ کان پوءِ ڇوڪرو ڇوڪري ڌار ٿيا رهن انهيءَ ڪري اسان جيڪو ڇوڪر تي خرچ ڪيو آهي اُهو نه اهڻو سين جيئن پيريءَ جو وقت سک سان گذري."

هو ڏاڍهن ڇوڪر ته پاڻ کي شيءِ سمجهڻ لڳا. پاڻ شڪل جا ڪهڙا به هجن، پڙهيل به ٿي درجا هجن، ڪمائي سوا سؤ هجين جنهن مان چانهه پاڻي، سگريٽ ۽ پاڙي جو بل پڳي نه مدو سؤ ايندو هجين پر ڇوڪريون ڪپڙن سهڻيون جهڙا پرين جا پڳا. گهٽ ۾ گهٽ ميٽرڪ پاس ڪيل، راڳ ۽ ناچ ۾ پٽ پوءِ پلي ته ماني نه ڪرڻ ايندي هجين ۽ هوٽل تي کائڻي پوين ؛

ٻوليءَ جي ترقيءَ جي راهه روڪجي وئي آهي. اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾ سنڌيءَ جي پڙهائيءَ جو پورو پورو بندوبست نه ڪيو ويو آهي. ڪوئي وري ريڊيو تي سنڌيءَ ۾ پروگرام ڏنو ٿو وڃي. ڪن سالن جي لڳاتار ڪوشش ڪانپوءِ هينئر بمبئيءَ تان هر ڇنڇر تي صرف اڌ ڪلاڪ لاءِ سنڌي پروگرام ڏنو ويندو آهي. ليڪن ۽ سنڌي ڪتاب ڇپيندڙ مندن کي انعام ڏئي همٿايو ٿو وڃي جيئن ٻين ٻولين وارن لاءِ ڪيو ٿو وڃي. وري به شڪر آهي جو ساهتيه جي لحاظ کان "ساهتيه اڪيڊمي" وارن سنڌيءَ کي تسليم ڪيو آهي. سنڌيءَ کي سرڪار تيستائين تسليم نه ڪندي جيستائين اسين يڪمشت ٿي، مت ڀيد وساري، پاڻ ۾ ٻڌي، اهڙي تقاضا نه ڪنداسين. ڀلا ماءُ کان وڌيڪ ڇا دائيءَ کي تاءُ ايندو؟ اسين پنهنجي پيرن تي پاڻ ڪهاڙو هڻي رهيا آهيون ۽ "پنهنجي ڪئي جو اڪو ويڄ اڪو طبيب." ٻوليءَ جي نه هئڻ سبب اسين هڪ ٻئي کان ڌار ٿيندا ويندا سين. اسان جي سماجڪ حالت اڃان به وڌيڪ بگڙجندي ۽ ان جو اگرو اثر اسانجي آرٿڪ حالت تي به پوندو. الاءِ ذميوار ڪير ٿيندو؟ اسين پاڻ!

انهيءَ ڪري اڄ نه پاڻ ۾ سنگٺن ڪري، سنڌي قوم کي ٽڪن سر اڏڻ جي ڪوشش ڪريون.

رباعيات شانت

(وشنو موڏواڻي "شانت")

(١)

پاپ ڪندو آهيان!

سادن سان وارتا لاپ ڪندو آهيان،
مندر ۾ وڃي جاپ ڪندو آهيان،
انسان مان ديوتا نه ٿيڻ جي وڃان مگر،
سوچي اهو ڪجهه پاپ به ڪندو آهيان!

(٢)

ويهين صديءَ جو انجنيئر!

جي پاپ جي عيوض موڪلهه نرڳ ۾،
خوشي ٿيندي ڏهن به موڪلي رڳو رڳ ۾،
انجنيئر آهيان- ورتل بمبئيءَ مان بي- اي،
تبديل ڪندس نرڳ کي مان سرڳ ۾!

(٣)

تقدير جڳاءِ!

تدبير سان، بگڙيل آ ٿو ڪي بڻائڻو،
تقدير جو لکيو آ لوڪي ٿي مٽائڻو،
همت جي پکڙ جا لڳائي قيمتي ڦڙا،
قسمت سمهيل کي آ لوڪي ٿي جڳائڻو!

(٤)

ڀڳوان جي ڳولا!

سنسار سراسر ۾ ايمان نه مليم،
ڳولي ڏٺس دنيا ۾ ديوان نه مليم،
ڀڳوان جي ڳولا ڪري ڪندس ڇا، جڏهن
دردر تي ويس دنيا جي، انسان نه مليم!

(٥)

دک جي گهڙي

هر لهر کي هر وقت مليو آ ڇا ڪنارو؟
هر جيو کي هر وقت مليو آ ڇا سهارو؟
هر ڏال تي هر وقت کليو ڦول ڇا پيارو؟
ڪنهن کي به مليو هر وقت آ ڇا پريتم پيارو؟

ڪي ٿي "تهذيب جا صاحب" ڪري سڏڻ لڳاسين. انهيءَ ڄاڻندي به اسين ڪنهن ڪرڻ واريءَ ادب ۾ غلطان آهيون. اسان مان هر ڪو ائين ٿو سمجهي ته ٻوليءَ جي سنڀال ڪرڻ ۽ ان کي قليو قوليو ڪرڻ ٻين جو ڪم آهي ۽ نه سندس. ڇڙ ڇڙ ڳاڙائي ڇڻ نه ڄائي جم کان اسانجي طبيعت ۾ پڙيل آهي. انهيءَ ڪري ائين ٿيو آهي جو هڪ ٻئي جو ڳلو ڪپڻ، هڪ ٻئي جي گلا ڪرڻ ۽ ڇڙ هيل کي ڪيرائڻ اسانجو پيشو ٿي چڪو آهي. پر ٻڌايو ته اسين ڪيئن چڙهي سگهنداسين؟ قوم جو ڪهڙو حشر ٿيندو، خدا ڄاڻي. جڏهين ٻمهڄائي ٻراوا ٿيا ته ڌارين کي ڪهڙو ڏوهه ڏيو؟

مٽن ڇڏيو ٻن ماٽيون، سڳن ڇڏيو ساڱ،
اهڙو ڪو لڳو واءُ، جو ٻمهڄا به ٻراوا ٿيا.

هاڻي ته ڪي سائينءَ جا سنوار يا به پيدا ٿيا آهن جن کي سنڌي سڏائڻ کان به شرم ٿو اچي. ڪير پڇين ٿو ته "توهين سنڌي آهيو" ته نڪ موڙي، ناڪاري جواب ٿا ڏين ۽ ڪنڌ ٿي ڪريو پون. خبر ناهي ته آزاد هوندي به "سنڌي" سڏائڻ کان انڪار ڇو ٿا ڪن؟ اهڙا صاحب آکين ٿا ته هندستان ۾ اچي اسانکي سنڌي ٻوليءَ کي ترڪ ڪرڻ گهرجي. اسانجا وڏا ڪوئي چئي ويا آهن ته "سنڌي جي ملڪ ۾ وڃجي ته ٻي ٽنگ ورائي ڪلهي تي رکجي." انهيءَ خيال کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ هنن ٻنهڃن ٻارن کي غير سنڌي يا انگريزي سڪول ۾ وهاريو آهي

ڪن صاحبن جو وري اهو ويچار آهي ته سنڌي ٻولي هجي ۽ ديوناگري لپيءَ ۾ ڇاڪاڻ ته اسانجي ٻارن کي هندي ته ضرور پڙهڻي آهي پوءِ سنڌي عربي لپيءَ ۾ سکي ٻارن تي ٻوجو ڇو وجهون؟

ڪي وري مائيءَ جا لال چاهين ٿا ته سنڌي عربي لپيءَ ۾ ئي رهڻ کپي ڇو ته ممڪن آهي ته اسانجو اڳين ساهتيه ڊپيو رهي ۽ نابود ٿي وڃي. ڇا نه آهي شاهه صاحب جو ڪلام! ڪي صدين گذرڻ ڪانپوءِ به اهڙو ئي تازو آهي جهڙو اڳي هو. سچو روحاني رمزن سان ڀريو پيو آهي.

لو جي ليمت پاليا، سي آيتون آهين،
ليو مٿن لائين، پريان سنڌي پارڏي.

هوڏانهن سچل سرمست جو ڪلام به تصوف جي باريڪ نڪتن کان خالي ڪونهي. ساميءَ جا سلوڪ ته هن پليل ۽ پٽڪيل انسان کي مايا جي موهه کان پري ڪري، گوروءَ جي سرن آڻي، ڌڻيءَ دڳ ٿا لائين.

ڪري من اچاهه، سامي ڇڏ پائين ڇين ۾.

ساميءَ جا سلوڪ پڙهندي ويدن جون سڪون پيئون لهن:

ويدن جي واڻي، آءٌ سنڌيءَ ۾ سڻايان.

انهيءَ ڪانسواءِ سنڌيءَ ۾ اٿاهه ساهتيه آهي جنهن مان جن ٻڪون پيتيون آهن انهنکي خبر آهي ته ڪيئن نه سندن آسات وڃي ٿي وڌندي. اصل "پيئان نه پاپان" واري ڪار لڳي پيئي آهي.

ٻوليءَ جي ڳالهه تي ئي جدا جدا رايا هئڻ ڪري اتجو اهو نتيجو آهي جو سنڌيءَ کي وڌان ۾ جڳهه نه ملي آهي، جنهنڪري سنڌي

گڏيل تعليم جو هجڻ ضروري آهي."

٢٧ نومبر تي هڪ ساهتيڪ ميڙ ٿيو جنهن ۾ راڳين، ليڪن ۽ شعرن جو گڏيل پروگرام رکيو ويو. وشن موٽواڻيءَ پنهنجي ليکيل ڪهاڻيءَ "جڳت ۾ نه ڪوئي ڪنهنجو" پڙهي ٻڌائي جا سڀني کي ڏاڍي وڻي ۽ آنو ناگواڻيءَ پنهنجو ٺاهيل هڪ گيت ٻڌايو جنهن مان هڪ اُسرندڙ شاعر جا آثار ٿي ڏسڻ ۾ آيا ۽ وديا چوٽناڻيءَ جي مذاقيه "ڪاليج ۾ اچي ڇا ڇا ڪرڻ گهرجي." ميمبرن کي ڏاڍو کلايو ۽ ليلو جهانگياڻيءَ، آشا چنناڻي ۽ تلسي اڇتاڻيءَ جا راڳ سڀني کي پسند پيا.

ميڙ جي رونق ڏسڻ وٽان هئي. ڪجهه غير سنڌي، جي سنڌين جي پروگرام ٻڌڻ لاءِ ڏاڍو آتا ٿي ڏٺا، اُهي پڻ حاضر هئا.

١٨ جنوريءَ تي مضمون جي انعامي چٽاڀيٽي رکي وئي جنهن ۾ پهرين انعام وشني موٽواڻي ۽ ٻيو انعام آنو ناگواڻيءَ کٽيو. مضمون جو وشيه هئي "سنڌي قوم جو آئينده اسان نوجوانن جي همت ۾ آهي."

اُميد آهي ته باقي رهيل وقت ۾ پڻ سڀا جا ميمبر، هر سال وانگيان ڪو نه ڪو، ناچ ۽ راڳ جو پروگرام رکندا.

[رتنا هيراننداڻي]

اڇو ته اُڏيون......؟

(پروفيسر سنتداس جهانگياڻي)

١٥ آگسٽ ١٩٤٧ع تي اسين غلاميءَ جي ڇنڊن مان آزاد ٿياسين. اسان ساهمت جو ساهه کنيو جو ڏکن جو ڏور ويو هو ۽ سکن جو سمو آيو هو. ها، اسين آزاد ٿيا هئاسين ۽ پوءِ به خوش نه ٿيون! اسين سياسي غلاميءَ مان آزاد ٿيا هئاسين ۽ آرٿڪ معاملن ۾ به خود مختيار بڻيا هئاسين. پنهنجي قوم جي قرباني ڏيئي، پنهنجو ساهتيه برباد ڪرائي، پنهنجي ٻولي وڃائي ۽ پنهنجي سڀيتا کوهي، اسين آزاد ٿيا هئاسين. ها، آزاد!

هيئنر نه آهي اسان کي پنهنجو گهر، نه گهاٽ ۽ نڪا ٻولي ۽ نه آواز. هر ڪنهن قوم جو وجود سندس ٻوليءَ جي ڪري ئي هوندو آهي. جنهن قوم کي ٻولي نه آهي تنهنجو زنده رهڻ نه صرف بيڪار آهي پر ناممڪن پڻ. ٻوليءَ کان سواءِ ساهتيه اُسري نه سگهندو ۽ ساهتيه کان سواءِ قوم جو زنده رهڻ يا واڌارو ڪرڻ ناشدني آهي. ساهتيه قوم جي جان آهي. اها ٻولي ئي آهي جنهن جي ذريعي هڪڙي قوم ٻيءَ کي پنهنجو غلام بڻائي ٿي. انگريزيءَ جو مثال اسانجي اکين اڳيان آهي. ڪيئن نه انگريزن، انگريزي ٻوليءَ سٽي، پنهنجي مهانتا جو ڌاڪو اسان مٿان ڄمايو، ايتري قدر جو اسين ائين وسهڻ لڳاسين ته جيڪي آهي، سو پورن وٽ. طوطي وانگر سندن ٻولي رٽيسين. باندر وانگر سندن رهڻي ڪهڻيءَ جو نقل ڪيوسين. پنهنجيءَ شاندار سڀيتا کي وساري انگريزن

ديش

(سنڌي ويڀاڳ)

سمپادڪ:- سنتداس جهانگياڻي   سهايڪ:- رتنا هيرانندداڻي

انڪ: [ ]   فيبروري ١٩٥٨ع   [سال:

مخزن ۽ اسين:-

"ديش" جي سنڌي ويڀاڳ جو هيءُ ٻيون سال آهي. وقت بوقت شاگردن سهڪار جو هٿ ڊگهيڙي، سٺا ليک، ڪهاڻيون ۽ شعر موڪليا، انهي سهڪار جي ڪوشش پئي ڪئي آهي. اميد آهي ته اڳتي به هن ڏس ۾ دلچسپي وٺندا ايندا. امتحان روڻي ڪال جي ويجهي اچڻ سبب، هن دفعي شاگردن جو چاهه جان ٿن گهٽ رهيو آهي، جيتوڻيڪ ڪڪين وسان نه گهٽايو آهي.

سنڌي ساهتيہ سڀا:-

گذريل مهنن ۾ اسانجي سڀا چڱو چست رهي ۽ ڪاليج ۾ نالو ڪڍيو. سڀا جي طرفان، ١٢ آڪٽوبر تي هڪ ميڙ شري ڄيٺانندداس دولترام جي زير صدارت ٿيو. سڀا جي پرڌان پروفيسر سنتداس جهانگياڻيءَ معزز مهمان جو سواگت ڪندي، سنڌ سڪل قومي خدمتن جو ورڻن ڪيو. تنهن کان پوءِ شري ڄيٺانندداس پنهنجي سنڌ ۾ اٿرڪر ۾ سنڌي نوجوانن کي سنڌي ٻوليءَ کي زندهه رکڻ لاءِ اتساهت ڪيو ۽ صلاح ڏني ته پاڻ ۾ سنڌيءَ ۾ ڳالهايو ۽ نج سنڌي لفظ چالو ڪريو. هن صاحب وڌيڪ ٻڌايو تہ سنڌ تي سڀيتا ٺو پراچين آهي ۽ اسانکي ان تي فخر وٺڻ گهرجي.

تنهن کان پوءِ راڳن وغيره جو پروگرام ٿيو، جنهن ۾ ڪماري اچناڻيءَ "موکي تنهنجي ياد ستائي ٿي" جهڙو دلسوز راڳ ڳايو، سشيلا مسند جي راڳ "لڙ لهرن ۾ لڙهندي وڃان مان." شاهه صاحب جي 'سهڻي ميهار' مان سهڻيءَ جي درياهه ۾ ٻڏڻ وارو منظر ٿي اکين اڳيان آندو ۽ گڏو لتي چاندواڻيءَ جي راڳ "نڪڙا نماڻيءَ دا جيوين ليوين پالڻا" سامعين اڳيان سجدو ڪرڻ لاءِ مجبور ٿي ڪيو؛ هريش ميرچنداڻيءَ واس جي باجي Mouth organ تي ٽن ڌنن پيش ڪيون جي سڀني کي ڏاڍيون وڻيون؛ پشپا ٻڌاڻيءَ جي ليک "اسين سنڌي" سنڌي سماج کي لڳين سر اڏڻ لاءِ ٿي همٿايو ۽ آنو ناگواڻيءَ جي پنهنجي ذاتي شعر "مسافر" جي سڀني ساراهه ڪئي. تنهن کان پوءِ چانهه پارٽي ٿي ۽ ڪارروائي سماپت ٿي.

٣ نومبر تي هڪ ڊبيٽ ٿي جنهن ۾ المسي اچناڻيءَ، وشني مونواڻي، آنو ناگواڻيءَ اشوڪ ٻدلاڻيءَ ڀاڱو ورتو. ڊبيٽ جو وشيہ هئي "هن سڀا جي راءِ ۾ ڪاليجن ۾

ہیں خرید لیا ہے ہم فرانس کو
مبارکباد دیتے ہیں مگر انگریزوں سے
پوچھنا چاہتے ہیں کہ .... وغیرہ
وغیرہ " چند سطریں چھوڑ دیتا ہوں
...... آگے لکھا ہے! سنو !
شاید تمہاری دلچسپی کا باعث ہو -
(پڑھتا ہے) چند نکتہ چیں نقادوں
کو شک ہے کہ گلدان اصلی نہیں -"
لو اس تصویر کو دیکھو! شاید تم
اس کو پہچان سکو (کاغذ دیدیتا ہے)
بیوپاری - (کاغذ نہیں لیتا) تمہارا مطلب یہ تو
نہیں کہ میں نے ......
گیبو دینی - (دھیمی آواز میں) خاموش ہوجاؤ!!
تم دیکھتے ہو اس گلدان کو ......
گلدان کو اپنے ہاتھوں میں لے لیتا
ہے) یہ بکاؤ نہیں - یہ کبھی بھی نہیں
بکیگا - جانتے ہو کیوں؟ اس لئے
کہ یہ میرا شاہکار ہے - میرے
آرٹ کا بہترین نمونہ - حسن آرٹ
کو میرا خراج تحسین - یہ میرا ہے
اور ہمیشہ میرا ہی رہے گا - تمہارا
یا کسی اور کا نہیں - میں اسے کیا کرونگا؟
دیکھو !!! (دونوں ہاتھوں سے اُٹھا
کر گلدان کو فرش پر پٹک دیتا ہے
گلدان ٹکڑے ٹکڑے ہوجاتا ہے) -
اب میں آرام اور اطمینان سے مر
سکتا ہوں - جاؤ! چلے جاؤ!!
بیوپاری - مگر .....
گیبو دینی - چلے جاؤ" (دیوار کی طرف منہ پھیر
لیتا ہے)
بیوپاری - گیبو دینی کا خراج تحسین حسن آرٹ
کو !!
(گڑگڑاتا ہوا کمرے سے باہر جاتا ہے)
(پردہ آہستہ آہستہ گرتا ہے —
بیک گراونڈ میں میوزک)

ترجمہ انگریزی ڈرامہ

بیوپاری۔ تم نے اس گلدان کو کسی دوسرے آدمی کے ہاتھ بیچنے کا ارادہ تو نہیں کر رکھا۔" تم اتنے کمینے نہیں ہو سکتے !!

گیودینی۔ ہو سکتا ہے !!

بیوپاری۔ عزیز دوست ! یہ چال اور جھوٹ موٹ میرے ساتھ نہیں چلنے کا ! پرانے پاپی بچی گولیاں کھیلے ہوئے نہیں ہوتے۔ عقل کے ناخن لو۔ ۷۰ لیرے دیدوں گا - ۷۰.... یعنی ۶۰ کے اوپر دس اور --- کیوں کیا خیال ہے ؟؟

گیودینی۔ ناممکن ہے !! گلدان بکا ہوا ہے۔

بیوپاری۔ بکا ہوا ہے ؟؟ ناممکن !! تم ایسا کبھی نہیں کر سکتے تھے۔ تم مجھے دھوکا نہیں دے سکتے تھے۔ کس نے خریدا ہے اس کو ؟

گیودینی۔ کسی نے بھی !!

بیوپاری۔ تم ٹال مٹول کر رہے ہو یہ بات ٹھیک نہیں۔ میرا وقت ضائع کر رہے ہو تم جانتے ہو۔ میں کتنا مصروف رہتا ہوں۔ میرا وقت بہت قیمتی ہے

گیودینی۔ اور تم میرا وقت ضائع کر رہے ہو۔ میں اپنی عمر کی آخری گھڑیاں گن رہا ہوں - ڈاکٹروں کا فتویٰ ہے کہ میں ۲۴ گھنٹے سے زیادہ زندہ نہیں رہ سکتا۔

بیوپاری۔ بکواس سراسر بکواس !!........ (تھوڑی دیر اور) اگر یہ ٹھیک ہے تو...... پاجی پن نہیں کرو۔ میری بات سنو ! میں اس گلدان کے ۲۰۰ لیرے دونگا۔ اتنی قیمت تو کبھی کسی بھی نہ ہوگی۔ مگر اس بات کے پیش نظر کہ.......

گیودینی (بات پوری کرتا ہے) کہ میں مر رہا ہوں اور یہ ہمارا آخری سودا ہے اس سودے کا مستقبل کے سودوں پر کوئی اثر نہیں پڑ سکتا۔ تمہارا وقت بہت قیمتی ہے۔ مرتا آدمی چھل بل نہیں کیا کرتا۔ تم کو یہ گلدان ضرور لینا ہے۔ لہذا تم قیمت بڑھاتے جاتے ہو۔ ایک لمحہ میری بات سنو۔ (اپنی جیب کے اندر سے ایک اخبار کا ٹکڑا نکالتا ہے) یہ ایک انگریزی باتصویر اخبار میں سے کاٹا ہوا ہے۔ میرے ایک دوست نے مجھے بھیجا تھا۔ اس میں ایک فوٹوگراف کی تصویر ہے۔ نیچے لکھا ہوا ہے۔ (پڑھتا ہے) Pallas کا بت Tana cota میں بنا ہوا جو کہ Pericles کے عہد کا یونانی شاہکار ہے۔ برٹش میوزیم نے خریدنے سے انکار کر دیا۔ مگر Louvre میں رکھنے کے لئے فرانس نے ۶۰۰۰ پونڈ

کے بیٹے ہو .... عقل کی بات
تو تمہاری سمجھ میں گھستی ہی نہیں۔ تم
سمجھ ہی نہیں سکتے کہ بیوپار بیوپار
ہوتا ہے اور .... (اس کی
زبان رک جاتی ہے)
گیودینی۔ (فقرہ پورا کرتا ہے) اور خیرات
نہیں !!
بیوپاری۔ ۲۵ لیرے نہیں تو اور کیا ہے۔
بالکل خیرات۔ تمہاری جگہ کوئی اور
ہوتا تو میں کبھی بھی اتنی رقم
پیش نہ کرتا۔
گیودینی۔ دریں چہ شک !!
بیوپاری۔ سنو! کل ہی میں نے لیونارڈی (Leonardi)
سے ہاتھی دانت کا بنا ہوا پرسیس (Perseus)
کا چھوٹا بت خریدا۔ معلوم ہے
میں نے اس کو کیا دیا؟ 35 لیرے۔
35 ـــ ......
گیودینی وہ بت میرا بنایا ہوا تھا تم
کو معلوم ہے اسی لئے تم نے 35
لیرے دیدئے۔ ورنہ تم اتنی قیمت
دینے والے ... کہاں نہ
نکل جاتی تمہاری ۔
بیوپاری۔ مجھے افسوس ہے میرا وقت
بہت قیمتی ہے اور میں تمہارے
ساتھ مزید بحث نہیں کر
سکتا۔ میں ۴۰ لیرے دے سکتا
ہوں۔ منظور ہو تو .... اس

سے ایک سو لڈائی زیادہ نہیں دونگا
گیودینی۔ کیا اچھا ہوتا اگر تم اسٹیج پر کام
کرتے ۔
بیوپاری۔ تم سوچتے ہو کہ میں تمہیں ٹھگ رہا
ہوں۔ یقین مانو ....
گیودینی۔ (بات کاٹ کر) نہیں تو میں
ایسا کیوں سوچنے لگا !!
بیوپاری۔ تو اچھا۔ گلدان میرے حوالے
کرو۔ تمہارے پاس پڑا ہوا کیا
یہ انڈے دیتا ہے۔ ۶۰ لیرے
جیب میں ہونگے تو
کے سفر کا مزہ آجائے گا۔ مزہ!!
صحت سنڈے جیسی ہوجائے گی۔
گیودینی۔ (کھانستا ہے) تم اندازہ نہیں کر
سکتے کہ تمہاری باتیں سننے سے
مجھے کتنی پریشانی ہورہی ہے۔
بیوپاری۔ تمہارے جیسے ڈھیٹ انسان سے
مجھے کبھی واسطہ نہیں پڑا۔ لو ۷۰
لیرے لو۔ اس کے اوپر میں نہیں
بڑھونگا۔ منظور ہے تو لے لو نہیں
تو (گلدان کو اٹھانے کے لئے ہاتھ
بڑھاتا ہے)
گیودینی۔ آہ! خدا کے لئے میرے گلدان
کو میرے پاس رہنے دو۔ اس
کو مجھے دے دو اور ...... کمرے
سے باہر چلے جاؤ (کھانسنے لگتا
ہے)

بیوپاری۔ میرا خیال ہے کہ 58 لیرے تھی۔
میرے دماغ میں ضرور خلل ہوگا۔ اس
وقت!! خیر وہ دن بہت اچھے تھے
آجکل ویسی چیزوں کو پوچھتا کون ہے
گیودینی۔ پھر تو تمہارے بھلے کی بات ہے۔ نہ
یہ گلدان تم خریدو اور نہ گھاٹا کھاؤ۔
بیوپاری۔ پرانے تعلقات کے پیش نظر میں 50
لیرے دینے کو تیار ہوں۔ سنا یا
نہیں!!
گیودینی۔ بھئی! دل لگی خوب کرتے ہو!!
بیوپاری۔ تمہارا مطلب؟ یہ تو نہیں کہ میں نے
بہت کم قیمت ڈالی ہے۔
گیودینی۔ میں نے صرف یہ کہا تھا کہ تم دل لگی
خوب کرتے ہو۔ تم کو باتیں بنانا
آتا ہے۔
بیوپاری۔ تم آرٹسٹ لوگ بدھو ہوتے
بالکل بدھو۔ سولہ آنے بدھو۔ تم
جانتے ہو ایک لیرے (سکے) میں کتنے
سولڈائی (Soldi) ہوتے ہیں
یعنی کتنے سولڈائی جمع کئے جائیں
تو ایک لیرا بنتا ہے۔
گیودینی۔ تم بخوبی جانتے ہو ہیں۔ لیرے
اور سولڈائی گننے میں مہارت نہیں
ہوتی۔ کھانے لگتا ہے)
بیوپاری۔ افسوس تو اس بات کا ہے۔ اگر تم
سولڈائی کا حساب رکھتے تو لیرے
خود بخود جمع ہوجاتے۔ (بوند

بوند سے تالاب بھرتا ہے)
گیودینی۔ سولڈائی گننے کا موقعہ نہیں۔ کبھی
کبھار مل جائے تو مل جائے۔
بیوپاری۔ میں سوچتا ہوں کہ اگر تم نے چادر
دیکھ کر پاؤں پھیلانے کا سنہری
اصول سیکھا ہوتا۔ تو آج تمہاری
پوزیشن یہ نہ ہوتی۔
گیودینی۔ یہ بھی سوچو کہ اگر میں ایسا نہ کرتا تو
آج تمہاری پوزیشن کیا ہوتی۔ یہ
تنور نما پیٹ ...... یہ گال
کے اوپر چڑھتی ہوئی گال۔
بیوپاری۔ جانے دو ان باتوں کو۔ میں سچ کہتا
ہوں کہ میں جان بوجھ کر اس دو
کوڑی کے گلدان کو تین گنا قیمت
یعنی ۵۵ لیرے پیش کر رہا ہوں
میں ایمان کی قسم کھاتا ہوں کہ اتنی
رقم ادا کرنے کے بعد میرے پلے
کچھ نہ رہے گا۔ یقین آیا یا نہیں؟!
گیودینی۔ میں سب سمجھتا ہوں۔ اتنا ضرور
کہونگا کہ اگر میں تمہاری جگہ ہوتا
تو "ایمان" کو ذلیل نہ کرتا۔
بیوپاری۔ میں نہیں سمجھا۔
گیودینی۔ تم سمجھ ہی نہیں سکتے
بیوپاری۔ اچھا!! ۵۵ لیرے!! سودا ہوا؟؟
گیودینی۔ کیا ہرج ہے اگر ہم کسی اور موضوع
پر بات چیت کریں۔
بیوپاری۔ تم آرٹسٹ لوگ سب ایک ہی تھیلی

بھی نہیں۔ سچ کہدوں! روم کے لوگ تو ان دنوں
روم کے آرٹ کو یونانی آرٹ پر ترجیح دینے
لگے ہیں۔
گیو دینی: ہماری بلا سے۔ تم خواہ مخواہ اپنا سانس
Wasting your breath کھو رہے ہو
بیوپاری- چلو 45 لیرے دیدونگا۔ دھیان رہے
یہ گھاٹے کا سودا ہے.......
.......کیونکہ یہ
گلدان تمہارے آرٹ کا ہلکا نمونہ ہے۔
گیو دینی- برائے مہربانی گلدان کو اس میرے
برابر والی کرسی کے اوپر رکھدو۔ (
بیوپاری گلدان کو گیو دینی کے نزدیک
والی کرسی کے اوپر رکھ دیتا ہے)
شکریہ! اب ایک کام اور کرو- یہاں
سے چلے جاؤ- میں بہت تھک گیا ہوں
تم نے مجھے تھکا دیا ہے۔ (کھانسنے
لگتا ہے)
بیوپاری- اگر گلدان کی جگہ جاپانی مورتی ہوتی
یا Renaissance
کا بت ہوتا تو دوسری بات تھی۔
گیو دینی- جب تم نے میرے Simmonetta
کو خریدا تھا تو اس وقت کہتے تھے:-
ان دنوں Renaissance
اسٹائل کو خریدار پسند نہیں کرتے۔
بیوپاری- وہ تو تین سال پرانی بات ہے
اس وقت میں نے جو کہا تھا- وہ
بالکل ٹھیک تھا- فیشن بدلتے
دیر نہیں لگتی۔
گیو دینی- میں گلدان نہیں بیچونگا۔
بیوپاری- تم زندہ کیسے رہوگے؟
گیو دینی- تم کو کیا معلوم- شاید کوئی محسن و (Patron)
قدردان مل گیا ہو۔
بیوپاری- ہیں!!! کون ہے وہ؟
گیو دینی- تم جاننا چاہتے ہو؟ ٹھیک ہے نا؟
بیوپاری- مجھے یقین نہیں آتا کہ تم ایسا کر سکتے ہو۔
"قدردان کو ایک دوسرے کے مقابلہ
میں لڑانا (Play off) بیوپار کے اصولوں کے خلاف
ہے- تم اول درجے کے ایماندار ہو تم
کبھی ایسا نہیں کر سکتے- تم نے آج تک
میرے سوائے اور کسی کے ہاتھ کبھی کوئی
چیز نہیں بیچی- میں نے تم کو ہمیشہ اس
کی مناسب قیمت ادا کی- عین مناسب
یہ تو تم جانتے ہو۔
گیو دینی- کیا میں پوچھ سکتا ہوں تم نے Pallas کے
Terra-cotta بت کی کیا قیمت دی تھی؟
بیوپاری- جب میں نے تم سے وہ بت خریدا تھا
غالباً میری عقل گھاس چرنے گئی ہوتی تھی
مجھے ایک چوتھائی رقم بمشکل ملی ہوگی۔
بڑی مشکل سے پیچھا چھڑایا اس بت سے
گیو دینی- تم نے مجھے کتنی قیمت دی تھی؟ ٹھیک ٹھیک
بتانا۔
بیوپاری- میں یہ کہدوں کہ میں اتنی بڑی رقم تم کو
دوبارہ کبھی نہ دونگا۔
گیو دینی- (جھنجھلا کر) کتنی تھی وہ معقول رقم تمہاری!

بیوپاری۔ مجھے! نہیں" مطلق نہیں!!! ایسی بات
نہیں ہے۔ میں تو محض یہ کہنا چاہتا
تھا کہ تم کو دیہات کی کھلی ہوا کی ضرورت
ہے۔

گیودینی۔ بے شک (Riviera) میں ایک چھوٹا مکان
موسم سرما کے لئے اور دوسرا مکان گلاب کے
پھولوں والا (Amalfi) میں موسم گرما
کے لئے۔ یا (Tyrol) میں پہاڑی کے
اوپر چھوٹا سا دلفریب یا غالباً کسی گرم ملک
کے ٹاپو میں ایک بجرہ ہوا خوری کے لئے
...... یہ سب میری بحالی کے لئے موزوں
ہیں۔ میں ٹھیک کہہ رہا ہوں نا۔ ان لوازمات
کے لئے روپیہ کی ضرورت نہیں ہے؟ ضرورت
ہے کیا۔ بھوکے فنکاروں کی جیبیں بھرنے
کے لئے عرش سے دولت کی بارش ہوتی ہے
نا؟

بیوپاری۔ سنو! آپ کی عقل کرو۔ مجھے گلدان دکھاؤ
میں وثوق سے کہہ سکتا ہوں کہ تمہیں معقول
رقم مل جائے گی اور تم (Albano)
صحت یا دری کے لئے جا سکو گے۔ وہاں کی
آب و ہوا بہت صحت افزا ہے۔

گیودینی۔ بہت اچھا۔ تم گلدان دیکھ سکتے ہو
اس الماری کے اندر رکھا ہے۔

(بیوپاری اٹھتا ہے۔ الماری کی طرف
جاتا ہے۔ الماری کھولتا ہے اور ایک
کالے رنگ کا گلدان نکالتا ہے۔ جس کے
اوپر تصویریں بنی ہوتی ہیں۔ اس کو
بہت غور سے دیکھتا ہے یعنی ہاتھ میں
گھماتا جاتا ہے اور سر ہلاتا جاتا ہے۔
کبھی تعریف اور کبھی شک ظاہر کرتا ہے)

بیوپاری۔ بُرا نہ ماننا یہ تمہارے معمول کے معیار
سے بہت نیچے ہے۔ میرا یہ مطلب نہیں
کہ دو کوڑی کا ہے۔ مگر آجکل ان چیزوں
کی گاہکی نہیں۔ اگر میں اس کو تم سے
خرید لوں تو غالباً بہت عرصے تک میرے
گلے کا ہار بنا رہے گا۔

گیودینی۔ تم اس کی فکر نہ کرو۔ گلدان بکاؤ نہیں۔

بیوپاری۔ مگر ان خاص حالات میں اور اپنے
پرانے تعلقات کو مدنظر رکھتا ہوا میں
اس گلدان کو خریدنے کو تیار ہوں۔
بولو کیا مانگتے ہو اس کے لئے؟

گیودینی۔ (سخت ترشی کے ساتھ) میں کہہ تو
رہا ہوں کہ یہ گلدان بکاؤ نہیں۔

بیوپاری۔ سنو۔ سنو! ہوش کی دوا کرو!!
میں تم کو 40 لیرے (Lire) دیتا
ہوں۔ (جیب میں سے بٹوا نکالنے
لگتا ہے)

(You amuse me immensely)
گیودینی۔ عجب لال بجھکڑ ہو تم؟

بیوپاری۔ (گلدان کو ایک بار پھر دیکھتا ہے)
گلدان کو خرید کر میں کیا کروں گا۔
آرٹ میں فیشن بہت جلدی تبدیل ہو
جاتے ہیں۔ Collectors تو آج کل
مصر اور چین کے شاہکار ڈھونڈتے
پھرتے ہیں۔ یونان کے آرٹ کو کوئی پوچھتا

یونانی گلدان عرف خراج تحسین

سین - روم (ROME)

ایک معمولی کمرہ۔ دو کرسیاں اور ایک برتن رکھنے والی الماری۔ ایک چارپائی۔ چارپائی کے اوپر پرانا بستر۔ گیووینی (GIOVANNI) بہت تراشیدہ (دوبنیہ) کمزور جسم۔ دُبلا۔ فاقوں کا شکار بستر میں لیٹا ہوا ہے جتنی دفعہ سانس لیتا ہے کھانستا ہے۔ شدت کی سردی ہے۔ انگیٹھی بجھی پڑی ہے۔ لہٰذا چادر کو سمیٹتا جاتا ہے۔ تاکہ سردی قدرے کم لگے۔

چارپائی کے نزدیک کرسی میں ایک مالدار موٹا تازہ بیوپاری بیٹھا ہے۔ قیمتی پوشاک زیب تن ہے ایک آنکھ کا سنہری چشمہ لگا رکھا ہے۔

گیووینی۔ (تھکی ہوئی آواز میں) مگر میں تم سے کہہ رہا ہوں کہ گلدان بکاؤ نہیں۔

بیوپاری۔ ایک نظر دکھا دینے میں کیا ہرج ہے

گیووینی۔ (کھانستا ہے) آج نہیں — کیا تم دیکھ نہیں رہے کہ میں بہت بیمار ہوں۔ اور بولنے میں مجھے کتنی تکلیف ہو رہی ہے۔

بیوپاری۔ بہت اچھا۔ میں کل پھر آجاؤں گا۔

گیووینی۔ میں گھر نہیں ہونگا۔

بیوپاری۔ کیا تم کہیں جا رہے ہو۔

گیووینی۔ ہاں لمبے سفر پر

بیوپاری۔ پردیس؟

گیووینی۔ پردیس۔

بیوپاری۔ کس ملک میں

گیووینی۔ انھوں نے آب و ہوا کی تبدیلی تجویز کی ہے۔ وہ کہتے ہیں کہ بحالی صحت کے لئے اس سے بڑھ کر کوئی نسخہ نہیں ہو سکتا۔

بیوپاری۔ یعنی تم سمندر کے کنارے جاؤ گے کیا؟

گیووینی۔ نہیں اس کے برعکس۔ میں تو ایک دریا کے کنارے کے نزدیک جا رہا ہوں۔

بیوپاری۔ (Arno) آرنو کے کنارے؟ غالباً (Pisa) جاؤ گے؟

گیووینی۔ نہیں۔

بیوپاری۔ اور (Paris) پیرس بھی نہیں۔ پیرس تو مضر ثابت ہوگا۔

گیووینی۔ پیرس مضر کیا ہوگا میرے لئے۔

بیوپاری۔ پہلی وجہ تو یہ ہے کہ وہاں ان دنوں کڑاکے کا جاڑا پڑتا ہے اور دوسری وجہ یہ ہے ...... کہ ایک بڑے شہر میں رہنا تمہارے لئے مناسب نہ ہوگا۔

گیووینی۔ تمھیں اس بات کا خدشہ ہے کہ کہیں میں پیرس نہ جاؤں؟

تیار ہو کر کالج پہنچ جاتے ہیں اور وہاں پر اپنی لیلیٰ کے دیدار کے لئے نیلی چھتری والے سے دعائیں مانگتے ہیں۔

اب آپ ہی بتائیں کہ چچا غالب نے جب "ہے یہ آتش غالب جو لگائے نہ لگے اور بجھائے نہ بنے" کہا تو وہ کہاں تک غلط تھے اور کہاں تک ٹھیک؟

یہ بیماری آجکل جنگل کی آگ کی طرح پھیل رہی ہے۔ آجکل کے انگریزی حکیموں سے ہماری یہ التجا ہے کہ وہ کوئی ایسی دوا تیار کریں۔ جس سے یہ بیماری کم ہو جائے اگر انھوں نے ایسی دوا تیار کرلی تو مجنوں اپنی قبر کے اندر اُن کے احسان سے دب جائیگا۔ (سینل کمار بی اے سال دوم)

"کتاب آرزو"

کسان اپنی ٹوٹی پھوٹی چارپائی پر پاؤں لٹکائے بیٹھا تھا آفتاب کی منور شعاعیں درختوں کے ہرے بھرے پتوں اور پھولوں سے لدی ہوئی شاخوں پر بوسہ زن تھیں چیل کے گھونسلے میں چند کوّے چیل کے بچوں کو اپنی چونچوں سے پریشان کر رہے تھے۔ وہ بیچارہ بیش ہونے والے غم کی زنجیر تھامے آرزوؤں کے سمندر میں بہا جا رہا تھا۔ اس کی غریب بیوی کی درد میں ڈوبی ہوئی کراہ اس کے دل میں نشتر چبھو رہی تھی چند گھنٹوں میں وہ باپ بننے والا تھا۔

اس کی بیوی کے آفتاب مصیبت سے خوشی اور مسرت کی شعاعیں پھوٹنے والی تھیں۔ ماں! دنیا کا پیارا ترین نام جسکی آرزو ہر عورت کو ہوتی ہے۔

بچہ! اس لفظ کے کانوں میں گونجتے ہی اس کے دھوپ میں کملائے ہوئے کالے چہرے پر مسرت کی کرنیں دوڑ جاتیں اور وہ سوچتا۔

میں جاہل اور اَن پڑھ انسان ہوں۔ مگر میرا بچہ! وہ مجھ سی ذلیل زندگی بسر نہیں کرے گا۔ میں اس کو شہر میں تعلیم دلواؤنگا۔ اس دنیا کو دکھادونگا۔ کہ ایک غریب اور جاہل کسان کا لڑکا بھی کلکٹر بن سکتا ہے۔ اگر کلکٹر نہیں تو کوئی بڑا افسر ضرور بن سکتا ہے۔ میں اپنے جگر کے لعل کو کبھی تکلیف نہیں ہونے دونگا۔ اس کے آنسو بہہ گئے۔ ان آنسوؤں کی دھارا میں میرا دل بھی بہہ جائے گا۔ میرے بڑھاپے کی لاٹھی۔ یہی میرا پیدا ہونے والا بچہ بنے گا ہمارے اندھیرے گھر کا چراغ میں سمجھونگا میرا بچہ ہی میری زندگی ہے۔

...... اور پھر

اس کی بیوی کے رونے کی آواز نے اسے چونکا دیا۔

گاؤں کی بوڑھی دایہ دروازہ کھول کر باہر آئی اس کے چہرے پر ملال کے آثار نمایاں تھے۔

"کیا ہوا دائی اماں؟ کسان نے امید بھرے لہجہ میں کہا۔ "مرا ہوا بچہ"

"مرا ہوا بچہ"؟

اس کی کتاب آرزو کے اوراق پھڑپھڑا رہے تھے

(سوی کے۔ الیس بی۔ اے۔ سال دوم)

(عشق پر زور نہیں)

چچا غالب بھی بڑے سلیقے کے آدمی تھے اُن کی ہر بات تو بات ہر چال بھی سلیقے سے محروم نہیں ہوتی تھی۔ کہنے کا مطلب یہ کہ اُن کی ہر بات سے اور ہر چال سے سلیقے کی بو آتی تھی۔ اللہ تعالیٰ نے انھیں جنت میں رہنے کے لئے کوٹھڑی دے یہی ہماری خدا سے دعا ہے لیکن اپنی عمر کے آخری دنوں میں جب انھوں نے کہا "(عشق پر زور نہیں)" تو ہم اپنے خیال شریف میں یہ بات لائے کہ چچا غالب نے یہ پہلی اور آخری ایسی بات کہی جس میں سلیقے کی بو تک نہیں ہے۔

ہمارے دوستوں اور ہمجولیوں نے جب یہ سُنا تو لگے اُس بیچارے کو صلواتیں سنانے۔ امین میاں کا تو یہ حال تھا کہ مانو کسی نے جلے پر نمک چھڑک دیا ہو ایک تو بیچارے پہلے سے ہی عشق کے بارے میں کورے تھے اور دوسرے عشق کرنے کے بارے میں سوچ رہے تھے لیکن جب انھوں نے یہ پڑھا "عشق پر زور نہیں" تو ہو گئے آپے سے باہر لگے اوٹ پٹانگ بکنے۔ اللہ اللہ اس کو اس کی ہونے والی بیگم کا واسطہ دیا تو وہ چُپ ہوئے اور جھومتے ہوئے چلے گئے۔

جہاں چچا غالب نے "عشق پر زور نہیں غالب" کہہ کر اپنے کو سلیقے والا ہونے کی مناہی کر دی وہاں "ہے یہ وہ آتش غالب جو لگائے نہ لگے اور بجھائے نہ بنے" کہہ کر اپنے کو سلیقے والا بھی ظاہر کر دیا۔

اب اس آتش کے بارے میں کیا فرماؤں اس میں تو ہر کوئی جل رہا ہے۔

میں تو یہ کہوں گا کہ عشق ایک ایسی نامراد بیماری ہے جس کا علاج حکیم لقمان کے پاس بھی نہیں تھا۔ فلو آیا اور چلا گیا ملیریا آیا چلا گیا، ٹائیفائڈ آیا اور چلا گیا۔ لیکن کمبخت عشق جب آیا تو پتہ چلا کہ حضرت کی طبیعت ناساز ہے اور پھر یہ طبیعت کی ناسازگی ساری عمر کے لئے رہے گی۔

مجنوں کی اولاد جسے عشق کی آگ میں جلنے کا چسکا لگ گیا ہے۔ سردیوں کی لمبی راتیں جاگ کر گذار دیتی ہے آپ اس بات کی وضاحت کرنے کے لئے کہیں گے تو میں جناب آپ کو اپنے ایک دوست کا قصہ سناؤں گا

میرے یہ دوست بڑے نرم اور عشق سے بھرپور دل کے مالک ہیں۔ دسمبر کا مہینہ تھا۔ سردی بھی اپنی جوانی کو دیکھ کر پھول بکھیر رہی تھی۔ رات کے کوئی ½ 9 بجے کا وقت تھا اس وقت ان حضرت پر عشق سوار ہوا اور ہو گئے تیار جب میں نے حضرت سے پوچھا کہ جناب کہاں تشریف لے جا رہے ہیں تو لگے ٹال مٹول کرنے۔ ہم نے بھی گھاٹ گھاٹ کا پانی پیا تھا ہم نے بھی اُسے یہ بتلانے پر مجبور کیا کہ وہ بتائیں کہ وہ کہاں جا رہے ہیں آخر میں تنگ آ کر بولے کہ وہ اس وقت اپنی لیلےٰ کے گھر چوکیدار کو بیڑی پلانے جا رہے ہیں۔ اب اُن کی یہ حالت ہے کہ صبح آٹھ بجے جب ہم بستر میں جوانی کے خوابوں سے کھیل رہے ہوتے ہیں تو یہ حضرت

یہ تمام غاریں بدھ مت کے مندر کہی جا سکتی ہیں اور اس کے مختلف اصولوں پر روشنی ڈالتی ہیں۔ اس سے متعلق کہانیوں اور قصوں کو بڑی دلچسپی سے بیان کرتی ہیں۔ علاوہ ازیں اس زمانے کے تہذیب و تمدن اور رسم و رواج کو سمجھنے میں بھی یہ غاریں بڑی مدد کرتی ہیں کیونکہ مذہبی اور روحانی واردات کے ساتھ ساتھ ان غاروں میں خالص سماجی منظروں کی تصویریں بھی پائی جاتی ہیں۔ کسی جگہ شادی بیاہ کا منظر ہے کسی جگہ ناچ رنگ کی محفل ہے اور کسی جگہ دنگل اور کشتی دکھائے جا رہے ہیں۔ اس طرح ان تصویروں کے مطالعہ سے قدیم سماج کا ایک دلچسپ خاکہ ہم کو مہیا ہو سکتا ہے۔ آجکل ہماری سرکار نے وہاں پر کچھ آرٹسٹ متعین کر رکھے ہیں جو بڑی محنت اور جانفشانی کے ساتھ ان تصویروں کو بعد میں ان تصویروں کو نیشنل گیلری آف آرٹ کی زینت بنایا جائے گا۔

میں سمجھتا ہوں کہ اجنتا کی تصویروں کی ظاہری بناوٹ اور خوبصورتی کی ہی تعریف پر قناعت کرنا کافی نہیں۔ بیشک فنی نقطہ نگاہ سے ان غاروں میں بیش قیمت خزینے موجود ہیں۔ مگر سنگتراشی اور نقاشی کی تہ میں ایک انمول پیغام بھی مخفی ہے جسطرح انگریزی کے مشہور شاعر جان کیٹس کو یونانی گلدان Grecia Urn کی نقاشی میں سندرتا اور سچائی کے دراصل ایک ہی وصف کے دو نام ہونے کا سبق ملا تھا اسی طرح اجنتا کی خوبصورت مورتیاں بھی سندرتا سچائی اور امن کا پیغام لئے کھڑی ہیں۔ کیونکہ یہ سب مندر اس عظیم شخصیت مہاتما بدھ کی یادگار ہیں جس نے بھٹکتی ہوئی دنیا کو شانتی اور نروان کا راستہ دکھلایا اور اپنے سنہری اصولوں سے ہمارے معاملہ کو ہمیشہ کیلئے چراغاں کر دیا۔ باہمی نفرت اور کدورت کے اس جہان میں اجنتا کا یہ پیغام خاص اہمیت رکھتا ہے۔

ان زریں خیالات کو دامن دل میں باندھ کر میں ان گپھاؤں سے باہر نکلا مگر ان کی روح افزا یاد اب بھی میرے دل و دماغ کو معطر کر رہی ہے۔

جذبات دیو

از وجے کشور سنگھ سوڈی دیو
بی اے سال دوم

(۱)

کسی کے سر فتح یابی کا سہرا دیکھتے جاؤ
کسی ماتھے پہ بدنامی کا ٹیکہ دیکھتے جاؤ
کسی کا آج بے پردہ نکلنا دیکھتے جاؤ
دل ناداں کا رہ رہ کر مچلنا دیکھتے جاؤ
نگاہ ناز کے تیروں کا چلنا دیکھتے جاؤ
تڑپنا تلملانا۔ جاں نکلنا دیکھتے جاؤ
سنا ہے تم نے لاکھوں کر دئے آباد ویرانے
میرے دل کی تباہی کا بھی منظر دیکھتے جاؤ
لگا کر آگ جاتے ہو ذرا ٹھہرو ذرا ٹھہرو
میرے جلتے نشیمن کا تماشہ دیکھتے جاؤ
ابھی بچہ ہوں۔ ناداں ہوں ذرا مجھکو سمجھنے دو
کروں گا آپ کی خدمت میں کیا کیا دیکھتے جاؤ
نہ آؤنگا تیری محفل میں ساقی اب میری توبہ
میں تشنہ لب تڑپتا ہوں ادھر تم دیکھتے جاؤ

(۲)

ہم غم کو ہر دم پئے جا رہے ہیں — ہمارا ہی دل ہے جئے جا رہے ہیں
کیا غرق لا کر ہمیں بحر غم میں — دعا ناخدا کو دئے جا رہے ہیں
عجب کشمکش میں ہے یہ زندگانی — مرے جا رہے ہیں جئے جا رہے ہیں
نہیں ہے جہاں میں کوئی جبکہ اپنا — تو کس کیلئے ہم جئے جا رہے ہیں
نہیں سخت جاں کوئی ہم سا بھی اے دیو
کہ مر مر کے ہر دم جئے جا رہے ہیں

کے دل و دماغ کتنے وسیع اور پاکیزہ تھے اور اُن کی اقدارِ زندگی کتنی بلند تھیں۔ عہدِ حاضر میں بیشک ہم لوگ سائنس کے گن گاتے نہیں تھکتے۔ مگر ایک نظر ان غاروں پر ڈالنے سے ہمارا غرور نیچا ہو جاتا ہے اور ہم یہ کہتے ہوئے جھجکتے ہیں کہ اپنے آبا و اجداد کی نسبت ہم لوگ بہت زیادہ مہذب یا شائستہ ہیں سائنس کے میدان میں گو ہم کافی آگے نکل گئے ہیں مگر انسانیت کا سبق ہم نے ان غاروں سے سیکھنا ہے۔ جن کے ہر بت میں خوبصورتی اور اخلاق کا ایک پیغام نہاں ہے

اِن گپھاؤں کے دیکھنے میں تقریباً پورا دن صرف ہو جاتا ہے لہذا ہم نے دوپہر کا کھانا وہیں ریسٹ ہاؤس میں کھایا اور شام کے پانچ بجے تک ان غاروں کا مشاہدہ کیا۔ واپسی پر راستے میں خلدآباد کے مقام پر اورنگ زیب کا مزار دیکھا۔ دولت آباد کے قلعے کی سیر کی اور جیوتی لنگ کے پرانے مگر خوشنما مندر کی بھی زیارت کی۔ ان میں سے اکثر مقامات کی تصویریں بھی اتاریں جو اب میری البم کی زینت بنی ہوئی ہیں۔

دوسرے دن صبح اجنتا جانے کا پروگرام تھا۔ اجنتا کی غاریں اورنگ آباد سے ۶۵ میل کے فاصلے پر ہیں چونکہ ہمارا ارادہ اجنتا سے جل گاؤں ہوتے ہوئے سیدھے بمبئی جانے کا تھا ہم نے اپنا سامان بھی ساتھ لے لیا اور کوئی ۹ بجے صبح اورنگ آباد سے بذریعہ لاری اجنتا کے لئے روانہ ہوئے۔ جوں جوں ہماری لاری آگے بڑھ رہی تھی ہمارے پاس پڑوس کی فضا کی رنگینی اور دلکشی میں اضافہ ہوتا جا رہا تھا اور ہمارے ذوقِ دید کی بیتابی بھی تیز تر ہوتی جاتی تھی۔ تقریباً ۱۲ بجے ہم ان گپھاؤں کے آگے پہنچ گئے جو ایک بہت ہی دلکش منظر پیش کرتی ہیں۔ آفریں ہے ان لوگوں کے جنہوں نے ایسی خوبصورت، خاموش اور جاذب جگہ کو ان مندروں کے لئے منتخب کیا۔ ہر طرف ہری ہری پہاڑیاں آنکھوں کو راحت پہنچاتی ہیں۔ پھولوں سے لدے ہوئے پیڑ ہمارا من موہ لیتے ہیں۔ ندی نالے سُریلی لے میں گنگناتے اور آبشاریں میٹھے نغمے سُناتی ہیں۔ ایسی خوشنما وادی میں ایک "گھوڑے کی نعل" جیسی پہاڑی کو کاٹ کاٹ کر ۲۹ مندر نما غاریں بنائی گئی ہیں اور ہر غار سنگتراشی اور نقاشی کا اعلیٰ نمونہ ہے یہ غاریں دو تین سو سال قبل مسیح سے بننی شروع ہو گئی تھیں اور اِن کے بنانے والے گوتم بُدھ کے پیروکار اور بھکشو تھے جنہوں نے سینکڑوں سال کی سخت ریاضت سے اِن مندروں کو یہ شکل دی اور بُدھ مت کے سنہری اصولوں میں اَپنے پکے اعتقاد کو ان بتوں اور تصویروں کے ذریعے روشن کیا۔ اِس کے بعد ہندوستانیوں کے اعتقاد میں لغزش آئی اور اُن کے اخلاق میں بھی ایک زوال رونما ہوا۔ اس کے ساتھ ہی یہ خوبصورت غاریں بھی عالمِ تاریکی میں گم ہو گئیں۔ کوئی آٹھ نو سو سال تک لوگ ان کو فراموش کئے رہے۔ اور پھر اتفاقاً ۱۸۱۹ء میں انگریز شکاریوں نے انکو کھوج نکالا اور اِن کی دھوم سارے ہندوستان بلکہ ساری دنیا میں مچ گئی۔ ظاہر ہے کہ سینکڑوں سالوں کی اِس بدحالی کے بعد ان بتوں اور تصویروں میں وہ پہلے کی دلکشی اور رعنائی ملنا ایک دشوار امر ہے۔ اکثر مورتیاں جا بجا ٹوٹی ہوئی ہیں۔ اور اکثر تصویریں بجھی بجھی سی ہیں۔ اس کے باوجود بھی ان فنی شہکاروں کی عظمت سے انکار نہیں کیا جا سکتا۔

ایلورا اور ایجنتا کی سیر

از شری کے۔سی۔کانڈا

پچھلے سال ماہ دسمبر کے آخر میں "آل انڈیا انگلش ٹیچرز کانفرنس" کی دعوت پر حیدرآباد (دکن) جانیکا اتفاق ہوا کانفرنس کے اختتام پر ایلورا اور ایجنتا جانے کا پروگرام بنا جس سے ہم سب نے بہت حظ اٹھایا ہماری پارٹی میں کوئی چالیس ممبر تھے جن میں سے اکثر مختلف یونیورسٹیوں کے پروفیسر لوگ تھے حیدرآباد سے اورنگ آباد تک ریل گاڑی کا سفر کیا اور تقریباً ۱۲ گھنٹوں کے سفر کے بعد پہلی جنوری کی صبح کو ہم لوگ اورنگ آباد پہنچ گئے۔ یہ وہ شہر ہے جو مغل بادشاہ اورنگ زیب کی راجدھانی رہ چکا ہے اور اب بھی وہاں پر اس کی شہنشاہیت کے نشانات ملتے ہیں مثلاً اس کی بیوی کا مقبرہ وہاں کی مشہور زیارتگاہ ہے اور آگرہ کے تاج کی ہو بہو نقل ہے موجودہ زمانہ میں یہ شہر ہینڈ لوم انڈسٹری کا ایک بڑا مرکز ہے اور یہاں کا بنا ہوا خوبصورت ہمرو صنفِ نازک کو بہت بھاتا ہے۔

اس جگہ ہمارا قیام ایک کالج ہوسٹل میں ہوا تھا اور ہمارے میزبانوں نے یہاں پر ہمارے آرام کا ہر انتظام کر رکھا تھا۔ یہاں پہنچتے ہی ناشتہ لے کر ہم لوگ بذریعہ بس ایلورا کی غاروں پر پہنچے جو اورنگ آباد سے سولہ میل کی دوری پر ہیں ان غاروں میں قدیم ہندوستانی آرٹ کے بہترین نمونے پائے جاتے ہیں اور دنیا کے دور دراز حصوں سے لوگ انھیں دیکھنے کے لئے آتے ہیں۔ کُل غاریں ۳۴ ہیں جو ایک ڈیڑھ میل لمبی پہاڑی کو کاٹ کاٹ کر بنائی گئی ہیں اگر ان غاروں کو مندر کہا جائے تو بے جا نہ ہوگا کیونکہ ہر غار کے اندر آپ کو دیوی دیوتاؤں کی خوبصورت مورتیاں ملینگی ان ۳۴ غاروں میں ۱۲ غاریں تو بدھ مذہب سے متعلق ہیں۔ ۱۷ برہمن مت کی ترجمان ہیں اور باقی ۵ جین مت کے مندر کہی جا سکتی ہیں۔ یوں تو سبھی غاروں کے اندر سنگتراشی کے اعلیٰ ترین نمونے ملتے ہیں مگر سولہ نمبر کی غار جسکو "کیلاش" بھی کہتے ہیں ان سب میں ممتاز درجہ رکھتی ہے اس کے درو دیوار پر ہزاروں مورتیاں تراشی ہوئی ہیں دیوی دیوتاؤں کے بتوں کے علاوہ انسانوں۔ حیوانوں اور پرندوں کے نقش بھی پتھروں میں کندہ کر دئے گئے ہیں۔ اس کی دیواروں پر جا بجا دیدوں اور پرانوں کی کہانیاں رامائن کے قصے اور مہابھارت کے واقعات نہایت دلکش طریقے سے کھدے ہوئے ملیں گے جن کو بنانے میں آٹھ نو سال کا عرصہ لگ گیا تھا۔ صرف کیلاش کا ہی کیا ذکر ایلورا کی ہر غار اپنی مثال آپ ہے۔ اور دیکھنے والے کے دل پر گہرا نقش چھوڑتی ہے بہت سی غاریں سہ منزلہ ہیں اور ہر منزل میں فنِ سنگتراشی کے عجوبے پائے جاتے ہیں جس کو دیکھ کر عقل دنگ رہ جاتی ہے۔ سب سے بڑی بات یہ ہے کہ ان غاروں میں آرٹ کی رعنائی کو مذہب کی پاکیزگی کیساتھ مخلوط کیا گیا ہے اور اس سے یہ پتہ چلتا ہے کہ ہمارے بزرگوں

نے سوچا کہ اوشا کو پرمود کے ہاں کسی قسم کی تکلیف کا امکان نہ تھا۔ مگر شاید وہ اس بات سے بے خبر تھے۔ کہ اوشا پرمود کو نفرت کی نگاہ سے دیکھتی ہے اور اس نے اپنی زندگی کا ساتھی منتخب کر لیا ہے۔ وہ تھا رمیش۔ کالج کے پہلے سال میں ہی اس کی اس سے ملاقات ہوئی۔ رمیش کی دلچسپی ہر قسم کے کام میں تھی۔ کالج میں کوئی ایسا جلسہ نہیں ہوا جس میں اس کا حصہ نہ ہو۔ پڑھائی میں ہمیشہ نمبر لے جاتا تھا۔ یہاں تک کہ کالج ڈرامٹک سوسائٹی اور فائن آرٹس کلب بھی اس سے نہ بچے تھے۔

رمیش کے والدین اتنے امیر نہ تھے۔ اُن کے پاس نہ تو کوئی بنگلہ تھا اور نہ ہی کار تھی۔ مگر اوشا کو ان چیزوں کی ضرورت نہ تھی۔ رمیش اعلیٰ قابلیتوں کا مالک تھا۔ یہ کیا کم تھا؟ وہ دونوں ایک دوسرے کے وعدوں کے سہارے جیون کے لمحے بسر کر رہے تھے۔

"رمیش تمہارے بنا میرا دنیا میں اب کوئی نہیں ہے۔ میں تمہیں تن من سے چاہتی ہوں۔" رمیش اوشا کی یہ باتیں سن کر کہتا۔

"کیا تم سچ کہہ رہی ہو۔ مجھے تو اس کا یقین نہیں"

"تمہاری قسم یہ سچ ہے۔ تم عورت کو نہیں جانتے وہ ایک ہی دفعہ پریم کرتی ہے۔ میں نے تمہیں اپنایا ہے اور اب تمہیں کبھی نہیں چھوڑ سکتی"

اوشا کے وعدے رمیش کی زندگی تھے۔

"اوشا ابھی تک نہیں آئی" تاراچند بولے پھر وہ نوکر سے مخاطب ہو کر بولے۔ "ارے تجھے جو بلانے کو بھیجا تھا تو گیا نہیں ابھی تک چائے ٹھنڈی ہوئی جا رہی ہے۔" نوکر بغیر کوئی جواب دئے پھر اوشا کے کمرے کی طرف لپکا اور کچھ دیر بعد آکر بولا "بابوجی وہ تو اپنے بستر پر بیہوش پڑی ہیں"

یہ سنتے ہی تاراچند اس کے کمرے کی جانب بھاگے واقعی اوشا بیہوش پڑی تھی۔ اس کی نبض کی رفتار بھی دھیمی تھی۔ فوراً ہی ڈاکٹر کو ٹیلیفون کر کے بلا لیا۔ اسی وقت پرمود بھی آن پہنچا۔ اور اوشا کی حالت دیکھ کر گھبرا گیا۔

ڈاکٹر نے اوشا کی نبض دیکھی اور کہا کہ اس نے کوئی زہریلی شے کھا لی ہے۔ تاراچند چیخ اٹھا "میری بچی کو بچا لیجئے۔ ڈاکٹر صاحب میں اس کے لئے ہر قسم کی قربانی دے سکتا ہوں۔" اور واقعی ڈاکٹر نے جو دوائی دی۔ اس نے فوراً ہی اثر کیا۔ اور اوشا ہوش میں آگئی۔

اوشا کے لمبے لمبے بال اس کے چہرے پر بکھرے ہوئے تھے۔ کانوں میں بالیاں بجلی کی روشنی میں چمک رہی تھیں۔ پرمود ٹکٹکی لگائے اس کے حسین چہرے کی طرف دیکھ رہا تھا اور دل ہی دل میں سوچ رہا تھا کہ جب اوشا اس کی ہو جائے گی تو وہ اس حسین چہرے کو چوم لیا کرے گا۔ اسی دوران اوشا نے کروٹ بدلی اور آہستہ آہستہ کہا۔

"رمیش!..... اب تو آپ میرے وعدوں پر اعتبار آیا۔ میں مر رہی ہوں۔ میں نے اپنا وعدہ پورا کیا آہ..... تمہارے بغیر یہ جیون۔ کس..... کام کا......" اور پھر سارے کمرے میں خاموشی چھا گئی۔ تمام لوگ کسی گہری سوچ میں پڑ گئے۔ لیکن اوشا کی خودکشی کا معمہ حل ہو چکا تھا

سچا پریم

اوشا ڈرائنگ روم میں بیٹھی ہوئی سوچ رہی تھی کہ کیا جو بات وہ نہیں چاہتی وہی ہو کے رہے گی۔

"میں ماتا پتا سے یہ کیسے کہدوں کہ مجھے یہ رشتہ پسند نہیں۔ میں پرمود سے کبھی بھی پریم نہیں کر سکتی۔ لیکن یہ سب ہو کے رہے گا۔ میں اُنہیں یہ کیسے سمجھا دوں کہ رمیش سے میں جیون ساتھی بننے کا وعدہ کر چکی ہوں۔ اپنے دل کے سنگھاسن پر میں نے اُسے ہی بٹھایا ہے۔ وہی میرا دیوتا ہے اب۔ پرمود کی عالیشان کوٹھی اور بیوک کار رمیش کی اعلیٰ قابلیتوں کے سامنے پھیکی پڑ جاتی ہیں"

تبھی نوکر نے آکر کہا۔ "چائے تیار ہے بیبی جی"

اور بغیر کوئی جواب لئے ہی وہ واپس چلا گیا۔

آف رمیش کو میں کیسے چھوڑ دوں۔ وہ میری رگ رگ میں سمایا ہوا ہے۔ اس کے دل کی گہرائیوں میں میں نے پریم کو دیکھا ہے۔ آشاؤں کا دروازہ کھٹکھٹایا ہے۔ وہاں مجھے نا اُمیدی کی بھیک نہیں ملی۔ مگر۔۔۔۔۔ مگر یہ سب نہیں ہوگا۔ اگر میرا یہ آخری سہارا بھی ٹوٹ گیا۔ تو میری زیست کا کچا دھاگا بھی ٹوٹ جائے گا۔ اب میرے سامنے دو ہی راستے ہیں۔ یا تو رمیش کی ہو جاؤں یا زندگی کا خاتمہ کر لوں۔ رمیش میرے وعدوں پر زندگی کے لمحے گذار رہا ہے میں اُس کی ہی ہو کے رہوں گی "

لیکن میرے والدین یہ چاہتے ہیں کہ میری تمناؤں کی کلیوں کو نوچ کر پاؤں تلے روند ڈالیں اور مجھے ایک اندھیری غار میں دھکیل دیا جائے۔

نہیں نہیں میں ایسا نہ ہونے دوں گی۔

خیالات کی الجھنوں سے گھبرا کر وہ اُٹھی اور اپنے کمرے میں جا کر الماری سے کچھ نکالا اور اُسے حلق میں اُتار لیا اور پھر جا کر بستر پر لیٹ گئی۔

اوشا کے والد تارا چند' اچھے کھاتے پیتے آدمی تھے۔ اُن پر مغربی تہذیب نے بڑا گہرا اثر ڈالا ہوا تھا۔ اُن کا خیال تھا کہ لڑکیوں کو بھی اعلیٰ تعلیم دینی چاہیئے وہ عورتوں کے چار دیواری میں رہنے کے بڑے برخلاف تھے اُسی خیال کے پیش نظر انھوں نے اوشا کو دسویں جماعت کے بعد کالج داخل کر دیا تھا۔

اوشا اُنکی اکلوتی لڑکی تھی۔ اسی لئے وہ اس کی تعلیم پر کافی روپیہ صرف کر رہے تھے۔ جہاں تک اُن کی خوشنودی کا تعلق تھا۔ اوشا نے اُنھیں کبھی بھی شکایت کا موقعہ نہیں دیا

اب تارا چند اس کی شادی کی فکر میں تھے کہ اپنے جیتے جی بیٹی کا گھر آباد دیکھ لیں۔ انھوں نے کتنے ہی امیر زادوں کا انتخاب کیا۔ لیکن کوئی بھی اُنہیں پسند نہ آیا۔ بالآخر اُن کے ایک پُرانے دوست کا لڑکا پرمود ان کی نظروں میں مقبولیت حاصل کر سکا اور انھوں نے اوشا کی شادی پرمود سے طے کر دی۔

گھرانہ اچھا تھا۔ لاکھوں کے مالک تھے۔ اسلئے تارا چند

اُردو سیکشن کے مدیر شری سرجیت دھون کے چلے جانے کے بعد مدیر کی آسامی بھی ابھی تک خالی ہی ہے اور ایک ایسے طالب علم کی تلاش ہے ۔ جس کو اُردو زبان سے دلی رغبت ہو اور جو بصد شوق اس کام کی ذمہ واری اپنے کندھوں پر لے سکے ۔

ہمیں خوشی ہو گی اگر ایڈیٹر کے عہدے کے طلبگار طلبا ہمیں جلد سے جلد ملیں ۔

اس موقع پر ہمیں ان اوراق کے پہلے مدیر شری سرجیت دھون کی خدمات کا اعتراف کرتے ہوئے بڑی خوشی ہوتی ہے ۔ جس محنت اور ریاضت کے ساتھ وہ طلبا سے مضامین فراہم کرتے یا خود ان صفحات کے لئے خامہ فرسائی کرتے اس کی قدر ہمیں ان کے چلے جانے کے بعد محسوس ہو رہی ہے ۔ مگر چونکہ وہ اپنی خواہش کے مطابق نیشنل ڈیفینس اکیڈیمی میں منتخب ہونے میں کامیاب ہوئے وہ ہماری مبارکباد کے بھی مستحق ہیں ۔ ہمیں اُمید ہے کہ جو صاحب اب اس عہدے کو سنبھالیں گے وہ اس خلا کو ضرور دور کر دیں گے ۔

ادارہ

غزل

بزمِ عالم کو یہ ہوا کیا ہے — رزم باہم یہ جا بجا کیا ہے
عہدِ ایٹم میں جنگ کا فتنہ — اِک قیامت سے کم بھلا کیا ہے
روحِ انساں تو مر چکی یارب — تیری دنیا میں اب دھرا کیا ہے
زر پرستی جہاں کا شیوہ ہو — قدرِ مہر و وفا وہاں کیا ہے
یہ تو مانا کہ باوفا ہو تم — پھر یہ پیہم جفا روا کیا ہے
لطفِ صہبا تو جرم ہے ساقی — تیری محفل میں اب رہا کیا ہے
تیرے وعدے پہ جی رہا ہوں میں — ورنہ جینے میں اب مزا کیا ہے
دِل کی دھڑکن بھی ہو چلی معدوم — میری ہستی میں اب دھرا کیا ہے

کاش مجھکو کوئی یہ بتلا دے
موت کیا چیز ہے بقا کیا ہے

"گمنام"
دیش بندھو کالج کالکاجی - نئی دہلی

میں پھول چننے آیا تھا باغِ حیات میں ٭ دامن کو خارزار میں اُلجھا کے رہ گیا
شاد

دیش

نگراں
شری کرشن چندر کانڈا

دیش بندھو کالج - کالکاجی - نئی دلّی کا علمی اور ادبی خزینہ

پیش کر غافل اگر کوئی عمل دفتر میں ہے

دیش کے ہر نمبر میں آپکا ادارہ آپ سے استدعا کرتا چلا آیا ہے کہ زمانۂ طالبعلمی کا حقیقی فائدہ اُٹھانے کے لئے آپ کا علمی شوق درسی کتابوں تک ہی محدود نہیں رہنا چاہیئے بلکہ آپ کو کتابوں کی دُنیا سے باہر کالج کی مختلف سرگرمیوں میں بھی بڑھ چڑھ کر حصہ لینا چاہیئے۔ کیونکہ صرف اسی طرح آپ کے کردار کو موزوں نشو ونما مل سکتی ہے۔ مگر ہمیں بہت مایوسی ہوتی ہے جب ہماری التجائیں بار بار چیختی ہیں اور آپ کے کان پر جُوں تک نہیں رینگتی ہم یہ جانتے ہیں آپ میں سے بہت کم لوگ اُردو پڑھنی لکھنی جانتے ہیں مگر افسوس اس بات کا ہے کہ جو تھوڑے بہت طلبا اس زبان سے واقفیت رکھتے بھی ہیں وُہ بھی اپنی غفلت شعاری اور سہل انگاری کی وجہ سے بے حس و حرکت بیٹھے رہے ہیں اور مشقِ قلم کو آزار سمجھ کر اس سے گریز کرتے ہیں۔ یا وہ یہ کہہ کر قناعت کر لیتے ہیں کہ میگزین کے لئے مضمون نگاری کرنے کے لئے ایک غیر معمولی قابلیت کی ضرورت ہے جو ہمارے اندر نہیں ہے۔ مگر اپنے اندر جھانکنے کی تو وہ تکلیف بھی نہیں کرتے۔ ہمارے آقا نے ہم سب کو دل و دماغ کی نعمت عطا کی ہے اور ان میں جذبات اور خیالات کا سمندر ہمیشہ موجزن رہتا ہے۔ مگر چونکہ ہم اِس سمندر کی طرف منہ ہی نہیں کرتے ہم اس کے موتیوں اور گوہروں کی دولت سے ناآشنا رہتے ہیں۔ ادارۂ دیش آپ کو پھر جھنجھوڑتا ہے اور التماس کرتا ہے کہ آپ اپنے خیالات اور جذبات کو سپردِ قلم کرکے ان اوراق کی زینت بڑھائیں۔ ہمیں ڈر ہے کہ ہماری یہ صدا بھی پہلے کی طرح بیکار رہی نہ جائے تاہم بقول شاعر ؎

مجھے معلوم ہے انجام رودادِ محبت کا ٭ مگر کچھ اور تھوڑی دیر سعیِ رائگاں کر لوں

Editorial Board

Editor-in-Chief

Shri Radha Krishna Sud

English Section

Staff Editors	...	Shri Radha Krishna Sud
	...	Shri K. C. Kanda
Student Editor	...	Dilsher Nagi

Hindi Section

Staff Editor	...	Mrs. Raj Kumari Parshad
Student Editor	...	Dinesh Kumar

Punjabi Section

Staff Editor	...	Shri C. L. Kumar
Student Editor	...	Madan Mohan Kaushal

Sindhi Section

Staff Editor	...	Shri S. M. Jhangiani
Student Editor	...	Ratna Hiranandani

Urdu Section

Staff Editor	...	Shri K. C. Kanda
Student Editor	...	

Printed at Arun & Rajive (Printing Press) Connaught Place, New Delhi, and published by Shri Radha Krishna Sud M. A. for Deshbandhu College, Kalkaji, New Delhi.

DESHBANDHU COLLEGE
KALKAJI, NEW DELHI.

REPORT
1957-58

ANNUAL PRIZE DISTRIBUTION
19TH MARCH, 1958.

PRESIDENT

DR. K. L. SHRIMALI
MINISTER OF EDUCATION, GOVERNMENT OF INDIA.

DESHBANDHU COLLEGE, KALKAJI

NEW DELHI.

ANNUAL REPORT

1957-58

The College completed five years of its life last July and entered upon what may, with some show of reason, be described as a period of promising boyhood. During this quinquennium we have made, more or less, satisfactory progress in most fields of our work. In some, perhaps, we have been at a standstill, and in some others, we may, possibly, have deteriorated. But all of us have tried to be helpful to one another with, I trust, mutual and a reasonably satisfying response.

In 1952 when the College was founded, only 60 students sought admission to it and serious doubts were expressed by the Finance Ministry, with ominous emphasis, whether it was worthwhile spending so much money on the education of such small numbers. To-day, however, the number is 540 with extremely limited class-room accommodation and no College Hostel. In fact, the time has already arrived when it has become necessary to refuse admission to a number of students, particularly to the Pre-Medical, the Preparatory Science and the B.Sc. Group 'A' courses.

We are still an affiliated College and have, so far, been supported by a grant-in-aid from the Ministry of Rehabilitation. With effect from 1st April, 1958, the financial responsibility of the College has been taken over by the Ministry of Education.

The College has applied to the University for permission to teach Honours Courses in English, Mathematics & Hindi. This application is now under the active and sympathetic consideration of the University and we keenly look forward to starting Honours Classes in these three subjects in July next. The College will then become a "Constituent" College of the University and will, I suppose, be placed on the grant-in-aid list of the University Grants Commission.

There was a sudden demand by some students in the middle of this year for being allowed to read Sanskrit as an elective subject. We were able to meet this demand, and I am thankful to the University for permitting us to introduce the teaching of Sanskrit at short notice.

The University has had under consideration the opening of evening classes in four of its colleges and has suggested that one of these may be Deshbandu College. This proposal is being considered by the Board of Administration.

An additional plot of land, 9.5 acres in area, has been sanctioned for the College by the Ministry of Rehabilitation but actual possession of it has not yet been given. With this plot added, our premises, will have an area of 15 acres which will be just about sufficient for our requirements, such as the College Hostel, Staff quarters, Servants' quarters, Principal's residence, playing fields, Science Laboratories and a separate Library block.

The College is highly indebted to Rai Bahadur Jodha Mal Kuthiala for his generous donation of a sum of Rs. 500/- and Shri K. C. Jain and Messrs. Atma Ram & Sons for their donations of Rs. 300/-

each for founding running trophies for various events in the College. ,

A sum of Rs. 4.94 lakhs has been sanctioned by Government for laboratories, additional class-rooms, servants' quarters, and other works.

Estimates for most of these works are ready with the C.P.W.D. and I am hoping against hope that the construction of at least some of them, needed urgently, will be taken in hand as early as possible.

The building of the Science Laboratories, which is an imperative necessity, should really be ready by July next, but I am afraid, that, owing to delay in the fulfilment of all the requirements of the C.P.W.D. the University, and the Delhi Development Provisional Authority, the laboratories are not likely to be completed before December next. This inordinate delay will seriously interfere with the teaching of Science during the coming year and the only remedy partially to mitigate the consequences of this rather unfortunate occurence, seems to be either substantially to reduce or even to suspend admissions to the Preparatory Science Class, so that the necessary minimum accommodation is available for the B.Sc. Classes, or to extend the practical work still late in the evenings beyond the scheduled hours for a period of about six months, or alternatively to hold practical classes on holidays, until the Physics and Chemistry laboratories are ready for occupation.

Three godowns at a cost of Rs. 17,000/- have been provided, and the building of a fuel room and the Gas Man's quarter is supposed to begin shortly.

STAFF:

Dr. C. L. Madan, Lecturer in Botany, resigned his post on his selection as Junior Scientific Officer in the Central Drug Institute, Lucknow. He was replaced by Shri K. S. Rai.

The Departments of English, Physics, Chemistry, Hindi and Biology were strengthened by the appointment of Shri C. L. Nahal, Shri Kaushal Kumar, Shri A. C. Mehta, Shri Mandhata Ojha and Shri S. M. Sehgal.

The place of Shri Diljit Arora, Lecturer in History, who got into the I.A.S. was filled by Shri B. B. Saxena.

Shri Jai Pal was appointed part-time Lecturer in Sanskrit and was later replaced by Shri M. L. Chaudhry.

Shri R. K. Sud, Head of the Department of English, translated two One-Act plays: "The Grecian Vase" by Maurice Baring and "The Monkey's Paw" by W. W. Jacob into Urdu, one One-Act play: "The Prince who was a Piper" by Harold Brighouse into Hindi, and one One-Act play: "Love and Uncle Harry" by Harry Penson into Panjabi.

Shri K. S. Rai, Lecturer in Botany, published a paper on "Cytology of Gnetum-ula" in the Journal of Genetics, United Kingdom.

Shri C. L. Nahal, Lecturer in English, wrote a short story and a number of articles for various papers and Mr. R. P. Budhiraja, Lecturer in Chemistry, published an article on "Man and the Animal Kingdom" in the Hindustan Times.

Shri A. C. Mehta, Lecturer in Chemistry, has submitted his thesis for the Ph.D. Degree of the Delhi University.

I read a paper on "College Administration" at the Punjab Educational Conference and this paper was later published by the Ministry of Education in its journal, "Education Quarterly."

Shri K. C. Kanda and I attended the All India English Teachers' Conference at Secunderabad.

I am glad to announce that all members of our staff, both academic and non-academic, have subscribed to the

Azad Memorial proposed by the University.

THE COLLEGE OFFICE:

Except the Steno all members of the Office Staff were away on sick leave for considerable periods and the Office work was seriously dislocated for some time.

Shri B. L. Bhutani, Cashier, resigned his post owing to failing health. Shri Amar Nath was appointed in his place.

Shri O. P. Hasija and Shri C. S. L. Jain were deputed to get training at the University of Delhi in compilation of statistics required by the Ministry of Education and the University from time to time.

The Office Staff is heavily overworked. The clerical work at this College is a great deal more in volume and in detail than in any other College because unlike other Colleges a large amount of correspondence has to be carried on between the College and the Ministry of Education, the Ministry of Rehabilitation, the C.P.W.D. and the A.G.C.R. in addition to the University. One more post of Senior Clerk has been sanctioned by the Board with effect from next year but this relief will not be adequate and at least one more Junior Clerk would be required to cope with the rapidly increasing clerical work owing to larger admissions and additions to both teaching and ministerial staff.

EXAMINATIONS:

We sent up 92 candidates for the Qualifying Arts, 89 for the Qualifying Science, 39 for the Pre-Medical and 19 for the B.A. (Pass) Examinations and secured a pass percentage of 41.30, 58.43, 74.36, and 63.16, respectively which in each case was higher than that of the University. Whatever the University pass percentage may be we cannot close our eyes to the fact that our pass percentage in the Qualifying Arts is quite definitely very low. Our past percentages in the Pre-Medical and the B.A. Examination, both in quality & quantity were among the highest in the University, if not the highest.

I regret to point out once again that the number of students who manage to fall ill during the days of the House Examinations is much too large and although, in every case, the application for sick leave is supported by a qualified medical practitioner, I have no doubt that, in some cases, these certificates cannot be genuine. It may, in future, be necessary to insist on a certificate by the College Medical Officer.

FEE CONCESSIONS & STIPENDS:

178 students were sanctioned fee concessions and stipends but 113 of them lost these concessions for doing badly in the December House Examination.

The stipend fund has, so far, been made up by a varying donation received from the Ministry of Rehabilitation every year and a substantial contribution by members of the teaching staff purely on a voluntary basis, in addition to a compulsory subscription of Rs. 3/- per annum by every student. The structure of this fund is likely to be affected next April, and therefore the policy on which Fee concessions and stipends have been given till now will have to be altered.

THE LIBRARY:

The Library, at present, consists of an improvised block arranged by putting a few class-rooms together and it will be necessary to add at least 2 more class-rooms to meet its requirements. This is a most unsatisfactory arrangement. A new separate Library block is badly needed.

The working of the Library, under the guidance of Mr. Sud, the Chairman of the Library Committee, has, on the

whole, been satisfactory. The number of books during this year has increased from 7,257 to 9,570 at a cost of Rs. 24,000/-. We subscribe to 69 magazines and papers of which 51 are in English, 14 in Hindi, 2 in Sindhi and 2 in Urdu. The average number of books issued every day this year was 54.

"DESH" THE COLLEGE MAGAZINE:

"Desh" has been published twice this year and has added a new section in Sanskrit. A literary supplement has also been added to the second issue which comprises a number of articles written by members of the Staff. It is hoped that with further increase in the number of students and consequently its income it will be possible to publish three issues of the magazine next year.

The editorial board of "Desh" continues to be the same as last year with Mr. R. K. Sud as Chief Editor.

SOCIAL SERVICE:

The Social Service League which was described by me in my last report as existing only on paper, has, in some measure, justified its existence this year. 10 of its members have taken up the work of adult education among labourers living in huts near the Defence Colony.

I should like particularly to mention a small incident. On the morning of 21st November a man was lying on the roadside in Lodi Colony surrounded by a helpless crowd, when the College bus passed by him with a number of students on their way to the College. The students stopped the bus and on making enquiries were told that the man had been run over by a D.T.S. bus and that nobody had offered to take him to the hospital. The students lifted him, put him into the College Bus and carried him to the Safdarjang Hospital and followed it up by making enquiries about him till he was discharged.

Yoginder Kumar, B.A. II Year and Rajinder Kumar, B.A. I Year, together with Shri V. N. Khanna, Lecturer in charge of Social Service, attended the Social Service Camp organised by the Delhi School of Social Works.

ROVER CREW:

A Rover Crew has been established with Dinesh Kumar, B.A. III Year, as its leader. It is steadily getting into its stride and promises to render useful service at the various functions of the College.

WORLD UNIVERSITY SERVICE:

The College was enrolled as a member of the World University Service. The College Committee of this service has been duly constituted with the Principal as Chairman and Daya Bhatia of the II Year B.A. as Secretary. Shri D. S. Bhalla, Lecturer in English, and Daya Bhatia have been nominated to represent the College on the Delhi Committee of the World University Service.

CULTURAL ACTIVITIES:

Cultural activities seem to have claimed a good deal of the attention of students this year. Last year we entered the Inter-College Youth Festival Competition in two items, namely Group Dancing and Vocal Music. This year we participated in as many as five:— Group Dancing, One-Act play, Vocal Music, Fine Arts, and Group Song, and acquitted ourselves reasonably well in all of them. Our Dancing Team was adjudged to be the best among the Delhi University Colleges and thus repeated its preformance of last year. Ishwar Kaul, B.Sc. I Year, the most distinguished member of our Dancing Team, was selected on the Delhi University Team, in the Inter-Varsity Youth Festival.

In the "One-Act play" competition for which we produced 'Sazish' by Imtiaz Ali Taj, we came out second, and were asked to put up this play at the

United Nations Students' Association Convention. Shanta Handu, who acted as the heroine, was offered a role in the play staged by the University in the Inter-Varsity-Youth Festival but she was unable to accept the invitation because of the great distance between her place and the University.

Again, in a similar competition held by the Delhi Public Library our play, "Nai Heroine", annexed the trophy and the first individual prize was won by Surrender Vaid of the B.A. III Year.

In "Fine Arts" the College submitted four paintings by Ashit Sanyal, B.Sc. I Year. Three of these were selected for the Inter-College competition and one called "A Refugee Family" was finally selected for the Inter-Varsity Competition.

In "Vocal Music" Prabha Godbole, B.A. III Year, was selected on the Delhi University Group Song Team for the Inter-Varsity-Youth Festival.

The Inter-Class-One-Act play contest was instituted this year to stimulate interest in Dramatics among the students of the College and to discover histrionic talent. Students of various classes were placed under different members of the Staff who helped them to put up a One-Act play each. The B.A. Class put up "Nai Heroine" by Sarat Chander, the Pre-Medical and B.Sc. Classes "Bimar-ka-Ilaj" by Upendra Nath Ashk and the Qualifying Class "Adhikar ka Rakshak" by Upendra Nath Ashk. The Qualifying Class won this competition, honours going to Sabita.

Credit for the successful organisation of cultural activities is due among others to Mr. Sud, Mr. Kaul, Mrs. Thomas, Mrs. Parshad, Surrinder Vaid and Rattan Singh Bharel.

The Hobbies Exhibition in Painting, Photography, Drawing, Embroidery, and miscellaneous Handicrafts, which is arranged by Mr. Kaul every year, will be held in another week or so.

The College was addressed by Prof. Geoffrey Bullough of London University, and Professor Vivien De Sola Pinto of Nottingham University.

Pt. Gopi Nath Aman and Mrs. Sucheta Kriplani spoke to the students on the life and work of Shri Deshbandu Gupta on the occasion of his death anniversary.

The College has acquired its own 16 millimeter Projector, Public Address Equipment and a Tape Recorder.

THE COLLEGE UNION:

Mr. D. S. Bhalla continues to be adviser. Hira Ballabh Tewari, B.A. II Year, was elected President of the College Union and Bhagwan Behari Mathur, B.Sc. II Year, Rattan Singh Bharel, B.A. III Year and Nem Chand Sharma, B.A. I Year, as its Vice-President, Secretary and Assistant Secretary respectively.

The Union held a number of competitions in extempore speeches, recitations, debates and a variety entertainment. The Annual Inter-College Debate for Deshbandhu Cup was, this year, won by St. Stephen's College. The first prize went to Deep Kumar of the same College, and the second to S. Kamlam. Pre-Medical I Year, of Deshbandhu College.

Rajendar Kumar Marwah of the B.A. I Year was sent up to take part in the All India Debate in Hindi at the Law Faculty, University of Delhi, where he won the II prize.

Hira Ballabh Tewari, B.A. II Year, and Rattan Singh Bharel, B.A. III Year, attended the All India Convention at Lucknow organised by the Youth Congress and inaugurated by the Prime Minister of India.

The Annual College Picnic, in which many students vied with one another in serving their fellow students, was successfully held at Okhla on the 8th of March.

THE POLITICAL SCIENCE ASSOCIATION:

The Political Science Association has had an active session. It held a symposium in English, a Prize Debate in Hindi, a Mock Session of the Lok Sabha, its annual Inter-College Debate, an Essay Competition and a Mock Session of the Security Council. All its meetings were successful as usual and particularly the Mock Sessions of the Lok Sabha and the Security Council. The Kathpalia-Jain Trophy was won by the Delhi School of Economics and the first and second prizes by A. B. Sujali and Sundram of Delhi School of Economics and Delhi College respectively.

Dr. Harnam Singh, Reader in Political Science, Delhi University, gave a talk on Democracy in U.S.S.R.

THE HINDI PARISHAD:

President: Chander Parkash Sharma B.A. III Year.

Secretary: Naresh Anjan B.A. I Year.

The Parishad held a number of ordinary meetings, two prize-debates, one for the Degree and the other for the Qualifying Class, a story, a poetical, an essay and an extempore-speaking competition. The Inter-College Extempore Speeches competition for the Jodha Mal Kuthiala Trophy turned out to be a great success and promises to become an annual feature of the Parishad. The trophy was won by Hans Raj College and the individual prizes by D. D. Khosla, Law Faculty and Yogesh of Hans Raj College.

The Parishad issued a hand-written magazine called "Makrand", edited by Shri S C. Gupta, Lecturer in Hindi. Raghuvir Singh, B.A. III Year, and Harsh Vardhan B.A. III Year, with illustrations by Dilsher Nagi of B.A. III Year.

THE ECONOMICS SOCIETY:

The Economics Society celebrated the National Plan Week and held a symposium in Hindi on some of the controversial aspects of the Second Five Year Plan where Hira Ballabh Tewari was adjudged to be the best speaker. Sushma Tandon and Sumer Dutt won prizes in a debate in English on "The Second Five Year Plan should be drastically curtailed". These three students represented the College in the Inter-College Symposium in the University of Delhi.

Through the courtesy of the Planning Commission, a play "Nav-Bharat" was shown to the students on the premises of the College.

Shri S. P. Kapur. Lecturer in Economics, and Vijay Kishore Singh Sodhi, B.A. III Year, attended the Conference of the Planning Forums held in Srinagar.

Shri Lakshmi Narain, the Regional National Savings Officer, addressed the College on the Small Savings Scheme. The Society also arranged a speech-making contest on the following subjects:—

1. Our plans and the Socialist Society of our dreams.
2. Science in the Service of mankind.
3. Baby Moon.
4. Antibiotics.
5. Heredity.

THE SCIENCE ASSOCIATION:

The Association held a Paper Reading Contest on the following topics:—

1. Plants and Humanity.
2. Students' role in furthering India's Development Plans.
3. Unemployment among the educated.
4. The Second Five Year Plan is over-ambitious.

Prizes were won by Ashok Kumar Tandon, Sumer Kumar and Bharat

Bhushan, all of the B.Sc. II Year. Trips were arranged to the Delhi Cloth Mills Chemical Works, Science Exhibition at Delhi University and the Indian Meteorological Observatory. The Association also organised a Science Exhibition at the College which attracted a large number of students.

Dr. B. M. Johri, Reader in Botany, Delhi University, addressed the students and showed coloured slides at its annual function.

15 students of Botany under the leadership of their Lecturers, Shri K. S Rai and Shri S. M. Sehgal, took a trip to Mussoorie hills and made a large collection of plants, both for class work and the museum and evinced a great deal of interest in plant collection and in familiarising themselves with various aspects of the flora of the Western Himalayas.

THE SINDHI LITERARY SOCIETY:

Under the guidance of its Adviser, Shri S. M. Jhangiani, and Tulsi Achtani and Ratna Hiranandani as its President and Secretary respectively, the Sindhi Literary Society continued to perform its usual functions wtih enthusiasm. Shri Jairam Das Daulat Ram, ex-Governor of Assam, addressed the Society on 'Sindhi Language, Literature and Culture'. The Society held an Essay Competition which was won by Vishno Motwani and Atu Nagwani. It also put up a variety entertainment consisting of a duet, two One-Act plays and some Sindhi songs on its annual day.

THE HISTORY ASSOCIATION:

The History Association organised a picnic at Qutab Minar and a trip to Agra, Fatehpur Sikri and Vrindavan. Mr. Saxena, Lecturer in History, explained to the students the historical significance and architecture of the various historical monuments. The Association also held an Essay Competition on "Women through the Ages". The high-light of the History Association was its annual function at which they put up a One-Act historical play: "Kirpan ki Dhar", and folk songs and dances of various regional cultures of India. Credit is due to Shri B. B. Saxena, S. S. Saxena and Manjeet Chaudhry for organising this show.

BAZM-E-ADAB, THE BOOK CLUB & THE SANSKRIT PARISHAD:

Three new Societies have been founded this year:— "The Bazm-e-Adab", "The Book Club", and "The Sanskrit Parishad". The Bazm-Adab under the inspiration of its President, Shri K. C. Kanda, Lecturer in English, staged two enjovable symposia one of which was a "Tamseeli Mushaira" followed by a pantomime version of the Rubayyat of Omar Khayyam.

The idea of the Book Club is entirely that of Mr. Nahal, Lecturer in English. The object of this Club is to make the students book-minded, to persuade them to buy and read books outside their prescribed curricula, and then to get together to discuss among themselves what they have read. 15 students, have, for the present, joined this club. A club like this is likely to remain somewhat exclusive but, I am sure, it will serve a most useful and highly educative purpose.

The Sanskrit Parishad was constituted when the teaching of Sanskrit was introduced in the College in November last and has made a promising beginning.

Its inaugural meeting was addressed by Shri J. P. Vidyalankar, who explained to its members the origin, meaning and importance of Sanskrit. In another meeting members read out, in Sanskrit, their own compositions consisting of short stories, essays, shalokas, riddles and puzzles, and presented an instructive dialogue between Swami Virjanand and his disciple Swami Dayanand on the offering of cloves by the latter on the completion of his studies.

Dr. Jai Dev Vidyalankar addressed the Parishad at its annual function.

SPORTS AND PHYSICAL EDUCATION

Owing to lack of sufficient and properly laid out playing fields, it is not possible fully to cope with the rapidly increasing demand for games. However, with such facilities as we have, Cricket, Badminton, Volley Ball Net Ball and Table Tennis have been played fairly regularly by a considerable number of students.

The Inter-Class Tournament in all these games proved highly popular. It lasted for 45 days and as many as 250 students participated in it. It was won by the B.Sc. Class.

The annual sports of the College were held on the 30th and 31st of January. 150 students took part in it. Sukhbir Singh of the Qualifying Class was adjudged the best athlete of the year among the men and Kanta Chopra of B.A. III Year Class among the women students.

The Badminton and Table-Tennis Open Tournaments also attracted large entries both from boys and girls.

The College entered the Inter-College Tournaments in Cricket, Athletics, Kabaddi and Badminton. In the first three we were knocked out in the first round. Dilbagh Singh and Kanta Chopra secured places in Pole-Vault and 50 meters respectively. In the Badminton Tournament for Women students, our team recorded a creditable victory over the Miranda House but lost rather badly to the Lady Irwin College in the finals.

Every student was given a Physico-Medical Examination by the College doctors in collaboration with our Director of Physical Education. Guardians of students were informed of the physical defects of their wards and advised to arrange for their treatment.

Shri I. S. Kapur and Shri V. N. Pasricha, Lecturers in Physics, were selected by the Ministry of Education for training in Badminton and Table Tennis at Bombay and Lucknow respectively.

DISCIPLINE:

We cannot boast that all of us here have a highly disciplined mind. In the matter of discipline there is so much which our boys and girls have to learn. A sense of responsible citizenship, of ordinary personal and social duties, of correct values and decent conduct, both in words and acts, under all circumstances, are assets which may be collected and cultivated with the minimum of effort and in the minimum time, at the University. I am not prepared to concede that the vast majority of our students have taken the fullest advantage of their opportunities in this direction. There has, however, been no serious breach of discipline, as it is ordinarily understood. One student was sent down for using unfair means in the House Examination and another spared me the pain of dealing with him almost similarly, by wisely deciding to leave the College himself, after having taken the law into his own hands over a personal issue with another student.

I wish to thank the whole staff, both teaching and non-teaching, for their loyal and unstinted co-operation in the discharge of my duties throughout the year. I hope I can claim a reciprocal feeling from them. Shri R. L. Kakar, the College Bursar, continued to perform his heavy, and by no means, pleasant, duties with efficiency and impartiality.

I wish also to express my gratitude to memebers of the Board of Administration for the help that I have received from them from time to time, and particularly to the Chairman of the Board, Mr. Saiyidain, whose thoughtful guidance and generous support at every step have, indeed, been most valuable. It is impossible for me to over-estimate the value of this support. Working with him has been a perpetual and undiminished source of inspiration.

HARISH CHANDRA,

Principal,

Deshbandhu College, Kalkaji,
New Delhi.